INE
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση

Ετήσια Έκθεση 2016

18
ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΙΝΕ
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση

Ετήσια Έκθεση 2016

ΑΘΗΝΑ
ΜΑΡΤΙΟΣ 2016

18
ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Περιεχόμενα

Περίληψη 17
Πρόλογος 25
Εισαγωγή 29

Κεφάλαιο 1: Δημοσιονομική λιτότητα, προσαρμογή και κρίση χρέους: Υπάρχει εναλλακτική πρόταση 35
1.1 Εισαγωγή 37
1.2 Δημοσιονομική λιτότητα και προσαρμογή το 2015 – Οι προοπτικές για το 2016 38
1.3 Η εξέλιξη του δημόσιου χρέους και το επίπεδο φερεγγυότητας του δημόσιου τομέα 45
1.4 Η επίπτωση των πολιτικών λιτότητας στα δημόσια έσοδα 49
1.5 Μια εναλλακτική πρόταση για τη βιωσιμότητα του δημόσιου χρέους 56

Κεφάλαιο 2: Εξελίξεις και μετασχηματισμοί στο μακροοικονομικό σύστημα της ελληνικής οικονομίας 61
2.1 Εισαγωγή 63
2.2 Η εξέλιξη του ΑΕΠ και των προσδιοριστικών παραγόντων του 64
2.3 Αποεπένδυση και παραγωγικό δυναμικό 69
2.4 Διανομή του εισοδήματος και μακροοικονομικές επιπτώσεις 72
2.5 Τιμές και κόστος εργασίας 76
2.6 Διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα και δυνητικός ρυθμός ανάπτυξης 78
2.7 Λιτότητα, ύφεση και ο μετασχηματισμός του μακροοικονομικού συστήματος 82

Κεφάλαιο 3: Αγορά εργασίας, φτώχεια και οικονομική ανισότητα στην Ελλάδα 93
3.1 Εισαγωγή 95
3.2 Η εξέλιξη της ανεργίας 96
3.3 Η εξέλιξη της απασχόλησης 107
3.4 Επισφαλής εργασία και μερική απασχόληση 109

3.5 Βασικά συμπεράσματα από τα στοιχεία του πληροφοριακού συστήματος ΕΡΓΑΝΗ και του ΟΑΕΔ 112
3.6 Φτώχεια και οικονομική ανισότητα 118

Κεφάλαιο 4: Απορρύθμιση εργασιακών σχέσεων, παραγωγικότητα και μισθοί 127
4.1 Εισαγωγή 129
4.2 Η εξέλιξη των ΣΣΕ και των ευέλικτων μορφών εργασίας το 2015 130
4.3 Ευέλικτες μορφές απασχόλησης και παραγωγικότητα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας (2008-2014) 133
4.4 Μισθολογικές εξελίξεις στην Ελλάδα και στην ΕΕ 138
4.4.1 Η εξέλιξη των κατώτατων πραγματικών μισθών στην Ελλάδα και στις χώρες της ΕΕ την περίοδο 2010-2015 142

Κεφάλαιο 5: Διαρθρωτικές μεταβολές στην ελληνική οικονομία 149
5.1 Εισαγωγή 151
5.2 Παραγωγική διάρθρωση, επενδύσεις και παραγωγικότητα στον ιδιωτικό τομέα 151
5.3 Οι δυναμικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας 162
5.4 Το ΜΚΕ ανά κλάδο στην ελληνική οικονομία 165
5.5 Η εξέλιξη της κερδοφορίας 170
5.6 Κλαδικές μεταβολές στην απασχόληση της ελληνικής οικονομίας 177
5.7 Κλαδικές μεταβολές στον τομέα των εξαγωγών 181
5.8 Ένα πλαίσιο κατευθύνσεων παραγωγικής αναδόμησης της ελληνικής οικονομίας 187

Παράρτημα: Μεταρρύθμιση και βιωσιμότητα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης 191

Βιβλιογραφία 199

Ευρετήριο Πινάκων

Πίνακας 1.1: Γενική Κυβέρνηση κατά ESA ανά υποτομέα (εκατ. ευρώ και % ΑΕΠ) 39
Πίνακας 1.2: Έσοδα και δαπάνες κρατικού προϋπολογισμού (εκατ. ευρώ, σε ταμειακή βάση) 41
Πίνακας 1.3: Κόστος προτεινόμενων παρεμβάσεων (εκατ. ευρώ) 59
Πίνακας 2.1: Ποσοστό μεταβολής ΜΚΕ, ακαθάριστων ονομαστικών αποδοχών ανά μισθωτό και παραγωγικότητας της εργασίας (2010-2015) 77
Πίνακας 3.1: Ετήσιος συγκεντρωτικός πίνακας ροών απασχόλησης (2010- 2015) 114
Πίνακας 3.2: Διαχρονική εξέλιξη ετήσιων καταβαλλόμενων επιδομάτων στους επιδοτούμενος ανέργους και στις κύριες κατηγορίες (2010-2015) 114
Πίνακας 3.3: Αριθμός εργαζομένων μισθωτών ανά φύλο (2015) και οι μεταβολές του 115
Πίνακας 3.4: Αριθμός εργαζομένων μισθωτών ανά ηλικιακή ομάδα (2015) και οι μεταβολές του 115
Πίνακας 3.5: Αριθμός εργαζομένων μισθωτών ανά εύρος μηνιαίων αποδοχών (2015) και οι μεταβολές του 116
Πίνακας 3.6: Αριθμός κυριότερων επιχειρήσεων ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (2015) 117
Πίνακας 3.7: Κυριότερος αριθμός εργαζομένων ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (2015) 117
Πίνακας 4.1: Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας (2010-2015) 130
Πίνακας 4.2: Νέες προσλήψεις ανά μορφή σύμβασης/απασχόλησης (2009-2015) 131
Πίνακας 4.3: Μετατροπές συμβάσεων πλήρους εργασίας σε ευέλικτες μορφές απασχόλησης (2009-2015) 132
Πίνακας 5.1: Ταξινόμηση κλάδων της ελληνικής οικονομίας 152
Πίνακας 5.2: Οι δέκα πιο παραγωγικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας (2005-2009 και 2010-2014) 154
Πίνακας 5.3: Οι δέκα λιγότερο παραγωγικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας (2005-2009 και 2010-2014) 155
Πίνακας 5.4: Οι δέκα κλάδοι με τις υψηλότερες επενδύσεις ανά ώρα εργασίας (2005-2009 και 2010-2014) 156
Πίνακας 5.5: Οι δέκα κλάδοι με τις χαμηλότερες επενδύσεις ανά ώρα εργασίας (2005-2009 και 2010-2014) 157

Πίνακας 5.6: Οι δέκα κλάδοι με τη μεγαλύτερη συμβολή στην εξέλιξη της παραγωγικότητας (2005-2009 και 2010-2014) 163
Πίνακας 5.7: Οι δέκα κλάδοι με τη μικρότερη συμβολή στην εξέλιξη της παραγωγικότητας (2005-2009 και 2010-2014) 164
Πίνακας 5.8: Οι δέκα κλάδοι με το υψηλότερο ΜΚΕ (2005-2009 και 2010-2014) 166
Πίνακας 5.9: Οι δέκα κλάδοι με το χαμηλότερο ΜΚΕ (2005-2009 και 2010-2014) 167
Πίνακας 5.10: Οι δέκα κλάδοι με τη μεγαλύτερη συμβολή στην αύξηση του εργασιακού κόστους (2005-2009 και 2010-2014) 168
Πίνακας 5.11: Οι δέκα κλάδοι με την υψηλότερη αρνητική συμβολή στην εξέλιξη του εργασιακού κόστους (2005-2009 και 2010-2014) 169
Πίνακας 5.12: Οι δέκα κλάδοι με το υψηλότερο περιθώριο κέρδους (2005-2009 και 2010-2014) 171
Πίνακας 5.13: Οι δέκα κλάδοι με το χαμηλότερο περιθώριο κέρδους (2005-2009 και 2010-2014) 172
Πίνακας 5.14: Οι δέκα κλάδοι με την υψηλότερη θετική συμβολή στην εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους (2005-2009 και 2010-2014) 173
Πίνακας 5.15: Οι δέκα κλάδοι με την υψηλότερη αρνητική συμβολή στην εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους (2005-2009 και 2010-2014) 174
Πίνακας 5.16: Οι δέκα κλάδοι με το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας (2009 και 2014) 179
Πίνακας 5.17: Οι κλάδοι με το χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας (2009 και 2014) 180
Πίνακας 5.18: Οι εξαγωγικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας ανά προοπτική και τάξη μεγέθους (2005-2014) 186

Ευρετήριο Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1.1: Σύνθεση φορολογικών εσόδων και λόγος έμμεσων/άμεσων φόρων (2006-2016) 43
Διάγραμμα 1.2: Μέγεθος δημοσιονομικών παρεμβάσεων (2015 και 2016) 44
Διάγραμμα 1.3: Σύνθεση φορολογικών εσόδων κρατικού προϋπολογισμού (2006-2016) 45
Διάγραμμα 1.4: Εξέλιξη δημόσιου χρέους στην Ελλάδα (2006-2016) 46
Διάγραμμα 1.5: Διαχρονική εξέλιξη δημόσιου χρέους και ονομαστικού ΑΕΠ στην Ελλάδα (2007-2016) 47
Διάγραμμα 1.6: Δείκτης Φερεγγυότητας (ΔΦ) του ελληνικού δημόσιου τομέα (1995-2017) 48
Διάγραμμα 1.7: Ρυθμός μεταβολής πραγματικού ΑΕΠ και έσοδα Γενικής Κυβέρνησης στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2015) 50
Διάγραμμα 1.8: Ποσοστό ανεργίας και έσοδα Γενικής Κυβέρνησης στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2015) 51
Διάγραμμα 1.9: Τελική ιδιωτική κατανάλωση και έμμεσοι φόροι στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2015) 52
Διάγραμμα 1.10: Ονομαστικοί μισθοί και άμεσοι φόροι νοικοκυριών στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2015) 53
Διάγραμμα 1.11: Ονομαστικοί μισθοί και εισπράξεις από καθαρές κοινωνικές εισφορές στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2015) 54
Διάγραμμα 1.12: Εγχώρια ζήτηση και άμεσοι φόροι επιχειρήσεων στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2015) 54
Διάγραμμα 1.13: Εγχώρια ζήτηση και εργοδοτικές εισφορές στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2014) 55
Διάγραμμα 1.14: Ρυθμός μεγέθυνσης ΑΕΠ (%) – Βασικό σενάριο (πρωτογενές πλεόνασμα 3,5%) 56
Διάγραμμα 1.15: Ρυθμός μεγέθυνσης ΑΕΠ (%) – Σενάριο 2 (πρωτογενές πλεόνασμα 2,5% και αναπροσαρμογή τόκων 33%) 57
Διάγραμμα 1.16: Ρυθμός μεγέθυνσης ΑΕΠ (%) – Σενάριο 3 (πρωτογενές πλεόνασμα 1,5% και αναπροσαρμογή τόκων 60%) 58
Διάγραμμα 2.1: ΑΕΠ και ιδιωτική κατανάλωση (2006:1-2015:3, % μεταβολές έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του προηγούμενου έτους, σταθερές τιμές, εποχικά διορθωμένα στοιχεία) 64

Διάγραμμα 2.2: Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (2006:1-2015:3, % μεταβολές έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του προηγούμενου έτους, σταθερές τιμές, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)....65
Διάγραμμα 2.3: Συμβολή της ιδιωτικής κατανάλωσης, των επενδύσεων και των καθαρών εξαγωγών στη μεταβολή του ΑΕΠ (1995-2016, σταθερές τιμές)....66
Διάγραμμα 2.4: Πραγματικό εισόδημα των μισθωτών προ φόρων (2006:1-2015:3, % μεταβολές έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του προηγούμενου έτους, σταθερές τιμές, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)....67
Διάγραμμα 2.5: Οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου και οι προσδιοριστικοί τους παράγοντες (2006:1-2015:3, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)....68
Διάγραμμα 2.6: Μέσο ακαθάριστο περιθώριο κέρδους (2006:1-2015:3, εποχικά διορθωμένα στοιχεία, υπολογισμός με βάση το κόστος εργασίας και το κόστος ενδιάμεσων αναλώσεων)....69
Διάγραμμα 2.7: Ακαθάριστες επενδύσεις και κατανάλωση παγίου κεφαλαίου (2006:1-2015:3, % μεταβολές έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του προηγούμενου έτους, σταθερές τιμές, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)....70
Διάγραμμα 2.8: Ακαθάριστες επενδύσεις και κατανάλωση παγίου κεφαλαίου (2006:1-2015:3, % μεταβολές έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του προηγούμενου έτους, σταθερές τιμές, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)....71
Διάγραμμα 2.9: Πραγματικές αμοιβές ανά μισθωτό, ποσοστό ανεργίας και παραγωγικότητα της εργασίας (2006:1-2015:3, σταθερές τιμές, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)....72
Διάγραμμα 2.10: Ακαθάριστο εισόδημα εργασίας ως ποσοστό της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας (2006:1-2015:3, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)....73
Διάγραμμα 2.11: Αποδοχές εργασίας μισθωτών και αυτοαπασχολούμενων, και εισόδημα κεφαλαίου σε τρέχουσες τιμές (εκατ. ευρώ, 2010:1-2015:3 και πρόβλεψη 2015:4)....74
Διάγραμμα 2.12: Ακαθάριστες ονομαστικές αποδοχές εργασίας ανά μισθωτό, παραγωγικότητα της εργασίας και ΜΚΕ (2006:1-2015:3, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)....76
Διάγραμμα 2.13: Εγχώριες τιμές, ΜΚΕ και περιθώριο κέρδους (2006:1-2015:3, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)....77

Διάγραμμα 2.14: Εισαγωγές, εξαγωγές και εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών (2005:1-2015:3, εποχικά διορθωμένα στοιχεία) 78
Διάγραμμα 2.15: ΑΕΠ και εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών (2005:1-2015:3, σε τιμές 2010, εποχικά διορθωμένα στοιχεία) 79
Διάγραμμα 2.16: Τιμές εξαγωγών και κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (2005:1-2015:3, εποχικά διορθωμένα στοιχεία) 80
Διάγραμμα 2.17: Δυνητικό και τρέχον ΑΕΠ (1995-2015 και πρόβλεψη 2016) 81
Διάγραμμα 2.18: Ισοζύγιο βασικών τομέων ελληνικής οικονομίας (% ΑΕΠ, 2006:1-2015:3) 83
Διάγραμμα 2.19: Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου ιδιωτικού τομέα (εκατ. ευρώ, 2006:1-2015:3) 84
Διάγραμμα 2.20: Αποταμιεύσεις ιδιωτικού τομέα (εκατ. ευρώ, 2006:1-2015:3) 85
Διάγραμμα 2.21: Διαθέσιμο εισόδημα και κατανάλωση νοικοκυριών (εκατ. ευρώ, 2006-2014) 86
Διάγραμμα 2.22: Νέος δανεισμός και χρέος νοικοκυριών (2006-2014) 86
Διάγραμμα 2.23: Επενδύσεις, αδιανέμητα κέρδη και ρευστά διαθέσιμα των επιχειρήσεων (εκατ. ευρώ, 2006-2014) 88
Διάγραμμα 2.24: Δανεισμός επιχειρήσεων (εκατ. ευρώ, 1998-2014) 89
Διάγραμμα 2.25: Ρυθμοί μεταβολής νομίσματος, καταθέσεων και τιμών (%, 2006-2014) 90
Διάγραμμα 3.1: Ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα (άτομα ηλικίας 15-74 ετών, Ιανουάριος 2004-Οκτώβριος 2015) 97
Διάγραμμα 3.2: Μακροχρόνια ανεργία στην Ελλάδα (σύγκριση 2008:3, 2014:3 και 2015:3) 97
Διάγραμμα 3.3: Ποσοστό ανεργίας κατά ηλικιακή ομάδα στην Ελλάδα (σύγκριση 2008:3, 2014:3 και 2015:3) 98
Διάγραμμα 3.4: Ποσοστό ανεργίας κατά φύλο στην Ελλάδα (σύγκριση 2008:3, 2014:3 και 2015:3) 99
Διάγραμμα 3.5: Κλάδοι με τη μικρότερη και τη μεγαλύτερη ανεργία στην Ελλάδα (2014) 100
Διάγραμμα 3.6: Ποσοστό ανεργίας κατά γεωγραφική περιφέρεια στην Ελλάδα (σύγκριση 2008:3, 2014:3 και 2015:3) 100
Διάγραμμα 3.7: Προσφορά, ζήτηση εργασίας και ανεργία πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (2001-2015) 101
Διάγραμμα 3.8: Προσφορά, ζήτηση εργασίας και ανεργία πτυχιούχων ανώτερης τεχνικής εκπαίδευσης (2001-2015) 102
Διάγραμμα 3.9: Προσφορά, ζήτηση εργασίας και ανεργία αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (2001-2015) 103

Διάγραμμα 3.10: Προσφορά, ζήτηση εργασίας και ανεργία αποφοίτων υποχρεωτικής εκπαίδευσης (2001-2015) 104
Διάγραμμα 3.11: Προσφορά, ζήτηση εργασίας και ανεργία ατόμων χωρίς υποχρεωτική εκπαίδευση (2001-2015) 105
Διάγραμμα 3.12: Εργασιακή ανασφάλεια, κίνδυνος ανεργίας και εξασφάλιση από την ανεργία στην Ελλάδα και σε χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ (2013) 106
Διάγραμμα 3.13: Απασχόληση κατά κλάδο στην Ελλάδα (σύγκριση 2008:3, 2014:3 και 2015:3) 107
Διάγραμμα 3.14: Απασχόληση κατά ομάδες επαγγελμάτων στην Ελλάδα (σύγκριση 2008:3, 2014:3 και 2015:3) 108
Διάγραμμα 3.15: Αίτια μερικής απασχόλησης στην Ελλάδα (σύγκριση 2008:3, 2014:3 και 2015:3) 109
Διάγραμμα 3.16: Ποσοστό πραγματικής ανεργίας στην Ελλάδα (2004:1-2015:3) 110
Διάγραμμα 3.17: Εργασιακή ένταση σε χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ (2013 ή μεταγενέστερα) 111
Διάγραμμα 3.18: Μηνιαία εξέλιξη της μισθωτής εργασίας και των ανέργων (2010-2015) 113
Διάγραμμα 3.19: Εξέλιξη βασικών δεικτών ποσοστού (%) φτώχειας στην Ελλάδα (2009-2014) 118
Διάγραμμα 3.20: Δημοσιονομική πολιτική και ποσοστό απόλυτης φτώχειας (διαχρονικά σταθερού ορίου φτώχειας 2008) στην ΕΕ και στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (2010-2014) 119
Διάγραμμα 3.21: Ονομαστικοί μισθοί και ποσοστό απόλυτης φτώχειας (διαχρονικά σταθερού ορίου φτώχειας 2008) στην ΕΕ και στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (2010-2014) 120
Διάγραμμα 3.22: Ποσοστιαία (%) μεταβολή δαπανών κοινωνικής προστασίας στην ΕΕ-15 (2009-2012, ευρώ ανά κάτοικο, σταθερές τιμές 2005) 121
Διάγραμμα 3.23: Δείκτης ανισότητας *Gini* στην ΕΕ-15 (2009 και 2014) 122
Διάγραμμα 3.24: Ποσοστό (%) του πληθυσμού στην Ελλάδα που αδυνατεί να καλύψει συγκεκριμένες βασικές ανάγκες (2009 και 2014) 123
Διάγραμμα 3.25: Δείκτης σοβαρής υλικής αποστέρησης στο σύνολο του πληθυσμού και κατά καθεστώς απασχόλησης στην Ελλάδα (ηλικία άνω των 18, 2009 και 2014) 124
Διάγραμμα 3.26: Αδυναμία πραγματοποίησης ιατρικών εξετάσεων λόγω κόστους στο σύνολο του πληθυσμού και κατά καθεστώς απασχόλησης (%, 2009 και 2013) 125

Διάγραμμα 4.1: Παραγωγικότητα, μερική και προσωρινή απασχόληση στους κλάδους υψηλής παραγωγικότητας (2008 και 2014) 136
Διάγραμμα 4.2: Παραγωγικότητα, μερική και προσωρινή απασχόληση στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας (2008 και 2014) 136
Διάγραμμα 4.3: Παραγωγικότητα, μερική και προσωρινή απασχόληση στους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας (2008 και 2014) 137
Διάγραμμα 4.4: Ποσοστιαία κατανομή εργαζομένων του ιδιωτικού τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (2015:2) 139
Διάγραμμα 4.5: Ποσοστιαία κατανομή εργαζομένων του ιδιωτικού τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (σύγκριση 2009:2 και 2015:2) 140
Διάγραμμα 4.6: Ποσοστιαία κατανομή εργαζομένων του ευρύτερου δημόσιου τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (2015:2) 140
Διάγραμμα 4.7: Ποσοστιαία κατανομή εργαζομένων του ευρύτερου δημόσιου τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (σύγκριση 2009:2 και 2015:2) 141
Διάγραμμα 4.8: Σωρευτική μεταβολή μέσων πραγματικών αποδοχών στις χώρες της ΕΕ την εξαετία 2010-2015 (πραγματικές αποδοχές ανά εργαζόμενο, αποπληθωριστής ιδιωτικής κατανάλωσης, σύνολο οικονομίας) 142
Διάγραμμα 4.9: Σωρευτική μεταβολή κατώτατων πραγματικών μισθών στις χώρες της ΕΕ (2010-2015) 143
Διάγραμμα 4.10: Κατώτατοι μηνιαίοι μισθοί σε ευρώ στις χώρες της ΕΕ (α΄ εξάμηνο 2016) 144
Διάγραμμα 4.11: Κατώτατοι μισθοί σε ευρώ στις χώρες της ΕΕ (σύγκριση α΄ εξάμηνο 2010 και α΄ εξάμηνο 2016) 145
Διάγραμμα 4.12: Κατώτατοι μισθοί σε μονάδες αγοραστικής δύναμης (PPS) στις χώρες της ΕΕ (α΄ εξάμηνο 2016) 146
Διάγραμμα 4.13: Κατώτατοι μισθοί σε μονάδες αγοραστικής δύναμης (PPS) στις χώρες της ΕΕ (σύγκριση α΄ εξάμηνο 2010 και α΄ εξάμηνο 2016) 147
Διάγραμμα 5.1: Παραγωγικότητα και επενδύσεις (2005-2009 και 2010-2014) 158
Διάγραμμα 5.2: Το μερίδιο ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας και ακαθάριστων επενδύσεων της μεταποίησης στο σύνολο της οικονομίας (2005-2014) 159
Διάγραμμα 5.3: Εκατοστιαία (%) συνεισφορά των κλάδων χαμηλής και υψηλής τεχνολογίας στη συνολική ακαθάριστη προστιθέμενη αξία της μεταποίησης (2005-2014) 161

Διάγραμμα 5.4: Εκατοστιαία (%) συνεισφορά των κλάδων χαμηλής και υψηλής τεχνολογίας στις συνολικές ακαθάριστες επενδύσεις της μεταποίησης (2005-2014) 161
Διάγραμμα 5.5: Η σχέση παραγωγικότητας-δυναμικότητας 61 κλάδων της ελληνικής οικονομίας (2005-2009 και 2010-2014) 165
Διάγραμμα 5.6: Μεταβολή στο ΜΚΕ και στο περιθώριο κέρδους (2005-2009 και 2010-2014) 175
Διάγραμμα 5.7: Καθαρές επενδύσεις και καθαρά κέρδη στην ελληνική οικονομία (2005-2009 και 2010-2014) 176
Διάγραμμα 5.8: Το ποσοστό ανεργίας στους τρεις βασικούς τομείς της ελληνικής οικονομίας (2008-2014) 178
Διάγραμμα 5.9: Η διαρθρωτική εξέλιξη των ελληνικών εξαγωγών (2005-2014, σταθερές τιμές προηγούμενου έτους, δισ. ευρώ) 181
Διάγραμμα 5.10: Εκατοστιαία (%) συνεισφορά των κλάδων χαμηλής και υψηλής τεχνολογίας στις συνολικές εξαγωγές αγαθών (2005-2014) 182
Διάγραμμα 5.11: Σωρευτική μεταβολή στο ΜΚΕ και στις μοναδιαίες εξαγωγές αγαθών (2005-2009 και 2010-2014) 183
Διάγραμμα 5.12: Μέσο ΜΚΕ και μέσες μοναδιαίες εξαγωγές (2005-2009 και 2010-2014) 184

Συντομογραφίες Διαγραμμάτων

Σε ορισμένα διαγράμματα της Έκθεσης –όπου ήταν αναγκαίο– οι ονομασίες των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης συντομογραφούνται κατά τον ακόλουθο τρόπο:

Σύντομη ονομασία στα ελληνικά	Επίσημη ονομασία στα ελληνικά	Κωδικός χώρας
Βέλγιο	Βασίλειο του Βελγίου	**BE**
Βουλγαρία	Δημοκρατία της Βουλγαρίας	**BG**
Τσεχική Δημοκρατία	Τσεχική Δημοκρατία	**CZ**
Δανία	Βασίλειο της Δανίας	**DK**
Γερμανία	Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας	**DE**
Εσθονία	Δημοκρατία της Εσθονίας	**EE**
Ιρλανδία	Ιρλανδία	**IE**
Ελλάδα	Ελληνική Δημοκρατία	**EL**
Ισπανία	Βασίλειο της Ισπανίας	**ES**
Γαλλία	Γαλλική Δημοκρατία	**FR**
Κροατία	Δημοκρατία της Κροατίας	**HR**
Ιταλία	Ιταλική Δημοκρατία	**IT**
Κύπρος	Κυπριακή Δημοκρατία	**CY**
Λετονία	Δημοκρατία της Λετονίας	**LV**
Λιθουανία	Δημοκρατία της Λιθουανίας	**LT**
Λουξεμβούργο	Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου	**LU**
Ουγγαρία	Ουγγαρία	**HU**
Μάλτα	Δημοκρατία της Μάλτας	**MT**
Κάτω Χώρες	Βασίλειο των Κάτω Χωρών	**NL**
Αυστρία	Δημοκρατία της Αυστρίας	**AT**
Πολωνία	Δημοκρατία της Πολωνίας	**PL**
Πορτογαλία	Πορτογαλική Δημοκρατία	**PT**
Ρουμανία	Ρουμανία	**RO**
Σλοβενία	Δημοκρατία της Σλοβενίας	**SI**
Σλοβακία	Σλοβακική Δημοκρατία	**SK**
Φινλανδία	Δημοκρατία της Φινλανδίας	**FI**
Σουηδία	Βασίλειο της Σουηδίας	**SE**
Ηνωμένο Βασίλειο	Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας	**UK**

Περίληψη

Στο επίκεντρο της Έκθεσης του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του 2016 βρίσκεται η αξιολόγηση της πορείας προσαρμογής της οικονομίας και του κοινωνικού κόστους που προκαλεί η συνέχιση της πολιτικής της λιτότητας. Επιπλέον, η εξέταση διαρθρωτικών χαρακτηριστικών του συστήματος παραγωγής και η δυνατότητα αναδόμησης του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης στην περίοδο της κρίσης. Σκοπός της Έκθεσης είναι να αναδείξει τη σημασία άσκησης οικονομικής πολιτικής η οποία θα χαρακτηρίζεται από αναπτυξιακό πραγματισμό. Επίσης, να καταθέσει στον δημόσιο διάλογο ιδέες και προτάσεις για την παραγωγική αναδόμηση της οικονομίας και τη δημιουργία ενός βιώσιμου μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης, το οποίο θα στηρίζει τη δημοσιονομική, τη μακροοικονομική και τη χρηματοπιστωτική συνοχή της οικονομίας και το βιοτικό επίπεδο των εργαζομένων και γενικότερα της ελληνικής κοινωνίας. Τα βασικά συμπεράσματα της Έκθεσης είναι τα εξής:

Η πορεία δημοσιονομικής προσαρμογής της χώρας το 2015 ανακόπηκε ως αποτέλεσμα της διάχυτης αστάθειας και αβεβαιότητας που επικράτησε στην οικονομία το α΄ εξάμηνο του έτους. Η επιδείνωση της δημοσιονομικής κατάστασης ενέτεινε τους περιορισμούς ρευστότητας του δημόσιου τομέα και αποσταθεροποίησε το μακροοικονομικό και το χρηματοπιστωτικό σύστημα της χώρας. Η υπογραφή και η εφαρμογή του τρίτου Μνημονίου συνεπάγεται τη συνέχιση της πολιτικής της δημοσιονομικής λιτότητας, συνεπώς η προοπτική δημιουργίας βιώσιμων πρωτογενών πλεονασμάτων και εξόδου από την κρίση είναι αρνητική. Η πιθανότητα νέας μείωσης του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) το 2016 θα στερήσει από τον δημόσιο τομέα ενδογενείς ροές ρευστότητας, συντηρώντας το πρόβλημα φερεγγυότητας και το υψηλό πιστωτικό ρίσκο της οικονομίας.

Η εμπειρική μας ανάλυση επιβεβαιώνει την άποψη αυτή, δείχνοντας την υψηλή επίδραση των μεταβολών του ΑΕΠ και της ανεργίας στην εξέλιξη των εσόδων της Γενικής Κυβέρνησης την περίοδο 2010-2015. Επίσης, παρουσιάζουμε ευρήματα που πιστοποιούν ότι η ραγδαία υποχώρηση των ονομαστικών μισθών την τελευταία εξαετία περιόρισε δραματικά τη φοροδοτική ικανότητα των νοικοκυριών και επιδείνωσε το πρόβλημα βιωσιμότητας του ασφαλιστικού συστήματος. Επιπλέον, η εισοδηματική λιτότητα και η συνακόλουθη μείωση της ιδιωτικής κατανάλωσης την περίοδο της κρίσης απέτρεψαν την ενίσχυση των εσόδων από έμμεσους φόρους, παρά τη λήψη εκτεταμένων φορολογικών μέτρων. Σημαντική πίεση στα δημόσια οικονομικά προκάλεσε και η επιδείνωση του επιχειρηματικού κλίματος εξαιτίας των χαμηλών επιπέδων ζήτησης. Τα παραπάνω ευρήματα υπογραμμίζουν την αδυναμία διατηρήσιμης δημοσιονομικής προσαρμογής μέσω της λιτότητας, και κατά συνέπεια την αναγκαιότητα αλλαγής του υφιστάμενου υποδείγματος πολιτικής.

Βασική πρότασή μας είναι ότι η υπέρβαση της κρίσης φερεγγυότητας της χώρας προϋποθέτει την άμεση εφαρμογή ενός αναπτυξιακού πακέτου μέτρων στήριξης της απασχόλησης που θα εγγυηθεί την επίτευξη ενός βιώσιμου δημοσιονομικού πλεονάσματος. Στην παρούσα Έκθεση επικαιροποιούμε τη συγκεκριμένη πρόταση διερευνώντας ποσοτικά την αναπτυξιακή συμβολή εναλλακτικών σεναρίων υλοποίησης Προγραμμάτων Εγγυημένης Απασχόλησης (ΠΕΑ) και/ή επενδύσεων στην επίτευξη βιώσιμων πρωτογενών πλεονασμάτων. Το μέγεθος και το κόστος των παρεμβάσεων θα εξαρτηθούν από την έκταση μιας πιθανής αναδιάρθρωσης των χρηματοοικονομικών υποχρεώσεων της χώρας, που, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις μας, θα πρέπει να αφορά την περίοδο από το 2018 και μετά.

Σημαντικά συμπεράσματα προκύπτουν από την ανάλυση βασικών μακροοικονομικών μεγεθών και την εξέλιξη των διατομεακών σχέσεων της οικονομίας. Το α΄ εξάμηνο του 2015 το ΑΕΠ σε σταθερές τιμές αυξήθηκε κατά 0,6%, με την τάση να αναστρέφεται το γ΄ τρίμηνο (μείωση κατά 1,1%) κυρίως λόγω της αβεβαιότητας την οποία τροφοδότησαν οι πολιτικές εξελίξεις. Παράλληλα, οι καθαρές εξαγωγές αυξήθηκαν οριακά το 2015 λόγω της πτώσης των εισαγωγών, η οποία αποδίδεται κυρίως στη συνεχιζόμενη μείωση του πραγματικού μισθού, αλλά και στην εφαρμογή των περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων. Το πρόβλημα της αποεπένδυσης συνεχίζει και υφίσταται πάρα την ισχνή, πρόσκαιρη ανάκαμψη που παρατηρήθηκε στις αρχές του 2015, ενώ η βελτίωση στο εμπορικό ισοζύγιο δεν αποτελεί ικανή συνθήκη για την αντιστάθμιση των αρνητικών επιπτώσεων της λιτότητας στην εγχώρια οικονομική δραστηριότητα. Η μακροχρόνια αποεπένδυση έχει επηρεάσει το δυνητικό ΑΕΠ της οικονομίας, γεγονός που δημιουργεί μακροοικονομικούς κινδύνους και περιορισμούς όταν η χώρα επιστρέψει σε θετικούς ρυθμούς μεγέθυνσης.

Εξετάζοντας τον διατομεακό μετασχηματισμό της οικονομίας τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της κρίσης παρατηρούμε ότι η χρηματοδότηση του επιχειρηματικού τομέα και του ελλείμματος στο εξωτερικό ισοζύγιο γινόταν από το δημοσιονομικό έλλειμμα αλλά και από το έλλειμμα στο ισοζύγιο των νοικοκυριών. Από το 2013 η κατανάλωση των νοικοκυριών υπερβαίνει το διαθέσιμο εισόδημά τους, γεγονός το οποίο επισημαίνει τη ρευστοποίηση περιουσιακών τους στοιχείων στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης. Ωστόσο, η μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών λόγω λιτότητας και η μείωση των περιουσιακών στοιχείων τους αυξάνουν το πιστωτικό τους ρίσκο και την αδυναμία εξυπηρέτησης του χρέους τους.

Αναφορικά με τις επιχειρήσεις, παρατηρούμε ότι ήδη από το 2009, και κυρίως το 2013, τα αδιανέμητα κέρδη κυμαίνονται σε επίπεδο υψηλότερο αυτού των επενδύσεων. Με άλλα λόγια, οι επιχειρηματίες έχουν σταματήσει να επανεπενδύουν τα κέρδη τους στην πραγματική οικονομία, ενώ η ροή εκτεταμένων δανείων από τον τραπεζικό τομέα, σε βαθμό πολύ μεγαλύτερο της χρηματοδότησης των επενδύσεών τους, κατέρρευσε το 2011, με τις επιχειρήσεις να εισέρχονται, όπως και τα νοικοκυριά, σε ένα στάδιο απομόχλευσης. Η πολιτική της λιτότητας ενεργο-

ποιεί συνεπώς διαδικασίες προσαρμογής σε όλους τους τομείς της οικονομίας. Ο μακροοικονομικός μετασχηματισμός που παρατηρείται δεν είναι βιώσιμος, γιατί δεν στηρίζεται στον παραγωγικό μετασχηματισμό της οικονομίας μέσω της αύξησης των επενδύσεων, αλλά στην προσαρμογή της σε χαμηλότερο επίπεδο εισοδήματος και βιοτικού επιπέδου. Συνεπώς, η ασκούμενη οικονομική πολιτική δεν συμβάλλει στη μετάβαση της οικονομίας σε ένα βιώσιμο και διατηρήσιμο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης.

Στην αγορά εργασίας παρατηρούμε ότι η αποκλιμάκωση του ποσοστού ανεργίας συνεχίζεται με ιδιαίτερα αργό ρυθμό, με αποτέλεσμα η ανεργία να παραμένει σε υψηλότατα επίπεδα και συγκεκριμένα στο 24%. Η ενίσχυση της αβεβαιότητας, καθώς και οι συνεχείς απαιτήσεις των δανειστών για επιπλέον μέτρα υλοποίησης της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης αποτελούν τους κύριους παράγοντες που βραχυπρόθεσμα απειλούν να ανατρέψουν την τάση αποκλιμάκωσης της ανεργίας. Παρατηρούμε επίσης ότι η μακροχρόνια ανεργία, διαχρονικό πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας, έχει εκτιναχθεί στο 73,7% των ανέργων.

Μελετώντας τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της ανεργίας, παρατηρούμε ότι το ποσοστό των ανέργων κλιμακώνεται όσο μικραίνουν οι ηλικιακές κατηγορίες, με το υψηλότερο ποσοστό (58,1%) να εμφανίζεται στις ηλικίες 15 έως 19 και το δεύτερο υψηλότερο (47,7%) στις ηλικίες 20 έως 24. Εξετάζοντας την κλαδική διάσταση της ανεργίας διαπιστώνουμε ότι έχουν πληγεί με ιδιαίτερη σφοδρότητα οι παραδοσιακοί κλάδοι της ένδυσης-υπόδησης, της οικοδομής και της ναυπηγοεπισκευής, με αποτέλεσμα να αποδομούνται οι βασικοί πυλώνες της παραγωγικής βάσης του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης που κατέρρευσε κατά τη διάρκεια της κρίσης. Σημαντική είναι επίσης και η γεωγραφική διάσταση του φαινομένου της ανεργίας. Ιδιαίτερη οξύτητα του προβλήματος της ανεργίας παρατηρούμε στις περιφέρειες Δυτικής Μακεδονίας και Δυτικής Ελλάδας, περιοχές με σημαντική συμμετοχή παραδοσιακών κλάδων, ενώ αντίθετα στο νότιο Αιγαίο και στα Ιόνια Νησιά, περιοχές με ιδιαίτερη έμφαση στην τουριστική βιομηχανία, παρατηρούμε σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας από τον μέσο όρο. Αξιόλογο εύρημα είναι επίσης η επιδείνωση της χρήσης εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού στη διάρκεια της κρίσης, γεγονός που δείχνει την υποβάθμιση του παραγωγικού δυναμικού της οικονομίας. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι η Ελλάδα διακρίνεται επιπλέον από υψηλό κίνδυνο ανεργίας, χαμηλό ποσοστό εξασφάλισης από την ανεργία και πολύ μεγάλη εργασιακή ένταση, ευρήματα που αποκαλύπτουν τη δραματική κατάσταση της αγοράς εργασίας.

Το σύνολο των αλλαγών αυτών στην αγορά εργασίας έχει άμεση και αρνητική επίδραση στα μεγέθη της φτώχειας, της υλικής αποστέρησης και της κοινωνικής ανισότητας. Παρατηρούμε ότι σε σχέση με το 2010 ο δείκτης της απόλυτης φτώχειας έχει αυξηθεί κατά 30 ποσοστιαίες μονάδες, υποδηλώνοντας έτσι υπερδιπλασιασμό του ποσοστού του πληθυσμού και κατά προσέγγιση των νοικοκυριών που διαβιούν κάτω από το όριο της φτώχειας του 2008. Επίσης, το 20,9% αδυνατεί να

καλύψει βασικές ανάγκες, ποσοστό που αυξάνεται στο 43,4% για τους ανέργους. Έχει σημασία δε να τονίσουμε ότι, παρά τη σημαντική χειροτέρευση του φαινόμενου της φτώχειας, οι δαπάνες κοινωνικής προστασίας μειώνονται ποσοστιαία περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη χώρα-μέλος της ΕΕ-15. Αύξηση παρατηρείται και στο δείκτη οικονομικής ανισότητας, καθώς το 2014 ο δείκτης *Gini* διαμορφώθηκε στο 34,5, εμφανίζοντας αύξηση της τάξης των 1,4 μονάδων σε σχέση με το 2009.

Η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων αποτελεί βασικό πυλώνα των προγραμμάτων λιτότητας, καθώς λειτουργεί ως θεσμικό εργαλείο υλοποίησης της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης. Το εύρος και η ένταση των αλλαγών που έχουν γίνει στις εργασιακές σχέσεις αναλύθηκαν εκτενώς στις Ετήσιες Εκθέσεις του ΙΝΕ ΓΣΕΕ των τελευταίων ετών. Από την ανάλυση των τελευταίων στοιχείων προκύπτει ότι το 2015 οι επιχειρησιακές Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας (ΣΣΕ) επικρατούν σχεδόν καθολικά, αντιπροσωπεύοντας το 94% του συνόλου των συλλογικών συμβάσεων. Σε σύνολο 282 ΣΣΕ, οι 263 είναι επιχειρησιακές, μόνο οι 12 είναι εθνικές, κλαδικές ή ομοιοεπαγγελματικές, ενώ 7 είναι τοπικές ομοιοεπαγγελματικές. Παρατηρούμε επίσης ότι ο αριθμός των προσλήψεων μερικής απασχόλησης και εκ περιτροπής εργασίας, δηλαδή οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης, αυξάνεται διαχρονικά με αντίστοιχη υποχώρηση των προσλήψεων πλήρους απασχόλησης. Η ποσοστιαία τους αναλογία στο σύνολο των προσλήψεων μεταξύ 2009 και 2015 υπερδιπλασιάζεται. Το 2009, οι προσλήψεις με ευέλικτες μορφές εργασίας αντιστοιχούσαν στο 21% του συνόλου των προσλήψεων, ενώ το 2015 αντιστοιχούν στο 55%. Την περίοδο 2014-2015 οι νέες προσλήψεις με μερική απασχόληση είναι αυξημένες κατά 19,6% και με εκ περιτροπής εργασία κατά 45,6%. Τα ευρήματα αυτά μας οδηγούν στην εκτίμηση ότι οι ευέλικτες μορφές εργασίας είναι πλέον κύριο χαρακτηριστικό της ελληνικής αγοράς εργασίας. Η ευελιξία της αγοράς εργασίας ενισχύεται και επιταχύνεται και από τη μετατροπή των ατομικών συμβάσεων εργασίας από συμβάσεις εργασίας πλήρους απασχόλησης σε συμβάσεις μερικής απασχόλησης και εκ περιτροπής εργασίας.

Σημαντικά είναι επίσης τα εμπειρικά ευρήματα που δείχνουν ότι υπάρχει αρνητική συσχέτιση μεταξύ του ρυθμού μεταβολής της παραγωγικότητας και των ευέλικτων μορφών απασχόλησης. Η αρνητική αυτή συσχέτιση φαίνεται να συνδέεται πολύ λιγότερο με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των απασχολουμένων σε αυτές και πολύ περισσότερο με τις συνθήκες τις οποίες οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης διαμορφώνουν αναφορικά με τις επενδύσεις, την τεχνολογική εξειδίκευση, τις οργανωτικές αναδιαρθρώσεις της παραγωγής και την ανάπτυξη των δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού. Κατά συνέπεια, η αύξηση της παραγωγικότητας στους κλάδους και στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα της απορρύθμισης της αγοράς εργασίας και της επέκτασης των ευέλικτων μορφών απασχόλησης. Η επέκταση της ευελιξίας και η μείωση του κόστους εργασίας φαίνεται να λειτουργεί ως παγίδα που εγκλωβίζει πολλούς κλάδους της

ελληνικής οικονομίας σε έναν φαύλο κύκλο χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, χαμηλής έντασης δεξιοτήτων και χαμηλής παραγωγικότητας, με αποτέλεσμα την αδυναμία τους να βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητα και τη θέση τους στο εγχώριο και στο διεθνές παραγωγικό σύστημα. Σε αντίθεση λοιπόν με τη λογική των προγραμμάτων προσαρμογής, η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας δεν αυξάνει την ανταγωνιστικότητα, παρά μόνο το αναπτυξιακό έλλειμμα της ελληνικής οικονομίας και τη φτωχοποίηση των εργαζομένων.

Από την επεξεργασία των στοιχείων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού σχετικά με το ύψος των μηνιαίων αμοιβών που απολαμβάνουν οι μισθωτοί του ιδιωτικού τομέα προκύπτει η εξής κατανομή στις καθαρές μηνιαίες αποδοχές, η οποία αποτυπώνει τη συμπίεση των μισθών και του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων στη διάρκεια της κρίσης: κάτω των 800 ευρώ σε ποσοστό 50% (14,5% μέχρι 499 ευρώ, 22% μεταξύ 500-699 ευρώ και 13,5% μεταξύ 700-800 ευρώ), μεταξύ 800-1.000 ευρώ σε ποσοστό 18,6% και άνω των 1.000 ευρώ σε ποσοστό 15,7% (9,8% μεταξύ 1.000-1.299 ευρώ και 5,9% άνω των 1.300 ευρώ). Αξιοσημείωτη είναι και η πτώση της αγοραστικής δύναμης του πραγματικού κατώτατου μισθού στην Ελλάδα, καθώς την περίοδο 2010-2015 σημειώθηκε μείωση κατά 24,7% και κατά 34,3% για τους νέους κάτω των 25 ετών.

Η γνώση των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών του παραγωγικού συστήματος αποτελεί τη βάση του αναπτυξιακού πραγματισμού ο οποίος πρέπει να προσδιορίζει την άσκηση οικονομικής πολιτικής προκειμένου να απεγκλωβιστεί η οικονομία από την κρίση και να σχεδιαστούν οι βασικοί πυλώνες της παραγωγικής αναδόμησης της οικονομίας. Εξετάσαμε τις μεταβολές που επέφεραν οι πολιτικές λιτότητας στην παραγωγική διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας. Ξεκινώντας από την παραγωγικότητα του ιδιωτικού τομέα, συμπεραίνουμε πως κατά την περίοδο της κρίσης (2010-2014) η μέση παραγωγικότητα των κλάδων κινείται σε χαμηλότερα επίπεδα από εκείνα της προ κρίσης περιόδου (2005-2009). Ως βασική αιτία της δυσμενούς αυτής εξέλιξης εντοπίζεται η σταθερή αποεπένδυση κατά την περίοδο της κρίσης, που συνέβαλε στη συρρίκνωση των παραγωγικών δυνατοτήτων της ελληνικής οικονομίας προκαλώντας ένα ντόμινο πενιχρών μακροοικονομικών επιδόσεων. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, ο τομέας της μεταποίησης εμφανίζει οριακή μείωση του μεριδίου του στην προστιθέμενη αξία της συνολικής οικονομίας και αύξηση του μεριδίου των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου. Αν και το εύρημα αυτό υποδεικνύει έναν εξορθολογισμό στην κατανομή των επενδύσεων της χώρας, δεν δημιουργεί θετικές προσδοκίες, καθώς οι επενδύσεις αυτές κατευθύνονται κυρίως σε κλάδους χαμηλής τεχνολογίας, ενώ το μερίδιο των κλάδων υψηλής τεχνολογίας εμφανίζει αισθητή πτώση. Εάν η εξέλιξη αυτή συνδυαστεί και με την περαιτέρω μείωση του αντίστοιχου μεριδίου της προστιθέμενης αξίας των κλάδων υψηλής τεχνολογίας, τότε επιβεβαιώνεται η τάση υποβάθμισης της θέσης της Ελλάδας στον διεθνή καταμερισμό εργασίας.

Πραγματοποιώντας στη συνέχεια μια συνολική αποτίμηση των διαρθρωτικών

μεταβολών στη δομή της ελληνικής οικονομίας, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι κατά την περίοδο της κρίσης οι δυναμικοί κλάδοι τείνουν να είναι ταυτόχρονα και χαμηλότερης παραγωγικότητας σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Η αρνητική αυτή τάση επισείει τον κίνδυνο διεύρυνσης της απόκλισης με τις υπόλοιπες οικονομίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και της Ευρωζώνης ειδικότερα.

Από τις εμπειρικές μας εκτιμήσεις επιβεβαιώνεται κατ' αρχήν η αρνητική σχέση μεταξύ μοναδιαίου κόστους εργασίας και περιθωρίου κέρδους. Ωστόσο, κατά την περίοδο της κρίσης η σχέση αυτή γίνεται πιο έντονη, γεγονός που δείχνει πως ένα μέρος της πτώσης του κόστους εργασίας τελικά μετατράπηκε σε κέρδος αντί να μειώσει τις τιμές. Ακόμα χειρότερο είναι το γεγονός ότι οι επιχειρήσεις προτιμούν να διακρατούν τα κέρδη τους από το να τα διαθέτουν σε νέες επενδύσεις, οι οποίες με τη σειρά τους θα προωθούσαν την απασχόληση και την οικονομική μεγέθυνση. Έτσι, η αποεπένδυση είχε ως αποτέλεσμα τη ραγδαία αύξηση της ανεργίας, με το μεγαλύτερο ποσοστό να παρατηρείται στον δευτερογενή τομέα (κυρίως λόγω των κατασκευών), ενώ ακολουθούν ο τριτογενής και ο πρωτογενής.

Η αύξηση των εξαγωγών δεν αποδίδεται στη μείωση του κόστους εργασίας, όπως υποστηρίζουν τα προγράμματα λιτότητας, καθώς από τις εμπειρικές μας εκτιμήσεις φαίνεται πως το επίπεδο του κόστους εργασίας κατά την κρίση σχετίζεται λιγότερο με τις εξαγωγικές επιδόσεις σε σχέση με την προ κρίσης περίοδο. Ταυτόχρονα, προκύπτουν και ορισμένες ποιοτικές μεταβολές στη διάρθρωση των εξαγωγών, καθώς περιορίζεται η συμβολή του τριτογενούς τομέα, ενώ αναβαθμίζεται ο δευτερογενής και λιγότερο ο πρωτογενής. Ωστόσο, πρέπει να επισημάνουμε πως η αύξηση των εξαγόμενων αγαθών εκκινεί από δραστηριότητες χαμηλής τεχνολογίας, γεγονός που επιβεβαιώνει και στην περίπτωση των εξαγωγών την υποβάθμιση της ελληνικής οικονομίας στον διεθνή καταμερισμό εργασίας.

Τα διαρθρωτικά ευρήματα της ανάλυσής μας αναδεικνύουν ποιοτικά δεδομένα για μια σειρά κλάδους οι οποίοι με τον κατάλληλο αναπτυξιακό σχεδιασμό θα μπορούσαν να συμβάλουν στην παραγωγική αναδόμηση και στη δημιουργία ενός βιώσιμου μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης. Ειδικότερα, αναδεικνύονται ορισμένοι νέοι δυναμικοί κλάδοι με ισχυρές εξαγωγικές επιδόσεις, προηγμένη τεχνολογία, εξειδίκευση ανθρώπινου κεφαλαίου και υψηλή ζήτηση στη διεθνή αγορά, όπως της παραγωγής ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων, καθώς και της έρευνας και ανάπτυξης. Επιπλέον, παραδοσιακοί κλάδοι που διατηρούν υψηλές εξαγωγικές επιδόσεις και ταυτόχρονα δυναμική εξαγωγική προοπτική, όπως ο κλάδος των ορυχείων-λατομείων. Από τον τομέα της μεταποίησης ξεχωρίζουν οι κλάδοι της παραγωγής οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου, της παραγωγής επίπλων, της παραγωγής άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων και της παραγωγής ηλεκτρολογικού εξοπλισμού. Επίσης αξιοσημείωτες εξαγωγικές προοπτικές και επιδόσεις εμφανίζουν οι κλάδοι της παραγωγής βασικών μετάλλων, της παραγωγής χημικών ουσιών και προϊόντων και της παραγωγής μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.

Από τον τομέα των υπηρεσιών διακρίνονται κυρίως οι κλάδοι των αεροπορικών μεταφορών και των τηλεπικοινωνιών. Ασφαλώς, ειδικό βάρος στην αναπτυξιακή προοπτική της χώρας εξακολουθεί να έχει ο κλάδος των καταλυμάτων και δραστηριοτήτων υπηρεσιών εστίασης λόγω της ισχυρής δυναμικότητας, της μακροχρόνιας παράδοσης και της υψηλής παραγόμενης προστιθέμενης αξίας. Ιδιαίτερη αναπτυξιακή προσοχή χρειάζονται ο αγροτικός κλάδος, καθώς και οι κλάδοι της παραγωγής φαρμάκων, των πλωτών μεταφορών και της παραγωγής τροφίμων, ποτών και καπνού.

Τέλος, στο Παράρτημα της Έκθεσης παρουσιάζουμε ένα πλαίσιο αρχιτεκτονικής για τη μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος που θα μπορούσε να ενισχύσει τη βιωσιμότητά του, ενισχύοντας παράλληλα τη δημοσιονομική σταθερότητα και την αναπτυξιακή δυναμική της οικονομίας.

Πρόλογος

Η πολιτική οικονομία της χώρας μας βρίσκεται σε μια εξαιρετικά δύσκολη συγκυρία, η οποία προσδιορίζεται από τη μη βιώσιμη σχέση μεταξύ της άμεσης ανάγκης εξόδου από την κρίση και της εφαρμογής του τρίτου προγράμματος λιτότητας. Έπειτα από επτά χρόνια ύφεσης, δραματικής αύξησης της ανεργίας, αποεπένδυσης και φτωχοποίησης ευρύτερων κοινωνικών ομάδων, η Ελλάδα συνεχίζει την ίδια αδιέξοδη υφεσιακή πολιτική. Το τρίτο Μνημόνιο έχει στερήσει την ελπίδα αλλά και οποιαδήποτε θετική προοπτική από τις κοινωνικές ομάδες που έχουν πληγεί από την κρίση και τη λιτότητα, από τους μισθωτούς, τους συνταξιούχους, τους ανέργους, από όσους ζουν στην απόλυτη φτώχεια, σε εργασιακή και στεγαστική επισφάλεια. Όλες οι ενδείξεις στην άσκηση οικονομικής πολιτικής δείχνουν ότι η μείωση του βιοτικού επιπέδου των μισθωτών και των συνταξιούχων θα συνεχίσει να είναι το μέσο της δημοσιονομικής και της διαρθρωτικής προσαρμογής της οικονομίας.

Το τρίτο Μνημόνιο αναπαράγει τα ίδια αδιέξοδα και τις ίδιες παγίδες στη διαχείριση της κρίσης και δεν δημιουργεί θετικές προσδοκίες για διατηρήσιμη επανεκκίνηση της οικονομίας, για δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και για αντιστροφή των συνθηκών της κοινωνικής κρίσης και της κρίσης απασχόλησης. Και αυτό συμβαίνει σε μια περίοδο αστάθειας και μειωμένων προσδοκιών και ως προς τις προοπτικές της ευρωπαϊκής και της παγκόσμιας οικονομίας. Οι προβλέψεις δεν είναι αισιόδοξες και αναθεωρούνται συνεχώς προς το χειρότερο, ενώ όλο και πιο συχνά αναφέρεται το ρίσκο μιας νέας παγκόσμιας οικονομικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης. Η εφαρμογή νεοφιλελεύθερων πολιτικών σε πολλές αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες οικονομίες προκαλεί σοκ λιτότητας, ανεργίας, φτωχοποίησης, οικολογικής υποβάθμισης και κρίση των δημοκρατικών θεσμών. Η παραγωγή ψευδαισθήσεων ότι οι οικονομίες μπορούν να επιστρέψουν στην «κανονικότητά» τους ως αποτέλεσμα της χρήσης των νομισματικών εργαλείων των κεντρικών τραπεζών οδηγεί σε νέα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά αδιέξοδα. Αυτά τα αδιέξοδα είναι πιο έντονα στην περίπτωση της ΕΕ, η οποία κλυδωνίζεται από την πολιτική ανεπάρκεια της ηγεσίας της να διαχειριστεί την κρίση χρέους, την τραπεζική αστάθεια, αλλά και, τους τελευταίους μήνες, τη μεταναστευτική κρίση. Η αβεβαιότητα κυριαρχεί και τροφοδοτεί τη στρατηγική της αδράνειας, την ξενοφοβία, το ρατσισμό, τον εθνικισμό, με απρόβλεπτες συνέπειες για τη συνοχή της ΕΕ και την ποιότητα της δημοκρατίας της.

Για τη Συνομοσπονδία η βιώσιμη έξοδος της οικονομίας από τη λιτότητα, την ύφεση, την κρίση φερεγγυότητας και τη χρηματοπιστωτική αστάθεια προϋποθέτει την υλοποίηση ενός νέου βιώσιμου αναπτυξιακού προτύπου, το οποίο θα έχει ως βάση την απασχόληση και τη δικαιότερη διανομή του εισοδήματος. Κάτι τέτοιο είναι αναγκαίο και αποτελεί τον μοναδικό δρόμο προκειμένου η χώρα μας

να επιστρέψει στην κανονικότητα και να ανακτήσει κοινωνική, οικονομική και πολιτική σταθερότητα. Στον δημόσιο διάλογο κυριαρχεί η άποψη ότι η πολιτική σταθερότητα είναι αναγκαία προϋπόθεση για την εφαρμογή του τρίτου Μνημονίου και για την έξοδο της χώρας από την κρίση. Ωστόσο, η άποψη αυτή φαίνεται ότι δεν αντιλαμβάνεται τη σχέση αιτίου-αιτιατού μεταξύ πολιτικής, οικονομίας και κοινωνίας. Η ανάκτηση της αξιοπιστίας του πολιτικού συστήματος συνδέεται αδιάρρηκτα με τις κοινωνικές επιπτώσεις της διαχείρισης της κρίσης και της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής. Η πολιτική σταθερότητα θα συνεχίσει να είναι το ζητούμενο όσο η πορεία της χώρας καθορίζεται από την εφαρμογή μιας οικονομικής πολιτικής που αναπαράγει τις συνθήκες της αποεπένδυσης, της κρίσης ρευστότητας, της εργασιακής απαξίωσης και της κοινωνικής επισφάλειας.

Δυστυχώς, η κρίσιμη οικονομική και πολιτική συγκυρία που βιώνουμε προσδιορίζεται από αποφάσεις που τροφοδοτούνται από ιδεοληψίες. Υπάρχει εμμονή στην απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, στην απελευθέρωση των απολύσεων, στη μείωση του κόστους εργασίας. Θέσεις που δεν αιτιολογούνται από τη δομή του αναπτυξιακού μοντέλου της χώρας, δεν συμβάλλουν στην ανταγωνιστικότητα και στην ανάπτυξη, παρά μόνο συντελούν στην αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας. Διαμορφωμένες οικονομικές και πολιτικές συμπεριφορές που δεν μπορούν να αντιληφθούν ότι η λεγόμενη «διαρθρωτική» πολιτική απορρύθμισης της αγοράς εργασίας είναι μια υφεσιακή –και όχι αναπτυξιακή– πολιτική. Για τη Συνομοσπονδία η προστασία της εργασίας, οι συλλογικές διαπραγματεύσεις, οι κλαδικές συμβάσεις εργασίας, ο κατώτατος μισθός, ο κοινωνικός διάλογος και η δημιουργία θέσεων εργασίας δεν εξασφαλίζουν μόνο ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης για τους εργαζομένους, αλλά συμβάλλουν και στη δημιουργία νέου πλούτου, που καθιστά διατηρήσιμη τη δημοσιονομική προσαρμογή, βιώσιμο το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας και σταθερό το χρηματοπιστωτικό σύστημα.

Αντίστοιχες ιδεοληψίες εκφράζονται και στην περίπτωση του ασφαλιστικού. Η μεταρρύθμιση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης είναι αναγκαία για να γίνει βιώσιμο, πιο δίκαιο για τις σημερινές αλλά και για τις μελλοντικές γενιές και για να έχει θετική συμβολή στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Ένα βιώσιμο ασφαλιστικό σύστημα είναι πυλώνας δημοσιονομικής, οικονομικής και κοινωνικής σταθερότητας. Ωστόσο, είναι σημαντικό να γίνει κατανοητό ότι η δαπάνη των συντάξεων συγκαταλέγεται στους σημαντικούς προσδιοριστικούς παράγοντες του βιοτικού επιπέδου πολλών νοικοκυριών, αλλά και της συνολικής δαπάνης της οικονομίας· συνεπώς, είναι ένας από τους παράγοντες που προσδιορίζουν την έξοδο της οικονομίας από την κρίση. Η μείωση των συντάξεων είναι υφεσιακή πολιτική, ειδικά στις τρέχουσες συνθήκες της ελληνικής οικονομίας, πολύ περισσότερο όταν δεν θεμελιώνεται στις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης, της διαγενεακής και της ενδογενεακής αλληλεγγύης.

Η αξιολόγηση της βιωσιμότητας του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης με όρους αποκλειστικά και μόνο δημοσιονομικούς επιφέρει σοβαρότατες αρνητικές ανα-

πτυξιακές και κοινωνικές επιπτώσεις. Παραμετρικού τύπου αλλαγές στη δομή του συστήματος, στους κανόνες συνταξιοδότησης και στο ποσοστό αναπλήρωσης της σύνταξης στοχεύουν αποκλειστικά στη μείωση της ασφαλιστικής δαπάνης, στη μείωση του δημοσιονομικού κόστους του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. Είναι αλλαγές που εξυπηρετούν μόνο την υλοποίηση του τρίτου Προγράμματος Οικονομικής Προσαρμογής (ΠΟΠ).

Η Συνομοσπονδία είχε εγκαίρως εκφράσει την εκτίμησή της ότι η μείωση των μισθών, η αύξηση της ανεργίας, η αύξηση της μερικής απασχόλησης και το χρόνιο πρόβλημα της αδήλωτης εργασίας θα προκαλούσαν ένα αρνητικό σοκ στις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης, υπονομεύοντας περαιτέρω τη σταθερότητα και τη βιωσιμότητα του συστήματος. Η βιωσιμότητα του συστήματος εξαρτάται απολύτως από την ανάπτυξη της οικονομίας, την επαναρρύθμιση της αγοράς εργασίας και τη διασφάλιση συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων που θα ενισχύουν τη διαγενεακή και την ενδογενεακή δικαιοσύνη και αλληλεγγύη.

Η μετάβαση της οικονομίας σε βιώσιμη, σταθερή και διατηρήσιμη ανάπτυξη με απασχόληση και κοινωνική συνοχή είναι μείζονος σημασίας. Η ανάπτυξη είναι το μέσο για την ουσιαστική αντιμετώπιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού που προκάλεσαν οι πολιτικές της λιτότητας. Η προβληματική αυτή θεμελίωσε τη διεθνή δράση της Συνομοσπονδίας με στόχο την προάσπιση των εργασιακών και των κοινωνικών δικαιωμάτων στη χώρα μας. Με αφετηρία το κύρος και τη δυναμική της σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο, η ΓΣΕΕ αξιοποίησε αποτελεσματικά κάθε θεσμική και άλλη δυνατότητα προκειμένου να οικοδομηθεί ένα ευρύ μέτωπο συμπαράστασης προς την Ελλάδα αποκαλύπτοντας τις πρωτογενείς και τις δευτερογενείς συνέπειες της πολιτικής της λιτότητας και προβάλλοντας παράλληλα ένα εναλλακτικό υπόδειγμα πολιτικής. Η προσπάθεια αυτή εκφράστηκε με προσφυγές μας στη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ) και στα αρμόδια όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης και είχε ως αποτέλεσμα καταδικαστικές αποφάσεις για την παραβίαση συνδικαλιστικών ελευθεριών και μεγάλου αριθμού κοινωνικών δικαιωμάτων των Ελλήνων εργαζομένων, τα οποία κατοχυρώνει ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και οι Διεθνείς Συμβάσεις της ΔΟΕ.

Τα εμπειρικά ευρήματα, τα συμπεράσματα και οι προτάσεις οικονομικής πολιτικής της Έκθεσης του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του έτους 2016 δείχνουν αφενός την αποτυχία της λιτότητας, αλλά και τη δυνατότητα αναδόμησης του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας. Η Έκθεση αξιολογεί τις δημοσιονομικές και τις μακροοικονομικές εξελίξεις για το 2015 και τις επιπτώσεις της ασκούμενης πολιτικής στην αγορά εργασίας. Το ποσοστό ανεργίας εξακολουθεί να είναι το υψηλότερο στην ΕΕ, η ποιότητα των θέσεων εργασίας συνεχίζει να χειροτερεύει, οι άτυπες και μη ηθελημένες μορφές μερικής απασχόλησης αυξάνονται, όπως και το ποσοστό της φτώχειας και η οικονομική ανισότητα. Η παρούσα Έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ προτείνει τον επαναπροσδιορισμό του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης αναδεικνύοντας τα κλαδικά συγκρι-

τικά πλεονεκτήματα που θα μπορούσαν να διαμορφώσουν μια νέα στρατηγική επενδύσεων, αύξησης της παραγωγικότητας, της ανταγωνιστικότητας και των εξαγωγών. Το ΙΝΕ ΓΣΕΕ καταθέτει στον δημόσιο διάλογο ένα πλαίσιο ιδεών και προτάσεων για τη διαμόρφωση των βασικών πυλώνων μιας πρότασης αναπτυξιακής στρατηγικής και πολιτικής με στόχο την έξοδο της οικονομίας από την κρίση, τον τερματισμό της λιτότητας και την οικοδόμηση ενός βιώσιμου μοντέλου ανάπτυξης για την Ελλάδα.

Η Διοίκηση του ΙΝΕ, ο Επιστημονικός Διευθυντής και το επιστημονικό προσωπικό του Ινστιτούτου θα εκτιμήσουν ιδιαίτερα την κατάθεση παρατηρήσεων, σχολίων και εναλλακτικών μεθοδολογικών προσεγγίσεων που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην περαιτέρω βελτίωση των ποσοτικών και των ποιοτικών εκτιμήσεων και συμπερασμάτων της Έκθεσης.

Γιάννης Παναγόπουλος

Πρόεδρος ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Εισαγωγή

Στην Ετήσια Έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του έτους 2015 δείξαμε την αποτυχία των δύο πρώτων ΠΟΠ να δημιουργήσουν συνθήκες εξόδου της χώρας από την κρίση χρέους την περίοδο 2010-2014. Παρουσιάσαμε πλήθος εμπειρικών ευρημάτων που υποστηρίζουν την πάγια θέση μας ότι η οικονομική πολιτική της δημοσιονομικής προσαρμογής και της εσωτερικής υποτίμησης είναι ασύμβατη με τη μακροαναπτυξιακή δομή του ελληνικού καπιταλισμού. Επίσης, τα εμπειρικά ευρήματα που παρουσιάζονται στην Έκθεση υποστηρίζουν πλήρως το βασικό επιχείρημά μας ότι η συσχέτιση της κρίσης δημόσιου χρέους και του ελλείμματος ανταγωνιστικότητας της χώρας με τη μείωση των μισθών, των συντάξεων και των κοινωνικών δαπανών, αλλά και με την υπονόμευση του εργατικού δικαίου και των θεμελιωδών εργασιακών και κοινωνικών δικαιωμάτων εγκλωβίζει την οικονομία στον φαύλο κύκλο της ύφεσης-λιτότητας.

Η ελληνική οικονομία –ύστερα από πέντε χρόνια εφαρμογής προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής και εσωτερικής υποτίμησης– εξακολουθεί να βρίσκεται σε ύφεση με δραματικά υψηλό ποσοστό ανεργίας. Δημοσιονομικά συνεχίζει να είναι εγκλωβισμένη στην παγίδα χρέους με μη βιώσιμο πρωτογενές πλεόνασμα και υψηλό πιστωτικό ρίσκο και δεσμευμένη στα νέα υφεσιακά μέτρα που περιλαμβάνονται στον προϋπολογισμό του 2016. Προσδοκίες δημιουργούνται ως προς την πιθανή αναδιάρθρωση του δημόσιου χρέους τους επόμενους μήνες, εφόσον όμως ολοκληρωθεί με επιτυχία η πρώτη αξιολόγηση του τρίτου προγράμματος λιτότητας. Το τραπεζικό σύστημα αντιμετωπίζει περιορισμούς ρευστότητας, ενώ έχει σταθεροποιηθεί η φερεγγυότητά του ως αποτέλεσμα επανειλημμένων ανακεφαλαιοποιήσεών του σε βάρος των Ελλήνων φορολογουμένων. Η επίδοση των εξαγωγών δεν επιβεβαιώνει το αναπτυξιακό αποτέλεσμα της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης, ενώ οι προοπτικές της ευρωπαϊκής και της παγκόσμιας οικονομίας δεν δημιουργούν θετικές προσδοκίες. Τέλος, η ελληνική κοινωνία βιώνει πρωτόγνωρη σε ένταση και έκταση κρίση, με ευρύτερες κοινωνικές ομάδες να αντιμετωπίζουν βίαια φαινόμενα φτωχοποίησης και στεγαστικής επισφάλειας.

Για τη χώρα μας, το 2015 ήταν ένα έτος ραγδαίων οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων, που σημαδεύτηκε από τη διάψευση των προσδοκιών για αλλαγή σελίδας στην άσκηση οικονομικής πολιτικής. Έπειτα από ένα εξάμηνο αβεβαιότητας και υψηλού νομισματικού ρίσκου, που ολοκληρώθηκε στο τέλος του Ιουνίου με την απόφαση για τραπεζική αργία και την επιβολή περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων για να αποφευχθεί η κατάρρευση του τραπεζικού συστήματος, η ελληνική οικονομία εισήλθε σε νέο κύκλο υφεσιακής προσαρμογής. Με τις αποφάσεις της Συνόδου Κορυφής για το ευρώ της 12ης Ιουλίου, η ελληνική κυβέρνηση συνεργασίας ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ συμφώνησε στο τρίτο στη σειρά Μνημόνιο, ώστε να διασφαλιστεί η περαιτέρω χρηματοδοτική στήριξη της οικονομίας και να αποφευχθεί η

δημοσιονομική χρεοκοπία της, αλλά και, κυρίως, να σταθεροποιηθεί η παραμονή της Ελλάδας στην Ευρωζώνη. Η νέα συμφωνία με τους δανειστές έγινε σε δύο φάσεις: Η πρώτη αφορούσε τη δέσμευση των ελληνικών αρχών σε ένα πλαίσιο προαπαιτούμενων μέτρων οικοδόμησης εμπιστοσύνης, που θα έπρεπε να ψηφιστούν από τη Βουλή ως προϋπόθεση για να ανοίξει ο δρόμος για τη δεύτερη φάση της διαπραγμάτευσης ενός νέου ΠΟΠ με τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας (ΕΜΣ).

Το τρίτο Μνημόνιο συμφωνήθηκε στις 11 Αυγούστου του 2015 ως προαπαιτούμενο για τη χρηματοδοτική στήριξη της ελληνικής οικονομίας την περίοδο 2015-2018. Αν και οι μακροοικονομικές εξελίξεις στη διάρκεια του 2015 δεν επιβεβαιώνουν τις πολύ απαισιόδοξες υποθέσεις που συνόδευαν τις εκτιμήσεις για τις συνέπειες των γεγονότων που σημάδεψαν την περίοδο Ιανουαρίου-Ιουλίου, εντούτοις δεν υπάρχουν και ενδείξεις για αντιστροφή της κατάστασης στην οποία έχει περιέλθει η ελληνική οικονομία από την εφαρμογή των προγραμμάτων προσαρμογής. Δεν παρατηρείται κανένας ουσιαστικός δημοσιονομικός, μακροοικονομικός και παραγωγικός μετασχηματισμός που να δημιουργεί αισιοδοξία ως προς τις αναπτυξιακές προοπτικές της οικονομίας.

Κατά την εκτίμησή μας, αυτό είναι ένα από τα μεγαλύτερα ελλείμματα των ΠΟΠ, δηλαδή η έλλειψη συσχέτισης της οικονομικής κρίσης και της κρίσης χρέους της Ελλάδας με τα δομικά στοιχεία του μοντέλου ανάπτυξης και την ανάγκη ενεργοποίησης δομικών παραγωγικών και μακροοικονομικών μετασχηματισμών που θα το καταστήσουν βιώσιμο. Κάτι τέτοιο βέβαια προϋποθέτει την αναζήτηση και την κατανόηση των ενδογενών αιτιών που οδήγησαν στην αποτυχία διαμόρφωσης στην Ελλάδα ενός δυναμικού μοντέλου ανάπτυξης ικανού να διασφαλίζει τη δημοσιονομική και τη μακροοικονομική σταθερότητα και την ενίσχυση της κοινωνικής πολιτικής και του κοινωνικού κράτους.

Μια θεμελιακή δομική ιδιαιτερότητα του ελληνικού μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης που κατέρρευσε το 2009 είναι η ποιοτικά και ποσοτικά ανεπαρκής κλαδική διάρθρωση του παραγωγικού συστήματος. Το τελευταίο είχε –και συνεχίζει να έχει– αδυναμία συσσώρευσης κεφαλαίου σε κλάδους και δραστηριότητες που βελτιώνουν την παραγωγικότητα και διαμορφώνουν βιώσιμες συνθήκες υψηλής απασχόλησης και διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας. Η διατηρησιμότητά του είναι αμφίβολη, καθώς δεν μπορεί να διαχειριστεί τις ανταγωνιστικές πιέσεις από οικονομίες με τεχνολογικά προηγμένο σύστημα παραγωγής, αλλά και από οικονομίες που έχουν συγκριτικό πλεονέκτημα στο χαμηλό κόστος εργασίας. Οι δυνατότητες του ελληνικού παραγωγικού μοντέλου μειώθηκαν ακόμα περισσότερο με τη διεθνοποίηση της ελληνικής οικονομίας και την ένταξή της στην Ευρωζώνη, η οποία της στέρησε τη δυνατότητα συναλλαγματικής διαχείρισης της ανταγωνιστικότητάς της, προκαλώντας την περαιτέρω διολίσθηση της εγχώριας παραγωγής τόσο σε όρους ποιότητας όσο και σε όρους κόστους με αποκορύφωμα την πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης.

Όπως σημειώσαμε στην Έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ του έτους 2015, η παραγωγική ανεπάρκεια της ελληνικής οικονομίας αποτελεί συστημική αιτία ασθενών ροών εισοδήματος και ρευστότητας που συστηματικά διαταράσσουν τη θεμελιακή αρχή σταθερότητας της οικονομίας. Ασθενείς και μη διατηρήσιμες ροές ρευστότητας καθιστούν το κράτος, τα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις χρηματοοικονομικά εύθραυστα, γεγονός που αυξάνει το πιστωτικό τους ρίσκο δημιουργώντας περιορισμούς χρηματοδότησης. Επιπλέον, η ενδογενής παραγωγική ανεπάρκεια της ελληνικής οικονομίας αποτελούσε και συνεχίζει να αποτελεί μείζονα αιτία παραγωγικών δυσλειτουργιών και ανισορροπιών οι οποίες προσδιορίζουν τις ποιοτικές και τις ποσοτικές μεταβολές στο εξωτερικό ισοζύγιο, στο δημοσιονομικό ισοζύγιο, στην απασχόληση και σε άλλα κρίσιμα μακροοικονομικά μεγέθη.

Οι παραγωγικές ικανότητες κάθε οικονομίας είναι αυτές που συνθέτουν την ενδογενή δυναμική ή ανεπάρκειά της και προσδιορίζουν τις μακροοικονομικές και τις δημοσιονομικές της επιδόσεις, καθώς επίσης και τη συνοχή μεταξύ του οικονομικού και του κοινωνικού συστήματος. Στην Ελλάδα, το δημοσιονομικό έλλειμμα και το έλλειμμα εξωτερικού ισοζυγίου, όπως και η υπερσυσσώρευση δημόσιου και ιδιωτικού χρέους, κυρίως μετά την ένταξη της χώρας στη ζώνη του ευρώ, αντανακλούν σε μεγάλο βαθμό την αναπτυξιακή δυσλειτουργία της οικονομίας. Η κρίση χρέους ήταν το αποτέλεσμα αυτής της δυσλειτουργίας, καθώς η διαχρονική συσσώρευση χρέους αύξανε συστηματικά τις δανειακές υποχρεώσεις του ελληνικού κράτους, ενώ η παραγωγική ανεπάρκεια και το τεχνολογικό έλλειμμα του συστήματος παραγωγής δημιουργούσαν δομική εμπλοκή στη δημιουργία διατηρήσιμων ροών εισοδήματος και ρευστότητας, υπονομεύοντας τη δυνατότητα της χώρας να ικανοποιήσει αυτές τις υποχρεώσεις. Η υπερσυσσώρευση δημόσιου χρέους δημιουργούσε εισοδήματα και ρευστότητα στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας αποτρέποντας τη σημαντική επιδείνωση της χρηματοπιστωτικής κατάστασης των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών. Επομένως, υποκαθιστούσε ουσιαστικά τα εισοδήματα που θα έπρεπε να προέρχονται από την απασχόληση και την παραγωγική διαδικασία στηρίζοντας την επιβίωση ενός μη βιώσιμου αναπτυξιακού μοντέλου.

Στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, η εφαρμογή ΠΟΠ με τεράστιο έλλειμμα αναπτυξιακού πραγματισμού και με άξονες τη βίαιη δημοσιονομική λιτότητα και την εσωτερική υποτίμηση, κυρίως μέσω της απορρύθμισης της αγοράς εργασίας, ήταν κάτι παραπάνω από βέβαιο ότι θα προκαλούσε ανεπανόρθωτη ζημία στο μακροοικονομικό και στο χρηματοπιστωτικό σύστημα, καθώς και οδυνηρές κοινωνικές συνέπειες. Η ελληνική οικονομία έχει ανάγκη από τη δημιουργία μιας νέας αναπτυξιακής κουλτούρας η οποία θα βασίζεται στη διασύνδεση των δημοσιονομικών, των χρηματοπιστωτικών και των μακροοικονομικών επιδόσεων της οικονομίας με τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του μοντέλου ανάπτυξης, και ειδικά με την παραγωγική ικανότητα και δυναμική της χώρας. Η διαμόρφωση αυτής της κουλτούρας προϋποθέτει αποδέσμευση των αποφάσεων οικονομικής πολιτικής

από νεοφιλελεύθερες ιδεοληψίες που θέλουν τη λειτουργία της οικονομίας να επιβαρύνεται από το μέγεθος του κράτους και τους θεσμούς προστασίας των εργαζομένων. Οι ιδεοληψίες αυτές αποτελούν μείζονες αιτίες εξαιτίας των οποίων η ασκούμενη οικονομική πολιτική στη χώρα μας τις τελευταίες δεκαετίες απέτυχε να διασφαλίσει μια βιώσιμη μακροοικονομική και δημοσιονομική συνοχή, η οποία είναι κρίσιμος παράγοντας για τη χρηματοπιστωτική αξιοπιστία και φερεγγυότητα της οικονομίας στις παγκοσμιοποιημένες χρηματοπιστωτικές αγορές.

Η Έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση για το 2016 έχει ως βασικό της στόχο να αναδείξει τη σημασία άσκησης οικονομικής πολιτικής που θα χαρακτηρίζεται από αναπτυξιακό πραγματισμό. Επίσης, επιδιώκει να καταθέσει στον δημόσιο διάλογο ιδέες και προτάσεις για το σχεδιασμό των βασικών πυλώνων παραγωγικής αναδόμησης της οικονομίας και τη δημιουργία ενός βιώσιμου μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης που θα δημιουργεί διατηρήσιμες ροές εισοδήματος και ρευστότητας, οι οποίες με τη σειρά τους θα στηρίζουν τη δημοσιονομική, τη μακροοικονομική και τη χρηματοπιστωτική συνοχή της οικονομίας, καθώς και το βιοτικό επίπεδο της ελληνικής κοινωνίας.

Η Έκθεση χωρίζεται σε 5 κεφάλαια.[1] Στο Κεφάλαιο 1 αναλύονται οι δημοσιονομικές εξελίξεις του 2015 και οι προοπτικές για το 2016 και σημειώνεται ότι η συνέχιση της δημοσιονομικής λιτότητας δεν δημιουργεί συνθήκες βιώσιμης δημοσιονομικής προσαρμογή. Επίσης, η εμπειρική ανάλυση αναδεικνύει τις πολύ σοβαρές αρνητικές συνέπειες της δημοσιονομικής λιτότητας στα δημόσια έσοδα και στα έσοδα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. Επίσης, παρουσιάζουμε εμπειρικά ευρήματα εναλλακτικών σεναρίων για την επίτευξη της τιμής-στόχου για βιώσιμο πλεόνασμα την περίοδο 2016-2019.

Στο Κεφάλαιο 2 αναδεικνύουμε τη σημασία της παραγωγικής διάρθρωσης στη μακροοικονομική συμπεριφορά της οικονομίας και υποστηρίζουμε την άποψη ότι το έλλειμμα αναπτυξιακού πραγματισμού των Μνημονίων είναι η βασική αιτία του εγκλωβισμού της χώρας στην οικονομική κρίση και τη λιτότητα. Εμπειρικά ευρήματα αιτιολογούν την ανησυχία μας για την πορεία της οικονομίας, ειδικά για την έκταση του φαινομένου της αποεπένδυσης και των επιπτώσεων στο κεφαλαιακό απόθεμα και στη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα της οικονομίας. Επίσης, δείχνουμε ότι η λιτότητα μετασχηματίζει τα πλεονάσματα του δημοσιονομικού ισοζυγίου και του εξωτερικού ισοζυγίου σε ελλείμματα των νοικοκυριών, ενεργοποιώντας μη βιώσιμους μακροοικονομικούς μετασχηματισμούς.

Στο Κεφάλαιο 3 αναλύονται οι βασικές εξελίξεις στην αγορά εργασίας. Αν και τα ευρήματα δείχνουν μείωση του ποσοστού ανεργίας, εντούτοις η μεταβολή

1. *Στην εκπόνηση της Έκθεσης για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του έτους 2016, εκτός από το συντονισμό, την επιμέλεια και την ευθύνη του Επιστημονικού Διευθυντή του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ Γιώργου Αργείτη, συμμετείχαν και οι Π. Γεωργιάδου, Α. Ευστράτογλου, Η. Ιωακείμογλου, Ν. Κορατζάνης, Γ. Κρητικίδης, Δ. Παϊταρίδης, Κ. Πασσάς, Χ. Πιέρρος και Χ. Τριανταφύλλου.*

διαρθρωτικών χαρακτηριστικών της αγοράς εργασίας και οι μακροοικονομικές εξελίξεις δεν επιβεβαιώνουν τη διατηρησιμότητα της αύξησης της απασχόλησης. Αρνητικές και ανησυχητικές είναι και οι εξελίξεις σε μια σειρά ποιοτικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης. Επίσης, δείχνουμε ότι οι μεταβολές που έχουν συντελεστεί στην αγορά εργασίας, ως αποτέλεσμα της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης, επηρεάζουν σημαντικά τη μεταβολή της φτώχειας και της οικονομικής ανισότητας.

Στο Κεφάλαιο 4 καταγράφουμε τις εξελίξεις στις εργασιακές σχέσεις και ειδικότερα τις αλλαγές στις συμβάσεις εργασίας το 2015. Η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων –στο πλαίσιο των ΠΟΠ– έχει επιφέρει σοκ ελαστικοποίησης με σημαντικές επιπτώσεις στα εισοδήματα των εργαζομένων. Επίσης, παρουσιάζουμε σημαντικά εμπειρικά ευρήματα που δείχνουν ότι οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης δεν αυξάνουν την παραγωγικότητα, συνεπώς δεν έχουν αναπτυξιακό αποτέλεσμα στην οικονομία. Αντίθετα, οι κλάδοι της οικονομίας με υψηλή παραγωγικότητα έχουν πολύ χαμηλά ποσοστά ευέλικτης εργασίας. Τέλος, εξετάζουμε τη μεταβολή στους κατώτατους μισθούς στην Ελλάδα και στις χώρες-μέλη της ΕΕ.

Στο Κεφάλαιο 5 παρουσιάζουμε τον διαρθρωτικό μετασχηματισμό που έχει υποστεί η ελληνική οικονομία κατά τη διάρκεια της κρίσης. Χρησιμοποιώντας κλαδικά στοιχεία, διερευνώνται οι διαρθρωτικές μεταβολές στην παραγωγικότητα, στο εργασιακό κόστος, στις επενδύσεις, στην κερδοφορία, στην απασχόληση και στις εξαγωγές. Ειδικότερα, εξετάζεται σε ποια κατεύθυνση έχει μεταβληθεί ο καταμερισμός εργασίας της ελληνικής οικονομίας, ποιοι είναι οι δυναμικοί κλάδοι που αναδεικνύονται κατά τη διάρκεια της κρίσης και ποιοι κλάδοι από την άλλη πλευρά βρίσκονται σε τροχιά απαξίωσης. Επιπλέον, επισημαίνονται τα δομικά προβλήματα που έχουν επιφέρει οι πολιτικές λιτότητας οι οποίες απορρέουν από τα ΠΟΠ, αξιολογείται το κατά πόσο τελικά οι πολιτικές αυτές υπήρξαν επιτυχημένες ως προς τους διακηρυγμένους στόχους τους, αλλά και αναφέρονται οι παραγωγικοί άξονες που θα μπορούσαν να στηρίξουν την αναδόμηση του παραγωγικού μοντέλου της ελληνικής οικονομίας.

Τέλος, στο Παράρτημα της παρούσας Έκθεσης με τίτλο «Μεταρρύθμιση και βιωσιμότητα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης» παρουσιάζουμε χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής για μια ουσιαστική μεταρρύθμιση που θα καταστήσει το ασφαλιστικό βιώσιμο, δίκαιο και αναπτυξιακό.

Γιώργος Αργείτης

Επιστημονικός Διευθυντής ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Κεφάλαιο 1

Δημοσιονομική λιτότητα, προσαρμογή και κρίση χρέους: Υπάρχει εναλλακτική πρόταση

Δημοσιονομική λιτότητα, προσαρμογή και κρίση χρέους: Υπάρχει εναλλακτική πρόταση

1.1 Εισαγωγή

Η αποτυχία της δημοσιονομικής λιτότητας να δημιουργήσει βιώσιμες συνθήκες δημοσιονομικής προσαρμογής έχει καταστήσει την αβεβαιότητα δομικό στοιχείο της οικονομίας την περίοδο της κρίσης. Επίσης, η δημοσιονομική λιτότητα έχει αποτύχει να συμβάλει στην ανάκτηση της φερεγγυότητας και της αξιοπιστίας του ελληνικού δημόσιου τομέα, ενώ –όπως δείξαμε στην Ετήσια Έκθεση 2015– έχει συντελέσει στην αποσταθεροποίηση του μακροοικονομικού και του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Έπειτα από πέντε χρόνια προσαρμογής, η ελληνική οικονομία εξακολουθεί να έχει υψηλό πιστωτικό ρίσκο και αβέβαιη προοπτική δανεισμού από τις ιδιωτικές αγορές ομολόγων.

Στην ανάλυση που ακολουθεί συνεχίζουμε την αξιολόγηση της σχέσης δημοσιονομικής λιτότητας και δημοσιονομικής προσαρμογής. Επικεντρωνόμαστε στην πορεία της προσαρμογής των εσόδων και των δαπανών, προκειμένου να εκτιμηθεί η έκταση της δημοσιονομικής λιτότητας το 2015, αλλά και οι πιθανές εξελίξεις το 2016, καθώς επίσης και στην αξιολόγηση της φερεγγυότητας του κρατικού τομέα της οικονομίας και της βιωσιμότητας των πρωτογενών πλεονασμάτων. Το βασικό εμπειρικό εύρημά μας είναι ότι ο εγκλωβισμός της οικονομικής πολιτικής στον φαύλο κύκλο της δημοσιονομικής λιτότητας-ύφεσης του τρίτου Μνημονίου θα διατηρήσει υψηλό το πιστωτικό ρίσκο της οικονομίας διαιωνίζοντας την κρίση χρέους και τους περιορισμούς ρευστότητας του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας τα αμέσως επόμενα χρόνια.

Η Ελλάδα χρειάζεται επειγόντως αλλαγή μοντέλου οικονομικής πολιτικής στο πλαίσιο μιας νέας στρατηγικής εξόδου της οικονομίας από την κρίση χρέους, την αποπληθωριστική ύφεση και την απομόχλευση. Σε αυτή την κατεύθυνση το ΙΝΕ ΓΣΕΕ έχει κάνει πολύ συγκεκριμένες προτάσεις οικονομικής πολιτικής για τη βιωσιμότητα του δημόσιου χρέους (βλ. ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2015). Στην Ενότητα 1.5 επικαιροποιούμε την ποσοτική μας ανάλυση για την επίτευξη βιώσιμων πρωτογενών πλεονασμάτων και για το πλέγμα των επιλογών διαπραγμάτευσης των δανειακών υποχρεώσεων της Ελλάδας.

1.2 Δημοσιονομική λιτότητα και προσαρμογή το 2015 – Οι προοπτικές για το 2016

Η πορεία των δημοσιονομικών μεγεθών το 2015 επηρεάστηκε σε σημαντικό βαθμό από: α) το κλίμα αβεβαιότητας και αστάθειας που προκάλεσαν οι πολιτικές εξελίξεις κατά το α΄ εξάμηνο του έτους· β) την ιδεοληπτική αντιπαράθεση μεταξύ της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ και των εταίρων-πιστωτών της χώρας· γ) τη διακοπή της χρηματοδότησης της χώρας και δ) το σοκ που προκάλεσε στο χρηματοπιστωτικό σύστημα της οικονομίας ο συνδυασμός της φυγής καταθέσεων και της πολιτικής απόφασης για την τραπεζική αργία και την επιβολή περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων.

Η επιδείνωση των οικονομικών συνθηκών οδήγησε σε σημαντική υστέρηση των δημοσιονομικών επιδόσεων έναντι των αρχικών προβλέψεων του ΠΟΠ και στην προς τα κάτω αναθεώρηση των δημοσιονομικών στόχων στο πλαίσιο της νέας συμφωνίας χρηματοδοτικής στήριξης της χώρας.[2] Σύμφωνα με τον προϋπολογισμό του 2016, το ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης το 2015 εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί στα -5.618 εκατ. ευρώ, καταγράφοντας έλλειμμα της τάξης του 3,2% του ΑΕΠ έναντι πρόβλεψης για έλλειμμα 459 εκατ. ευρώ ή 0,2% του ΑΕΠ στον προϋπολογισμό του 2015 (βλ. Πίνακα 1.1). Αντίστοιχες αποκλίσεις αναμένεται να παρουσιάσει και το πρωτογενές αποτέλεσμα της Γενικής Κυβέρνησης, εμφανίζοντας πλεόνασμα 1.286 εκατ. ευρώ (0,7% του ΑΕΠ) έναντι πρόβλεψης 7.408 εκατ. ευρώ (4% του ΑΕΠ). Σύμφωνα με τη μεθοδολογία της Σύμβασης Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης, το πρωτογενές ισοζύγιο θα εμφανίσει το 2015 έλλειμμα 349 εκατ. ευρώ, αποκλίνοντας κατά 5.944 εκατ. ευρώ των προβλέψεων του προϋπολογισμού του 2015,[3] ενώ υπερβαίνει τον αναθεωρημένο στόχο του προγράμματος προσαρμογής για το 2015 κατά 90 εκατ. ευρώ.

Η απόκλιση στα αποτελέσματα της Γενικής Κυβέρνησης σε σχέση με τους αρχικούς στόχους οφείλεται κυρίως στη σημαντική διεύρυνση που αναμένεται να εμφανίσει το έλλειμμα του κρατικού προϋπολογισμού έναντι του αρχικά προβλεπόμενου στόχου, καθώς και στα μικρότερα του αναμενομένου πλεονάσματα των νομικών προσώπων, των ΔΕΚΟ και των νοσοκομείων. Επιβαρυντική επίδραση στο ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης αναμένεται να έχουν και τα χαμηλότερα των αρχικών προβλέψεων αποτελέσματα των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) (πλεόνασμα 241 εκατ. ευρώ έναντι προβλεπόμενου πλεονάσματος 863 εκατ. ευρώ), καθώς

2. *Σύμφωνα με το νέο πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής, η τιμή-στόχος για το ποσοστό του πρωτογενούς πλεονάσματος στο ΑΕΠ είναι -0,25% για το 2015, 0,5% για το 2016, 1,75% για το 2017 και 3,5% για το 2018 και εφεξής.*

3. *Σύμφωνα με τη μεθοδολογία της Σύμβασης Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης, στον προσδιορισμό του πρωτογενούς αποτελέσματος της Γενικής Κυβέρνησης δεν έχουν συνυπολογιστεί τα κέρδη από τα προγράμματα ANFA και SMP (σε δεδουλευμένη βάση) και τα έσοδα των αποκρατικοποιήσεων ύψους 2.098 εκατ. ευρώ και 64 εκατ. ευρώ αντίστοιχα. Αντίθετα, περιλαμβάνονται η διαφορά φυσικών παραλαβών και παραλαβών κατά ΔΥΕ των εξοπλιστικών δαπανών (433 εκατ. ευρώ) και οι προσαρμογές για ΕΝΦΙΑ (94 εκατ. ευρώ).*

και η σοβαρή διεύρυνση του ταμειακού ελλείμματος των Οργανισμών Κοινωνικής Ασφάλισης (ΟΚΑ) (έλλειμμα 1.221 εκατ. ευρώ, έναντι στόχου για έλλειμμα 750 εκατ. ευρώ). Αξίζει να σημειωθεί ότι, αν και υπήρξε αύξηση της κρατικής χρηματοδότησης προς τους ΟΚΑ και τις δομές παροχής υπηρεσιών υγείας (νοσοκομεία και ΠΕΔΥ), ο ενοποιημένος κοινωνικός προϋπολογισμός εκτιμάται ότι σε ταμειακή βάση θα εμφανίσει έλλειμμα της τάξης των 979 εκατ. ευρώ (έναντι πρόβλεψης ελλείμματος 898 εκατ. στον προϋπολογισμό του 2015) ως απόρροια κυρίως της μείωσης των εισπράξεων από ασφαλιστικές εισφορές αλλά και υπερβάσεων στις δαπάνες.

Πίνακας 1.1: Γενική Κυβέρνηση κατά ESA ανά υποτομέα
(εκατ. ευρώ και % ΑΕΠ)

	2014	Προϋπολογισμός 2015	Εκτίμηση 2015	Πρόβλεψη 2016
1. Ισοζύγιο κρατικού προϋπολογισμού	**-9.526**	**-3.388**	**-5.985**	**-5.070**
2. Ισοζύγιο Κεντρικής Κυβέρνησης (κράτος, ΔΕΚΟ, νοσοκομεία κ.λπ.)	**-7.593**	**-573**	**-4.637**	**-2.966**
3. Ισοζύγιο ΟΤΑ	550	863	241	315
4. Ισοζύγιο ΟΚΑ	697	-750	-1.221	-1.044
5. Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης (2+3+4)	**-6.345**	**-459**	**-5.618**	**-3.695**
Ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ	*-3,6*	*-0,2*	*-3,2*	*-2,1*
6. Ενοποιημένοι τόκοι Γενικής Κυβέρνησης	6.989	7.867	6.904	6.821
Ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ	*3,9*	*4,3*	*3,9*	*3,9*
7. Πρωτογενές αποτέλεσμα Γενικής Κυβέρνησης (ESA)	**644**	**7.408**	**1.286**	**3.126**
Ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ	*0,4*	*4*	*0,7*	*1,8*
8. Πρωτογενές αποτέλεσμα Γενικής Κυβέρνησης (Σύμβαση Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης)	555	5.595	-349	919
Ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ	*0,3*	*3,03*	*-0,2*	*0,5*
9. Ενοποιημένο χρέος Γενικής Κυβέρνησης	**317.117**	**316.900**	**316.500**	**327.600**
Ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ	*178,6*	*171,4*	*180,2*	*187,8*
10. ΑΕΠ	177.559	184.870	175.658	174.438

***Πηγή*:** Υπουργείο Οικονομικών (Εισηγητικές Εκθέσεις Προϋπολογισμών 2015 και 2016)

Σημείωση: Τα στοιχεία του 2014, η εκτίμηση για το 2015, καθώς και η πρόβλεψη για το 2016 στηρίζονται σε στοιχεία του προϋπολογισμού του 2016.

Από την ανάλυση των στοιχείων του Πίνακα 1.2 παρατηρούμε ότι βασικός παράγοντας των χαμηλών δημοσιονομικών επιδόσεων υπήρξε η αδυναμία αύξησης των κρατικών εσόδων ως αποτέλεσμα της αβεβαιότητας που επικράτησε τους

πρώτους μήνες του έτους και της αδυναμίας ευρύτερων κοινωνικών ομάδων να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους. Τα συνολικά καθαρά έσοδα του κρατικού προϋπολογισμού ανήλθαν στα 51.421 εκατ. ευρώ, παρουσιάζοντας απόκλιση 4.182 εκατ. από τον αρχικό στόχο του 2015 και 1.670 εκατ. ευρώ από τον αναθεωρημένο στόχο του έτους.[4] Εξαιρώντας ωστόσο την επιστροφή των κερδών από τα προγράμματα ANFA και SMP, τα κρατικά έσοδα καταγράφουν σε ταμειακή βάση υπέρβαση του νέου χαμηλότερου στόχου κατά 1.921 εκατ. ευρώ. Πλην της αναπροσαρμογής των στόχων του προϋπολογισμού, η συρρίκνωση των ταμειακών εισροών του κράτους κατά τους πρώτους μήνες του έτους είχε ως συνέπεια και τη μετάθεση του βάρους της προσαρμογής στο σκέλος των δαπανών, ώστε να αποτραπεί ενδεχόμενος δημοσιονομικός εκτροχιασμός. Με εξαίρεση τους τελευταίους μήνες του έτους, οι δαπάνες εμφάνισαν σημαντική απόκλιση έναντι των αντίστοιχων αρχικών μηνιαίων στόχων, με αποτέλεσμα να διαμορφωθούν στο σύνολο του έτους στα 54.951 εκατ. ευρώ, χαμηλότερα κατά 754 εκατ. ευρώ των προβλέψεων του προϋπολογισμού του 2015 και κατά 713 εκατ. ευρώ του αναθεωρημένου στόχου.

Όσον αφορά τη διάρθρωση των καθαρών εσόδων του τακτικού προϋπολογισμού, οι εισπράξεις από άμεσους φόρους έφτασαν τα 19.758 εκατ. ευρώ, σημειώνοντας υποχώρηση 2.122 εκατ. ευρώ έναντι του αρχικού στόχου και αύξηση 593 εκατ. ευρώ έναντι του προς τα κάτω αναθεωρημένου στόχου για το 2015 (βλ. Πίνακα 1.2). Επιπλέον, χαμηλή απόδοση παρουσίασαν το προηγούμενο έτος οι έμμεσοι φόροι, παρά τη σημαντική αύξηση των συντελεστών ΦΠΑ σε πληθώρα προϊόντων και υπηρεσιών και τη μεγάλη άνοδο της τουριστικής κίνησης το 2015. Πιο αναλυτικά, οι εισπράξεις από έμμεση φορολογία (23.773 εκατ. ευρώ) κινήθηκαν οριακά χαμηλότερα σε σχέση με το 2014, παρουσιάζοντας υστέρηση 1.380 εκατ. ευρώ έναντι των προβλέψεων του προϋπολογισμού του 2015, ενώ υπερβαίνουν κατά 176 εκατ. ευρώ τον χαμηλότερο αναθεωρημένο στόχο. Δεδομένης της φοροδιαφυγής, η αδυναμία είσπραξης έμμεσων φόρων σχετίζεται άμεσα με την επιβράδυνση της οικονομικής δραστηριότητας, και ειδικότερα με την υποχώρηση της ιδιωτικής καταναλωτικής δαπάνης. Τέλος, χαμηλότερα του στόχου διαμορφώθηκαν οι εισπράξεις από αποκρατικοποιήσεις, καθώς και τα μη τακτικά έσοδα ως συνέπεια της μη απόδοσης των κερδών από ANFA και SMP. Αντίθετα, θετικό ταμειακό αποτέλεσμα είχαν οι λιγότερες επιστροφές φόρων, καθώς και οι αυξημένες εισπράξεις από μη φορολογικά έσοδα και από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) έναντι των αντίστοιχων στόχων.

---

4. Στον προϋπολογισμό του 2015 έχουν περιληφθεί έσοδα από τα προγράμματα ANFA και SMP της τάξης των 2.015 εκατ. ευρώ με προβλεπόμενο χρονοδιάγραμμα είσπραξης το διάστημα Φεβρουαρίου-Ιουλίου 2015. Αντίστοιχα, στην αναθεώρηση των στόχων για το 2015, όπως αποτυπώνεται στον προϋπολογισμό του 2016, περιλαμβάνονται επιστροφές ύψους 3.882 εκατ. ευρώ για τα έτη 2014 και 2015. Από το ποσό αυτό έχει εισπραχθεί μόνο η δόση του Φεβρουαρίου (291 εκατ. ευρώ), καθώς στο Eurogroup της 27ης Ιουνίου αποφασίστηκε η διακοπή της μεταφοράς του υπόλοιπου ποσού στο ελληνικό Δημόσιο. Σύμφωνα με την απόφαση, η επανέναρξη της διαδικασίας συναρτάται άμεσα με την επιτυχή πορεία υλοποίησης του προγράμματος προσαρμογής (βλ. ΤτΕ, 2015α).

Πίνακας 1.2: Έσοδα και δαπάνες κρατικού προϋπολογισμού
(εκατ. ευρώ, σε ταμειακή βάση)

	2014	Προϋπολογισμός 2015	Αναθεώρηση 2015	Ιαν.-Δεκ. 2015
Σύνολο καθαρών εσόδων κρατικού προϋπολογισμού	**51.367**	**55.603**	**53.091**	**51.421**
I. Άμεσοι φόροι	20.464	21.880	19.165	19.758
Φόρος εισοδήματος	12.207	13.184	11.842	12.093
Φόροι περιουσίας	3.474	3.512	2.868	3.180
Άμεσοι φόροι παρελθόντων ετών	1.928	2.474	1.675	1.700
Λοιποί άμεσοι φόροι	2.855	2.710	2.780	2.785
II. Έμμεσοι φόροι	23.776	25.153	23.597	23.773
ΦΠΑ	13.618	14.411	13.519	13.629
Λοιποί φόροι συναλλαγών	606	674	500	625
Φόροι κατανάλωσης	8.702	8.922	8.798	8.760
Έμμεσοι φόροι παρελθόντων ετών	469	756	465	450
Λοιποί έμμεσοι φόροι	381	391	315	310
III. Μη φορολογικά έσοδα	3.579	3.291	3.550	3.901
IV. Μη τακτικά έσοδα	1.817	2.847	5.408	1.825
V. Αποκρατικοποίησεις	384	577	268	254
VI. Επιστροφές φόρων (-)	3.370	2.877	3.370	2.922
VII. Έσοδα ΠΔΕ	4.717	4.732	4.473	4.832
Σύνολο δαπανών κρατικού προϋπολογισμού	**55.063**	**55.705**	**55.664**	**54.951**
I. Πρωτογενείς δαπάνες	41.928	41.887	41.924	41.298
Μισθοί και συντάξεις	18.478	18.766	18.804	18.740
Ασφάλιση και κοινωνική προστασία	14.421	13.931	14.495	14.388
Λειτουργικές δαπάνες	5.733	5.394	5.707	5.383
Αποδιδόμενοι πόροι	3.295	2.796	2.792	2.787
Αποθεματικό	0	1.000	126	0
II. Τόκοι	5.569	5.900	5.830	5.800
III. Λοιπές δαπάνες δημόσιου χρέους	42	0	200	178
IV. Εξοπλιστικά προγράμματα	345	700	590	565
V. Καταπτώσεις εγγυήσεων	587	818	720	703
VI. Δαπάνες ΔΠΕ	6.592	6.400	6.400	6.406

***Πηγή*:** Υπουργείο Οικονομικών (Εισηγητική Έκθεση Προϋπολογισμού 2016, Μηνιαίο Δελτίο Εκτέλεσης Κρατικού Προϋπολογισμού-Δεκέμβριος 2015).

Απόρροια των εξελίξεων στο ισοζύγιο των φορολογικών εσόδων ήταν ο λόγος έμμεσων/άμεσων φόρων να εμφανίσει για πρώτη φορά από το 2010 σημαντική αύξηση και να διαμορφωθεί στο 1,20 έναντι 1,16 το 2014 (βλ. Διάγραμμα 1.1). Η συγκεκριμένη τιμή μεταφράζεται σε μια αναλογία έμμεσων/άμεσων φόρων 54,6% προς 45,4%. Η υψηλή αυτή εξάρτηση του δημοσιονομικού συστήματος της χώρας από τους έμμεσους φόρους αποκαλύπτει τον αναποτελεσματικό και άδικο χαρακτήρα του φορολογικού συστήματος και την αδυναμία του φοροελεγκτικού μηχανισμού να πατάξει τα φαινόμενα της φοροδιαφυγής και της φοροαποφυγής. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η αύξηση των έμμεσων φόρων συμπιέζει την ιδιωτική καταναλωτική ζήτηση με αρνητικές μακροοικονομικές επιπτώσεις στην οικονομία.

Όσον αφορά την εξέλιξη των δαπανών του τακτικού προϋπολογισμού, οι πρωτογενείς δαπάνες το 2015 μειώθηκαν συγκριτικά με το 2014 και διαμορφώθηκαν στα 41.298 εκατ. ευρώ, χαμηλότερα κατά 589 εκατ. ευρώ έναντι του αρχικού στόχου και κατά 626 εκατ. ευρώ έναντι του αναθεωρημένου στόχου. Η εξοικονόμηση των 626 εκατ. ευρώ προέκυψε λόγω του περιορισμού των πληρωμών στο σύνολο των επιμέρους υποκατηγοριών των πρωτογενών δαπανών. Αντίστοιχα, συγκράτηση δαπανών εντοπίζεται και στις υπόλοιπες κατηγορίες δαπανών του τακτικού προϋπολογισμού.

Τέλος, το ΠΔΕ βρέθηκε για ένα ακόμη έτος στο επίκεντρο της δημοσιονομικής προσαρμογής. Παρατηρούμε ότι, παρά την οριακή υπέρβαση των δαπανών του ΠΔΕ (6.406 εκατ. ευρώ) από το στόχο του προϋπολογισμού, αυτές κατέγραψαν υποχώρηση 186 εκατ. ευρώ ή 2,8% έναντι του 2014. Η μείωση αυτή αφορά τόσο το σκέλος των δαπανών του ΠΔΕ για συγχρηματοδοτούμενα έργα όσο και για αμιγώς εθνικούς πόρους. Ειδικότερα, στο σκέλος των συγχρηματοδοτούμενων έργων η υποχώρηση έφτασε τα 157 εκατ. ευρώ, ενώ στο αντίστοιχο των χρηματοδοτούμενων έργων από εθνικούς πόρους τα 29 εκατ. ευρώ. Πρέπει να τονιστεί ότι από την αρχή της εφαρμογής των προγραμμάτων προσαρμογής οι δαπάνες του ΠΔΕ έχουν δεχτεί ιδιαίτερη πίεση, καταγράφοντας μείωση άνω των 2 δισ. ευρώ που αφορά κυρίως το κομμάτι της αμιγώς εθνικής συμμετοχής (μείωση 1,5 δισ. ευρώ). Η «εξοικονόμηση» αυτή συνεπάγεται σημαντική απώλεια κρίσιμων προγραμμάτων δημόσιων επενδύσεων τα οποία μέσω των πολλαπλασιαστικών τους επιδράσεων θα μπορούσαν να δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας και αναπτυξιακή δυναμική στην οικονομία, μειώνοντας την ένταση και το βάθος της ύφεσης, καθώς και την πτώση των δημόσιων εσόδων.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Οικονομικών, ο προϋπολογισμός του τρέχοντος έτους αναμένεται να εκτελεστεί εντός του πλαισίου του προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής, περικλείοντας σημαντικό μέρος των δεσμεύσεων που εμπεριέχονται στο τρίτο Μνημόνιο. Το συνολικό ύψος των δημοσιονομικών παρεμβάσεων για το 2016 θα ξεπεράσει τα 5,7 δισ. ευρώ έναντι 1,5 δισ. το 2015 (βλ. Διάγραμμα 1.2). Από αυτά, τα 3,2 δισ. ευρώ αφορούν μέτρα στο σκέλος

των εσόδων και τα υπόλοιπα στο σκέλος των δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης. Αναλυτικότερα, η αύξηση των εσόδων θα προέλθει, μεταξύ άλλων, από τις αλλαγές στους συντελεστές ΦΠΑ που περιλαμβάνονται στη συμφωνία με τους πιστωτές, από τη φορολογία εισοδήματος και από αναπροσαρμογές στην ειδική εισφορά αλληλεγγύης. Η μείωση των δαπανών προβλέπεται να προέλθει κατά κύριο λόγο από τη μεταρρύθμιση των ΟΚΑ (1,65 δισ. ευρώ), από παρεμβάσεις στις συντάξεις του δημόσιου τομέα (187,7 εκατ. ευρώ), καθώς επίσης και από τη μείωση των αμυντικών δαπανών και την περικοπή κοινωνικών επιδομάτων. Σύμφωνα με το σχέδιο του προϋπολογισμού του 2016, οι παρεμβάσεις αυτές αναμένεται να οδηγήσουν στη συρρίκνωση του συνολικού ελλείμματος της Γενικής Κυβέρνησης κοντά στα 3,7 δισ. ευρώ ή 2,1% του ΑΕΠ και στην επίτευξη πρωτογενούς πλεονάσματος της τάξης των 3,1 δισ. ευρώ ή 1,8% του ΑΕΠ.[5]

Διάγραμμα 1.1: Σύνθεση φορολογικών εσόδων και λόγος έμμεσων/άμεσων φόρων (2006-2016)

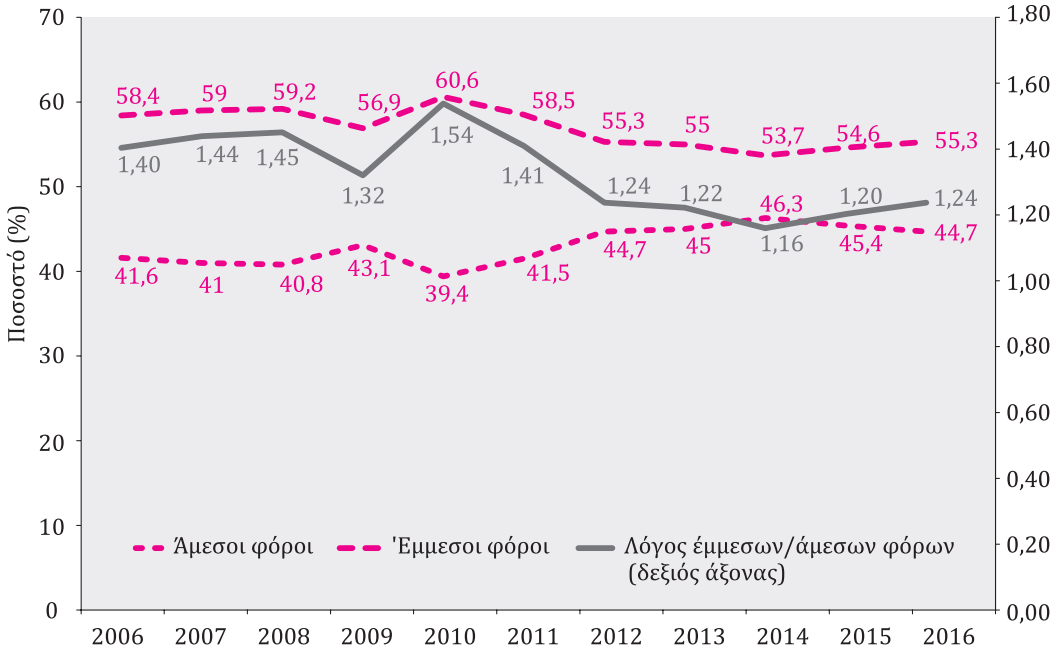

***Πηγή*:** Υπουργείο Οικονομικών (Εισηγητική Έκθεση Προϋπολογισμού 2016, Μηνιαίο Δελτίο Εκτέλεσης Κρατικού Προϋπολογισμού 2015-Δεκέμβριος 2015) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Τα στοιχεία που αφορούν το 2016 αποτελούν προβλέψεις.

5. *Σύμφωνα με τη μεθοδολογία της Σύμβασης Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης, το προβλεπόμενο μέγεθος του πρωτογενούς ισοζυγίου για το 2016 κατέρχεται στα 919 εκατ. ευρώ ή 0,53% του ΑΕΠ, υπερβαίνοντας ωστόσο τον ετήσιο στόχο του προγράμματος κατά 47 εκατ. ευρώ, δηλαδή κατά 0,03% του ΑΕΠ.*

Διάγραμμα 1.2: Μέγεθος δημοσιονομικών παρεμβάσεων (2015 και 2016)

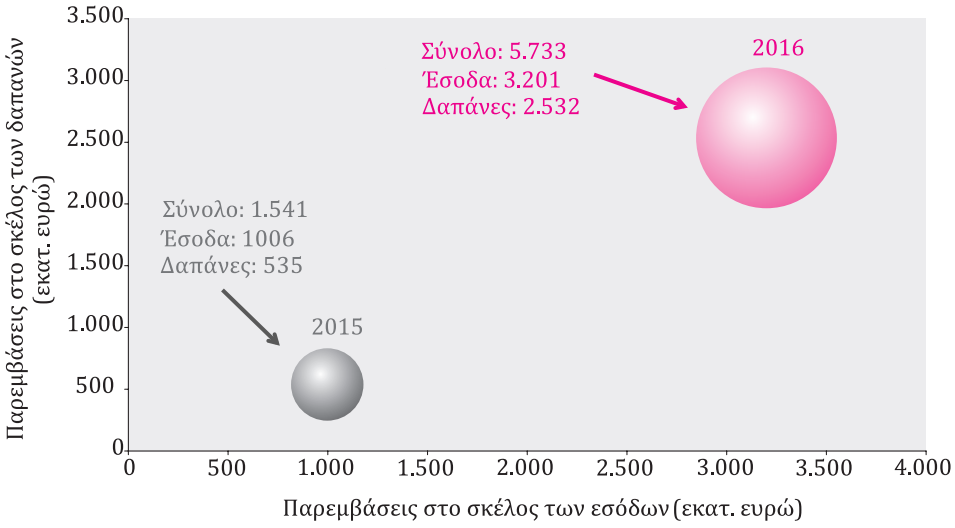

***Πηγή*:** Υπουργείο Οικονομικών (Δελτίο Τύπου κατάθεσης προϋπολογισμού 2016)

Σημείωση: Το μέγεθος των φυσαλίδων εξαρτάται από το συνολικό ύψος των δημοσιονομικών παρεμβάσεων.

Η απόδοση ωστόσο των παραπάνω δημοσιονομικών παρεμβάσεων και κυρίως οι προβλέψεις για τα έσοδα και το έλλειμμα τίθενται εν αμφιβόλω λόγω της εκτίμησής μας για βαθύτερη ύφεση το τρέχον έτος[6] και της ισχνής πλέον φοροδοτικής ικανότητας των βασικών φορέων της οικονομίας ύστερα από έξι χρόνια λιτότητας και υπερφορολόγησης. Οι ενδοιασμοί ενισχύονται εάν εξετάσει κανείς και την πορεία των φορολογικών εσόδων του τακτικού προϋπολογισμού κατά τα έτη εφαρμογής των προγραμμάτων προσαρμογής (βλ. Διάγραμμα 1.3). Αυτό που καταγράφεται είναι η συστηματική μείωση των φορολογικών εσόδων από το 2010, η οποία, δεδομένων των αυστηρών δημοσιονομικών στόχων, μετέθεσε το βάρος της δημοσιονομικής προσαρμογής της οικονομίας στο σκέλος των δαπανών.

Η πτώση των φορολογικών εσόδων απαντάται κυρίως στο σκέλος των έμμεσων φόρων και φαίνεται να εκδηλώνεται εντονότερα τα πρώτα έτη της περιόδου προσαρμογής, συμπίπτοντας με την απότομη βύθιση του ΑΕΠ και την εκρηκτική άνοδο της ανεργίας στη χώρα μας. Χαρακτηριστική είναι ωστόσο και η αδυναμία ανάταξης των φορολογικών εσόδων την τελευταία διετία, παρά τη σχετική συγκράτηση της υφεσιακής δυναμικής και τη σταθεροποίηση του ποσοστού ανεργίας. Δίχως να παραγνωρίζεται η διαχρονική αναποτελεσματικότητα του φοροεισπρακτικού

6. *Στον προϋπολογισμό του 2016 η εκτίμηση για το ρυθμό μεγέθυνσης του πραγματικού ΑΕΠ είναι -0,7%, έναντι μηδενικού ρυθμού μεγέθυνσης το 2015.*

μηχανισμού, η μειωμένη απόδοση των φορολογικών εσόδων είναι άμεσο παράγωγο των παρατεταμένων υφεσιακών συνθηκών στην ελληνική οικονομία οι οποίες στερούν τον δημόσιο τομέα από ενδογενείς ροές εισοδήματος και ρευστότητας.

Διάγραμμα 1.3: Σύνθεση φορολογικών εσόδων κρατικού προϋπολογισμού (2006-2016)

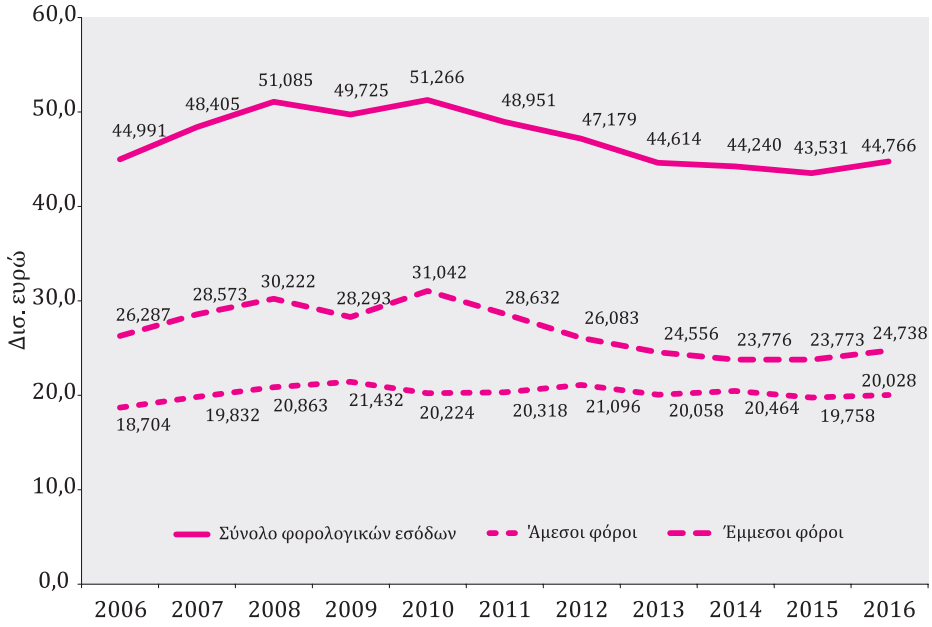

***Πηγή*:** Υπουργείο Οικονομικών (Εισηγητική Έκθεση Προϋπολογισμού 2016, Μηνιαίο Δελτίο Εκτέλεσης Κρατικού Προϋπολογισμού-Δεκέμβριος 2015)

Σημείωση: Τα στοιχεία που αφορούν το 2016 αποτελούν προβλέψεις.

1.3 Η εξέλιξη του δημόσιου χρέους και το επίπεδο φερεγγυότητας του δημόσιου τομέα

Σύμφωνα με τα επικαιροποιημένα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί το 2015 στο 179% του ΑΕΠ, καταγράφοντας αύξηση 0,4 ποσοστιαίων μονάδων σε σχέση με το 2014 (Διάγραμμα 1.4).[7] Η μεταβολή αυτή μεταφράζεται σε μείωση του απόλυτου μεγέθους του δημόσιου χρέους κατά 2,7 δισ. ευρώ (έναντι μείωσης 2,1 δισ. ευρώ το 2014), αντανακλώντας έτσι την επίπτωση που είχαν στο ποσοστό του χρέους η πτώση του ονομαστικού ΑΕΠ και το κλίμα αβεβαιότητας στην οικονομία το 2015.

7. *Οριακά αυξημένες είναι οι προβλέψεις του προϋπολογισμού του 2016 με το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης να εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί το 2015 στο 180,2%.*

Διάγραμμα 1.4: Εξέλιξη δημόσιου χρέους στην Ελλάδα (2006-2016)

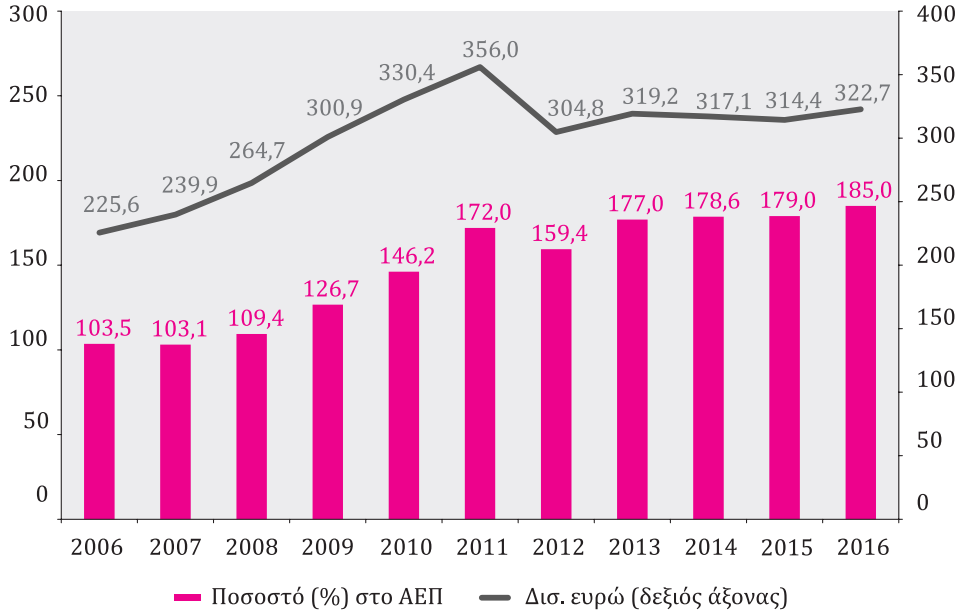

***Πηγή*:** AMECO

Σημείωση: Τα στοιχεία που αφορούν το 2016 αποτελούν προβλέψεις.

Σε κάθε περίπτωση, όπως υποδηλώνουν η προσφυγή σε έκτακτες πηγές βραχυπρόθεσμης χρηματοδότησης (έκδοση εντόκων γραμματίων και repos) κατά το α΄ εξάμηνο του 2015 και κατόπιν η υπογραφή του τρίτου Μνημονίου, η διαχείριση των δανειακών υποχρεώσεων της χώρας εξακολούθησε να είναι προσηλωμένη αφενός στην άντληση νέου δανεισμού για τη χρηματοδότηση των ληξιπρόθεσμων δανειακών υποχρεώσεων του κράτους και του κόστους ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζών και αφετέρου στη συνέχιση της πολιτικής δημοσιονομικής προσαρμογής μέσω της λιτότητας. Μολονότι η συμφωνία του Αυγούστου έδωσε ανάσα ρευστότητας στην οικονομία, καλύπτοντας τις χρηματοδοτικές ανάγκες του κράτους έως το 2018, ταυτόχρονα θεσμοθέτησε την απόλυτη δέσμευση της κυβέρνησης και της χώρας σε ένα νέο τριετούς διάρκειας πρόγραμμα περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής. Ωστόσο, όπως έχουμε ήδη επισημάνει (βλ. ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2015), η στρατηγική της λιτότητας δεν συνιστά επιλογή βιώσιμης εξόδου από την κρίση ρευστότητας και φερεγγυότητας του δημοσιονομικού συστήματος της χώρας. Αντίθετα, μέσω της υφεσιακής επίπτωσης στην οικονομία, υποσκάπτει την προσπάθεια σταθεροποίησης του ποσοστού χρέους και την αποκατάσταση της χρηματοπιστωτικής αξιοπιστίας της χώρας.

Το Διάγραμμα 1.5 επιβεβαιώνει εμπειρικά τον συγκεκριμένο ισχυρισμό, απεικονίζοντας την επιμέρους συμβολή των μεταβολών της ονομαστικής αξίας του χρέους και του ΑΕΠ στη δυναμική εξέλιξη του δείκτη δημόσιο χρέος/ΑΕΠ κατά την τελευ-

ταία δεκαετία. Παρατηρούμε ότι η κύρια αιτία για την αλματώδη διόγκωση του ποσοστού του δημόσιου χρέους κατά τη μνημονιακή περίοδο 2010-2015 υπήρξε η ραγδαία υποχώρηση του ΑΕΠ.[8] Μοναδική εξαίρεση αποτελεί το 2012, έτος κατά το οποίο η μείωση της ονομαστικής αξίας του χρέους αντιστάθμισε την αρνητική επίδραση της ύφεσης στο λόγο χρέος/ΑΕΠ, αποτυπώνοντας το θετικό αποτέλεσμα της συμφωνίας εθελοντικής διαγραφής μέρους του χρέους που διακρατούσαν οι ιδιώτες επενδυτές (PSI). Τα ευρήματα είναι αποκαλυπτικά της επιβαρυντικής επίπτωσης των μέτρων λιτότητας στην επιτυχή διαχείριση της κρίσης δημόσιου χρέους, και συνεπώς της κρισιμότητας για ταχεία επιστροφή της οικονομίας σε θετικούς ρυθμούς μεγέθυνσης, ώστε να ανακοπεί η αυξητική πορεία του χρέους και να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις ανάκτησης της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας.

Διάγραμμα 1.5: Διαχρονική εξέλιξη δημόσιου χρέους και ονομαστικού ΑΕΠ στην Ελλάδα (2007-2016)

***Πηγή*:** AMECO (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Τα στοιχεία που αφορούν το 2016 αποτελούν προβλέψεις.

Στο Διάγραμμα 1.6 παρατηρούμε την εξέλιξη του Δείκτη Φερεγγυότητας (ΔΦ) του δημόσιου τομέα που αντανακλά τη σχέση μεταξύ πρωτογενούς πλεονάσματος

8. *Βλ., μεταξύ άλλων, Gechert and Rannenberg (2015) σχετικά με τη συμβολή των πολιτικών λιτότητας στην πτώση του ΑΕΠ της Ελλάδας την περίοδο 2010-2014.*

και κόστους εξυπηρέτησης του χρέους.[9] Το ελληνικό Δημόσιο βρίσκεται καθ' όλη την περίοδο εφαρμογής των ΠΟΠ αντιμέτωπο με μια κατάσταση δημοσιονομικής αφερεγγυότητας και αναξιοπιστίας, με το ΔΦ να κυμαίνεται σταθερά εντός των καθεστώτων φερεγγυότητας Ponzi και ultra-Ponzi. Ενδεικτικό της επιδείνωσης του οικονομικού κλίματος το 2015 αποτέλεσε και η υποβάθμιση της φερεγγυότητας του ελληνικού δημόσιου τομέα στην κατηγορία ultra-Ponzi. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει την αύξηση του πιστωτικού ρίσκου της οικονομίας και τη μείωση των περιθωρίων ασφάλειας νέου δανεισμού. Σκόπιμο είναι επίσης να αναφερθεί και η εκτιμώμενη διατήρηση της χώρας σε καθεστώς Ponzi την προσεχή διετία, παρά τον νέο κύκλο δημοσιονομικής λιτότητας που επιβάλλει το τρίτο Μνημόνιο. Η εξέλιξη αυτή πρακτικά καθιστά την προοπτική άρσης των περιορισμών ρευστότητας της ελληνικής οικονομίας από τις αγορές στο άμεσο μέλλον εξαιρετικά αμφίβολη, εφόσον δεν προηγηθεί η αντιστροφή του μακροοικονομικού κλίματος και η γρήγορη μετάβαση της οικονομίας σε υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης.

Διάγραμμα 1.6: Δείκτης Φερεγγυότητας (ΔΦ) του ελληνικού δημόσιου τομέα (1995-2017)

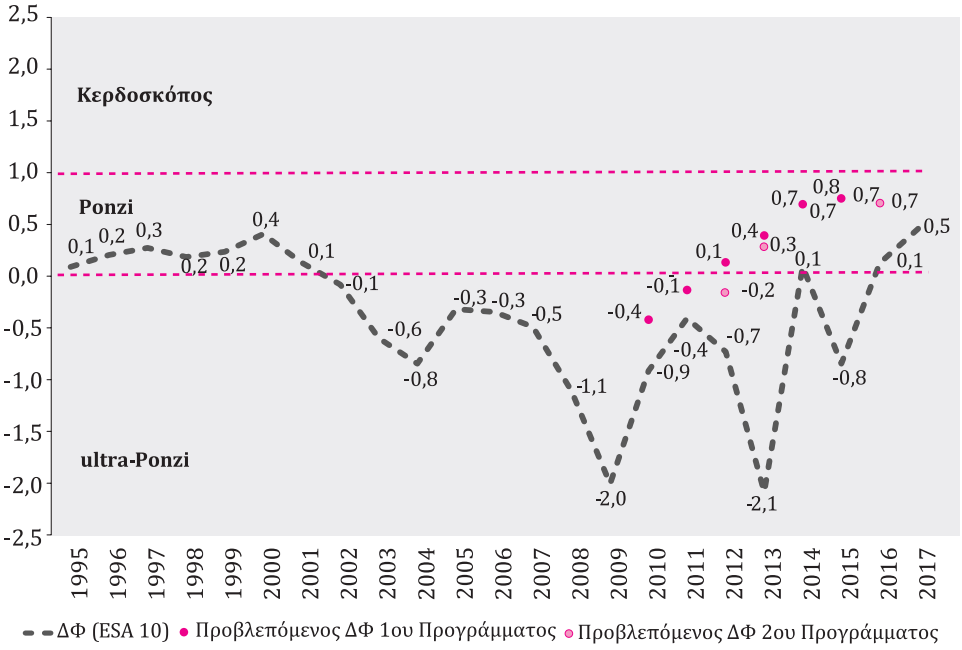

***Πηγή*:** AMECO, IMF (2010, 2012a) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Τα στοιχεία που αφορούν το 2016 και το 2017 αποτελούν προβλέψεις.

9. *Για μια πιο αναλυτική παρουσίαση του ΔΦ και των επιμέρους καθεστώτων χρηματοπιστωτικής ευθραυστότητας του δημόσιου τομέα βλ. Αργείτης (2012), Μιχοπούλου (2014) και ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2015).*

Η αβεβαιότητα σχετικά με τις προοπτικές δημοσιονομικής βιωσιμότητας της χώρας εντείνεται εάν ληφθούν υπόψη και οι συστηματικές αποκλίσεις που παρατηρούνται μεταξύ των τιμών του ΔΦ από τις προβλέψεις των προηγούμενων προγραμμάτων (βλ. Διάγραμμα 1.6). Η παρατηρούμενη αστοχία των προβλέψεων των ΠΟΠ, αλλά και η αδυναμία ουσιαστικής βελτίωσης του ΔΦ την περίοδο 2010-2015, πρέπει να αποδοθούν: α) στη σημαντική υποεκτίμηση των υφεσιακών επιπτώσεων των μέτρων λιτότητας που επιβλήθηκαν στη χώρα μας,[10] β) στην υπερεκτίμηση της δυνατότητας δημιουργίας υψηλών πρωτογενών πλεονασμάτων και γ) στις υψηλές δαπάνες για τόκους που, παρά την υποχώρησή τους τα τελευταία έτη, εξακολουθούν να βρίσκονται σε αναντιστοιχία με την αναπτυξιακή δυναμική της οικονομίας. Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι, ακόμη και στην περίπτωση που οι αρχικές εκτιμήσεις των δανειστών είχαν επαληθευτεί (στο σενάριο των υψηλότερων πρωτογενών πλεονασμάτων των δανειστών, πριν τη συμφωνία του τρίτου Μνημονίου), το ελληνικό Δημόσιο θα εξακολουθούσε να αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα πιστοληπτικής φερεγγυότητας, με το ΔΦ να παραμένει στην περιοχή Ponzi, χωρίς ενδείξεις ισχυρής δυναμικής μεγέθυνσης (βλ. τις τιμές εκτός της καμπύλης ΔΦ στο Διάγραμμα 1.6). Το εύρημα αυτό καταδεικνύει την ανάγκη άμεσης μεταβολής των όρων της δανειακής σύμβασης και της αναδιάρθρωσης του χρέους, καθώς επίσης και του ριζικού αναπροσανατολισμού της οικονομικής πολιτικής για να διασφαλιστεί η δημοσιονομική βιωσιμότητα της χώρας.

1.4 Η επίπτωση των πολιτικών λιτότητας στα δημόσια έσοδα

Μια από τις κυριότερες επιπτώσεις των πολιτικών λιτότητας είναι η δραματική μείωση των δημόσιων εσόδων ως αποτέλεσμα της ραγδαίας κάμψης της οικονομικής δραστηριότητας και της απασχόλησης. Αυτή η απώλεια δημόσιων εσόδων δημιουργεί την ανάγκη λήψης προκυκλικών μέτρων περιστολής των δημόσιων δαπανών, συντηρώντας έτσι τον φαύλο κύκλο λιτότητας-ύφεσης-δημοσιονομικής αφερεγγυότητας. Τα στοιχεία του Διαγράμματος 1.7 θεμελιώνουν εμπειρικά το παραπάνω επιχείρημα, αποτυπώνοντας τη σχέση ανάμεσα στο ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ και στα συνολικά έσοδα της Γενικής Κυβέρνησης την περίοδο 2010-2015. Παρατηρούμε ισχυρή θετική συσχέτιση μεταξύ των μεταβολών του πραγματικού ΑΕΠ και των δημόσιων εσόδων, γεγονός που υποδηλώνει την υψηλή επίδραση των διακυμάνσεων της οικονομικής δραστηριότητας στις εισροές του δημόσιου τομέα των κρατών-μελών της ΟΝΕ. Ιδιαίτερου σχολιασμού χρήζει η περίπτωση της Ελλάδας, όπου –ως απόρροια των μέτρων λιτότητας που επιβλήθηκαν τα τελευταία έτη– η μέση ετήσια πτώση του πραγματικού ΑΕΠ άγγιξε το 4,1%, εξέλιξη η οποία με τη σειρά της οδήγησε σε αισθητή υποχώρηση των δημό-

10. *Βλ. IMF (2012b) και Blanchard and Leigh (2013) σχετικά με την υποεκτίμηση των δημοσιονομικών πολλαπλασιαστών και ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2015) για μια πιο εκτενή ανάλυση των επιπτώσεων των μέτρων λιτότητας στην ελληνική οικονομία.*

σιων εισπράξεων κατά 2,3% ανά έτος. Ανάλογο συμπέρασμα προκύπτει από την ανάλυση της συμπεριφοράς και άλλων οικονομιών που εφάρμοσαν πολιτικές λιτότητας.[11]

Διάγραμμα 1.7: Ρυθμός μεταβολής πραγματικού ΑΕΠ και έσοδα Γενικής Κυβέρνησης στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2015)

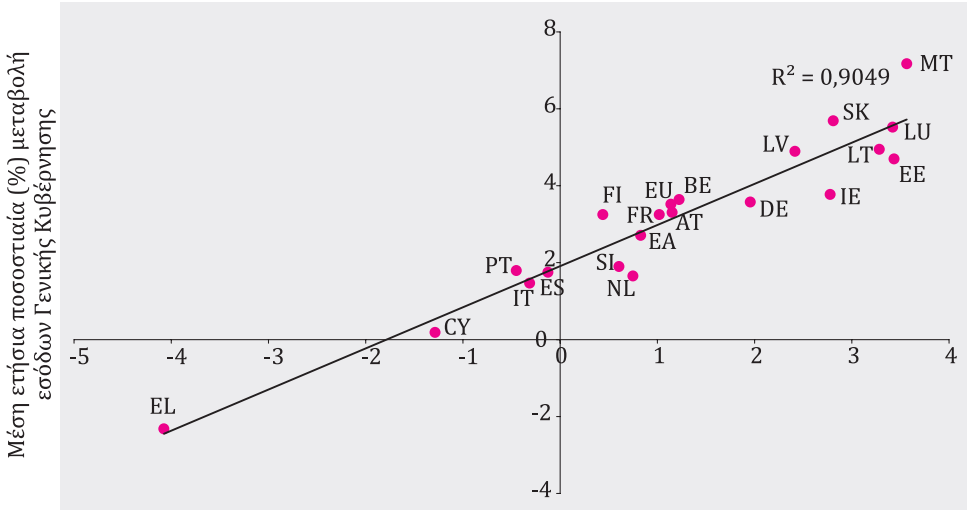

***Πηγή*:** AMECO (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στο Διάγραμμα 1.8 παρατηρούμε την αρνητική επίδραση της ανεργίας στα έσοδα της Γενικής Κυβέρνησης. Η εκρηκτική άνοδος της ανεργίας την τελευταία εξαετία συνοδεύτηκε από μια σημαντική απώλεια πόρων στα δημόσια ταμεία. Το στοιχείο αυτό δεν πρέπει να προκαλεί εντύπωση εάν ληφθεί υπόψη η διαβρωτική επίδραση των υψηλών ποσοστών ανεργίας στους μισθούς, στις ασφαλιστικές εισφορές, στην ιδιωτική κατανάλωση και στον κύκλο εργασιών των επιχειρήσεων, που συνθέτουν βασικές πηγές των δημόσιων εσόδων. Επεκτείνοντας το συγκεκριμένο εύρημα στο σύνολο της Ευρωζώνης, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η υφεσιακή διαταραχή που προκαλούν στην οικονομία τα υψηλά επίπεδα ανεργίας θέτει σοβαρά προσκόμματα στην ενίσχυση των δημόσιων εσόδων αλλά και στην προσπάθεια δημοσιονομικής προσαρμογής. Το γεγονός αυτό υπαγορεύει την ανάγκη άμεσης αλλαγής της οικονομικής πολιτικής και πρωτίστως τη λήψη μέτρων στήριξης της απασχόλησης και των εισοδημάτων.

11. *Σχετικά με την ισχνή αναπτυξιακή δυναμική της ευρωπαϊκής οικονομίας και τις αποκλίνουσες μακροοικονομικές επιδόσεις των κρατών-μελών βλ. iAGS (2016) και Euromemorandum (2016).*

Διάγραμμα 1.8: Ποσοστό ανεργίας και έσοδα Γενικής Κυβέρνησης στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2015)

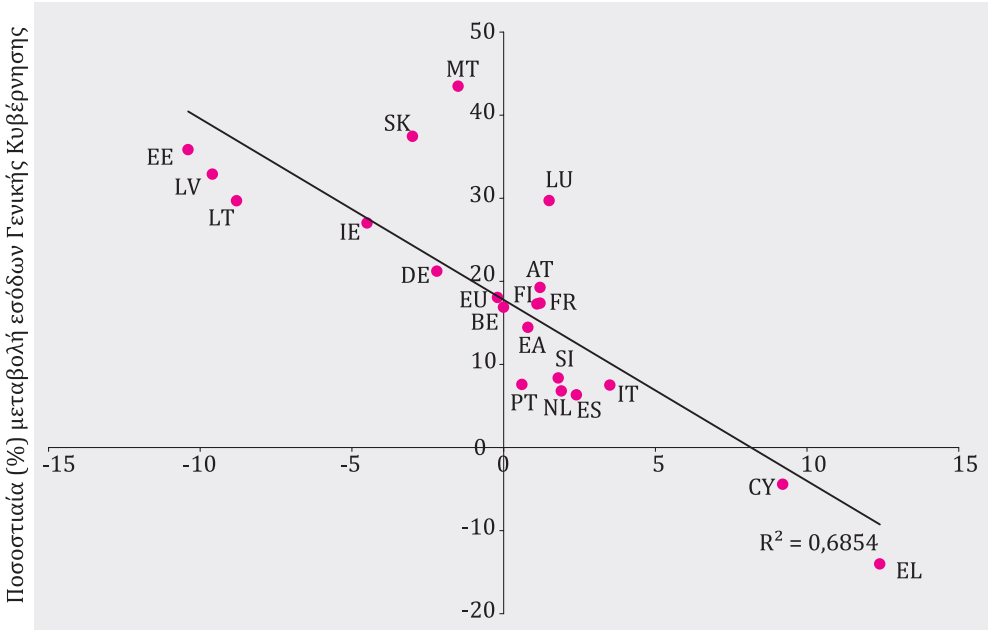

***Πηγή*:** AMECO (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Μείζονος σημασίας είναι η εμπειρική διερεύνηση των συνεπειών που είχαν οι μεταβολές βασικών μακροοικονομικών δεικτών στην εξέλιξη συγκεκριμένων κατηγοριών δημόσιων εσόδων στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη.[12] Το Διάγραμμα 1.9 αποτυπώνει εμπειρικά τη σχέση μεταξύ τελικής ιδιωτικής καταναλωτικής δαπάνης και συνολικών εσόδων από έμμεσους φόρους την περίοδο 2010-2015. Διαπιστώνουμε ότι κατά το εν λόγω χρονικό διάστημα διαμορφώνεται στο σύνολο της Ευρωζώνης μια ισχυρή θετική συσχέτιση μεταξύ των μεταβολών των δύο μεγεθών. Στην περίπτωση της Ελλάδας η εντυπωσιακή υποχώρηση της ιδιωτικής κατανάλωσης κατά 21% την τελευταία εξαετία μείωσε τη ροή των εισπράξεων από έμμεσους φόρους παρά τη λήψη εκτεταμένων φορολογικών μέτρων και την αύξηση των συντελεστών ΦΠΑ. Επιπλέον, η αύξηση των έμμεσων φόρων μειώνει το διαθέσιμο εισόδημα και τις ροές ρευστότητας βασικών φορέων της οικονομίας με δυσμενείς συνέπειες στη σταθερότητα της οικονομίας.

12. *Για τους σκοπούς της ανάλυσής μας, έχουμε διαχωρίσει τα συνολικά έσοδα της Γενικής Κυβέρνησης σε τρεις βασικές κατηγορίες: α) στους άμεσους φόρους, β) στους έμμεσους φόρους και γ) στις εισπράξεις από καθαρές κοινωνικές εισφορές. Σύμφωνα με τα στοιχεία της AMECO, στην Ελλάδα οι συγκεκριμένες κατηγορίες αντιπροσωπεύουν περίπου το 82% των συνολικών εσόδων της Γενικής Κυβέρνησης την περίοδο 2010-2015. Το αντίστοιχο ποσοστό για το σύνολο της Ευρωζώνης ανέρχεται στο 88%.*

Διάγραμμα 1.9: Τελική ιδιωτική κατανάλωση και έμμεσοι φόροι στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2015)

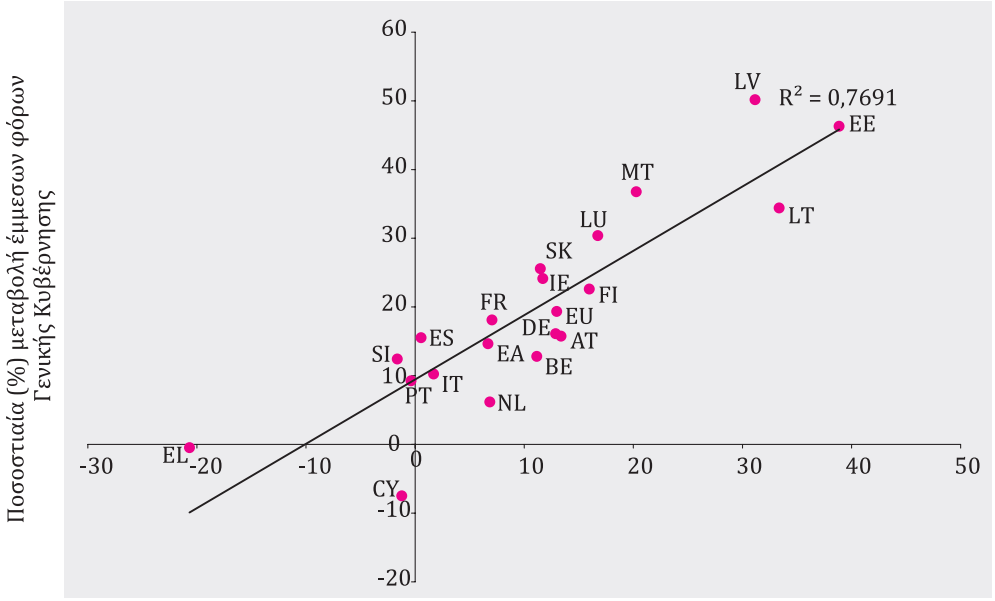

***Πηγή*:** AMECO (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Αντίστοιχα, όπως αποκαλύπτεται από το Διάγραμμα 1.10, την περίοδο 2010-2015 η μείωση των ονομαστικών αποδοχών των εργαζομένων συνοδεύτηκε από υποχώρηση των καταβαλλόμενων από τα νοικοκυριά άμεσων φόρων. Το στοιχείο αυτό καταδεικνύει τις σοβαρές ευθύνες των προγραμμάτων προσαρμογής για την επιδείνωση των δημόσιων εσόδων και τη διαιώνιση της κρίσης φερεγγυότητας της χώρας.

Βέβαια, η πτώση των μισθών δεν επηρέασε αρνητικά μόνο τη φοροδοτική ικανότητα των ελληνικών νοικοκυριών, αλλά και το συνολικό ύψος των καθαρών κοινωνικών εισφορών κατά περίπου 21% (βλ. Διάγραμμα 1.11). Η εξέλιξη αυτή επιδείνωσε περαιτέρω το πρόβλημα βιωσιμότητας του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης στην Ελλάδα, εντείνοντας τις πιέσεις για νέες επώδυνες παρεμβάσεις στο ασφαλιστικό, που συντηρούν ωστόσο τις συνθήκες ύφεσης στην οικονομία.

Μεγάλη πίεση στα δημόσια έσοδα έχει προκαλέσει όμως και το εξαιρετικά ασταθές και αβέβαιο περιβάλλον μέσα στο οποίο δραστηριοποιούνται οι ελληνικές επιχειρήσεις ως αποτέλεσμα των χαμηλών επιπέδων ζήτησης που έχουν διαμορφώσει στη χώρα μας οι πολιτικές λιτότητας. Το Διάγραμμα 1.12 επιβεβαιώνει εμπειρικά την παραπάνω θέση, απεικονίζοντας τη στενή συσχέτιση μεταξύ μεταβολών της εγχώριας ζήτησης και πληρωμών των επιχειρήσεων για άμεσους φόρους στη

χώρα μας και στα υπόλοιπα κράτη-μέλη της ζώνης του ευρώ. Παρατηρούμε ότι η κατάρρευση της εσωτερικής ζήτησης και η συνακόλουθη συρρίκνωση του κύκλου εργασιών και των κερδών των επιχειρήσεων έχουν προκαλέσει μείωση των καταβαλλόμενων φορολογικών υποχρεώσεων των επιχειρήσεων. Διαφορετική εμπειρική συμπεριφορά επιδεικνύει η συγκεκριμένη κατηγορία εσόδων σε αρκετές οικονομίες της Ευρωζώνης με σχετικά υψηλά επίπεδα εγχώριας ζήτησης, όπου η αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας και του εισοδήματος επέδρασε ευεργετικά στη φοροδοτική ικανότητα των επιχειρήσεων και είχε θετικά αποτελέσματα στα δημόσια έσοδα και στο δημοσιονομικό τους ισοζύγιο.

Διάγραμμα 1.10: Ονομαστικοί μισθοί και άμεσοι φόροι νοικοκυριών στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2015)

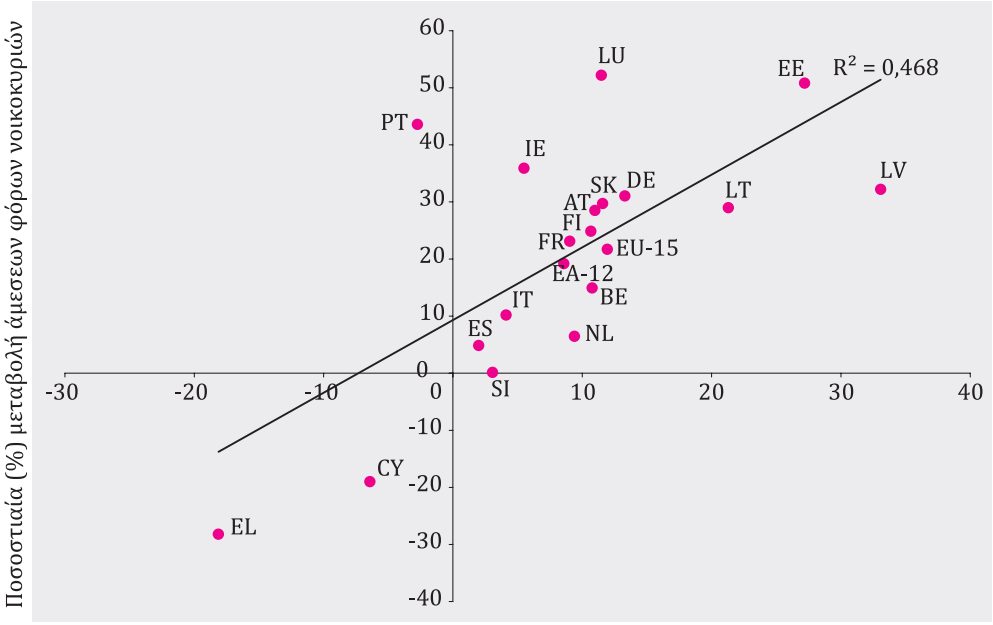

***Πηγή*:** AMECO (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Για τη Λιθουανία 2010-2014 αντί για 2010-2015.

Διάγραμμα 1.11: Ονομαστικοί μισθοί και εισπράξεις από καθαρές κοινωνικές εισφορές στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2015)

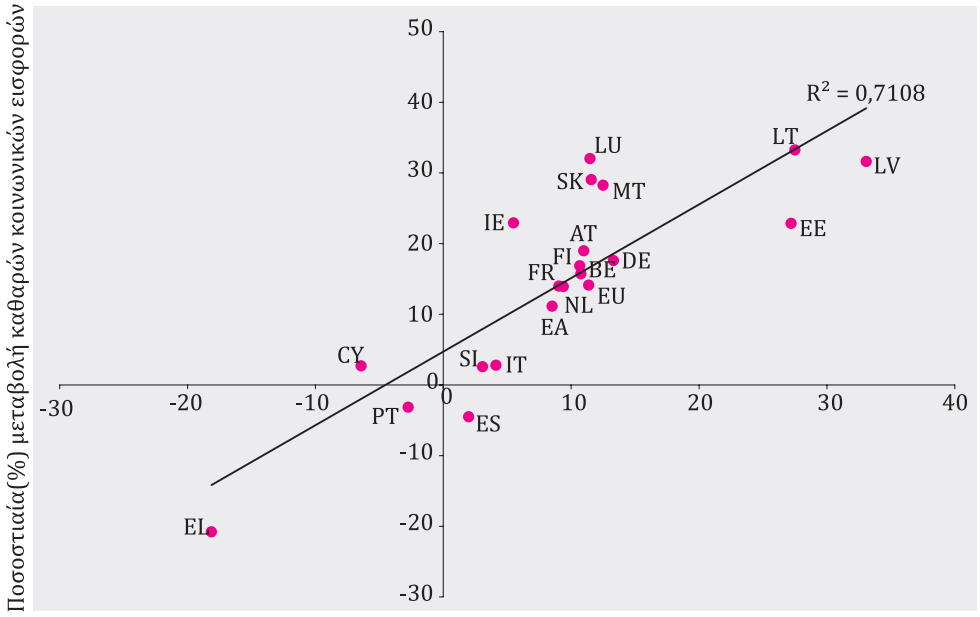

***Πηγή*:** AMECO (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Διάγραμμα 1.12: Εγχώρια ζήτηση και άμεσοι φόροι επιχειρήσεων στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2015)

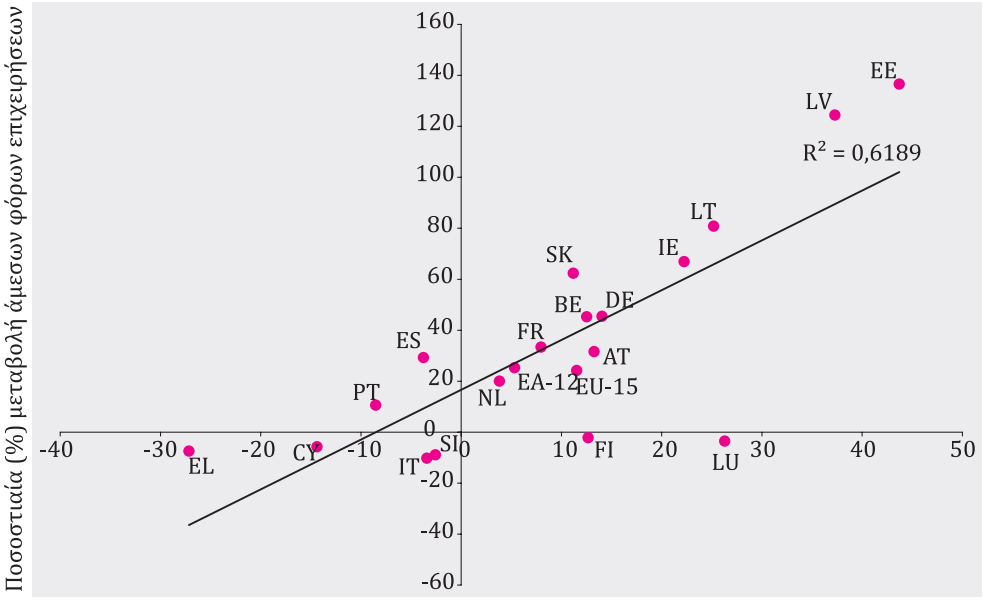

***Πηγή*:** AMECO (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Για τη Λιθουανία 2010-2014 αντί για 2010-2015.

Διάγραμμα 1.13: Εγχώρια ζήτηση και εργοδοτικές εισφορές στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2014)

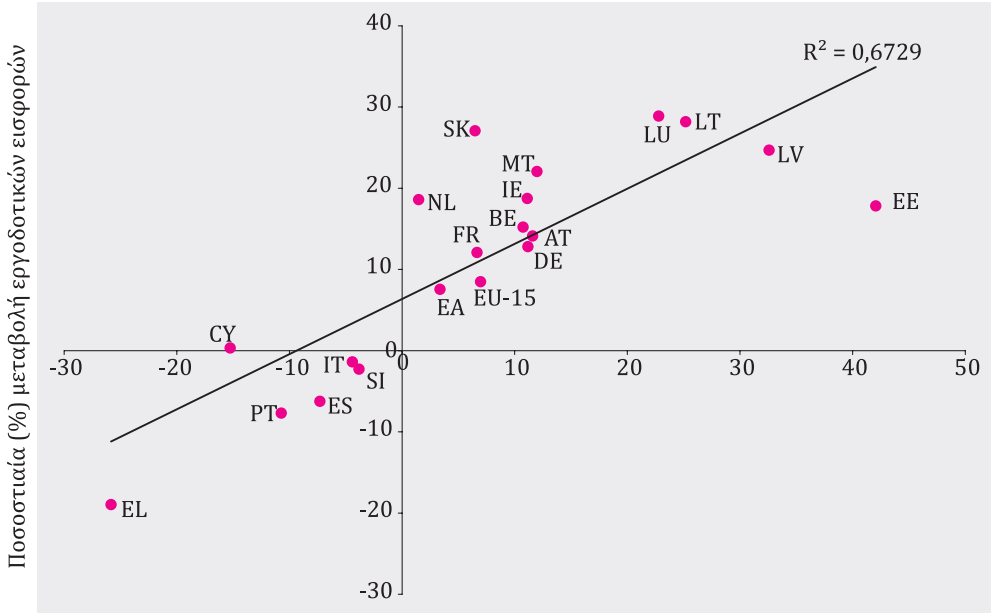

***Πηγή*:** Eurostat, AMECO (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Πιο δραματική φαίνεται να είναι η επίπτωση της χαμηλής εσωτερικής ζήτησης στα δημόσια έσοδα από εργοδοτικές εισφορές (βλ. Διάγραμμα 1.13). Όπως διακρίνεται, την πενταετία 2010-2014, η κατακόρυφη πτώση της εγχώριας ζήτησης κατά 26% στη χώρα μας συνδυάστηκε με μια εντυπωσιακή κάμψη των εργοδοτικών εισφορών. Αντίστοιχη εμπειρική εικόνα παρατηρείται και στα περισσότερα κράτη-μέλη της ζώνης του ευρώ που εφάρμοσαν προγράμματα λιτότητας. Το συγκεκριμένο εύρημα υπογραμμίζει τον κομβικό ρόλο της εγχώριας ζήτησης και της απασχόλησης στον προσδιορισμό του δημοσιονομικού ισοζυγίου (Heise, 2011). Πέραν του διαχρονικού προβλήματος της εισφοροδιαφυγής του επιχειρηματικού τομέα, αξίζει να τονιστεί ότι η μεγάλη υποχώρηση των εργοδοτικών εισφορών στη χώρα μας υποβοηθήθηκε και από τις μειώσεις στα ποσοστά των εισφορών των επιχειρήσεων που αποφασίστηκαν διοικητικά τα τελευταία έτη με πρόσχημα τη βελτίωση του επιχειρηματικού κλίματος και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.[13] Τα παραπάνω εμπειρικά ευρήματα υποστηρίζουν πλήρως την εκτίμηση ότι η πολιτική της λιτότητας και οι νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας αποδομούν το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και υπονομεύουν τη δημοσιονομική σταθερότητα της χώρας.

13. *Σημειώνεται ότι η επιλογή της μείωσης των εισφορών και των φορολογικών βαρών για τις επιχειρήσεις βρίσκεται στον πυρήνα της φιλοσοφίας των πολιτικών της ΕΕ ως μέσο ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας, των ιδιωτικών επενδύσεων και των θέσεων εργασίας στην οικονομία. Βλ., για παράδειγμα, Στρατηγική «Ευρώπη 2020» (European Commission, 2010).*

1.5 Μια εναλλακτική πρόταση για τη βιωσιμότητα του δημόσιου χρέους

Υπάρχει εναλλακτική πρόταση στα ΠΟΠ που να διασφαλίζει τη βιωσιμότητα του δημόσιου χρέους χωρίς το οικονομικό και κοινωνικό κόστος της λιτότητας; Στην Ετήσια Έκθεση του 2015 αναδείξαμε τους βασικούς πυλώνες μιας τέτοιας εναλλακτικής πρότασης. Στην παρούσα Έκθεση παρουσιάζουμε ποσοτικοποιημένα σενάρια ανάκτησης της δημοσιονομικής φερεγγυότητας της χώρας με βιώσιμα πρωτογενή πλεονάσματα τα οποία είναι αποτέλεσμα της αύξησης της απασχόλησης και της ανάπτυξης και όχι μέτρων δημοσιονομικής και εισοδηματικής λιτότητας.

Ειδικότερα, εξετάζουμε την επίπτωση που θα είχαν στην επίτευξη της τιμής-στόχου των πρωτογενών πλεονασμάτων για τα οποία έχει δεσμευτεί η Ελλάδα με το τρίτο Μνημόνιο: α) η εφαρμογή ενός τετραετούς ΠΕΑ[14] και β) μια αύξηση των επενδύσεων, δημόσιων ή/και ιδιωτικών. Η ποσοτική μας ανάλυση υποθέτει ότι οι δημόσιες δαπάνες παραμένουν σταθερές έως και το 2019, ενώ τα δημόσια έσοδα αυξάνονται με το ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ σε σταθερή αναλογία βάσει του αποτελεσματικού φορολογικού συντελεστή (effective tax rate) του 2015, που ήταν 46%. Το Διάγραμμα 1.14 παρουσιάζει τις εκτιμήσεις μας για το ρυθμό μεγέθυνσης του πραγματικού ΑΕΠ ο οποίος απαιτείται προκειμένου το ελληνικό Δημόσιο να πετύχει την τιμή-στόχο για τα πρωτογενή πλεονάσματα του τρίτου Μνημονίου μέχρι το 2019. Επίσης, απεικονίζεται η συμβολή στην εξέλιξη του ρυθμού μεταβολής του ΑΕΠ από την εφαρμογή των δύο τύπων παρεμβάσεων που προτείνουμε.

Διάγραμμα 1.14: Ρυθμός μεγέθυνσης ΑΕΠ (%) – Βασικό σενάριο (πρωτογενές πλεόνασμα 3,5%)

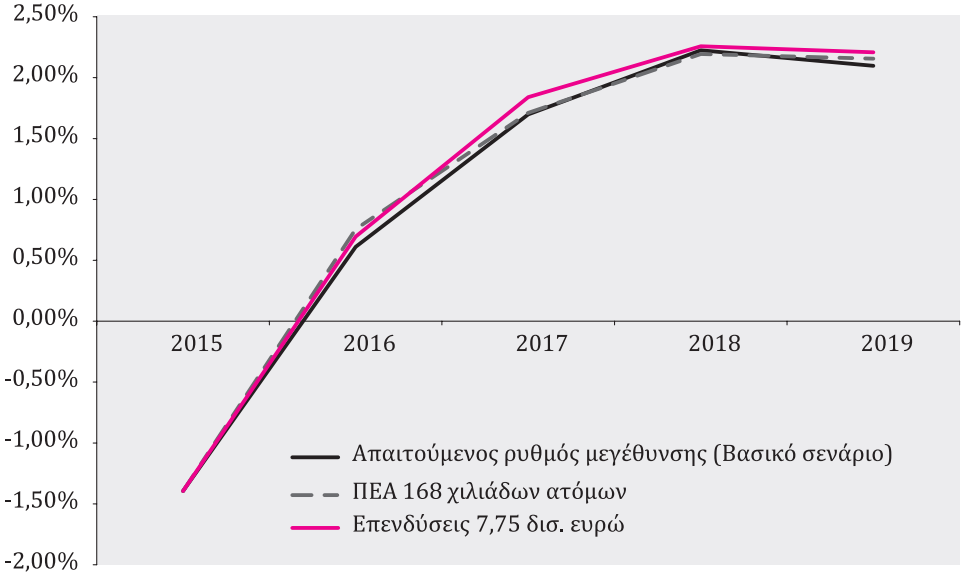

***Πηγή*:** IMF, AMECO (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

14. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη φιλοσοφία και τις δημοσιονομικές και μακροοικονομικές επιδράσεις ενός ΠΕΑ βλ. Antonopoulos et al. (2014), καθώς και Ιωαννίδης και Πιέρρος (2015).

Παρατηρούμε ότι στο βασικό αυτό σενάριο η ελληνική οικονομία θα πρέπει να επιτύχει ρυθμούς μεγέθυνσης του πραγματικού ΑΕΠ που φτάνουν το 2,1% το 2019, προκειμένου να διασφαλιστεί η δημοσιονομική της αξιοπιστία. Ο απαιτούμενος αυτός ρυθμός μεγέθυνσης μπορεί να επιτευχθεί είτε με την εφαρμογή ενός ΠΕΑ 168 χιλιάδων ατόμων κατ' έτος είτε με επενδύσεις αθροιστικά της τάξης των 7,75 δισ. ευρώ σε βάθος τετραετίας. Επίσης, θα μπορούσε να επιτευχθεί από ένα μείγμα των δύο τύπων παρεμβάσεων ανάλογα με τις μακροοικονομικές και τις χρηματοδοτικές προοπτικές και δυνατότητες της οικονομίας.

Στο Διάγραμμα 1.15 αποτυπώνονται οι αντίστοιχοι ρυθμοί μεγέθυνσης του πραγματικού ΑΕΠ στην περίπτωση που υπάρξει μια αναδιάρθρωση των ετήσιων υποχρεώσεων για τόκους της Ελλάδας. Ειδικότερα, εξετάζουμε το σενάριο μιας μείωσης των ετήσιων τόκων κατά 33%, η οποία θα μπορούσε να συμβάλει στην αναθεώρηση της τιμής-στόχου των πρωτογενών πλεονασμάτων στο 2,5% του ΑΕΠ από το 2018 (Σενάριο 2). Σε αυτό το σενάριο, η επίτευξη των πρωτογενών πλεονασμάτων ικανοποιείται είτε με ένα ΠΕΑ 105 χιλιάδων ατόμων κατ' έτος είτε με επενδύσεις ύψους 4,9 δισ. ευρώ σε βάθος τετραετίας είτε με συνδυασμό των παραπάνω.

Διάγραμμα 1.15: Ρυθμός μεγέθυνσης ΑΕΠ (%) – Σενάριο 2
(πρωτογενές πλεόνασμα 2,5% και αναπροσαρμογή τόκων 33%)

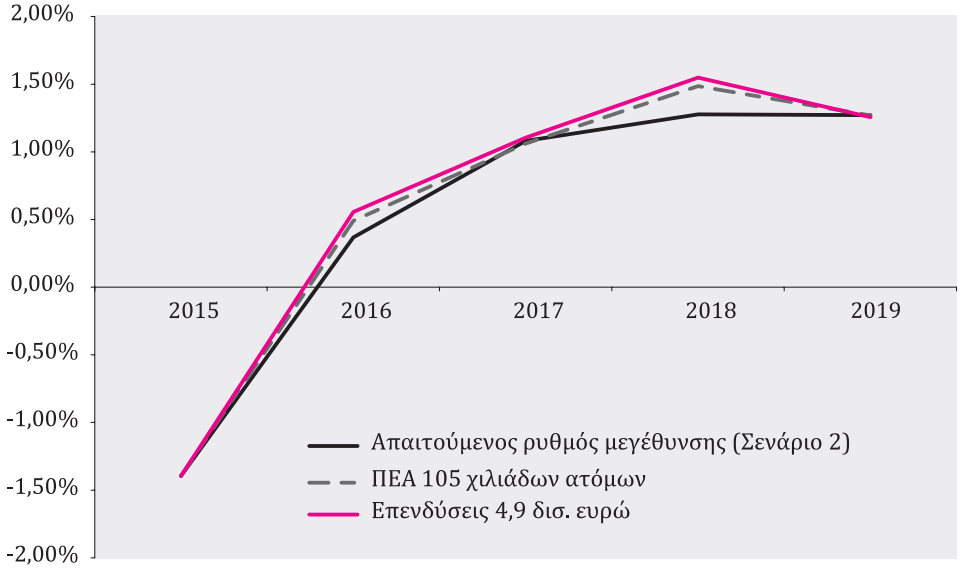

***Πηγή*:** IMF, AMECO (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Το Σενάριο 3 που έχουμε επεξεργαστεί αναφέρεται σε μια περαιτέρω μείωση των τόκων της τάξης του 60% που καταλήγει σε προσαρμογή της τιμής-στόχου για το πρωτογενές πλεόνασμα στο 1,5% του ΑΕΠ από το 2018 (βλ. Διάγραμμα 1.16).

Οι συγκεκριμένες αλλαγές στους δημοσιονομικούς στόχους και στις χρηματοοικονομικές υποχρεώσεις του δημόσιου τομέα θα μείωναν τον απαιτούμενο ρυθμό μεγέθυνσης του πραγματικού ΑΕΠ στο 0,55% το 2019. Η νέα τιμή-στόχος για τον πραγματικό ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ θα μπορούσε να επιτευχθεί είτε με ένα ΠΕΑ 45 χιλιάδων ατόμων κατ' έτος είτε με ένα πρόγραμμα επενδύσεων ύψους 2,25 δισ. ευρώ είτε με συνδυασμό των παραπάνω. Πρέπει να σημειωθεί ότι και στα τρία σενάρια η επίτευξη πρωτογενών πλεονασμάτων ισόποσων με τις ετήσιες υποχρεώσεις σε τόκους μετά το 2018 ισοδυναμεί και με ανάκτηση της δημοσιονομικής φερεγγυότητας και αξιοπιστίας της χώρας και με μείωση του πιστωτικού ρίσκου της στις αγορές. Για τα αμέσως επόμενα έτη η ανάκτηση της φερεγγυότητας θα εξαρτάται από τις προσδοκίες της οικονομίας να διατηρήσει την αναπτυξιακή της δυναμική.

Διάγραμμα 1.16: Ρυθμός μεγέθυνσης ΑΕΠ (%) – Σενάριο 3
(πρωτογενές πλεόνασμα 1,5% και αναπροσαρμογή τόκων 60%)

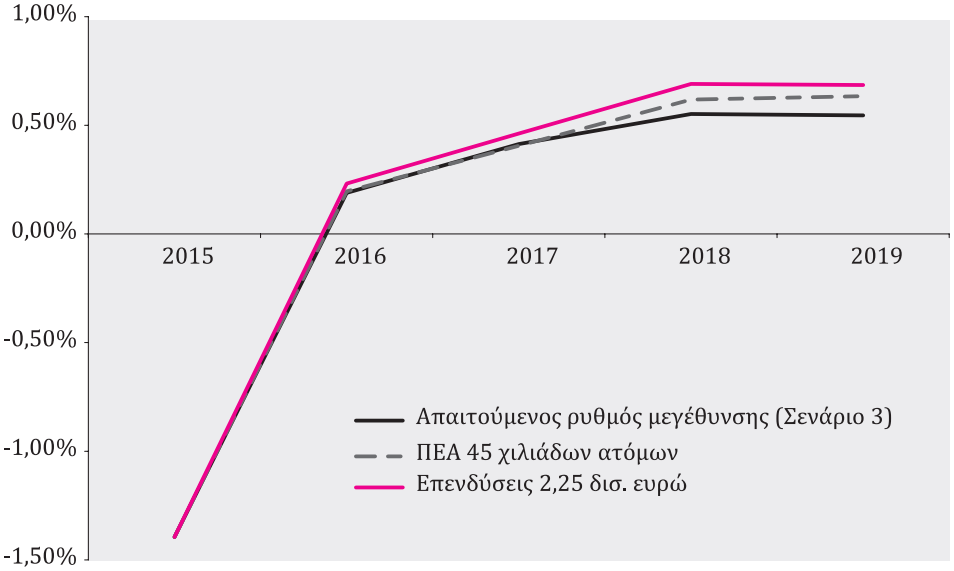

***Πηγή*:** IMF, AMECO (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στον Πίνακα 1.3 αναλύουμε το κόστος υλοποίησης των δύο παρεμβάσεων. Στο βασικό σενάριο η επίτευξη του στόχου 2,10% για τη μεγέθυνση του πραγματικού ΑΕΠ απαιτεί πόρους ύψους 7,74 δισ. ευρώ για τη χρηματοδότηση του ΠΕΑ 168 χιλιάδων ατόμων ανά έτος την περίοδο 2016-2019 ή 7,75 δισ. ευρώ νέες επενδύσεις την ίδια περίοδο. Το κόστος του Σεναρίου 2 μειώνεται και στις δύο επιλογές στα 4,9 δισ. ευρώ, ενώ το κόστος του Σεναρίου 3 μειώνεται περαιτέρω και φτάνει στα 2,073 δισ. ευρώ για την επιλογή του ΠΕΑ 45 χιλιάδων ατόμων. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι το πραγματικό κόστος των ΠΕΑ είναι μικρότερο, γιατί δεν

υπολογίζουμε στις παραπάνω προβολές τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης στην εκτίμηση του ΑΕΠ. Επιπλέον, όπως είχαμε υπογραμμίσει στην Ετήσια Έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για το έτος 2015, η υλοποίηση ενός ΠΕΑ έχει σημαντικά δημοσιονομικά και μακροοικονομικά οφέλη, ενώ ενισχύει άμεσα την απασχόληση, το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και την κοινωνική συνοχή. Τα συμπεράσματα αυτά ενδεχομένως να διαφοροποιούνται στην περίπτωση αύξησης των επενδύσεων.

Πίνακας 1.3: Κόστος προτεινόμενων παρεμβάσεων (εκατ. ευρώ)

Τύπος παρέμβασης	Βασικό σενάριο (πρωτογενές πλεόνασμα 3,5%)		Σενάριο 2 (πρωτογενές πλεόνασμα 2,5% και αναπροσαρμογή τόκων 33%)		Σενάριο 3 (πρωτογενές πλεόνασμα 1,5% και αναπροσαρμογή τόκων 60%)	
	ΠΕΑ 168	Επενδύσεις	ΠΕΑ 105	Επενδύσεις	ΠΕΑ 45	Επενδύσεις
Μισθοί	4.657		2.911		1.247	
Κοινωνικές εισφορές	2.150		1.344		576	
Ενδιάμεση κατανάλωση	931		582		249	
Επενδύσεις		7.750	7.000	4.900		2.250
Σύνολο	**7.739**	**7.750**	**4.837**	**4.900**	**2.073**	**2.250**
Δευτερογενής απασχόληση*	25.410		16.510		6.600	

***Πηγή*:** Επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ

** Η δευτερογενής απασχόληση αναφέρεται στην αύξηση της απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα ως απόρροια της εφαρμογής του ΠΕΑ. Ο αριθμός των ατόμων υπολογίζεται σε ετήσια βάση.*

Από την παραπάνω ανάλυση γίνεται σαφές ότι υπάρχει εναλλακτική πολιτική στη λιτότητα, η οποία μπορεί να πετύχει τους δημοσιονομικούς στόχους μέσω της απασχόλησης και της μεγέθυνσης. Όπως έχουμε όμως ήδη αναφέρει (βλ. ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2015), η άμεση αναδιάρθρωση των χρηματοοικονομικών υποχρεώσεων της χώρας, που θα αφορά τις υποχρεώσεις σε τόκους των επόμενων ετών και όχι της επόμενης δεκαετίας, είναι κρίσιμη παράμετρος για την έξοδο της οικονομίας από την κρίση. Υποστηρίζουμε ωστόσο ότι το μείζον για τη βιωσιμότητα του χρέους και την έξοδο της χώρας από την οικονομική και την κοινωνική κρίση είναι η επίτευξη βιώσιμου πρωτογενούς πλεονάσματος. Το τελευταίο μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της απασχόλησης και της ανάπτυξης.

Κεφάλαιο 2

Εξελίξεις και μετασχηματισμοί στο μακροοικονομικό σύστημα της ελληνικής οικονομίας

Εξελίξεις και μετασχηματισμοί στο μακροοικονομικό σύστημα της ελληνικής οικονομίας

2.1 Εισαγωγή

Τα προγράμματα λιτότητας που εφαρμόζονται στην Ελλάδα από το 2010 προσδιορίζουν σε σημαντικό βαθμό τις εξελίξεις και τους μετασχηματισμούς στο μακροοικονομικό σύστημα της οικονομίας, το οποίο με τη σειρά του προσδιορίζει το περιβάλλον λειτουργίας της οικονομίας. Στην Ετήσια Έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για το έτος 2015 δείξαμε ότι τα προγράμματα προσαρμογής δεν είναι συμβατά με τη μακροαναπτυξιακή δομή της οικονομίας και ότι συστηματικά υπονομεύουν τη σταθερότητά της, δημιουργώντας συνθήκες εγκλωβισμού σε μια διαδικασία συσσώρευσης χρέους-αποπληθωρισμού. Το τρίτο Μνημόνιο αναπαράγει τις ίδιες παγίδες στη διαχείριση της κρίσης χρέους και της οικονομικής κρίσης. Η άποψή μας είναι ότι η έξοδος της χώρας από την κρίση προϋποθέτει δομικούς παραγωγικούς και μακροοικονομικούς μετασχηματισμούς ικανούς να δημιουργήσουν ένα βιώσιμο και διατηρήσιμο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης.

Όπως θα αναλύσουμε παρακάτω, οι διατομεακές σχέσεις και τα ελλείμματα στο δημοσιονομικό σύστημα και στο εξωτερικό ισοζύγιο αποτυπώνουν σε σημαντικό βαθμό την παραγωγική ανεπάρκεια της ελληνικής οικονομίας. Παρουσιάζουμε εμπειρικά ευρήματα που αιτιολογούν πλήρως τη θέση μας ότι η εφαρμογή προγραμμάτων λιτότητας –τα οποία χαρακτηρίζονται από τεράστιο έλλειμμα αναπτυξιακού πραγματισμού– στοχεύουν στην προς τα κάτω προσαρμογή του μακροοικονομικού συστήματος μέσω της αναδιανομής του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας και της ύφεσης. Η λιτότητα λειτουργεί ως μέσο επίτευξης πλεονασμάτων στο δημοσιονομικό ισοζύγιο και στο ισοζύγιο πληρωμών σε βάρος του ισοζυγίου των νοικοκυριών. Θεωρούμε ιδιαίτερα ανησυχητικό το φαινόμενο της εκτεταμένης αποεπένδυσης που έχει συντελεστεί τα τελευταία χρόνια, καθώς ενισχύει δραματικά το παραγωγικό κενό της οικονομίας, μειώνει περαιτέρω τη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητά της και καταστρέφει τις προοπτικές παραγωγικής αναδόμησής της. Η τελευταία όμως είναι η αναγκαία συνθήκη για την ενεργοποίηση μετασχηματισμών οι οποίοι θα ισχυροποιήσουν τη μακροοικονομική σταθερότητα με ουσιαστική αντιμετώπιση των πληθωριστικών και των εξωτερικών περιορισμών της οικονομίας.

2.2 Η εξέλιξη του ΑΕΠ και των προσδιοριστικών παραγόντων του

Το α΄ τρίμηνο του 2015 η μακροοικονομική συμπεριφορά της ελληνικής οικονομίας ήταν αντίστοιχη με εκείνη του β΄ εξαμήνου του 2014. Υπήρχαν ισχνές μεν αλλά υπαρκτές ενδείξεις αντιστροφής της υφεσιακής πορείας της οικονομίας. Ωστόσο, από το β΄ τρίμηνο του 2015, και κυρίως στο γ΄, τα στοιχεία των Εθνικών Λογαριασμών καταγράφουν την επανεμφάνιση υφεσιακών τάσεων. Στο Διάγραμμα 2.1 παρουσιάζονται οι τριμηνιαίες μεταβολές του ΑΕΠ. Παρατηρούμε ότι, ενώ κατά το α΄ εξάμηνο του 2015 το ΑΕΠ σε σταθερές τιμές παρουσίασε μικρή αύξηση 0,6%, το γ΄ τρίμηνο ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής έγινε αρνητικός (-1,1%). Για το σύνολο του 2015, το ΑΕΠ εκτιμάται ότι παρουσίασε μηδενική μεταβολή έναντι του 2014.

Διάγραμμα 2.1: ΑΕΠ και ιδιωτική κατανάλωση
(2006:1-2015:3, % μεταβολές έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του προηγούμενου έτους, σταθερές τιμές, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)

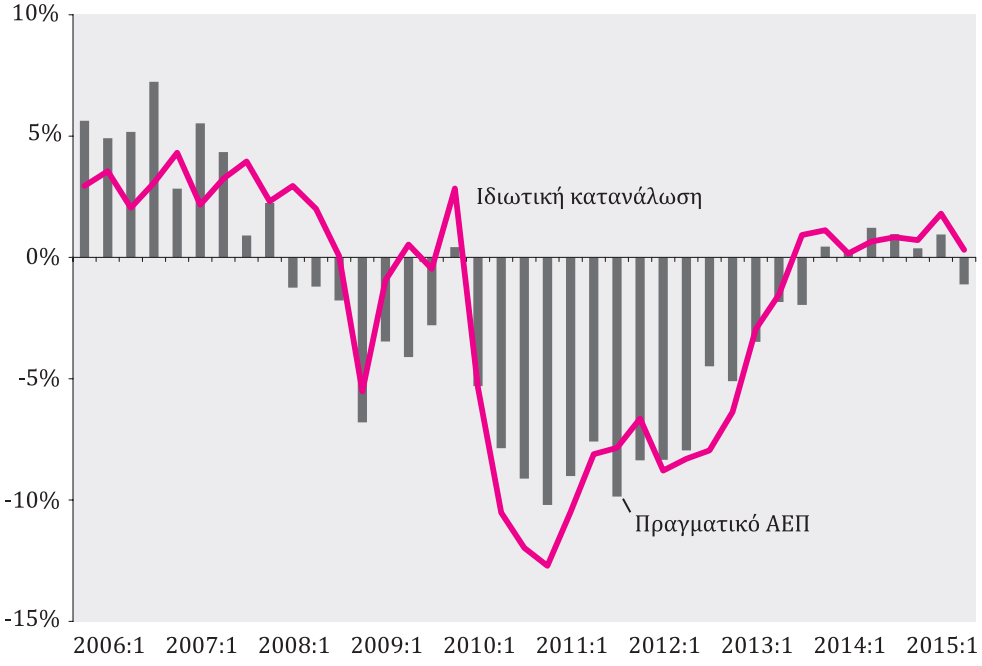

***Πηγή*:** Eurostat, Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί

Το ύψος του ΑΕΠ κατά το 2015[15] επηρεάστηκε θετικά από την αύξηση της ιδιωτι-

15. *Σύμφωνα με τη χειμερινή πρόβλεψη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Φεβρουάριος 2016), το ΑΕΠ κατά το τρέχον έτος θα παρουσιάσει μείωση έναντι του 2015 κατά 0,7%. Σύμφωνα με τις ίδιες προβλέψεις, η αύξηση του 2017 θα είναι της τάξης του 2,7% και θα προέρχεται από τη θεαματική αύξηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου. Η μέχρι σήμερα πορεία της οικονομίας και το βάθος των νέων μέτρων που αναμένεται να ληφθούν την περίοδο 2016-2018 δεν δημιουργούν αισιοδοξία για το ρεαλισμό των προαναφερόμενων προβλέψεων.*

κής κατανάλωσης (μέση ετήσια αύξηση 0,5%), της οποίας οι τριμηνιαίες μεταβολές φαίνονται στο Διάγραμμα 2.1. Αντίθετα, αρνητική επίδραση στο ΑΕΠ είχαν οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου που μειώθηκαν κατά 8,4% σε ετήσιο ρυθμό (Διάγραμμα 2.2), ενώ η χαλάρωση της δημοσιονομικής προσπάθειας είχε ως αποτέλεσμα την πολύ μικρή μεταβολή της δημόσιας δαπάνης έναντι του προηγούμενου έτους (-0,2%), σε αντίθεση με τα προηγούμενα χρόνια, κατά τα οποία οι αντίστοιχες μειώσεις έφτασαν μέχρι τις 6,5 εκατοστιαίες μονάδες.

Διάγραμμα 2.2: Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (2006:1-2015:3, % μεταβολές έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του προηγούμενου έτους, σταθερές τιμές, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)

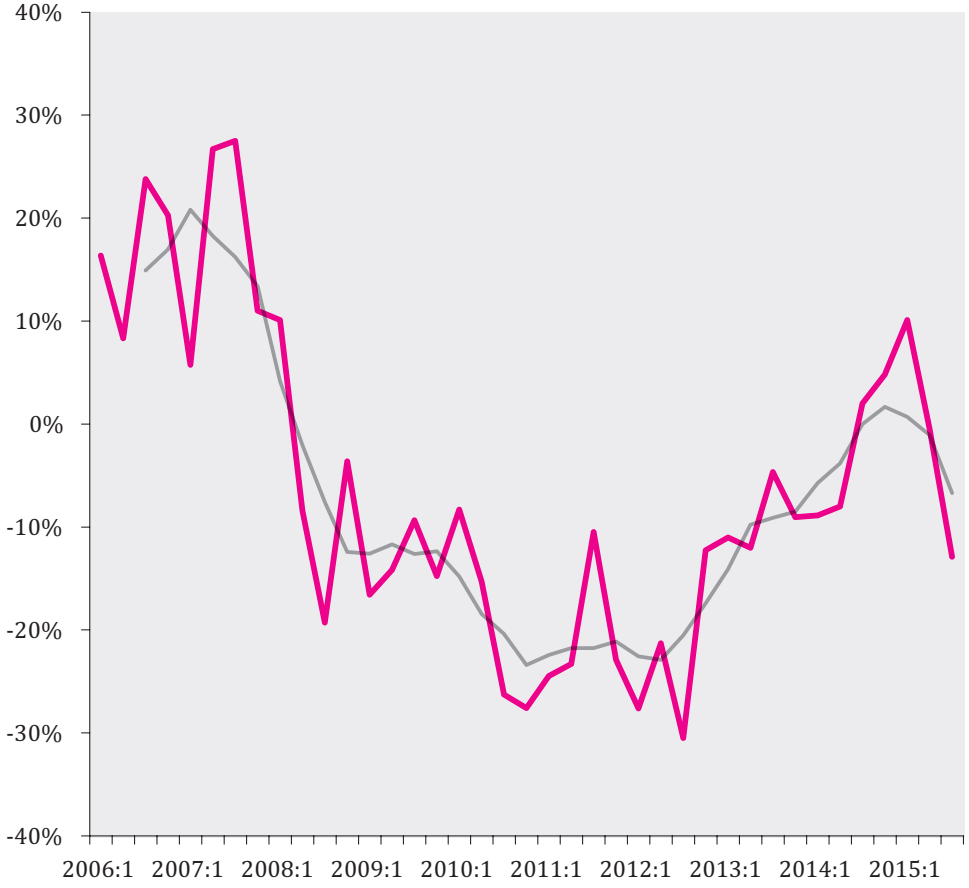

***Πηγή*:** Eurostat, Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί

Το Διάγραμμα 2.3 δείχνει τη διαχρονική συμβολή της ιδιωτικής κατανάλωσης, των επενδύσεων και των καθαρών εξαγωγών στο ΑΕΠ την περίοδο 1995-2016. Παρατηρούμε ότι από την έναρξη της κρίσης τόσο οι μεταβολές των πάγιων επεν-

δύσεων όσο και της ιδιωτικής κατανάλωσης είχαν έντονα αρνητική επίπτωση στη διαμόρφωση του ΑΕΠ, ενώ οι καθαρές εξαγωγές ήταν η μόνη συνιστώσα που απέτρεπε τη βαθύτερη ύφεση. Βέβαια, όπως δείχνουμε παρακάτω και έχουμε αναλύσει και στην Ετήσια Έκθεση 2015, η θετική συμβολή των καθαρών εξαγωγών στο ΑΕΠ οφείλεται στη μείωση των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών, που ήταν το αποτέλεσμα της ραγδαίας συρρίκνωσης της εσωτερικής ζήτησης. Η συμβολή των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών κατά την ίδια περίοδο υπήρξε οριακά θετική. Ο κρίσιμος ρόλος των εισαγωγών, αντί των εξαγωγών, στη διαμόρφωση του ισοζυγίου αναδεικνύει τη διαρθρωτική παραγωγική αδυναμία της ελληνικής οικονομίας και τους περιορισμούς προσφοράς που αντιμετωπίζει, καθώς, όπως θα αναλύσουμε στη συνέχεια, ενδεχόμενοι υψηλότεροι ρυθμοί ανάπτυξης θα οδηγούσαν γρήγορα σε μη διατηρήσιμο ύψος το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών.

Διάγραμμα 2.3: Συμβολή της ιδιωτικής κατανάλωσης, των επενδύσεων και των καθαρών εξαγωγών στη μεταβολή του ΑΕΠ (1995-2016, σταθερές τιμές)

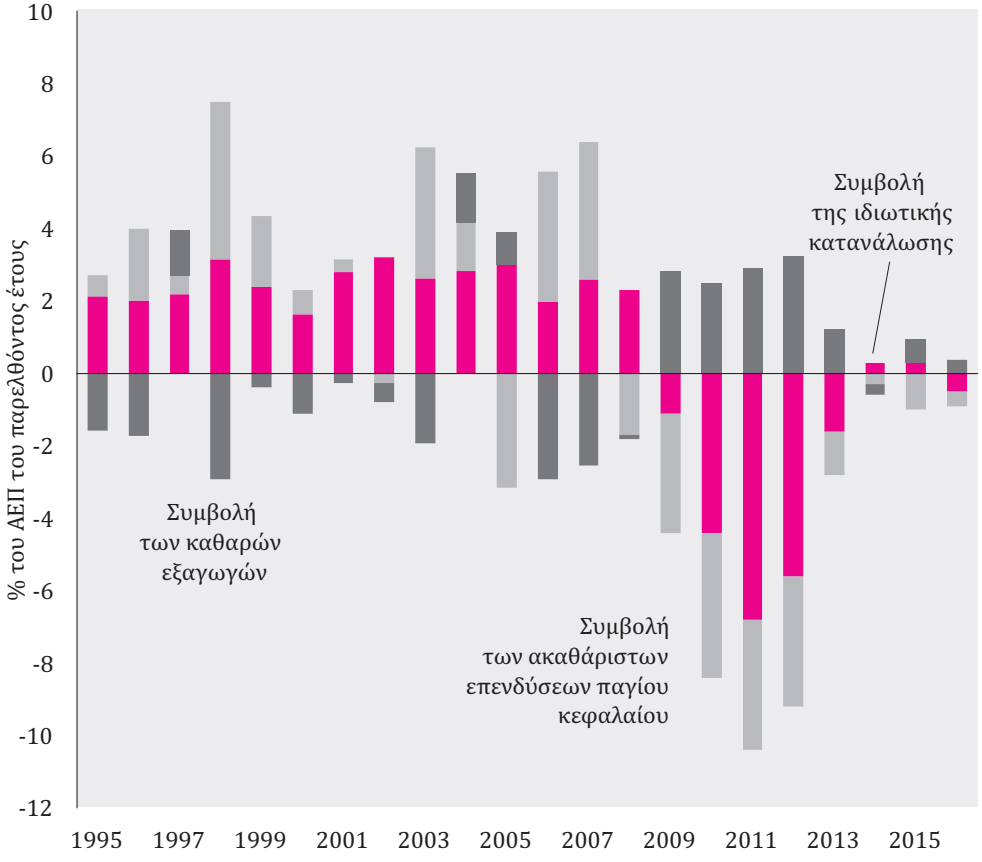

***Πηγή*:** AMECO

Η αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης, που συνέβαλε θετικά –για πρώτη φορά ύστερα από μια πενταετία αρνητικής συμβολής– στη μεγέθυνση του ΑΕΠ κατά το 2014-2015, πρέπει κυρίως να αποδοθεί στη βελτίωση της αγοραστικής δύναμης του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών (Διάγραμμα 2.4). Η βελτίωση αυτή προήλθε από την αύξηση του αριθμού των μισθωτών και την οριακή αύξηση των πραγματικών μισθών (η οποία όμως ανακόπηκε κατά το β΄ και το γ΄ τρίμηνο του 2015, συμβάλλοντας αρνητικά στις μεταβολές της ιδιωτικής κατανάλωσης). Η συμβολή της δημόσιας κατανάλωσης ήταν μηδενική κατά το 2015 –για πρώτη φορά μετά το 2010–, σε αντίθεση με την προηγούμενη περίοδο (2010-2014), όταν η περιστολή της δημόσιας κατανάλωσης μείωνε τον ετήσιο ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ κατά 1-1,5%.

Διάγραμμα 2.4: Πραγματικό εισόδημα των μισθωτών προ φόρων (2006:1-2015:3, % μεταβολές έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του προηγούμενου έτους, σταθερές τιμές, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)

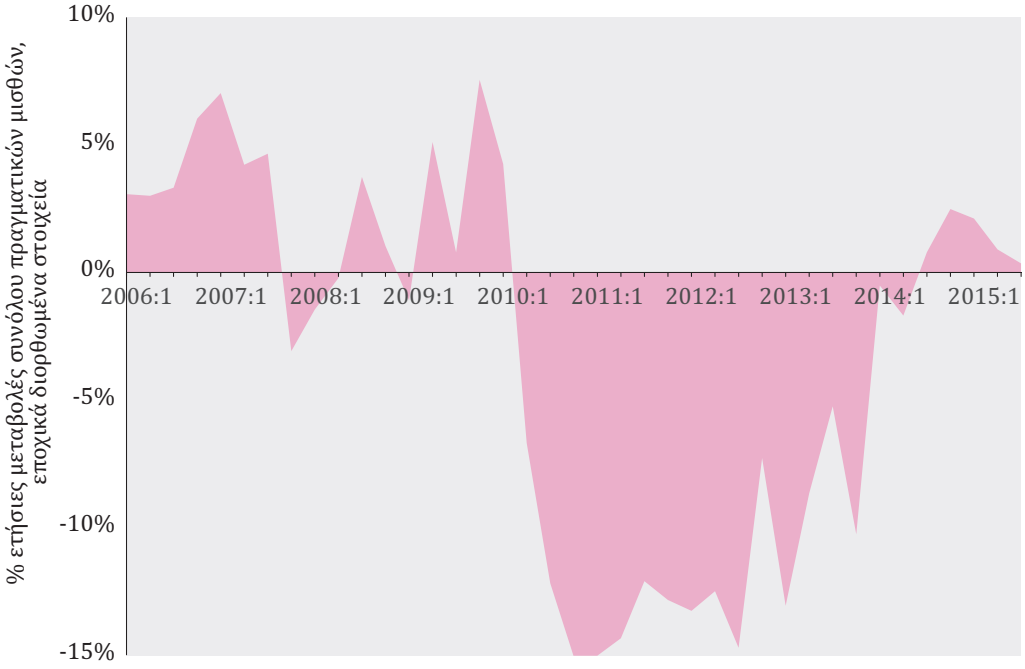

***Πηγή*:** Eurostat, Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί

Τα εμπειρικά αυτά ευρήματα ισχυροποιούν τη διαπίστωσή μας ότι η ελληνική οικονομία επηρεάζεται θετικά από τη μεταβολή του πραγματικού εισοδήματος των μισθωτών, τουλάχιστον όταν υπάρχει αχρησιμοποίητο παραγωγικό δυναμικό το οποίο μπορεί να αξιοποιηθεί με την ενίσχυση της εγχώριας ζήτησης.

Στο Διάγραμμα 2.5 εξετάζουμε τους προσδιοριστικούς παράγοντες των ακαθά-

ριστων επενδύσεων την περίοδο 2006-2015. Πιο συγκεκριμένα, αναλύουμε τη σχέση μεταξύ των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου ως ποσοστού του ΑΕΠ, του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού και της απόδοσης παγίου κεφαλαίου[16] ως δείκτη κερδοφορίας. Παρατηρούμε ότι το ποσοστό των ακαθάριστων επενδύσεων στο ΑΕΠ του επιχειρηματικού τομέα παρουσιάζει συνεχή πτώση από το 2008, με τάση επιβράδυνσης της πτώσης από το α΄ εξάμηνο του 2012. Κατά το β΄ εξάμηνο του 2014 και το α΄ τρίμηνο του 2015, η επενδυτική προσπάθεια παρουσίασε σημαντική βελτίωση, η οποία είναι ευδιάκριτη. Ωστόσο, από το β΄ τρίμηνο του 2015 η πτωτική πορεία των επενδύσεων ως ποσοστού του ΑΕΠ επανεμφανίστηκε.

Διάγραμμα 2.5: Οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου και οι προσδιοριστικοί τους παράγοντες (2006:1-2015:3, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)

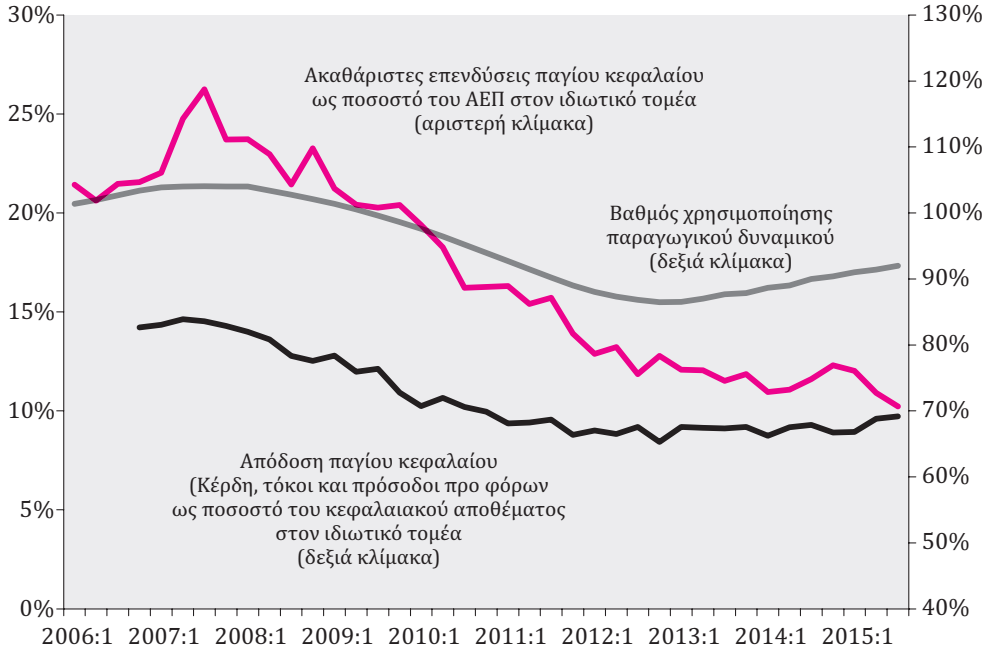

***Πηγή*:** Eurostat, Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί

Παρατηρούμε επίσης ότι τόσο ο δείκτης απόδοσης παγίου κεφαλαίου όσο και ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού παρουσίασαν μικρή μεν αλλά όχι αμελητέα βελτίωση το 2015. Στο σημείο αυτό θα ήταν χρήσιμο να σημειωθεί ότι το μέσο ακαθάριστο περιθώριο κέρδους (Διάγραμμα 2.6) ακολουθεί

16. *Η απόδοση παγίου κεφαλαίου είναι τα κέρδη, οι τόκοι και οι πρόσοδοι (δηλαδή το σύνολο των εισοδημάτων του κεφαλαίου) ανά μονάδα επενδυμένου παγίου κεφαλαίου.*

μακροχρόνια ανοδική πορεία. Συνεπώς, η συμπεριφορά των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου φαίνεται να επηρεάζεται σημαντικά από την αβεβαιότητα και τις προσδοκίες που σχετίζονται με την πορεία της οικονομίας, τη μεταβολή της ιδιωτικής κατανάλωσης και των πωλήσεων, καθώς επίσης και από χρηματοοικονομικούς παράγοντες, όπως η τραπεζική χρηματοδότηση και η έκθεση του επιχειρηματικού τομέα στον τραπεζικό δανεισμό.

Διάγραμμα 2.6: Μέσο ακαθάριστο περιθώριο κέρδους (2006:1-2015:3, εποχικά διορθωμένα στοιχεία, υπολογισμός με βάση το κόστος εργασίας και το κόστος ενδιάμεσων αναλώσεων)

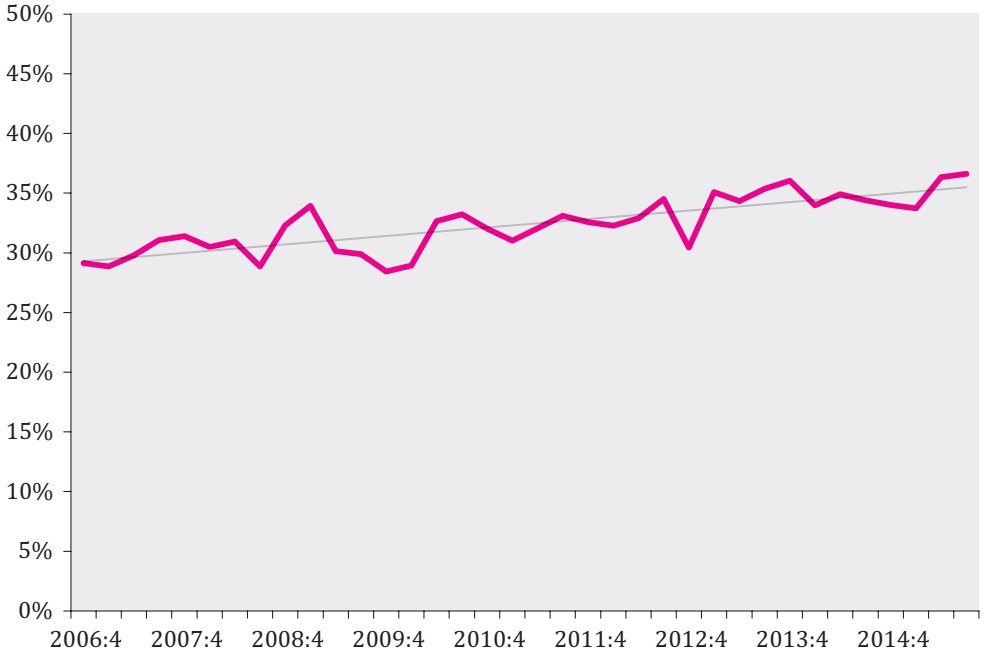

***Πηγή*:** Eurostat, Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί

2.3 Αποεπένδυση και παραγωγικό δυναμικό

Η μείωση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου συμβάλλει στην ενεργοποίηση μιας διαδικασίας υποβάθμισης του εργατικού δυναμικού και του παραγωγικού συστήματος της οικονομίας, υπονομεύοντας, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, τις παραγωγικές δυνατότητες και το ρυθμό μεταβολής του πραγματικού και του δυνητικού προϊόντος της οικονομίας. Η διαδικασία της αποεπένδυσης εμφανίζεται κυρίως στις μεταβολές τριών κρίσιμων μεγεθών: στην κατανάλωση παγίου κεφαλαίου,[17]

17. *Είναι το κεφάλαιο το οποίο αποσύρεται από το παραγωγικό σύστημα λόγω φυσικής φθοράς, μειωμένης κερδοφορίας ή τεχνολογικής απαξίωσης.*

στις καθαρές επενδύσεις,[18] και στο ρυθμό συσσώρευσης παγίου κεφαλαίου.[19]

Στο Διάγραμμα 2.7 παρατηρούμε ότι η κατανάλωση παγίου κεφαλαίου αυξήθηκε σημαντικά (περίπου κατά 25%) την περίοδο 2006-2015, καταγράφοντας την παύση λειτουργίας πλήθους επιχειρήσεων ή τμημάτων επιχειρήσεων και τη συνακόλουθη καταστροφή παγίου κεφαλαίου. Στο ίδιο διάγραμμα φαίνονται οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, οι οποίες ακολουθούν μακροχρόνια πτωτική πορεία, έτσι ώστε σήμερα να βρίσκονται στο χαμηλότερο σημείο των τελευταίων δεκαετιών. Παρατηρείται ωστόσο επιβράδυνση της πτώσης και διαφαίνεται μια τάση σταθεροποίησης των επενδύσεων στο ιστορικά χαμηλό σημείο στο οποίο βρίσκονται σήμερα. Μετά το 2010 ο ρυθμός μεταβολής των ακαθάριστων επενδύσεων ήταν χαμηλότερος από εκείνον της κατανάλωσης παγίου κεφαλαίου. Αυτό είχε ως συνέπεια τα πάγια στοιχεία που συσσωρεύτηκαν στο παρελθόν να μειώνονται και οι καθαρές επενδύσεις να είναι αρνητικές.

Διάγραμμα 2.7: Ακαθάριστες επενδύσεις και κατανάλωση παγίου κεφαλαίου (2006:1-2015:3, % μεταβολές έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του προηγούμενου έτους, σταθερές τιμές, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)

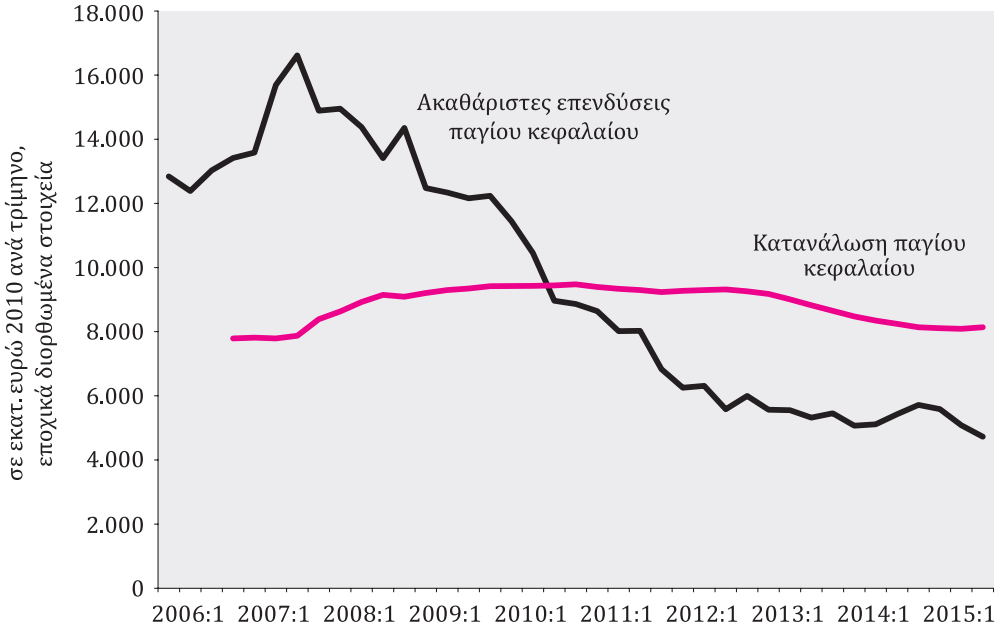

***Πηγή*:** Eurostat, Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί

18. Πρόκειται για τις επενδύσεις που αφορούν προσθήκη νέου παραγωγικού δυναμικού και όχι αντικατάσταση παλαιού.

19. Είναι η ταχύτητα με την οποία μεγεθύνεται ή συρρικνώνεται το συνολικό πάγιο κεφάλαιο που είναι επενδυμένο στη χώρα.

Το Διάγραμμα 2.8 αποτυπώνει τη μεταβολή των καθαρών επενδύσεων. Παρατηρούμε ότι από τους πρώτους μήνες του 2012 η μέση τριμηνιαία απώλεια παγίου κεφαλαίου ανέρχεται περίπου σε 1,5 δισ. ευρώ στον ιδιωτικό τομέα και επιπλέον ότι δεν φαίνεται καμιά τάση μείωσης αυτής της απώλειας. Η εξέλιξη αυτή επηρεάζει αρνητικά και το ρυθμό συσσώρευσης κεφαλαίου (βλ. Διάγραμμα 2.8). Η συνολική εικόνα των επενδύσεων παραμένει εξαιρετικά απαισιόδοξη. Αυτή η διαπίστωση ισχύει ακόμη και μετά την εμφάνιση ορισμένων σημείων μεταστροφής της πτωτικής τάσης των επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα το 2014-2015, καθώς η αύξηση των ακαθάριστων επενδύσεων κεφαλαίου που παρουσιάστηκε διήρκεσε μόλις τρία τρίμηνα (το β΄ εξάμηνο 2014 και το α΄ τρίμηνο του 2015). Το μόνο θετικό σημείο είναι ότι η κατανάλωση παγίου κεφαλαίου ακολουθεί πτωτική πορεία και ήδη πλησιάζει στα προ κρίσης επίπεδα, καταγράφοντας έτσι την επιβράδυνση της διαδικασίας καταστροφής παγίου κεφαλαίου. Η εξέλιξη αυτή υποδηλώνει ότι οι επιχειρήσεις έχουν πραγματοποιήσει ίσως το μεγαλύτερο μέρος των εκκαθαρίσεων των λιγότερο αποδοτικών κεφαλαίων.

Διάγραμμα 2.8: Ακαθάριστες επενδύσεις και κατανάλωση παγίου κεφαλαίου (2006:1-2015:3, % μεταβολές έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του προηγούμενου έτους, σταθερές τιμές, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)

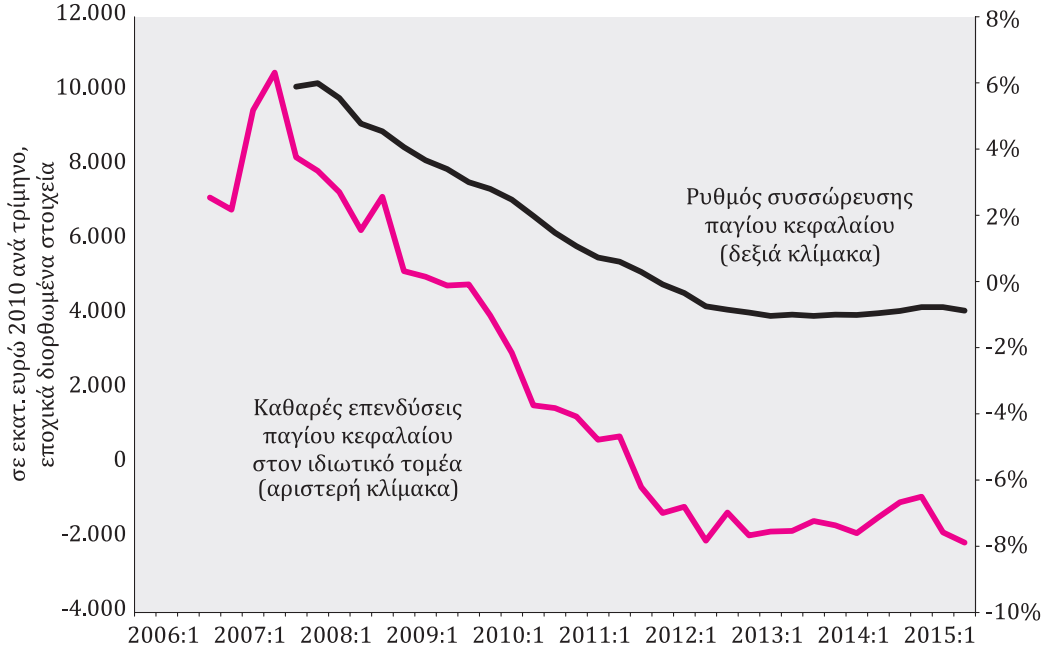

***Πηγή*:** Eurostat, Εθνικοί Λογαριασμοί (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Όπως σημειώσαμε παραπάνω, η διαδικασία της αποεπένδυσης έχει μια σοβαρή αρνητική επίδραση στο μέγεθος του συνολικού επενδυμένου παγίου κεφαλαίου,

δηλαδή στο μέγεθος του εγκατεστημένου παραγωγικού δυναμικού. Η μείωση του κεφαλαιακού αποθέματος μειώνει το δυνητικό ΑΕΠ της οικονομίας. Από την άλλη πλευρά, αυτή η διαδικασία της αποεπένδυσης αυξάνει την κερδοφορία στις επιχειρήσεις που αντεπεξήλθαν στις δυσκολίες της κρίσης, διότι σε κάθε κλάδο παραγωγής, μέσω της εκκαθάρισης των πιο αδύναμων κεφαλαίων, η υπάρχουσα ζήτηση μεταφέρεται από τις επιχειρήσεις που έπαυσαν τη λειτουργία τους στις επιχειρήσεις που επέζησαν, μέχρι στιγμής, από τη μεγάλη κρίση της ελληνικής οικονομίας.

2.4 Διανομή του εισοδήματος και μακροοικονομικές επιπτώσεις

Το Διάγραμμα 2.9 δείχνει την εξέλιξη της διανομής του εισοδήματος την περίοδο 2006-2015, όπως αυτή προσδιορίζεται από τη σχέση μεταξύ της μεταβολής της παραγωγικότητας της εργασίας και της μεταβολής της μέσης πραγματικής αμοιβής εργασίας. Παρατηρούμε ότι μέχρι το 2009 υπήρξε σημαντική αύξηση των μέσων πραγματικών αποδοχών (κατά 3,2%). Αντίθετα, στην εξαετία 2010-2015 υπήρξε αξιοσημείωτη πτώση των πραγματικών αμοιβών με σημαντική απόκλιση μετά το 2010 από την εξέλιξη της παραγωγικότητας της εργασίας.

Διάγραμμα 2.9: Πραγματικές αμοιβές ανά μισθωτό, ποσοστό ανεργίας και παραγωγικότητα της εργασίας (2006:1-2015:3, σταθερές τιμές, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)

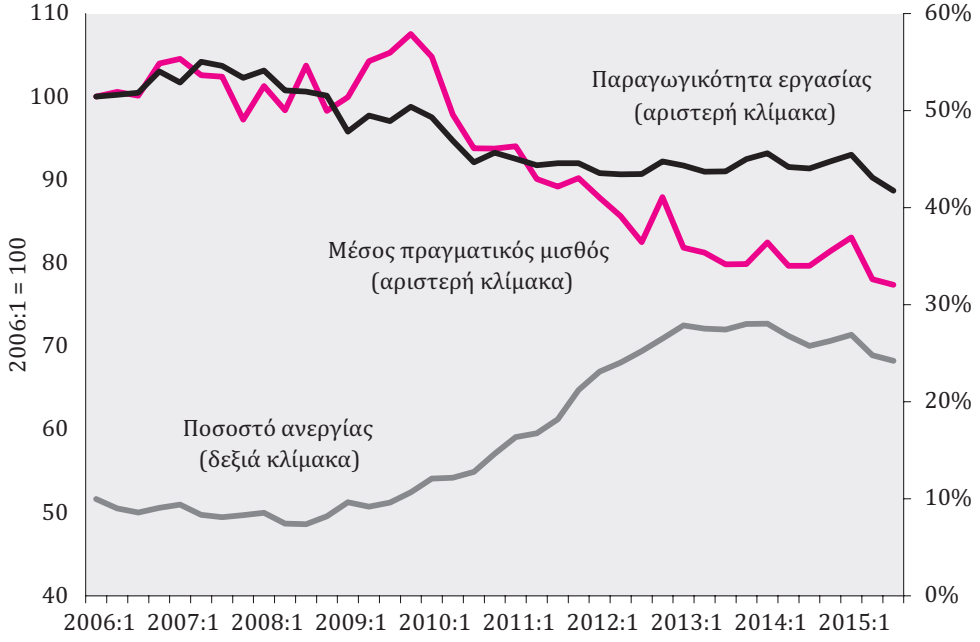

***Πηγή*:** Eurostat, Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί

Η μείωση του μέσου πραγματικού μισθού σχετίζεται άμεσα με την αύξηση της ανεργίας. Ακριβέστερα, ο μέσος πραγματικός μισθός που προκύπτει από τις συλ-

λογικές διαπραγματεύσεις (και πριν οι επιχειρήσεις προσαρμόσουν τις τιμές τους στις μεταβολές του κόστους εργασίας), δηλαδή ο πραγματικός μισθός διαπραγμάτευσης, παρουσιάζει ισχυρή στατιστική εξάρτηση από το ποσοστό ανεργίας. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2.9, η αλματώδης αύξηση του ποσοστού ανεργίας μετά το 2009 καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τη γενική πορεία υποχώρησης των μέσων πραγματικών αποδοχών. Τη διετία 2014-2015, κατά την οποία σημειώθηκε κάμψη του ποσοστού ανεργίας, παρατηρούμε ότι δεν υπήρξε αντίστοιχη αύξηση του μέσου πραγματικού μισθού, αλλά απλώς επιβράδυνση της συνεχιζόμενης μείωσης. Επιπλέον, το β΄ και το γ΄ τρίμηνο του 2015 σημειώθηκαν μεγάλες μειώσεις στον μέσο πραγματικό μισθό (2,5% έναντι της αντίστοιχης περιόδου του 2014).

Διάγραμμα 2.10: Ακαθάριστο εισόδημα εργασίας ως ποσοστό της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας (2006:1-2015:3, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)

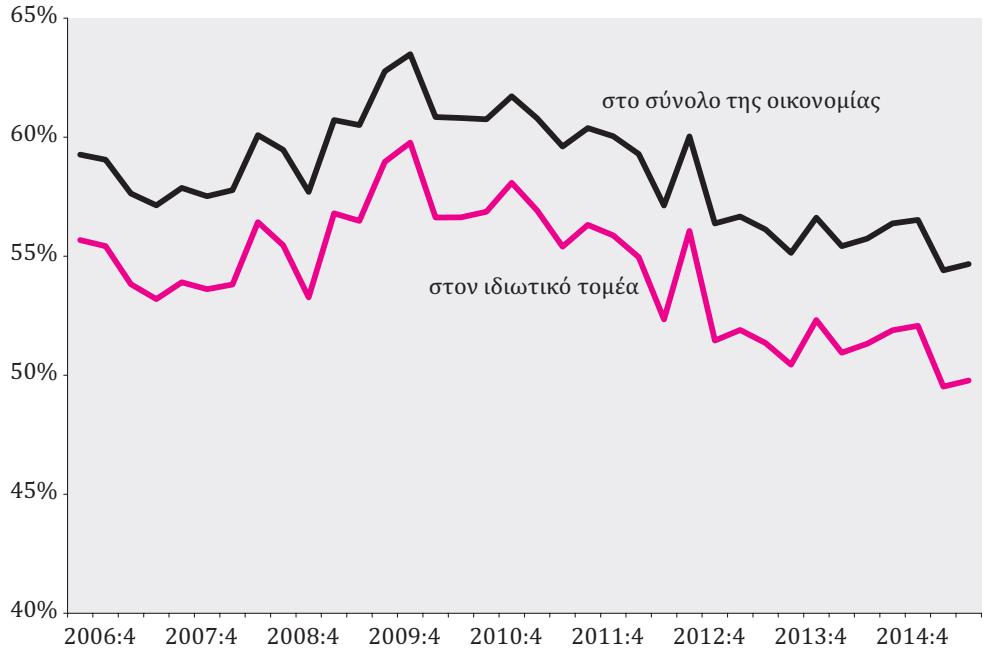

***Πηγή*:** Eurostat, Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί

Το γεγονός ότι η μείωση της ανεργίας δεν αντανακλάται σε αυξήσεις των πραγματικών μισθών μπορεί να αποδοθεί στις διαρθρωτικές αλλαγές που επιβλήθηκαν στην αγορά εργασίας από την εφαρμογή των προγραμμάτων προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας και οι οποίες αποδυνάμωσαν τη διαπραγματευτική ισχύ των εργαζομένων και των συνδικαλιστικών τους οργανώσεων. Εξίσου αρνητική επίδραση στην εξέλιξη του μέσου πραγματικού μισθού μπορεί να είχε και η αύξηση της απασχόλησης σε κλάδους έντασης εργασίας, αλλά και η επέκταση της μερικής απασχόλησης και της απασχόλησης ανειδίκευτων ή ημιειδικευμένων εργαζομένων. Σε αυτή την ερμηνεία συνηγορεί το γεγονός ότι η απασχόληση στην εστίαση,

στα ξενοδοχεία και στο λιανικό εμπόριο αυξήθηκε στη διάρκεια του πρώτου εννεάμηνου του 2015 κατά 111 χιλιάδες άτομα επί συνόλου 127.

Η μεγάλη συμπίεση του μέσου πραγματικού μισθού (-28,1%) κατά την εξαετία 2010-2015, έναντι της αντίστοιχης πτώσης της παραγωγικότητας της εργασίας (-10,2%), είχε ως αποτέλεσμα τη μεγάλη μείωση του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας (Διάγραμμα 2.10) στο σύνολο της οικονομίας και στον ιδιωτικό τομέα. Παρατηρούμε ότι το εισόδημα της εργασίας ως ποσοστό της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας υποχώρησε στη διάρκεια της εφαρμογής των προγραμμάτων προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας κατά δέκα εκατοστιαίες μονάδες, ενώ η σταθεροποίηση που σημείωσε το 2014 ανατράπηκε στη διάρκεια του 2015.

Διάγραμμα 2.11: Αποδοχές εργασίας μισθωτών και αυτοαπασχολούμενων, και εισόδημα κεφαλαίου σε τρέχουσες τιμές (εκατ. ευρώ, 2010:1-2015:3 και πρόβλεψη 2015:4)

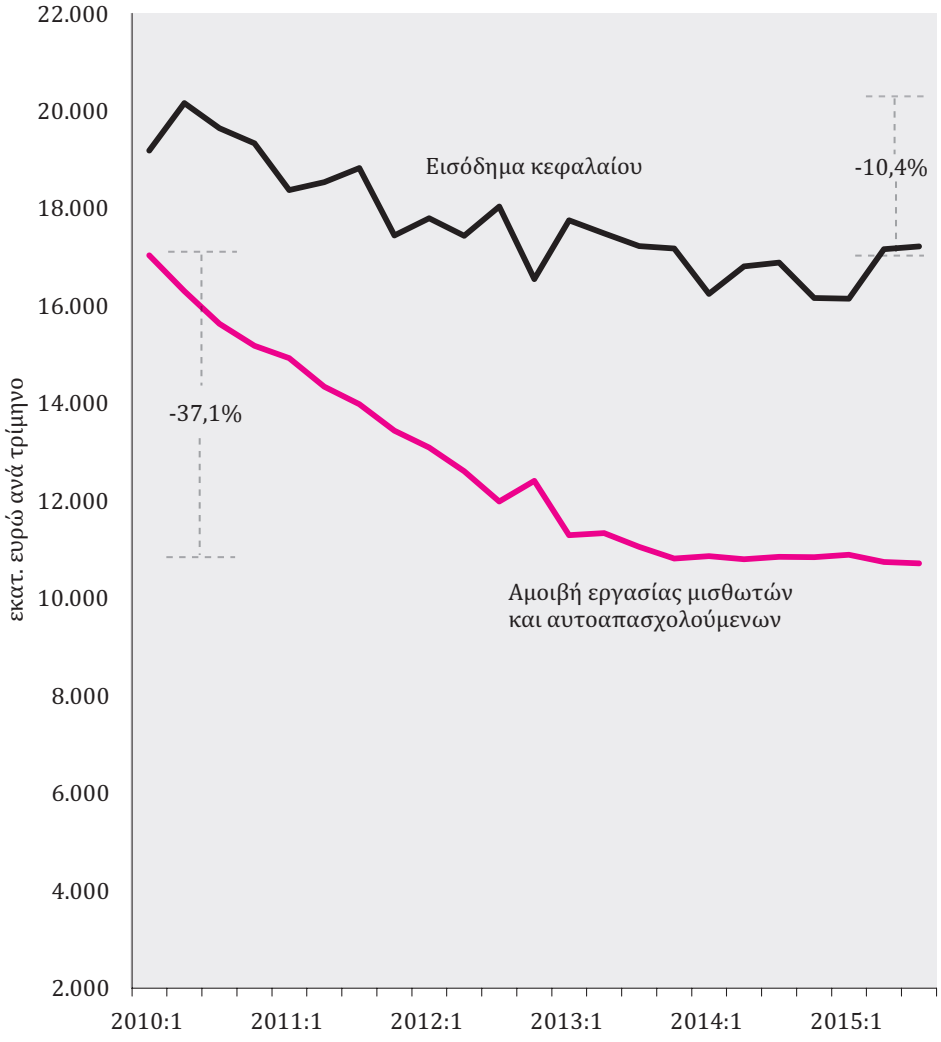

***Πηγή*:** Eurostat, Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί

Το Διάγραμμα 2.11 περιγράφει την αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας συγκρίνοντας το εισόδημα της εργασίας και του κεφαλαίου σε απόλυτους αριθμούς. Παρατηρούμε ότι στη διάρκεια της κρίσης μειώθηκαν τα εισοδήματα της εργασίας και του κεφαλαίου, πλην όμως σε διαφορετικό βαθμό. Το εισόδημα της εργασίας (μισθοί και τεκμαρτή αμοιβή εργασίας αυτοαπασχολούμενων μετά την καταβολή των ασφαλιστικών εισφορών και πριν την καταβολή του φόρου εισοδήματος) περιορίστηκε από τα 17,2 δισ. ευρώ το τελευταίο τρίμηνο του 2009 σε 10,7 δισ. ευρώ το γ΄ τρίμηνο του 2015. Πρόκειται για μείωση 6,5 δισ. ευρώ ή 38%. Το εισόδημα του κεφαλαίου (κέρδη, τόκοι και πρόσοδοι) μειώθηκε στη διάρκεια της κρίσης από 19,8 δισ. ευρώ κατά το τελευταίο τρίμηνο του 2009 σε 17,2 δισ. ευρώ το γ΄ τρίμηνο του 2015. Πρόκειται για μείωση 2,6 δισ. ευρώ ή 10,3%. Υπήρξε επομένως μεγάλων διαστάσεων αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας με σοβαρές μακροοικονομικές επιπτώσεις.

Πρέπει να σημειωθεί ότι το διαθέσιμο εισόδημα από αμοιβές εργασίας περιορίστηκε και εξαιτίας της αυξημένης φορολόγησης των τελευταίων ετών. Αυτή η μείωση των εισοδημάτων της εργασίας περιόρισε τη μείωση τόσο των κερδών όσο και των άλλων εισοδημάτων του κεφαλαίου. Είναι αξιοσημείωτο ότι κατά το β΄ και το γ΄ τρίμηνο του 2015 –πολύ πιθανό και κατά το δ΄ τρίμηνο– υπήρξε αύξηση των εισοδημάτων του κεφαλαίου. Η αναδιανομή σε βάρος των εισοδημάτων από εργασία, της οποίας η ροπή προς κατανάλωση είναι υψηλή, επηρέασε αρνητικά την ιδιωτική κατανάλωση, ενώ αντιθέτως η αύξηση του ακαθάριστου λειτουργικού πλεονάσματος δεν προκάλεσε ευδιάκριτη ενίσχυση της εγχώριας ζήτησης. Στις παραπάνω μειώσεις του διαθέσιμου εισοδήματος από εργασία πρέπει να προσθέσουμε και την αύξηση της πραγματικής επιβάρυνσης των μισθωτών από την αποπληρωμή των δανείων τους προς τις τράπεζες, καθώς, ακόμη και αν το κόστος εξυπηρέτησης παρέμεινε αμετάβλητο σε ονομαστικούς όρους, αυξήθηκε ως ποσοστό του διαθέσιμου εισοδήματος.

Κατά την εκτίμησή μας, η αρνητική επίδραση της διανομής του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας δημιουργεί διαδοχικούς κύκλους περαιτέρω κάμψης της οικονομικής δραστηριότητας μέσω του άξονα ανεργία-μισθοί-ιδιωτική κατανάλωση.[20]

Η διατήρηση του ακαθάριστου λειτουργικού πλεονάσματος σε υψηλά επίπεδα θα μπορούσε να αποτελέσει κίνητρο για επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, κάτι το οποίο ωστόσο δεν συμβαίνει στην παρούσα συγκυρία είτε επειδή οι επιχειρήσεις διαθέτουν ακόμη αχρησιμοποίητο παραγωγικό δυναμικό, είτε επειδή χρησιμοποιούν τα έσοδά τους για να αποπληρώσουν χρέη ή για να διασφαλίσουν τη ρευστότητα που υπό κανονικές συνθήκες θα τους παρείχε το χρηματοπιστωτικό σύστημα. Η άποψή μας είναι ότι η άνοδος της κερδοφορίας μπορεί να ενισχύσει τις επενδύσεις και το ΑΕΠ μόνο υπό την προϋπόθεση ότι υπάρχουν θετικές προσδοκίες για αύξηση της ζήτησης, κάτι που δεν συμβαίνει στην παρούσα συγκυρία.

20. Βλ., για παράδειγμα, Μαρσέλλου (2013) και Onaran and Obst (2015).

2.5 Τιμές και κόστος εργασίας

Οι προαναφερθείσες εξελίξεις στη διανομή του προϊόντος αντανακλώνται στη διαμόρφωση του κόστους εργασίας και των τιμών. Στο Διάγραμμα 2.12 αποτυπώνονται οι προσδιοριστικοί παράγοντες του Μοναδιαίου Κόστους Εργασίας (ΜΚΕ), δηλαδή οι μέσες ονομαστικές αποδοχές και η παραγωγικότητα της εργασίας. Παρατηρούμε ότι κατά τα δύο πρώτα έτη της κρίσης (2008-2009), οι μέσες ονομαστικές αποδοχές ανά μισθωτό αυξήθηκαν. Από το α΄ τρίμηνο του 2010 άρχισε η πτωτική πορεία των ονομαστικών μισθών, η οποία συνεχίστηκε και το 2015 (-3,7%), ενώ αναμένεται να διατηρηθεί και κατά τη διάρκεια του 2016 (-2,2% σύμφωνα με τη χειμερινή πρόβλεψη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής).

Διάγραμμα 2.12: Ακαθάριστες ονομαστικές αποδοχές εργασίας ανά μισθωτό, παραγωγικότητα της εργασίας και ΜΚΕ (2006:1-2015:3, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)

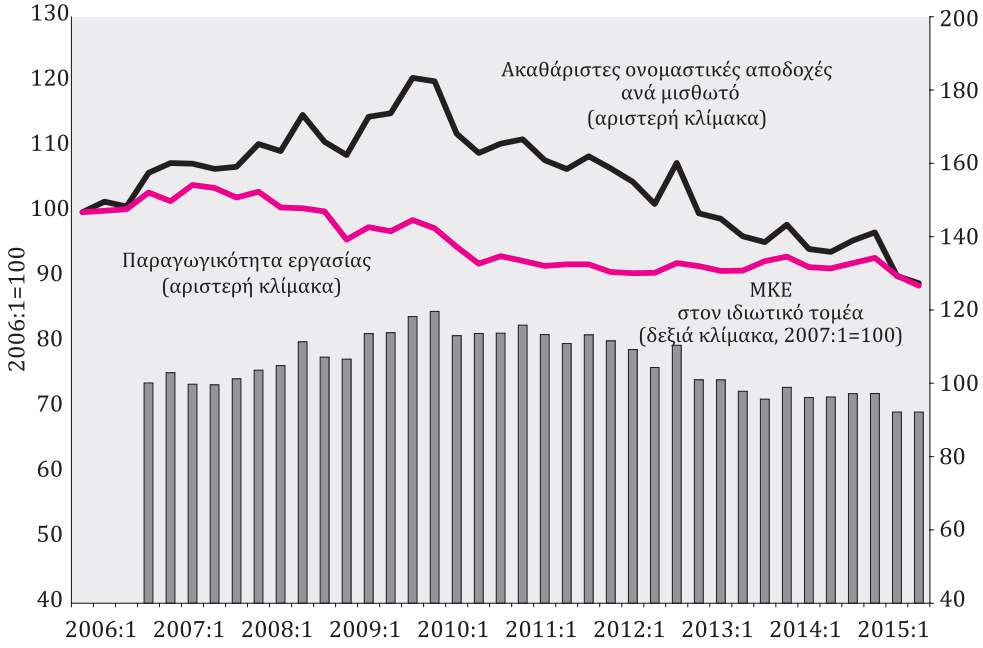

***Πηγή*:** Eurostat, Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί

Μεταξύ του δ΄ τριμήνου του 2009 και του γ΄ τριμήνου του 2015, η συνολική μείωση των ακαθάριστων ονομαστικών αποδοχών ανά μισθωτό ανήλθε σε 26,1%. Οι μεταβολές της παραγωγικότητας χωρίζονται σε δύο φάσεις: στην πρώτη φάση (2008-2009), κατά την οποία υπήρξε μείωση της παραγωγικότητας, και στη δεύτερη (2010-2015), κατά την οποία επήλθε σταθεροποίηση σε επίπεδο κατά 10,2% χαμηλότερο από το ιστορικά υψηλό επίπεδο του 2007. Οι μεταβολές του ΜΚΕ στη

διάρκεια της εφαρμογής των προγραμμάτων προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας και οι αντίστοιχες μεταβολές των προσδιοριστικών παραγόντων του συνοψίζονται στον Πίνακα 2.1 που ακολουθεί.

Πίνακας 2.1: Ποσοστό μεταβολής ΜΚΕ, ακαθάριστων ονομαστικών αποδοχών ανά μισθωτό και παραγωγικότητας της εργασίας (2010-2015)

	Ακαθάριστες ονομαστικές αποδοχές ανά μισθωτό	Παραγωγικότητα εργασίας	ΜΚΕ	Παρατηρήσεις
2010:1 έως 2015:3	-26,1%	-10,2%	-17,7%	Ελάχιστο 2015:3 έναντι μεγίστου 2009:4
Σε μέσα επίπεδα 2010-2015	-20,4%	-7,4%	-14,1%	Μέσος 2015 έναντι μέσου 2009
Σωρευτικά 2015 και 2016	-5,9%	-3,0%	-2,9%	Για το 2016 πρόβλεψη Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Πηγή: Eurostat, Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Διάγραμμα 2.13: Εγχώριες τιμές, ΜΚΕ και περιθώριο κέρδους (2006:1-2015:3, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)

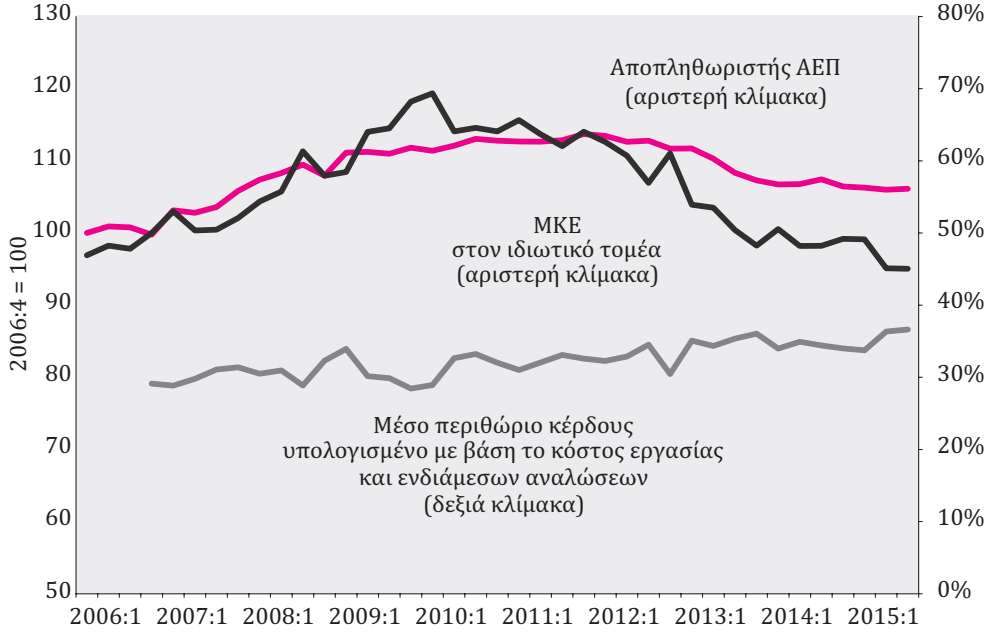

Πηγή: Eurostat, Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί

Έναντι αυτής της ιστορικά πρωτοφανούς μείωσης του ΜΚΕ, οι τιμές εμφάνισαν ιδιαίτερα υψηλή ακαμψία, με αποτέλεσμα να μεταβιβαστεί στις τιμές μόνο ένα μικρό μέρος από τη μείωση του κόστους εργασίας, σε αντίθεση με τις υποθέσεις της θεω-

ρίας της εσωτερικής υποτίμησης. Στο Διάγραμμα 2.13 παρατηρούμε ότι η μείωση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος μετατράπηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος της σε αύξηση του μέσου ακαθάριστου περιθωρίου κέρδους.

2.6 Διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα και δυνητικός ρυθμός ανάπτυξης

Στη διάρκεια του β΄ εξαμήνου του 2014 και του α΄ τριμήνου του 2015, οι εισαγωγές αυξήθηκαν θεαματικά κατά 1,2 δισ. σε σταθερές τιμές στο εννεάμηνο Ιουλίου 2014-Μαρτίου 2015 ή κατά 8,2% έναντι του προηγούμενου εννεάμηνου, επειδή η ελληνική οικονομία παρουσίασε οριακά θετικούς ρυθμούς μεγέθυνσης της εσωτερικής ζήτησης και του ΑΕΠ. Η αύξηση αυτή φαίνεται με ευκρίνεια στο Διάγραμμα 2.14, όπου παρατηρούμε ότι η άνοδος των εισαγωγών προκάλεσε επιδείνωση του εξωτερικού ισοζυγίου και ανέκοψε τη διαδικασία ισοσκέλισης στην οποία αυτό βρισκόταν από τα πρώτα έτη της κρίσης. Η εξέλιξη αυτή υπογραμμίζει το έλλειμμα διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Η αδυναμία αυτή αποτελεί σοβαρό περιοριστικό παράγοντα της ανάκαμψης και της εξόδου της οικονομίας από την κρίση.

Διάγραμμα 2.14: Εισαγωγές, εξαγωγές και εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών (2005:1-2015:3, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)

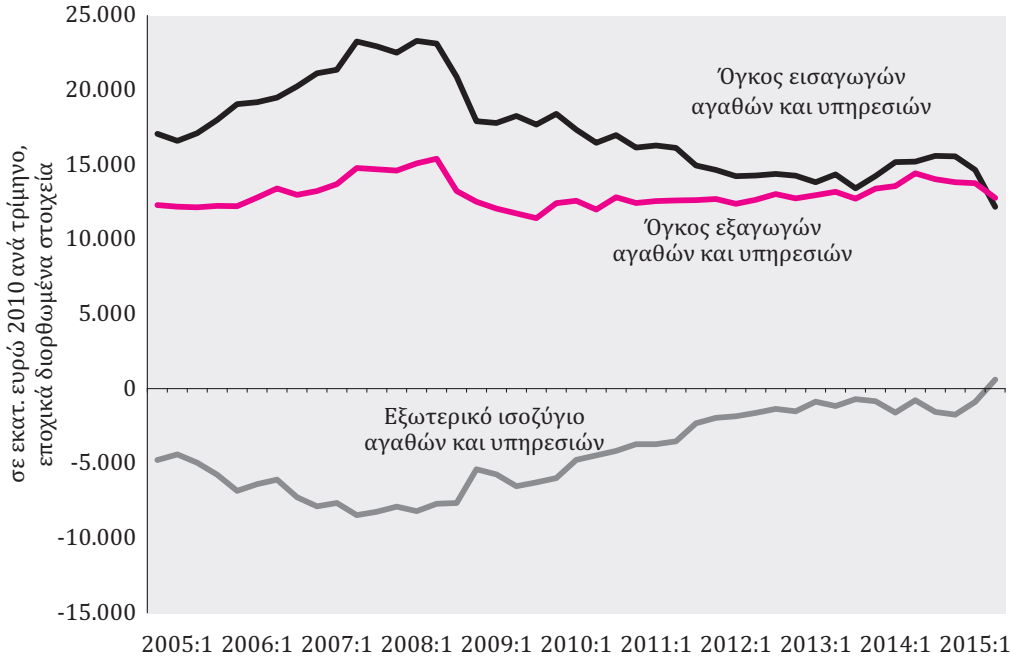

***Πηγή*:** Eurostat, Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί

Το πρόβλημα της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας εκδηλώνεται και με το γεγονός ότι το εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών παρουσιάζεται ισοσκελισμένο στο σημερινό χαμηλό επίπεδο του ΑΕΠ, που είναι κατά περίπου 27% χαμηλότερο από το αντίστοιχο του 2008. Αυτό φαίνεται στο Διάγραμμα 2.15, στο οποίο παρατηρούμε ότι το ΑΕΠ και το εξωτερικό ισοζύγιο παρουσιάζουν υψηλή αρνητική συσχέτιση, με την έννοια ότι σε υψηλό επίπεδο παραγωγής (όπως, για παράδειγμα, το 2007) το εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών διευρύνεται σε μη διατηρήσιμα επίπεδα (-29 δισ. ευρώ το 2007, δηλαδή, κατά προσέγγιση, 12% του ΑΕΠ). Αντιστρόφως, χρειάστηκε να μειωθεί το ΑΕΠ στα 175 δισ. ευρώ (έναντι περίπου 240 δισ. ευρώ το 2008) για να συρρικνωθεί το εξωτερικό έλλειμμα αγαθών και υπηρεσιών στα 3 δισ. ευρώ.

Διάγραμμα 2.15: ΑΕΠ και εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών (2005:1-2015:3, σε τιμές 2010, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)

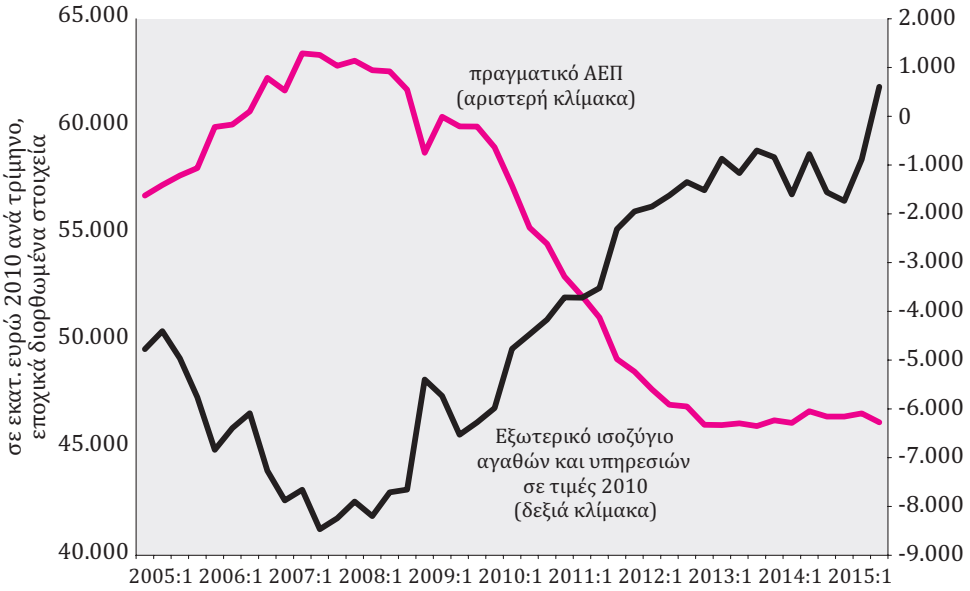

***Πηγή*:** Eurostat, Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί

Συνεπώς, η προσαρμογή του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών την περίοδο 2010-2015 πραγματοποιήθηκε κυρίως μέσω της ύφεσης και της μείωσης της εσωτερικής ζήτησης και όχι μέσω της προσαρμογής των τιμών, όπως δείχνει το Διάγραμμα 2.16, το οποίο αποκαλύπτει την ακαμψία των τιμών των εξαγωγών, δηλαδή την αδυναμία τους να ακολουθήσουν τη μείωση του ΜΚΕ. Τα εμπειρικά ευρήματα μας οδηγούν στην εκτίμηση ότι η ακαμψία των τιμών αποτελεί μείζον διαρθρωτικό πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας.

Διάγραμμα 2.16: Τιμές εξαγωγών και κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (2005:1-2015:3, εποχικά διορθωμένα στοιχεία)

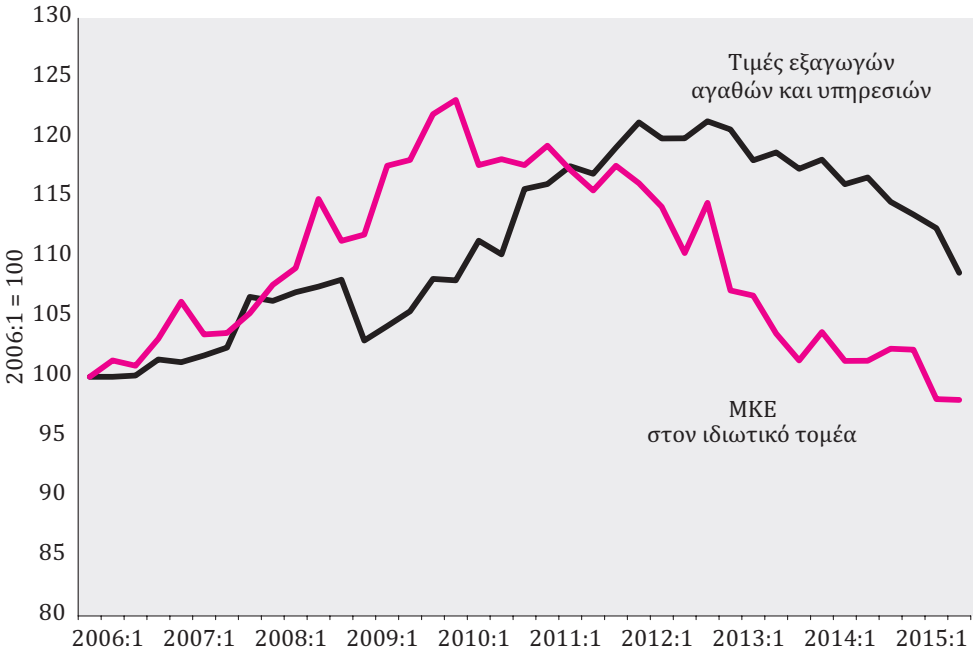

***Πηγή*:** Eurostat, Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί

Επομένως, με τα σημερινά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της οικονομίας και με την ακαμψία που παρουσιάζουν οι τιμές ως προς τις μειώσεις που απαιτούνται, μπορεί να επιτυγχάνεται ισοσκελισμένο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών μόνο σε χαμηλό επίπεδο ΑΕΠ, όπως είναι, για παράδειγμα, το σημερινό ΑΕΠ της χώρας. Κάθε προσπάθεια μετάβασης σε υψηλότερο επίπεδο είναι πολύ πιθανό ότι θα προσκρούει στον περιορισμό των εξωτερικών ελλειμμάτων. Ωστόσο, υψηλά ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών μειώνουν τη φερεγγυότητα της χώρας στις παγκοσμιοποιημένες χρηματοπιστωτικές αγορές και προκαλούν περιορισμούς χρηματοδότησης. Επίσης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στο πλαίσιο της νέας οικονομικής διακυβέρνησης, αξιολογεί τα εξωτερικά ελλείμματα που υπερβαίνουν το όριο μερικών μονάδων του ΑΕΠ ως ένδειξη για την εφαρμογή πολιτικών λιτότητας.

Βραχυπρόθεσμα, λύση ή έστω χαλάρωση του περιορισμού του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών στην οικονομία αποτελεί η μείωση των τιμών, ώστε να μπορέσουν οι εξαγωγές να αντισταθμίσουν τις εισαγωγές στο επιθυμητό υψηλότερο επίπεδο του προϊόντος. Από τα διαθέσιμα στοιχεία εκτιμούμε ότι υπολείπεται μια μείωση των τιμών κατά 10% περίπου, η οποία θα μπορούσε να συντελεστεί ως αποτέλεσμα διαρθρωτικών αλλαγών στις αγορές προϊόντων για την αντιμετώπιση και τον περιορισμό ολιγοπωλιακών καταστάσεων και φαινομένων κερδοσκοπίας. Η μείωση των τιμών θα βελτιώσει το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών

χαλαρώνοντας τον εξωτερικό περιορισμό της μεγέθυνση, αλλά ταυτόχρονα θα ενισχύσει τους πραγματικούς μισθούς συμβάλλοντας στην αύξηση του προϊόντος, των φορολογικών εσόδων και των ασφαλιστικών εισφορών. Μακροχρόνια, θα πρέπει να βελτιωθούν τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος, και κυρίως να ξεφύγει η οικονομία από την παγίδα αποεπένδυσης. Στην αντίθετη περίπτωση, η ελληνική οικονομία θα βρεθεί πιθανά σε μακρά περίοδο στασιμότητας.

Εκτός όμως από τον περιορισμό του εξωτερικού ισοζυγίου, η ελληνική οικονομία υφίσταται και έναν εσωτερικό περιορισμό εξαιτίας της παραγωγικής δομής της. Η διαπίστωση αυτή στηρίζεται στην άποψη ότι μακροχρόνια ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού πρέπει να βρίσκεται στο σημείο εκείνο πέραν του οποίου αναπτύσσονται πληθωριστικές πιέσεις. Με άλλα λόγια, δεν είναι αρκετό να αρθεί ή να χαλαρώσει ο εξωτερικός περιορισμός που δημιουργεί το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών σε υψηλό επίπεδο ζήτησης, αλλά πρέπει επιπλέον η αύξηση της ζήτησης να μην εξαντλεί σε μικρό χρονικό διάστημα το αχρησιμοποίητο παραγωγικό δυναμικό δημιουργώντας πληθωριστικές πιέσεις.

Διάγραμμα 2.17: Δυνητικό και τρέχον ΑΕΠ
(1995-2015 και πρόβλεψη 2016)

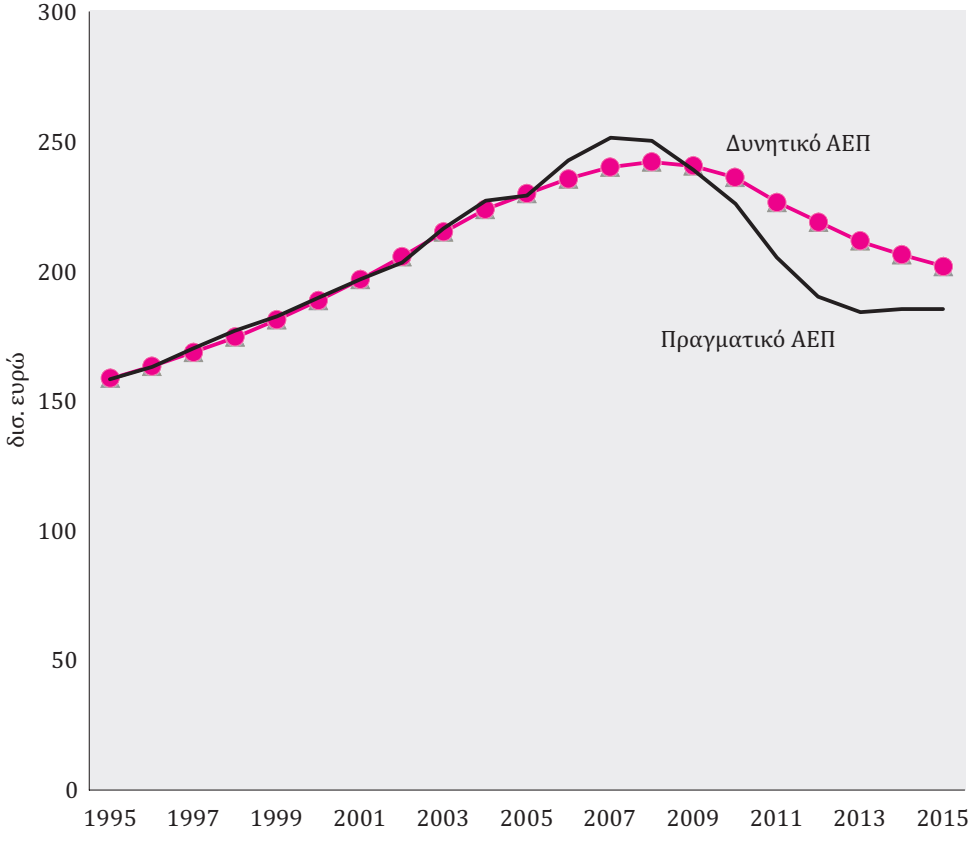

***Πηγή*:** Ameco

Το Διάγραμμα 2.17 δείχνει ότι στην ελληνική οικονομία η αποεπένδυση προσαρμόζει το μέγεθος του παραγωγικού δυναμικού στο επίπεδο της σημερινής ζήτησης, και συνακόλουθα το δυνητικό ΑΕΠ στο επίπεδο του τρέχοντος ΑΕΠ. Αυτή η διαδικασία απώλειας παραγωγικής δυνατότητας τείνει να εγκλωβίσει την ελληνική οικονομία στο σημερινό χαμηλό επίπεδο μεγέθυνσης, γιατί εάν επιχειρηθεί κατά τα επόμενα έτη η επανεκκίνηση της οικονομίας με τόνωση της ζήτησης, τότε η έλλειψη ικανού παραγωγικού δυναμικού είναι πιθανό να απειλήσει την ανάκαμψη με την εμφάνιση πληθωριστικών πιέσεων. Η διαπίστωση αυτή καθιστά ακόμη πιο επιτακτική την ανάγκη άμεσης αντιστροφής της σημερινής κατάσταση με την ποιοτική και ποσοτική επέκταση του κεφαλαιακού αποθέματος της οικονομίας.

2.7 Λιτότητα, ύφεση και ο μετασχηματισμός του μακροοικονομικού συστήματος

Η εφαρμογή των ΠΟΠ λειτουργεί ως μηχανισμός μετασχηματισμού των ροών εισοδήματος μεταξύ των διαφορετικών τομέων της οικονομίας και μεταβάλλει το ρόλο και τη συνεισφορά τους στην αναπτυξιακή δυναμική της χώρας. Η λογική των Μνημονίων είναι ότι η αντιμετώπιση των ελλειμμάτων του δημοσιονομικού ισοζυγίου και του εξωτερικού ισοζυγίου προϋποθέτει την άσκηση πολιτικής δημοσιονομικής προσαρμογής και εσωτερικής υποτίμησης. Η δημιουργία πλεονασμάτων αξιολογείται ως ένδειξη αναπτυξιακής επιτυχίας των προγραμμάτων λιτότητας.

Έχουμε ήδη υπογραμμίσει ότι μια από τις μείζονες αδυναμίες των προγραμμάτων λιτότητας είναι ότι δεν λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαιτερότητες του αναπτυξιακού μοντέλου της οικονομίας και την κατάσταση του παραγωγικού συστήματος. Η πολιτική της λιτότητας ενεργοποιεί διαδικασίες προσαρμογής σε όλους τους τομείς της οικονομίας που μετασχηματίζουν το μακροοικονομικό σύστημα. Η βιωσιμότητα αυτού του μετασχηματισμού είναι αυτή που θα προσδιορίσει τελικά την επιτυχία ή την αποτυχία των προγραμμάτων προσαρμογής, αλλά και τη μετάβαση της οικονομίας σε ένα βιώσιμο και διατηρήσιμο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης.

Το Διάγραμμα 2.18 απεικονίζει τη διάρθρωση των ισοζυγίων των βασικών τομέων[21] της οικονομίας ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περίοδο α΄ τρίμηνο 2006-γ΄ τρίμηνο 2015. Παρατηρούμε ότι το άθροισμα όλων των ισοζυγίων είναι μηδενικό. Αυτό συμβαίνει γιατί το πλεόνασμα του ενός τομέα (π.χ. του δημόσιου τομέα) προϋποθέτει έλλειμμα στο ισοζύγιο κάποιου άλλου[22] (π.χ. των νοικοκυριών). Πριν

21. Στην ανάλυση που ακολουθεί οι βασικοί τομείς της οικονομίας είναι οι εξής: ο επιχειρηματικός τομέας, που περιλαμβάνει τις επιχειρήσεις του μη χρηματοπιστωτικού τομέα και τον τραπεζικό κλάδο, τα νοικοκυριά, ο δημόσιος τομέας και ο εξωτερικός τομέας.

22. Για βαθύτερη κατανόηση της αλληλεπίδρασης των ισοζυγίων των θεσμικών τομέων βλ. Godley and Lavoie (2007).

από το 2012 ο επιχειρηματικός και ο εξωτερικός τομέας[23] είχαν μονίμως πλεονασματικό ισοζύγιο, με το αντίστοιχο των νοικοκυριών και του δημόσιου τομέα να αποτελεί αρνητική αντανάκλαση του ισοζυγίου των πρώτων. Με άλλα λόγια, το έλλειμμα του δημόσιου τομέα και των νοικοκυριών χρηματοδοτούσε το πλεόνασμα του επιχειρηματικού και του εξωτερικού τομέα της οικονομίας.

Διάγραμμα 2.18: Ισοζύγιο βασικών τομέων ελληνικής οικονομίας (% ΑΕΠ, 2006:1-2015:3)

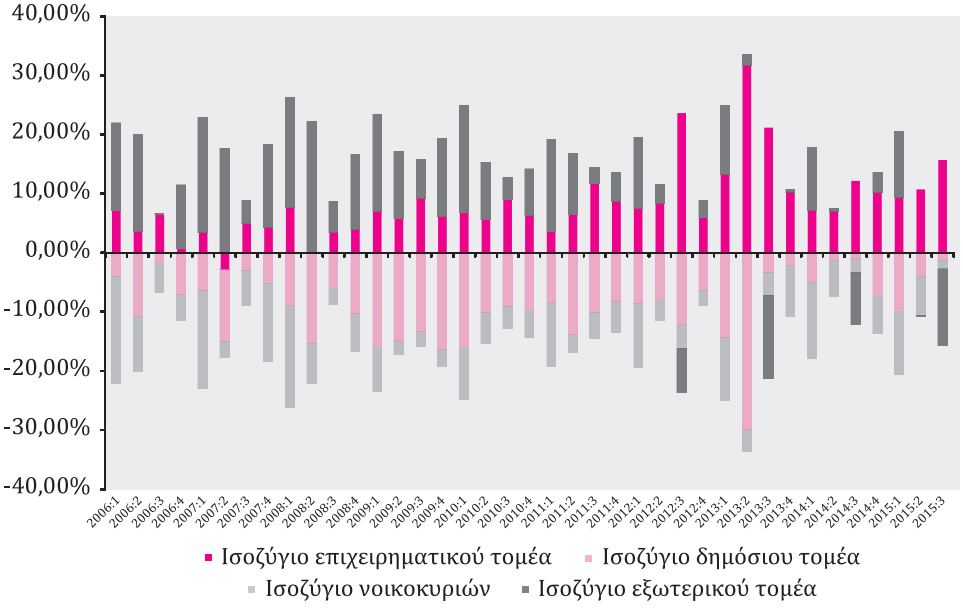

***Πηγή*:** Eurostat

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ύστερα από πέντε έτη δημοσιονομικής προσαρμογής και μετά την εφαρμογή δύο προγραμμάτων λιτότητας η κατάσταση δεν έχει αλλάξει σημαντικά. Εξαίρεση αποτελεί η περίοδος β΄ τρίμηνο 2012-γ΄ τρίμηνο 2013, κατά την οποία ο επιχειρηματικός τομέας εμφανίζει μεγάλο πλεόνασμα λόγω της ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζών, σε βάρος του δημοσιονομικού ισοζυγίου και εν μέρει του εξωτερικού τομέα. Το ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης είναι αρνητικό καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο,[24] ενώ το ισοζύγιο του εξωτερικού τομέα είναι θετικό έως το 2012 και στη συνέχεια παρουσιάζει εποχικές δια-

23. Στην ανάλυση που ακολουθεί ο εξωτερικός τομέας αναφέρεται στο σύνολο των οικονομιών με τις οποίες συναλλάσσονται οι φορείς της εγχώριας οικονομίας. Το ισοζύγιο του εξωτερικού τομέα είναι η αρνητική αντανάκλαση του ισοζυγίου πληρωμών.

24. Για τη διάρθρωση του ισοζυγίου της Γενικής Κυβέρνησης, καθώς και για τις επιπτώσεις της λιτότητας στη χρηματοπιστωτική δομή του ελληνικού Δημοσίου βλ. Κεφάλαιο 1.

κυμάνσεις, εμφανίζοντας έλλειμμα στα τρίμηνα που αντιστοιχούν στους θερινούς μήνες, κυρίως λόγω της αυξημένης τουριστικής κίνησης.[25]

Ιδιαίτερη σημασία για τον μακροοικονομικό μετασχηματισμό της οικονομίας έχει η εξέλιξη των ισοζυγίων του επιχειρηματικού τομέα και των νοικοκυριών. Το άθροισμά τους είναι αρνητικό έως το 2012 και θετικό στη συνέχεια λόγω κυρίως των μεταβολών στον χρηματοπιστωτικό τομέα και συγκεκριμένα των αποτελεσμάτων του PSI και της ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζών. Τα Διαγράμματα 2.19 και 2.20 δείχνουν το ύψος και τη διάρθρωση των επενδύσεων και των αποταμιεύσεων του ιδιωτικού τομέα. Γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι πριν την κρίση ο κύριος όγκος των ιδιωτικών επενδύσεων προερχόταν από τα νοικοκυριά, δηλαδή ήταν επενδύσεις σε κατοικίες και σε διαρκή καταναλωτικά αγαθά. Από τις αρχές του 2008 οι επενδύσεις τόσο των νοικοκυριών όσο και των επιχειρήσεων υποχωρούν, ενώ μετά το 2010 η μείωση είναι ραγδαία.

Διάγραμμα 2.19: Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου ιδιωτικού τομέα (εκατ. ευρώ, 2006:1-2015:3)

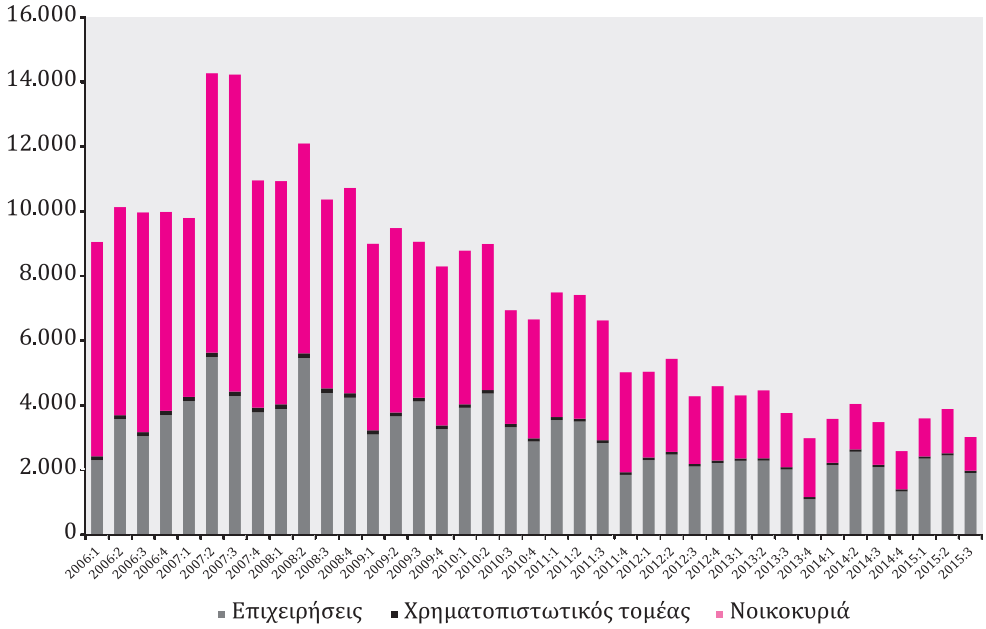

***Πηγή*:** Eurostat

Αντιθέτως, οι αποταμιεύσεις των επιχειρήσεων βρίσκονται μονίμως σε θετικό επίπεδο, ενώ οι αποταμιεύσεις των νοικοκυριών κινούνται σε αρνητικό επίπεδο από το 2012.

25. Για μια αναλυτικότερη παρουσίαση των εξελίξεων στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών βλ. Διαγράμματα 2.14 και 2.15.

Διάγραμμα 2.20: Αποταμιεύσεις ιδιωτικού τομέα (εκατ. ευρώ, 2006:1-2015:3)

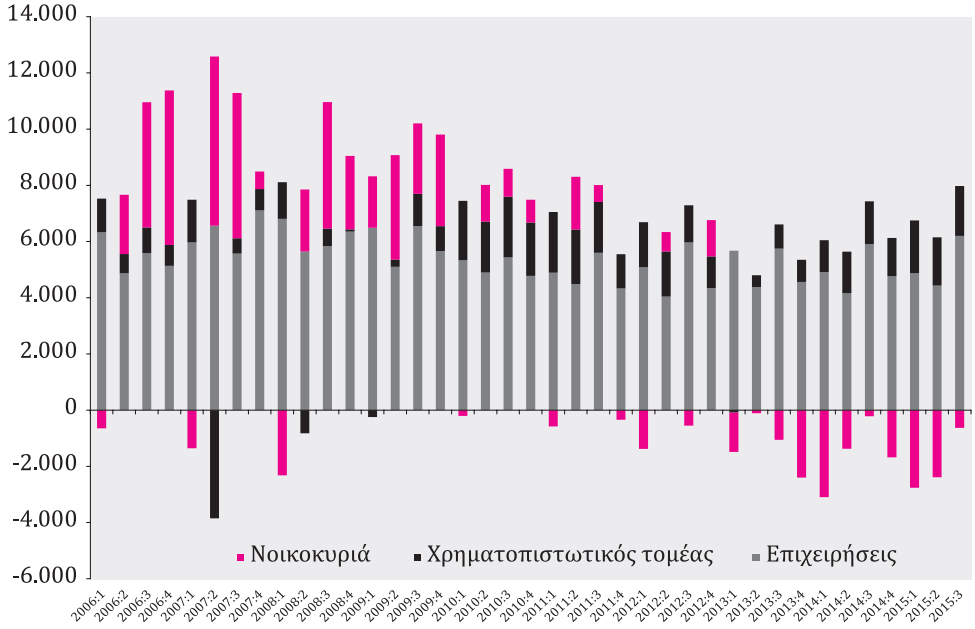

***Πηγή*:** Eurostat

Το Διάγραμμα 2.21 παρουσιάζει το επίπεδο κατανάλωσης και διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών. Από το 2009 η πτώση του διαθέσιμου εισοδήματος και της κατανάλωσης είναι σταθερή, με το διαθέσιμο εισόδημα να μειώνεται με γρηγορότερο ρυθμό από την κατανάλωση. Ως αποτέλεσμα αυτής της δυναμικής, τη διετία 2013-2014 το επίπεδο κατανάλωσης των νοικοκυριών υπερβαίνει το διαθέσιμο εισόδημά τους σε βάρος της αποταμίευσης και του πλούτου τους. Το εύρημα αυτό είναι πιθανό να δείχνει ότι η συμπίεση της κατανάλωσης έχει φτάσει στο κατώτερο όριό της. Το συμπέρασμα αυτό αιτιολογεί το μικρό βάθος της ύφεσης την περίοδο 2014-2015, αλλά και τις καταστροφικές συνέπειες που θα έχει στο βιοτικό επίπεδο και στην οικονομία η περαιτέρω λήψη μέτρων μείωσης του εισοδήματος των νοικοκυριών.

Το Διάγραμμα 2.22 παρουσιάζει την εξέλιξη του χρέους των νοικοκυριών ως ποσοστού του διαθέσιμου εισοδήματός τους, καθώς επίσης και το ρυθμό νέου δανεισμού τους την περίοδο 2006-2014. Παρατηρούμε ότι το ποσοστό του χρέους των νοικοκυριών εκτινάχθηκε στο 115% του ΑΕΠ, κυρίως λόγω της μεγάλης πτώσης του διαθέσιμου εισοδήματος. Αντίθετα, ο δανεισμός των νοικοκυριών βρισκόταν σε συνεχή πτωτική πορεία από το γ΄ τρίμηνο του 2006 και εισήλθε σε αρνητικό επίπεδο το γ΄ τρίμηνο του 2010, εξαιρώντας μια εκτίναξή του το β΄ τρίμηνο του 2010. Ειδικότερα για τη συγκεκριμένη περίοδο, η οποία χρονικά συμπίπτει με την υπογραφή του πρώτου Μνημονίου, οι απαιτήσεις του εξωτερικού τομέα προς τα νοικοκυριά μειώνονται από 15,5 δισ. ευρώ σε 800 εκατ. ευρώ, δηλαδή μείωση κατά 14,7 δισ. ευρώ, ενώ οι απαιτήσεις των εγχώριων πιστωτικών ιδρυμάτων προς τα νοικοκυριά αυξάνονται κατά 24,6 δισ. ευρώ.

Διάγραμμα 2.21: Διαθέσιμο εισόδημα και κατανάλωση νοικοκυριών (εκατ. ευρώ, 2006-2014)

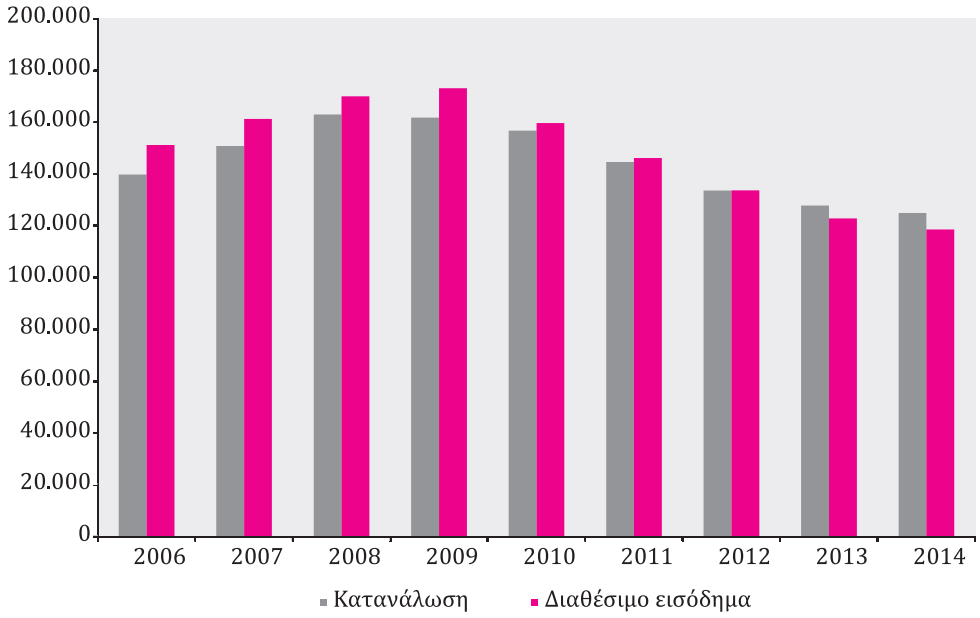

***Πηγή*:** Eurostat

Διάγραμμα 2.22: Νέος δανεισμός και χρέος νοικοκυριών (2006-2014)

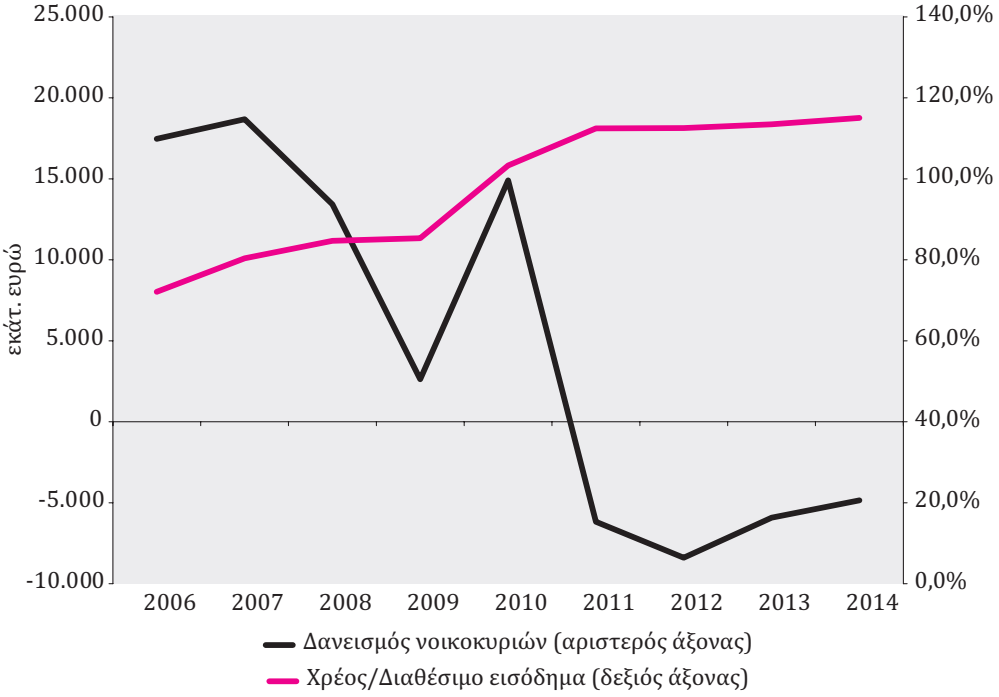

***Πηγή*:** ΟΟΣΑ και Τράπεζα της Ελλάδος

Στην περίπτωση της Ελλάδας, η πτώση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών οδήγησε στην απομόχλευσή τους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της κατανάλωσης και της εγχώριας ζήτησης και την περαιτέρω συμπίεση των εισοδημάτων. Η εξέλιξη αυτή μπορεί να ανακοπεί είτε ως αποτέλεσμα της βελτίωσης του ισοζυγίου των νοικοκυριών είτε ως αποτέλεσμα ρευστοποίησης περιουσιακών στοιχείων σε μια προσπάθεια διατήρησης του επιπέδου διαβίωσής τους.[26] Αυτή η διαδικασία φτωχοποίησης αυξάνει το πιστωτικό ρίσκο των νοικοκυριών και την αδυναμία τους να αποπληρώσουν το χρέος και τις ληξιπρόθεσμες οφειλές τους.

Ο επιχειρηματικός τομέας διατηρεί θετική θέση στο ισοζύγιό του πριν αλλά και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Ειδικότερα για το 2013, το ισοζύγιο παρουσιάζει σημαντική βελτίωση λόγω των μεταβολών στις τρέχουσες μεταβιβάσεις. Επί της ουσίας, πρόκειται για μεταβολές που επηρεάζουν το ισοζύγιο του χρηματοπιστωτικού τομέα και όχι των επιχειρήσεων. Το ισοζύγιο των επιχειρήσεων είναι μονίμως θετικό, αφού οι αποταμιεύσεις κινούνται σε σημαντικά ανώτερο επίπεδο από τις επενδύσεις. Τα ανωτέρω αποτυπώνονται στο Διάγραμμα 2.23, όπου παρουσιάζονται το ύψος των επενδύσεων, οι αλλαγές στα αποθέματα, τα αδιανέμητα κέρδη αλλά και τα ρευστά διαθέσιμα[27] που διαθέτουν οι επιχειρήσεις προκειμένου να χρηματοδοτήσουν τις επενδυτικές τους δραστηριότητες. Παρατηρούμε ότι τα ρευστά διαθέσιμα υπερβαίνουν το ύψος των επενδύσεων σε πάγιο κεφάλαιο σε όλη την υπό εξέταση περίοδο, ενώ μετά το 2012 οι επενδύσεις κυμαίνονται χαμηλότερα ακόμα και από τα αδιανέμητα κέρδη των επιχειρήσεων. Με άλλα λόγια, οι επιχειρήσεις έχουν σταματήσει να επενδύουν τα κέρδη τους στην πραγματική οικονομία.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι, ενώ τα ρευστά διαθέσιμα των επιχειρήσεων υπερκαλύπτουν τις χρηματοδοτικές τους ανάγκες για επενδύσεις, ο δανεισμός των επιχειρήσεων παρουσίασε σημαντική αύξηση. Το Διάγραμμα 2.24 παρουσιάζει το επίπεδο της εξωτερικής χρηματοδότησης των επιχειρήσεων από τον τραπεζικό τομέα και από τις αγορές χρήματος και κεφαλαίου. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα, η δεύτερη μορφή δανεισμού διαδραματίζει σαφώς μικρότερο ρόλο στη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων, οι οποίες βασίζονται κυρίως σε παραδοσιακές μορφές τραπεζικού δανεισμού.

26. Στη διεθνή βιβλιογραφία η διαδικασία αυτή αναφέρεται ως «ύφεση ισοζυγίου» (balance sheet recession) (βλ. Koo, 2011).

27. Τα ρευστά διαθέσιμα των επιχειρήσεων περιλαμβάνουν τις αποταμιεύσεις τους και τις κεφαλαιακές μεταβιβάσεις προς αυτές.

Διάγραμμα 2.23: Επενδύσεις, αδιανέμητα κέρδη και ρευστά διαθέσιμα των επιχειρήσεων (εκατ. ευρώ, 2006-2014)

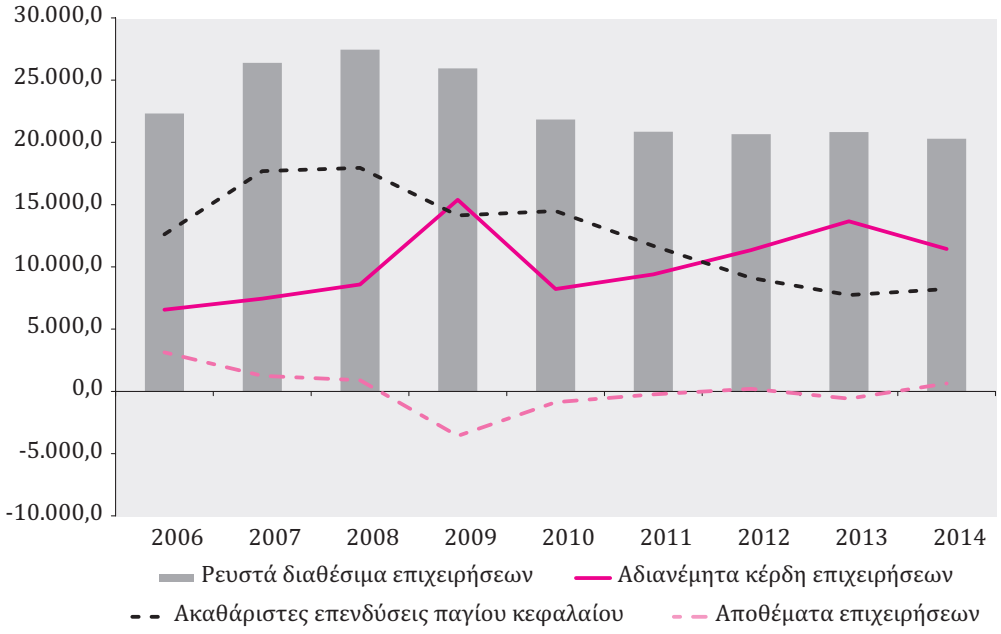

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Παρατηρούμε ότι έως το 2007 οι τραπεζικές πιστώσεις προς τις επιχειρήσεις εμφανίζουν συνεχή αύξηση, η οποία ωστόσο δεν ανταποκρίνεται στο ρυθμό των επενδύσεων. Εν ολίγοις, στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα οι επιχειρήσεις δανείζονται προκειμένου να χρηματοδοτήσουν και μη επενδυτικές δραστηριότητες. Η συμπεριφορά αυτή μπορεί να ερμηνεύσει την εξέλιξη βασικών παραγωγικών και μακροοικονομικών ανισορροπιών της οικονομίας οι οποίες οδήγησαν τη χώρα στην κρίση. Στη συνέχεια, και με το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2007-2008, η πιστωτική επέκταση των επιχειρήσεων εμφανίζει απότομη πτώση ως αποτέλεσμα της επιδείνωσης των συνθηκών ρευστότητας στις αγορές χρήματος και κεφαλαίων. Με την είσοδο της οικονομίας στον φαύλο κύκλο της ύφεσης και της λιτότητας, η πιστωτική επέκταση των επιχειρήσεων κατέρχεται σε αρνητικά επίπεδα, υποδηλώνοντας την έναρξη του σταδίου απομόχλευσης των επιχειρήσεων υπό συνθήκες χαμηλής ζήτησης και αρνητικών επιχειρηματικών προσδοκιών.

Συμπερασματικά, πριν το ξέσπασμα της κρίσης δημόσιου χρέους το 2009 κινητήριοι μοχλοί της ελληνικής οικονομίας υπήρξαν η αύξηση της κατανάλωσης, οι επενδύσεις των νοικοκυριών στην αγορά ακινήτων, καθώς και τα υψηλά επίπεδα δημόσιας δαπάνης. Η Ελλάδα είχε δηλαδή ένα μη βιώσιμο μοντέλο ανάπτυξης το οποίο στηριζόταν στη μόχλευση δίχως ενίσχυση του παραγωγικού της συστήματος. Την ίδια περίοδο αρνητική συμβολή στη μεγέθυνση του ΑΕΠ είχαν το συνεχώς

διευρυνόμενο έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και η συνακόλουθη εκροή χρηματικών πόρων προς τον εξωτερικό τομέα. Η εικόνα αυτή αντικατοπτρίζει πλήρως το διαρθρωτικό παραγωγικό πρόβλημα της οικονομίας, αλλά και το υψηλό πιστωτικό ρίσκο της.

Η ένταξη της χώρας στα Μνημόνια σηματοδότησε τη βίαιη ανατροπή του προ κρίσης μοντέλου μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας. Η εφαρμογή των πολιτικών λιτότητας και εσωτερικής υποτίμησης, η πτώση των μισθών και η αύξηση της φορολογίας συμπίεσαν το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών, με αποτέλεσμα τη ραγδαία υποχώρηση της κατανάλωσης και της εγχώριας ζήτησης. Έτσι, ο τομέας των νοικοκυριών εισήλθε σταδιακά σε φάση απομόχλευσης και αρνητικής πιστωτικής επέκτασης, που επιβάρυναν περαιτέρω τη ζήτηση στο εσωτερικό της οικονομίας. Ταυτόχρονα, το πρόβλημα της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας και η ακαμψία των τιμών περιόρισαν σε οριακό επίπεδο το επεκτατικό αποτέλεσμα της εσωτερικής υποτίμησης στις εξαγωγές, ενώ η αποεπένδυση δεν κατάφερε να δημιουργήσει προϋποθέσεις παραγωγικού μετασχηματισμού της ελληνικής οικονομίας.

Διάγραμμα 2.24: Δανεισμός επιχειρήσεων (εκατ. ευρώ, 1998-2014)

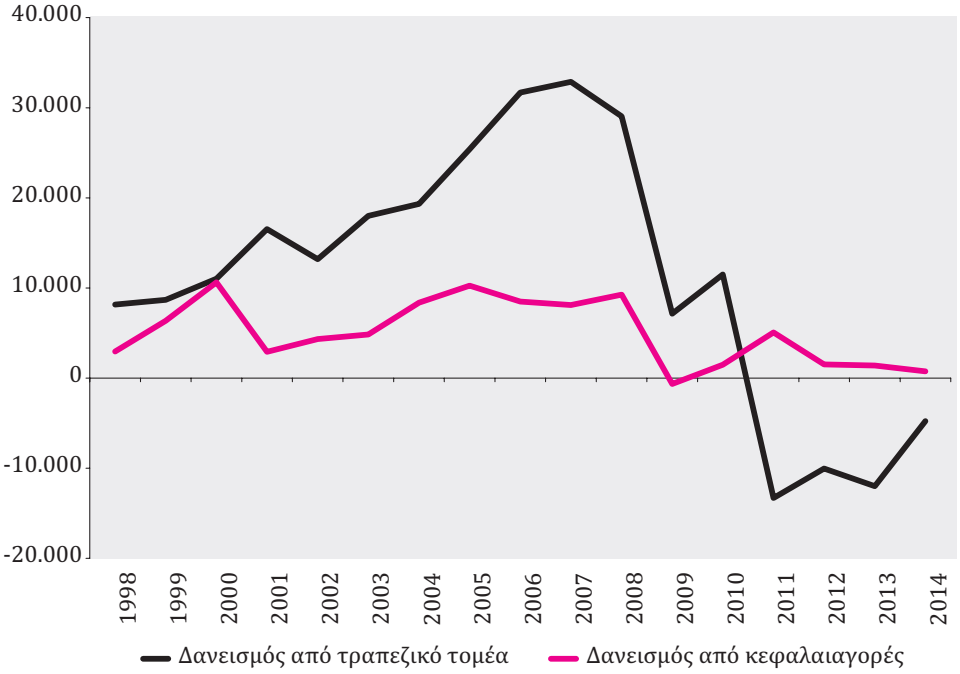

***Πηγή*:** Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Η απομόχλευση των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών σε συνδυασμό με την αύξηση του ποσοστού των μη εξυπηρετούμενων δανείων δημιούργησαν σοβαρές πιέσεις στον τραπεζικό τομέα με απόρροια τη δραματική μείωση της ρευστότη-

τας στην οικονομία. Η εξέλιξη αυτή τροφοδοτήθηκε περαιτέρω από τα υφεσιακά μέτρα των προγραμμάτων λιτότητας με συνέπεια η οικονομία να εισέλθει σε μια διαδικασία χρέους-αποπληθωρισμού. Ενδεικτικό της κατάστασης αυτής είναι το Διάγραμμα 2.25, όπου παρατηρείται υποχώρηση του δείκτη M2[28], παρά την προσωρινή ανάκαμψη το 2013, καθώς και πτώση του γενικού επιπέδου των τιμών μετά το 2013. Η υποχώρηση του δείκτη M2, σε συνδυασμό με την προαναφερθείσα συρρίκνωση της τραπεζικής πίστης, προκάλεσε τη μείωση της συνολικής προσφοράς χρήματος στην οικονομία.

Διάγραμμα 2.25: Ρυθμοί μεταβολής νομίσματος, καταθέσεων και τιμών (%, 2006-2014)

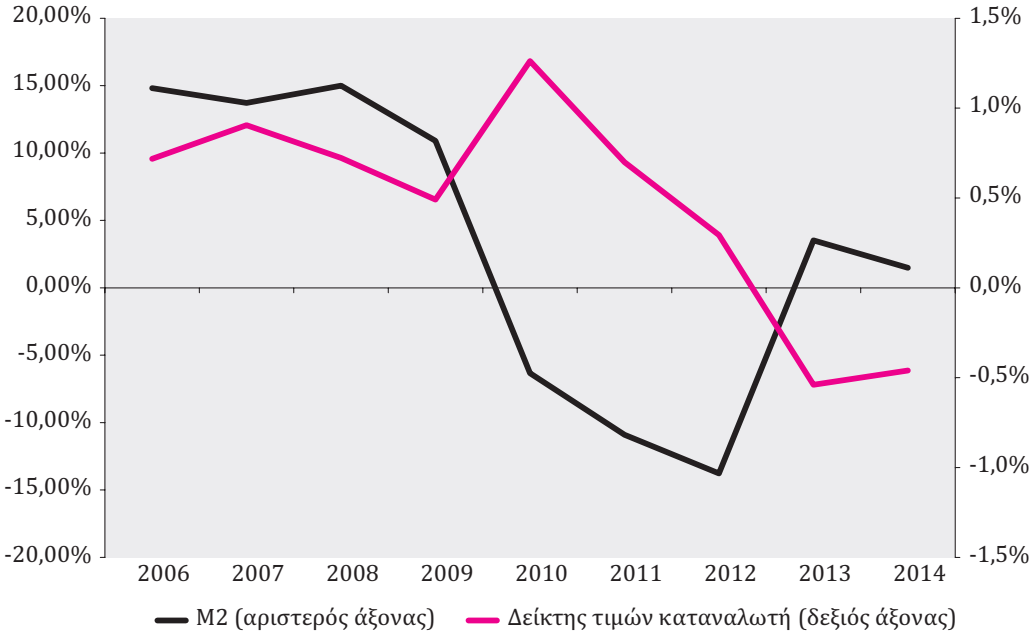

***Πηγή*:** Τράπεζα της Ελλάδος

Συνολικά από την εφαρμογή των ΠΟΠ, ως μόνη θετική εξέλιξη καταγράφεται η βελτίωση στο ισοζύγιο πληρωμών λόγω της προσαρμογής των εισαγωγών σε ένα χαμηλότερο επίπεδο εισοδήματος, η οποία ωστόσο δεν επαρκεί για να αντισταθμίσει τη μείωση της εγχώριας ζήτησης. Η προσπάθεια επίτευξης δημοσιονομικού πλεονάσματος συντελείται σε βάρος του ισοζυγίου του ιδιωτικού τομέα, και κυρίως των νοικοκυριών, το οποίο γίνεται ελλειμματικό. Το εύρημα αυτό στηρίζει

28. *Στο δείκτη M2 περιλαμβάνονται το νόμισμα σε κυκλοφορία, οι καταθέσεις ταμιευτηρίου, όψεως, καθώς και οι προθεσμιακές.*

την εκτίμησή μας ότι τα δημοσιονομικά πλεονάσματα δεν είναι βιώσιμα. Επίσης, ο μακροοικονομικός μετασχηματισμός που επιφέρουν τα προγράμματα προσαρμογής δεν είναι βιώσιμος, γιατί δεν στηρίζεται στον παραγωγικό μετασχηματισμό της οικονομίας, αλλά στην προσαρμογή της σε χαμηλότερο επίπεδο εισοδήματος και βιοτικού επιπέδου.

Κεφάλαιο 3

Αγορά εργασίας, φτώχεια και οικονομική ανισότητα στην Ελλάδα

Αγορά εργασίας, φτώχεια και οικονομική ανισότητα στην Ελλάδα

3.1 Εισαγωγή

Η εφαρμογή των προγραμμάτων λιτότητας και ο μακροοικονομικός μετασχηματισμός που συντελείται στην ελληνική οικονομία ασκούν σημαντική επίδραση στη δομή της αγοράς εργασίας και των συνθηκών διαβίωσης ευρύτερων κοινωνικών ομάδων. Παρά την περιορισμένη αποκλιμάκωση, το τελευταίο τρίμηνο του 2015 το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα ήταν στο 24%, το υψηλότερο στην ΕΕ, ενώ –σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία– το ποσοστό της απόλυτης φτώχειας αυξήθηκε στο εντυπωσιακό 48% το 2014. Η υλοποίηση του τρίτου Μνημονίου μέχρι το 2018 δημιουργεί αβεβαιότητα ως προς τις προοπτικές της αγοράς εργασίας. Οι συνεχείς απαιτήσεις των δανειστών για περαιτέρω μέτρα υλοποίησης της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης, δεδομένων των μέχρι τώρα περιορισμένων θετικών επιπτώσεων αυτής της πολιτικής στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της οικονομίας και στις εξαγωγές, δεν αφήνουν περιθώριο ανάκαμψης της οικονομίας, αύξησης της απασχόλησης και ουσιαστικής αντιμετώπισης της φτώχειας. Το έλλειμμα αναπτυξιακού πραγματισμού των Μνημονίων δημιουργεί κινδύνους για περαιτέρω επιβαρύνσεις στον κόσμο της μισθωτής εργασίας που αναπόφευκτα θα επηρεάσουν τη συμπεριφορά της αγοράς εργασίας και το βιοτικό επίπεδο τόσο των εργαζομένων όσο και ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων.

Στο σημείο αυτό ωστόσο θα ήταν χρήσιμο να σημειώσουμε τα εξής: α) το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό της μακροχρόνιας ανεργίας στη χώρα μας, το οποίο δημιουργεί πολλαπλές αρνητικές επιπτώσεις στους ανέργους και αβεβαιότητα στους εργαζομένους, και β) την εντεινόμενη τάση του ποσοστού ανεργίας να μην καταγράφει πλήρως την κατάσταση και τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας. Αυτό συμβαίνει γιατί ένα σημαντικό και αυξανόμενο τμήμα του εργατικού δυναμικού, αν και επιθυμεί να εργαστεί, έχει απογοητευτεί σε τέτοιο βαθμό, που δεν ψάχνει ενεργά εργασία. Θα ήταν επίσης χρήσιμο να αναφερθεί ότι τόσο το υψηλό ποσοστό της μακροχρόνιας ανεργίας όσο και η γενικότερη υποαξιοποίηση της εργασίας αποτελούν πανευρωπαϊκές τάσεις με σοβαρότατες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες.[29] Οι εξελίξεις αυτές είναι κυρίως αποτέλεσμα των πολιτικών απορρύθμισης της αγοράς εργασίας και αποδόμησης του εργατικού δικαίου και των εργασιακών δικαιωμάτων, που συγκροτούν τους βασικές πυλώνες του νεοφιλελεύθερου μοντέλου οικονομικής πολιτικής.

29. Βλ., για παράδειγμα, iAGS (2016) και ETUI (2015).

Όπως εξετάζουμε διεξοδικά και δείχνουμε εμπειρικά στην ανάλυση που ακολουθεί, το υψηλό ποσοστό ανεργίας, και κυρίως το υψηλό ποσοστό της μακροχρόνιας ανεργίας, καθώς και η αύξηση της μερικής απασχόλησης και των άτυπων μορφών εργασίας έχουν αυξήσει δραματικά τον κίνδυνο της ανεργίας αλλά και το ρίσκο της φτώχειας και της υλικής αποστέρησης σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Το φαινόμενο των εργαζόμενων φτωχών αποτελεί σαφή ένδειξη της έκτασης και της έντασης της τρέχουσας κρίσης και καθιστά απόλυτη προτεραιότητα την ενίσχυση των πολιτικών απασχόλησης, της κοινωνικής πολιτικής και της οικοδόμησης ενός βιώσιμου δικτύου κοινωνικής προστασίας.

3.2 Η εξέλιξη της ανεργίας

Το Διάγραμμα 3.1 δείχνει την τάση αποκλιμάκωσης του ποσοστού ανεργίας η οποία άρχισε τον Ιούλιο του 2013, όταν από το 27,9% –το οποίο και αποτελεί ιστορικό υψηλό της μεταπολεμικής περιόδου– υποχώρησε στο 24,5% τον Οκτώβριο του 2015. Ο ρυθμός μείωσης του ποσοστού ανεργίας τόσο το 2014 όσο και το 2015 παρέμεινε σταθερός στο 5,6% κατ' έτος και φαίνεται να αποτυπώνει την οριακή βελτίωση των μακροοικονομικών συνθηκών της οικονομίας στη διάρκεια του β΄ εξαμήνου του 2014 και του α΄ τριμήνου του 2015. Βέβαια, η δυναμική της αποκλιμάκωσης δεν δημιουργεί αισιοδοξία. Εάν κάνουμε την υπόθεση εργασίας ότι ο ρυθμός αποκλιμάκωσης του ποσοστού ανεργίας παραμείνει σταθερός, τότε –δεδομένων των δημογραφικών και άλλων παραμέτρων– θα χρειαστούν 20 χρόνια, δηλαδή ως το 2036, ώστε η ανεργία να επιστρέψει στο ποσοστό 7,3% του Μαΐου του 2008, πριν δηλαδή αρχίσει η οικονομική κρίση. Το αποτέλεσμα αυτό αποκαλύπτει το μέγεθος της κρίσης στην ελληνική αγορά εργασίας, αλλά και τις δυσοίωνες προοπτικές για το βιοτικό επίπεδο του κόσμου της μισθωτής εργασίας. Επιπλέον, καταδεικνύει την άμεση ανάγκη να βρεθεί η απασχόληση στο επίκεντρο της ασκούμενης οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής. Η μείωση της ανεργίας θα βελτιώσει αμέσως το βιοτικό επίπεδο ευρύτερων κοινωνικών ομάδων και θα δημιουργήσει προϋποθέσεις για την άμεση αύξηση του πραγματικού και του δυνητικού ΑΕΠ, συνεπώς θα συμβάλει στην αντιστροφή της σημερινής τάσης σε βασικά δημοσιονομικά και μακροοικονομικά μεγέθη που προσδιορίζουν τις προσδοκίες και το κλίμα της οικονομίας.

Το Διάγραμμα 3.2 αποτυπώνει την εξέλιξη της μακροχρόνιας ανεργίας που αποτελεί πλέον μείζον οικονομικό και κοινωνικό πρόβλημα. Το γ΄ τρίμηνο του 2015 οι άνεργοι με διάρκεια ανεργίας άνω του ενός έτους αποτελούσαν το 73,7% του συνόλου των ανέργων. Με άλλα λόγια, 855 χιλιάδες άνεργοι βρίσκονται εκτός εργασίας για περισσότερο από ένα χρόνο, εκ των οποίων αρκετοί για σημαντικά μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, γεγονός που δημιουργεί σοβαρότατες συνέπειες στη δυνατότητά τους να επανέλθουν στην αγορά εργασίας. Πρέπει να σημειωθεί ότι η μακροχρόνια ανεργία είναι διαχρονικό διαρθρωτικό πρόβλημα της ελληνικής αγοράς εργασίας, καθώς και προ κρίσης το ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων βρισκόταν κοντά στο 50%.

Διάγραμμα 3.1: Ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα (άτομα ηλικίας 15-74 ετών, Ιανουάριος 2004-Οκτώβριος 2015)

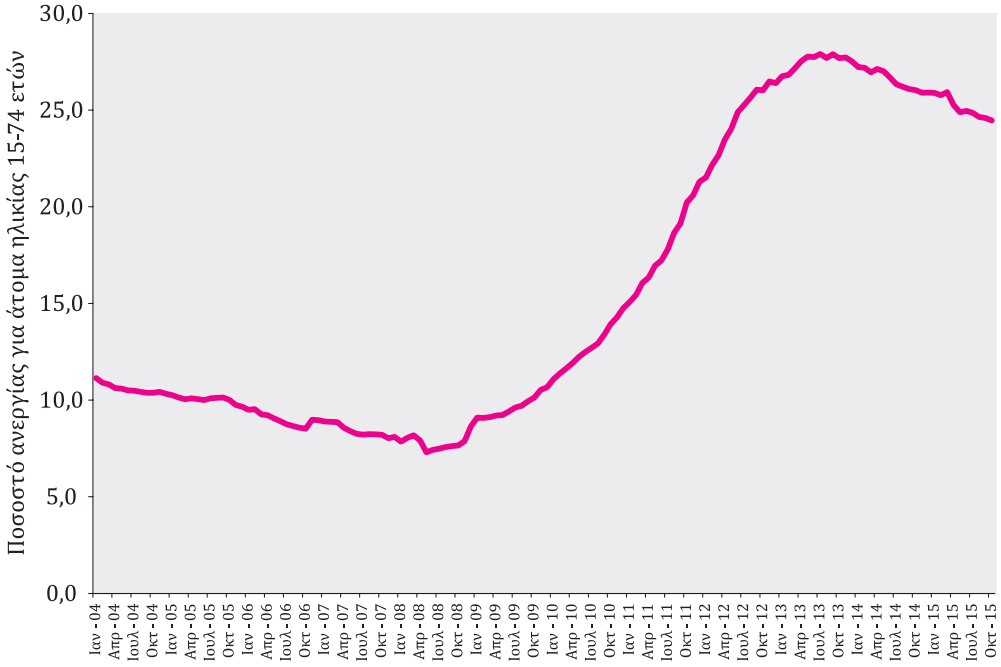

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Διάγραμμα 3.2: Μακροχρόνια ανεργία στην Ελλάδα (σύγκριση 2008:3, 2014:3 και 2015:3)

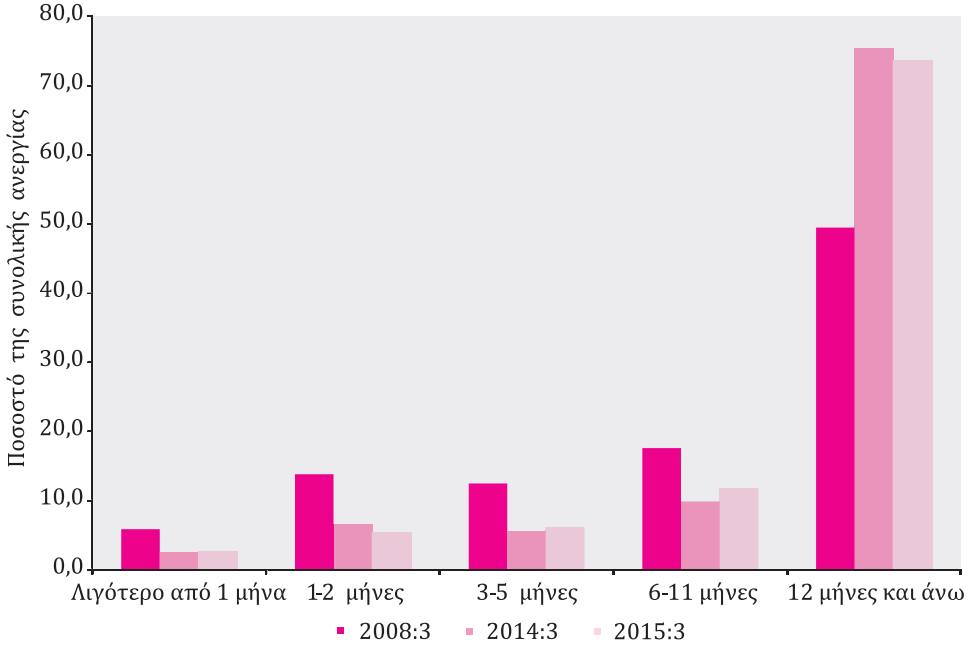

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Το Διάγραμμα 3.3 παρουσιάζει τη διάρθρωση της ανεργίας κατά ηλικιακή κατηγορία. Παρατηρούμε μια προοδευτική κλιμάκωση του ποσοστού των ανέργων όσο μικραίνουν οι ηλικιακές κατηγορίες. Πιο συγκεκριμένα, το γ΄ τρίμηνο του 2015 το ποσοστό ανεργίας στις ηλικίες 15-19 ετών αυξήθηκε στο 58,1% και στις ηλικίες 20-24 ετών στο 47,7%, ποσοστά που αναδεικνύουν το μείζον πρόβλημα της ανεργίας των νέων στη χώρας μας. Στις ηλικίες 25-29 ετών το ποσοστό της ανεργίας ανέρχεται στο 34,3%, στις ηλικίες 30-44 ετών στο 23,4%, στις ηλικίες 45-64 ετών στο 18,4% και τέλος στις ηλικίες άνω των 65 ετών στο 18,4%. Εξετάζοντας τις μεταβολές ανάμεσα στο γ΄ τρίμηνο του 2014 και στο αντίστοιχο του 2015 διακρίνουμε ότι η σημαντικότερη αποκλιμάκωση της ανεργίας σημειώνεται στις ηλικίες 25-29 ετών (μείωση 13,5%) και 30-44 ετών (μείωση 5,1%). Αντίθετα, η ανεργία στις άλλες ηλικιακές κατηγορίες δεν περιορίζεται σημαντικά, ενώ στις ηλικίες άνω των 65 ετών σημειώνεται σημαντική αύξηση (16,8%). Παρατηρούμε επίσης τη μείωση του ποσοστού της ανεργίας στις ηλικίες 20-44 ετών παράλληλα με την υποχώρηση του εργατικού δυναμικού αυτής της ηλικιακής κατηγορίας, πιθανά λόγω της μετανάστευσης.

Διάγραμμα 3.3: Ποσοστό ανεργίας κατά ηλικιακή ομάδα στην Ελλάδα (σύγκριση 2008:3, 2014:3 και 2015:3)

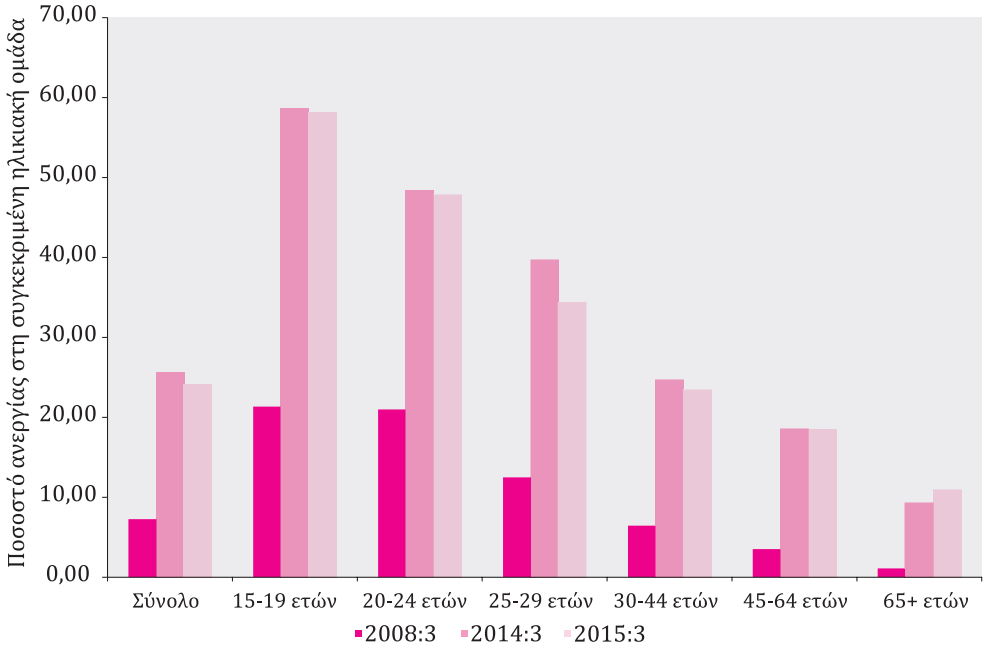

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Περνώντας στην εξέταση της ανεργίας κατά φύλο (Διάγραμμα 3.4) διαπιστώνουμε ότι το ποσοστό ανεργίας στις γυναίκες βρίσκεται συστηματικά, τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της κρίσης, υψηλότερα από τον μέσο όρο.

Διάγραμμα 3.4: Ποσοστό ανεργίας κατά φύλο στην Ελλάδα
(σύγκριση 2008:3, 2014:3 και 2015:3)

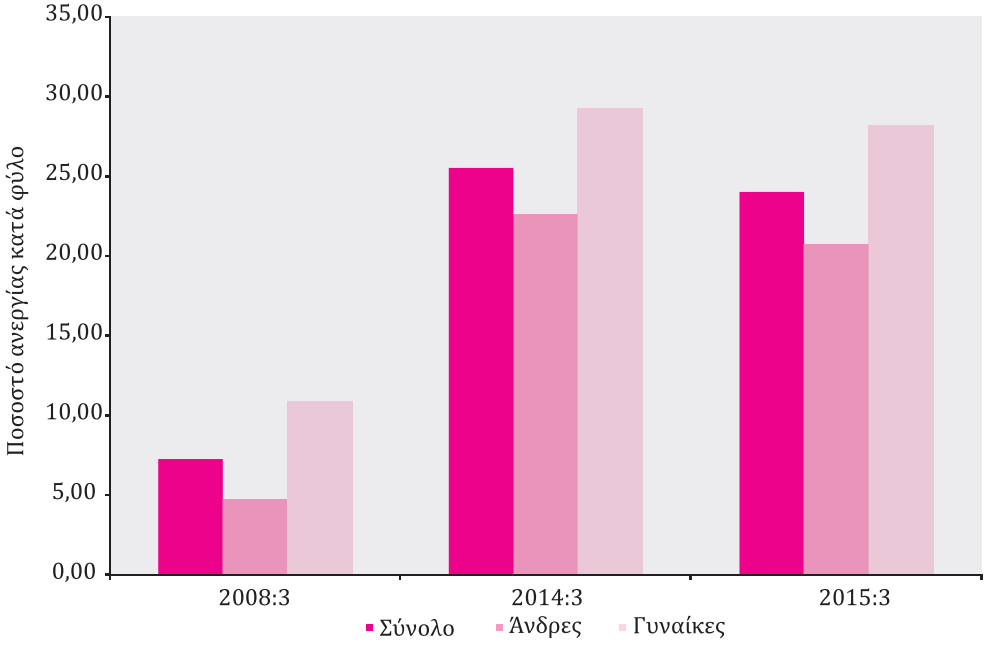

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Εξετάζοντας ορισμένα από τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της ανεργίας έχει σημασία να δώσουμε ιδιαίτερη έμφαση στην κλαδική και τη γεωγραφική διάρθρωση της ανεργίας και στη σχέση μεταξύ ανεργίας και επιπέδου εκπαίδευσης, λόγω της σημασίας που έχει αυτή η σχέση για την ποιότητα του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. Το Διάγραμμα 3.5 παρουσιάζει την κλαδική διάρθρωση της ανεργίας. Παρατηρούμε ότι παραδοσιακοί κλάδοι της ένδυσης-υπόδησης, της οικοδομής και της ναυπηγοεπισκευής έχουν το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας. Ειδικότερα κατά το 2014, ο κλάδος της ένδυσης-υπόδησης είχε ποσοστό ανεργίας 46%, της οικοδομής 45% και της ναυπηγοεπισκευής 39%. Αντίθετα, πολύ χαμηλό ποσοστό ανεργίας εμφανίζουν οι κλάδοι της αγροτικής παραγωγής, οι τράπεζες και οι υπηρεσίες υψηλής επιστημονικής ειδίκευσης. Συνεπώς, η κρίση φαίνεται να έχει πλήξει με ιδιαίτερη σφοδρότητα τους παραδοσιακούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας αποδομώντας βασικούς πυλώνες της παραγωγικής βάσης του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης που κατέρρευσε το 2009.

Το Διάγραμμα 3.6 δίνει μια εικόνα της γεωγραφικής κατανομής της ανεργίας. Παρατηρούμε ότι το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε στις περιφέρειες της Δυτικής Μακεδονίας και της Δυτικής Ελλάδας. Αντίθετα, στα Ιόνια Νησιά, στο Βόρειο Αιγαίο και στο Νότιο Αιγαίο μειώθηκε σημαντικά. Συνεπώς, η κρίση φαίνεται να μην έχει συμμετρική επίδραση στην κατανομή της ανεργίας σε περιφερειακό επίπεδο. Οι τοπικές οικονομικές δομές φαίνεται να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στο αποτέλεσμα αυτό.

Διάγραμμα 3.5: Κλάδοι με τη μικρότερη και τη μεγαλύτερη ανεργία στην Ελλάδα (2014)

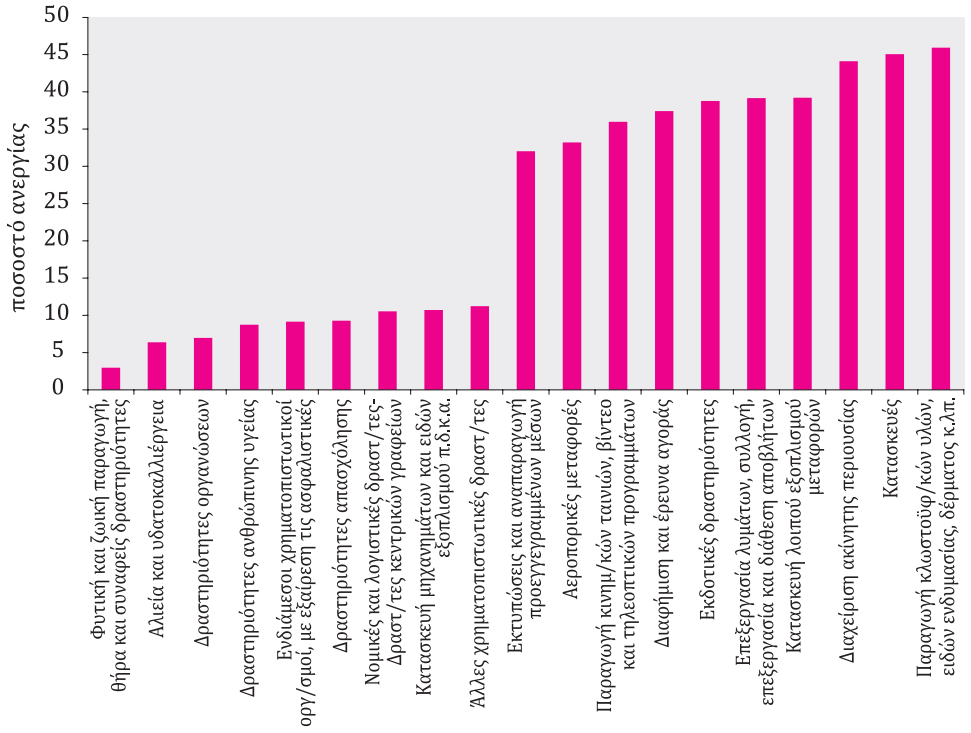

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Διάγραμμα 3.6: Ποσοστό ανεργίας κατά γεωγραφική περιφέρεια στην Ελλάδα (σύγκριση 2008:3, 2014:3 και 2015:3)

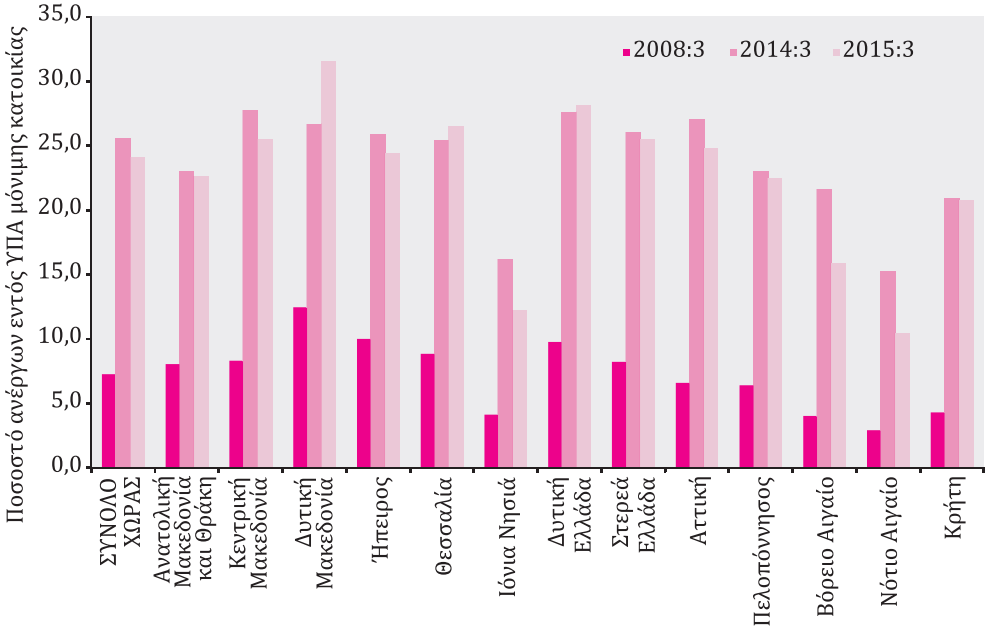

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Η ανάλυση των σχετικών στοιχείων μάς οδηγεί στο εξής συμπέρασμα όσον αφορά της σχέση ανεργίας και επιπέδου εκπαίδευσης των εργαζομένων: η ζήτηση του παραγωγικού συστήματος της χώρας σε ανθρώπινο δυναμικό με υψηλά εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά (απόφοιτοι ΑΕΙ, ΤΕΙ και άτομα με μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών) παρουσίασε διαρκή ανοδική πορεία την περίοδο 2001-2008 και κάμψη, με επιμέρους διακυμάνσεις, την περίοδο της κρίσης.

Διάγραμμα 3.7: Προσφορά, ζήτηση εργασίας και ανεργία πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (2001-2015)

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Ειδικότερα, στο Διάγραμμα 3.7 παρατηρούμε ότι η προσφορά ανθρώπινου δυναμικού με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα ήταν ανοδική σε όλη την περίοδο μεταξύ 2000-2015. Πριν την κρίση, η ζήτηση αυξήθηκε με ελαφρά υψηλότερο ρυθμό (34,5%) από τον αντίστοιχο της προσφοράς (31,8%), με αποτέλεσμα η ανεργία στη συγκεκριμένη εκπαιδευτική κατηγορία να υποχωρήσει σε πολύ χαμηλό ποσοστό (5,5% το 2008). Στην περίοδο της κρίσης, η ζήτηση μειώθηκε, με συνέπεια τη δραματική αύξηση της ανεργίας στη συγκεκριμένη κατηγορία εκπαίδευσης

(17,5% το 2015). Το ποσοστό αυτό βέβαια εξακολουθεί να είναι κατά 10 περίπου ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό ανεργίας που αφορά τις άλλες εκπαιδευτικές κατηγορίες.

Παρεμφερείς υπήρξαν και οι απαιτήσεις του παραγωγικού συστήματος για πτυχιούχους της ανώτερης τεχνικής εκπαίδευσης (αποφοίτους κολεγίων, δημόσιων και ιδιωτικών ΙΕΚ και άλλων μεταδευτεροβάθμιων τεχνικών σχολών), με τη ζήτησή τους να αυξάνεται κατά 50,1% στην προ κρίσης περίοδο και να μειώνεται (κατά 10,3%) την περίοδο της κρίσης (Διάγραμμα 3.8). Η προσφορά αποφοίτων ανώτερης τεχνικής εκπαίδευσης υπήρξε ανοδική, με εξαίρεση το διάστημα 2012-2013. Παρά τον υψηλό ρυθμό αύξησης στο προ κρίσης διάστημα, η ζήτησή τους δεν ήταν αρκετή για να απορροφήσει την υπερβάλλουσα προσφορά, με αποτέλεσμα την αύξηση του ποσοστού ανεργίας της συγκεκριμένης αυτής κατηγορίας στο 9,7% το 2008. Στο διάστημα της κρίσης υπήρξε ραγδαία αύξηση στη μεταβολή του ποσοστού ανεργίας (194%), αυξάνοντάς το στο 30,7% το 2013 και στο 26% το 2015.

Διάγραμμα 3.8: Προσφορά, ζήτηση εργασίας και ανεργία πτυχιούχων ανώτερης τεχνικής εκπαίδευσης (2001-2015)

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Διάγραμμα 3.9: Προσφορά, ζήτηση εργασίας και ανεργία αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (2001-2015)

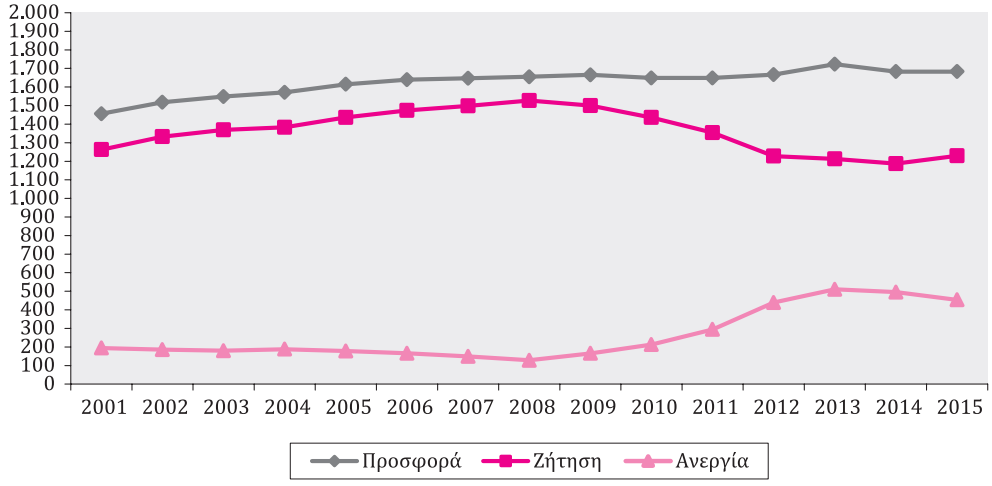

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Αθροιστικά οι απαιτήσεις για ανθρώπινο δυναμικό αποφοίτων των δύο υψηλότερων εκπαιδευτικών βαθμίδων κάλυπταν το 27,9% του συνόλου των απασχολουμένων το 2001, μερίδιο που αυξήθηκε σε 36% το 2008 και σε 42,9% το 2015. Πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι οι απαιτήσεις αυτές δεν αντικατοπτρίζουν με απόλυτο τρόπο τις πραγματικές ανάγκες του παραγωγικού συστήματος, λόγω της υψηλής αναντιστοιχίας εκπαίδευσης-απασχόλησης.[30]

Η διάρθρωση του παραγωγικού συστήματος,[31] με την υψηλή παρουσία του πρωτογενούς τομέα, την περιορισμένη παρουσία κλάδων υψηλής τεχνολογίας και έντασης δεξιοτήτων της μεταποίησης και την κυριαρχία κλάδων των υπηρεσιών που απευθύνονται κυρίως προς τους καταναλωτές, διαμορφώνει συγκεκριμένες απαιτήσεις σε εργατικό δυναμικό, οι οποίες εκφράζονται με υψηλή ζήτηση μεσαίων και χαμηλών εκπαιδευτικών προσόντων. Οι απαιτήσεις για αποφοίτους λυκείου (βλ. Διάγραμμα 3.9), που συνιστούν την πολυπληθέστερη ομάδα απασχολουμένων, κάλυπταν το 2001 το 30% του συνολικού εν ενεργεία ανθρώπι-

30. *Υπάρχουν δύο μορφές αναντιστοιχίας εκπαίδευσης-απασχόλησης: η κάθετη αναντιστοιχία, στην οποία η θέση εργασίας του ατόμου αντιστοιχεί σε χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης, και η οριζόντια αναντιστοιχία, όπου η θέση εργασίας του ατόμου δεν αντιστοιχεί στο αντικείμενο των σπουδών του (ΚΑΝΕΠ ΓΣΕΕ, 2014). Η κάθετη αναντιστοιχία εκτιμάται μέσω του ποσοστού των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που δεν απασχολούνται στις τρεις πρώτες κατηγορίες της ISCO (01 ανώτερα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη, 02 επαγγελματίες και 03 τεχνικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα). Στη χώρα μας η κάθετη αναντιστοιχία για το 2012 ανερχόταν σε 26,4% (έναντι 21% για το σύνολο της ΕΕ), αυξήθηκε δε κατά 24,6% στο διάστημα 2001-2012.*

31. *Για τη διάρθρωση του παραγωγικού συστήματος της χώρας με βάση την τεχνολογική εξειδίκευση και την ένταση των δεξιοτήτων των κλάδων βλ. Ευστράτογλου (2015).*

νου δυναμικού της χώρας, μερίδιο που διαμορφώθηκε στο 32,9% το 2008 και στο 33,9% το 2015. Οι απαιτήσεις αυτές παρουσίασαν άνοδο (κατά 20,9%) κατά την προ κρίσης περίοδο και σημαντική κάμψη (κατά 19,5%) την περίοδο της κρίσης. Καθώς η προσφορά εργασίας τους αυξανόταν ολόκληρο το υπό ανάλυση χρονικό διάστημα (15,5%), η ανεργία τους μειώθηκε την προ κρίσης περίοδο στο 7,7% το 2008, για να εκτιναχθεί στη συνέχεια στο 29,6% το 2013 και στο 27% το 2015.[32]

Διάγραμμα 3.10: Προσφορά, ζήτηση εργασίας και ανεργία αποφοίτων υποχρεωτικής εκπαίδευσης (2001-2015)

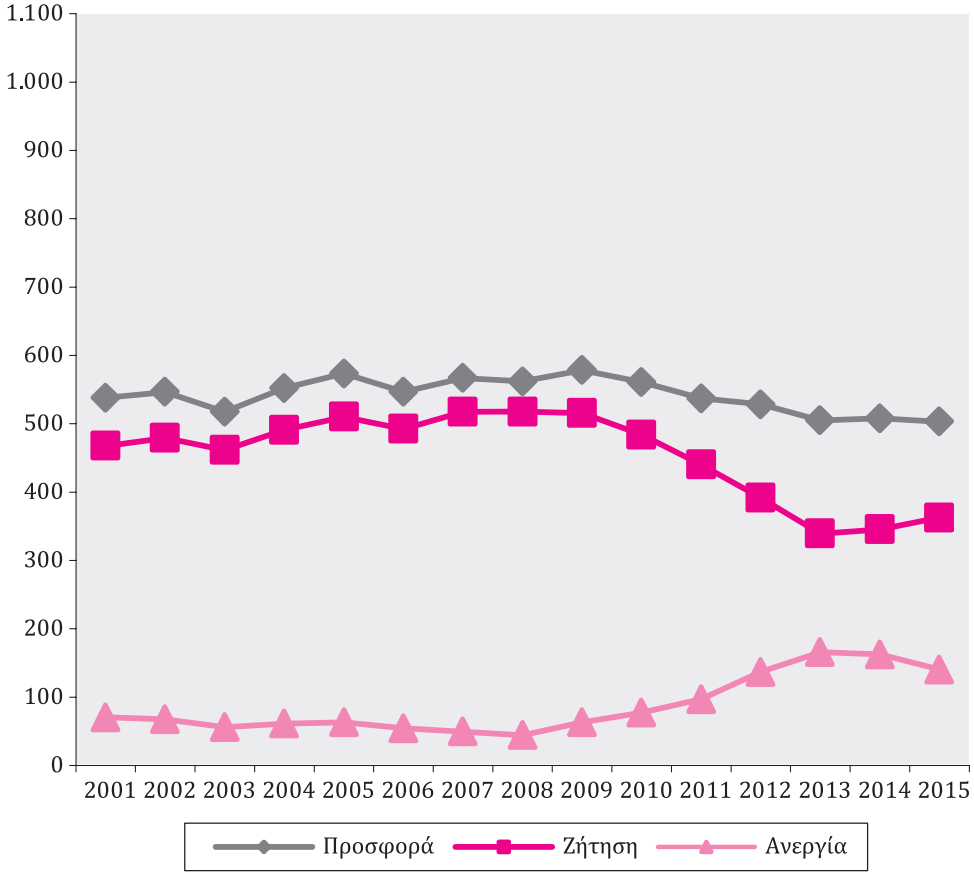

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Η εικόνα είναι σημαντικά διαφοροποιημένη αναφορικά με το ανθρώπινο δυναμικό που έχει αποφοιτήσει από χαμηλές εκπαιδευτικές βαθμίδες. Στους αποφοίτους υποχρεωτικής εκπαίδευσης (απόφοιτοι γυμνασίου) η ζήτηση εμφάνισε, με διακυμάνσεις, μια ελαφρά ανοδική πορεία (κατά 10,8%) στο προ κρίσης διάστημα και σημαντική μείωση (κατά 30%) στην περίοδο της κρίσης (Διάγραμμα 3.10). Ανο-

32. Στο διάστημα της κρίσης οι απώλειες θέσεων εργασίας αποφοίτων λυκείων ήταν 298 χιλιάδες.

δική πορεία με διακυμάνσεις εμφάνισε και η προσφορά εργασίας τους (κατά 4,5%) στο προ κρίσης διάστημα, για να μειωθεί (κατά 10,5%) στην περίοδο της κρίσης. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν σε κάμψη το ποσοστό ανεργίας της συγκεκριμένης κατηγορίας στο ιστορικά χαμηλότερο σημείο (7,9% το 2008), εκτινάσσοντάς το ωστόσο στο 32,8% και στο 27,9% το 2013 και το 2015 αντίστοιχα. Το Διάγραμμα 3.11 αποτυπώνει την προσφορά και τη ζήτηση εργασίας των ατόμων που δεν έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση, δηλαδή όσων έχουν φοιτήσει για ένα χρόνο στο γυμνάσιο, των αποφοίτων δημοτικού, όσων έχουν παρακολουθήσει μερικές τάξεις του δημοτικού και ατόμων που δεν έχουν πάει καθόλου σχολείο.[33]

Διάγραμμα 3.11: Προσφορά, ζήτηση εργασίας και ανεργία ατόμων χωρίς υποχρεωτική εκπαίδευση (2001-2015)

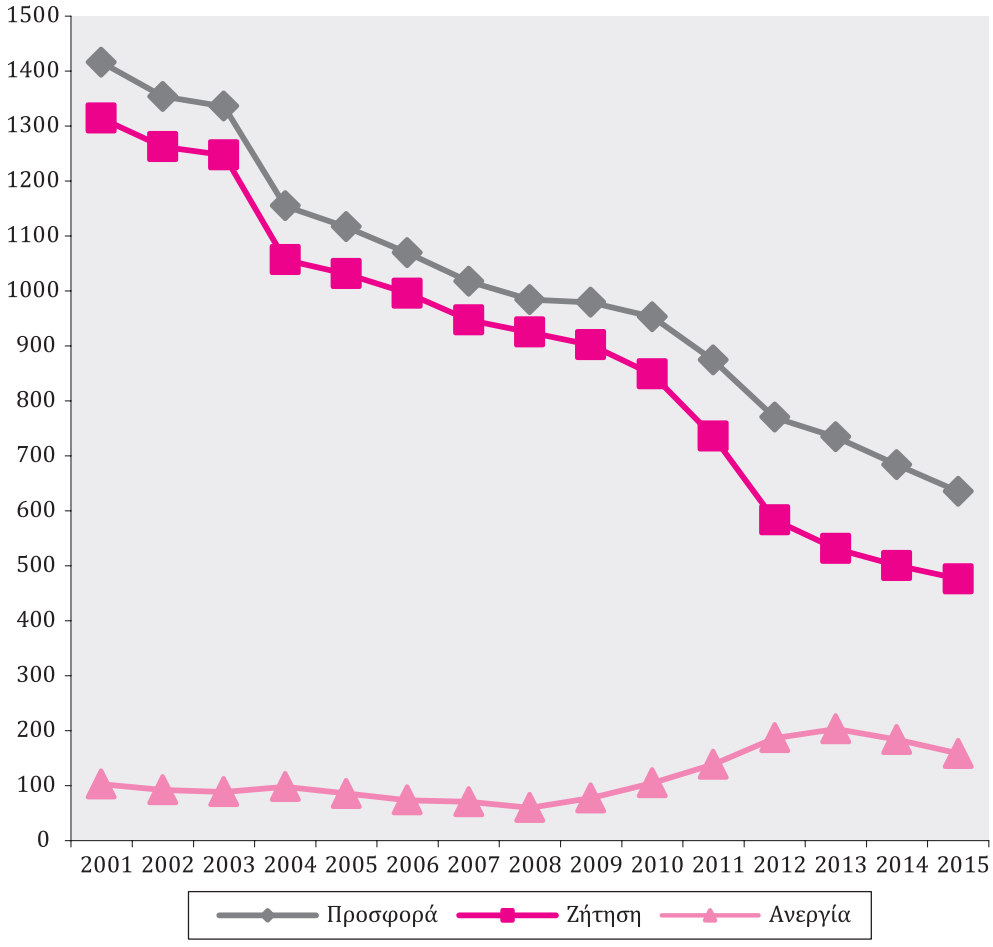

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

33. Οι κατηγορίες αυτές συνθέτουν τους οργανικά και λειτουργικά αναλφάβητους και συνδέονται με τη σχολική διαρροή. Ενώ σε προγενέστερες χρονικές περιόδους πλειοψηφούσαν οι γυναίκες, σήμερα η πλειονότητά τους αφορά άνδρες (βλ. Ευστράτογλου κ.ά., 2006).

Η ζήτηση για αποφοίτους αυτών των εκπαιδευτικών βαθμίδων μειώθηκε σημαντικά (κατά 63,7%) στην υπό εξέταση περίοδο. Σημαντική πτώση ωστόσο παρουσίασε και η προσφορά εργασίας τους (κατά 55,2%) ως αποτέλεσμα της απομάκρυνσής τους από το παραγωγικό δυναμικό της χώρας τόσο λόγω ηλικίας όσο και (σε πιο περιορισμένη κλίμακα) εξαιτίας άλλων, καθαρά οικονομικών παραγόντων. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν σε μεγάλη αύξηση το ρυθμό μεταβολής του ποσοστού ανεργίας τους (κατά 165,5%) την περίοδο της κρίσης, διαμορφώνοντάς τον στο 25% το 2015.

Τέλος, ένα ιδιαίτερα σημαντικό εμπειρικό εύρημα για την κατάσταση της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα είναι ότι οι εργαζόμενοι αντιμετωπίζουν τη μεγαλύτερη εργασιακή ανασφάλεια από όλες τις χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ. Σημειώνουμε ότι η εργασιακή ανασφάλεια κατά τον ΟΟΣΑ σχετίζεται με δύο παραμέτρους: Πρώτον, με το ποσοστό και τη διάρκεια της ανεργίας, δύο μεγέθη που συνθέτουν τον κίνδυνο ανεργίας. Δεύτερον, από την κάλυψη και το μέγεθος του επιδόματος ανεργίας, δύο μεγέθη που συγκροτούν το βαθμό εξασφάλισης των εργαζομένων από την ανεργία. Στο Διάγραμμα 3.12 παρατηρούμε ότι στην περίπτωση της Ελλάδας ο κίνδυνος της ανεργίας φτάνει στο 36,8% το 2013, ενώ αντίστοιχα ο συνδυασμός κάλυψης και αναπλήρωσης του εισοδήματος κατά τη διάρκεια της ανεργίας δεν ξεπερνά το 13%. Αξίζει να σημειώσουμε ότι από τις χώρες του ΟΟΣΑ μόνο η Ελλάδα και δευτερευόντως η Ισπανία αντιμετωπίζουν πολύ υψηλή εργασιακή ανασφάλεια, καθώς ο μέσος όρος του ποσοστού εργασιακής ανασφάλειας στον ΟΟΣΑ είναι στο 8,4%.

Διάγραμμα 3.12: Εργασιακή ανασφάλεια, κίνδυνος ανεργίας και εξασφάλιση από την ανεργία στην Ελλάδα και σε χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ (2013)

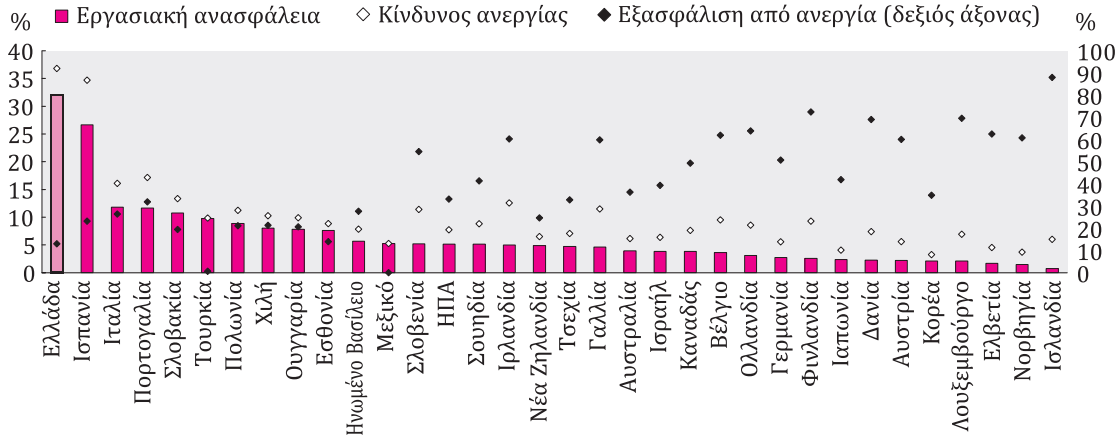

***Πηγή*:** OECD Job Quality database (2016)

Σημείωση: Τα στοιχεία για τη Χιλή αναφέρονται στο 2011.

Ένα δεύτερο στοιχείο το οποίο πρέπει να σημειώσουμε είναι το γεγονός ότι το ποσοστό εξασφάλισης από την ανεργία στην Ελλάδα είναι από τα χαμηλότερα στον ΟΟΣΑ, με εξαίρεση την Τουρκία και το Μεξικό – χώρες με πολύ χαμηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ από την Ελλάδα. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει ότι το καθε-

στώς προστασίας των ανέργων στη χώρα μας είναι ιδιαίτερα αναποτελεσματικό. Η βασική αιτία για το γεγονός αυτό είναι η δραματική αύξηση της μακροχρόνιας ανεργίας. Ενδεικτικά, λιγότερο του 1% των μακροχρόνια ανέργων είναι δικαιούχοι του επιδόματος για τους μακροχρόνια ανέργους. Συνεπώς, η μακροχρόνια ανεργία αυξάνει τον κίνδυνο της ανεργίας και της μη πρόσβασης στο επίδομα ανεργίας. Η κατάσταση αυτή έχει οδηγήσει την Ελλάδα στη χειρότερη θέση όσον αφορά την εργασιακή ασφάλεια μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ.

3.3 Η εξέλιξη της απασχόλησης

Το Διάγραμμα 3.13 δείχνει την κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης στην ελληνική οικονομία. Παρατηρούμε ότι οι κλάδοι της μεταποίησης, των κατασκευών και του εμπορίου συγκεντρώνουν το 64,2% των συνολικών απωλειών σε θέσεις εργασίας. Ειδικότερα, μεταξύ γ΄ τριμήνου του 2008 και γ΄ τριμήνου του 2015 η μεταποίηση έχει χάσει 203 χιλιάδες θέσεις εργασίας, οι κατασκευές 255 χιλιάδες και το εμπόριο 164 χιλιάδες. Επίσης, το μερίδιο της απασχόλησης στη μεταποίηση στο σύνολο της απασχόλησης υποχωρεί από 11,8% το γ΄ τρίμηνο του 2008 σε 9,4 το γ΄ τρίμηνο του 2015, ενώ την ίδια περίοδο το μερίδιο της απασχόλησης στις κατασκευές στη συνολική απασχόληση υποχωρεί από 8,6% σε 4% αντίστοιχα.

Διάγραμμα 3.13: Απασχόληση κατά κλάδο στην Ελλάδα
(σύγκριση 2008:3, 2014:3 και 2015:3)

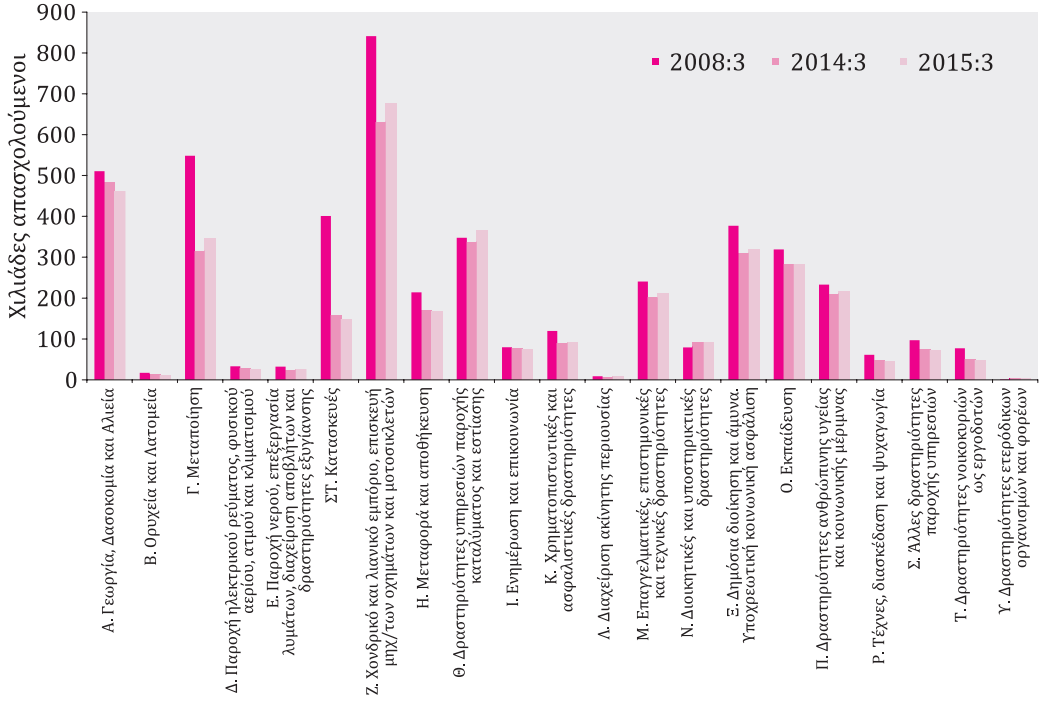

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Εξετάζοντας τις μεταβολές στην απασχόληση κατά ομάδα επαγγελμάτων (βλ. Διάγραμμα 3.14), παρατηρούμε τα εξής: Πρώτον, η ομάδα «μέλη βουλευόμενων σωμάτων», η οποία αποτελείται κυρίως από αυτοαπασχολούμενους ιδιοκτήτες μικρομεσαίων επιχειρήσεων, μειώνεται δραματικά τόσο ως απόλυτο μέγεθος (370 χιλιάδες) όσο και ως ποσοστό (από 10,4% το γ΄ τρίμηνο του 2008 σε 3,1% το γ΄ τρίμηνο του 2015). Δεύτερον, η ομάδα επαγγελμάτων «ειδικευμένοι τεχνίτες» περιορίζεται εξίσου δραματικά, κατά 305 χιλιάδες ως απόλυτο μέγεθος και από 14,1% σε 9,5% ως ποσοστό. Μεγάλες μειώσεις εμφανίζουν σχεδόν όλες οι ομάδες επαγγελμάτων, με εξαίρεση τα επιστημονικά επαγγέλματα, τα οποία παραμένουν σταθερά, και τους παρόχους υπηρεσιών και τους πωλητές, που αυξάνονται σημαντικά (219 χιλιάδες).

Διάγραμμα 3.14: Απασχόληση κατά ομάδες επαγγελμάτων στην Ελλάδα (σύγκριση 2008:3, 2014:3 και 2015:3)

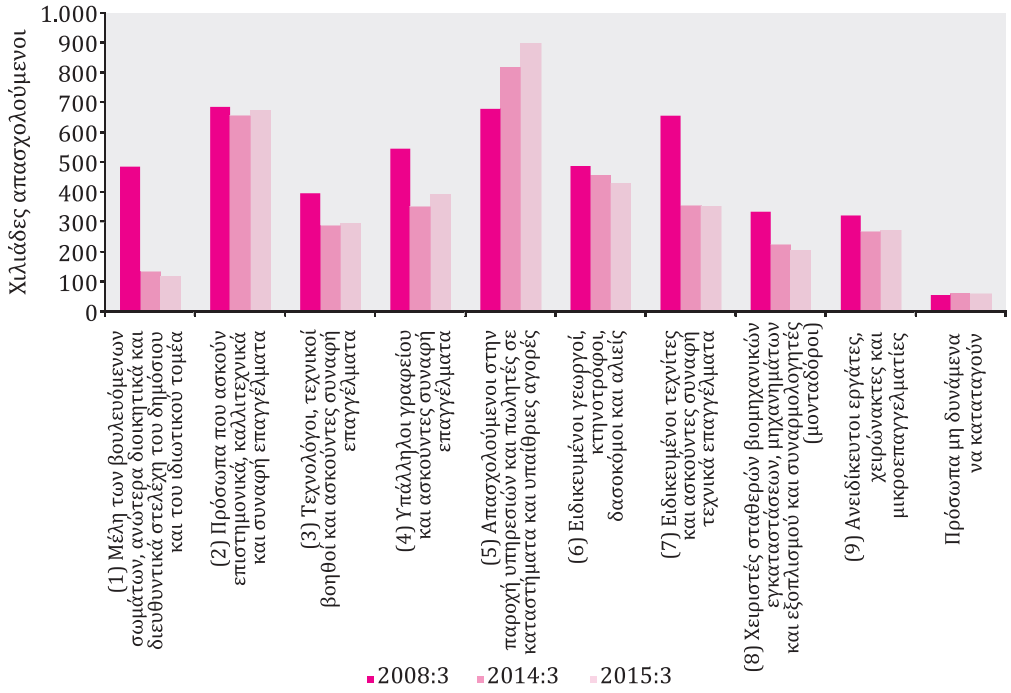

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Συνεπώς, συνδυάζοντας τόσο την κλαδική όσο και την επαγγελματική διάσταση, παρατηρούμε ότι η διάρθρωση της απασχόλησης στην Ελλάδα αλλάζει με κύριους άξονες:

α) τη συνέχιση και την επιτάχυνση της υποχώρησης της σημασίας της μεταποίησης και των κατασκευών στη δημιουργία θέσεων εργασίας,

β) τη μείωση των αυτοαπασχολούμενων,

γ) την ενίσχυση των επαγγελμάτων που σχετίζονται με το εμπόριο και τις υπηρεσίες.

Τα ευρήματα αυτά προσφέρουν εξαιρετικά χρήσιμες πληροφορίες για τα χαρακτηριστικά του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης το οποίο διαμορφώνεται στη χώρα μας στη διάρκεια της κρίσης, με ενίσχυση του τομέα των υπηρεσιών σε βάρος του δευτερογενούς τομέα της οικονομίας.

3.4 Επισφαλής εργασία και μερική απασχόληση

Πέρα από τις αλλαγές που έχει επιφέρει η κρίση στην κλαδική και την επαγγελματική δομή της αγοράς εργασίας ένα ακόμα φαινόμενο το οποίο αξίζει ιδιαίτερης προσοχής είναι η σημαντική αύξηση της μερικής απασχόλησης, της υποαπασχόλησης, της επισφαλούς εργασίας και της εντατικοποίησης της εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, η μερική απασχόληση αυξάνεται κατά τη διάρκεια της κρίσης από το 5,5% το γ΄ τρίμηνο του 2008 σε 9,1% το γ΄ τρίμηνο του 2015. Αναζητώντας τις αιτίες της μερικής απασχόλησης παρατηρούμε επίσης ότι, ενώ κατά το 2008 το 41,6% των μερικώς απασχολουμένων δήλωνε ότι δεν μπορούσε να βρει πλήρη απασχόληση, το ποσοστό αυτό εκτινάσσεται σε 69,4% το 2015 (βλ. Διάγραμμα 3.15). Συνεπώς, η επιλογή της μερικής απασχόλησης δεν καλύπτει την ανάγκη των εργαζομένων να εργάζονται λιγότερες ώρες, επειδή, για παράδειγμα, φροντίζουν παιδιά ή ενήλικες ή παρακολουθούν προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης, αλλά γίνεται λόγω της έλλειψης θέσεων πλήρους απασχόλησης.

Διάγραμμα 3.15: Αίτια μερικής απασχόλησης στην Ελλάδα
(σύγκριση 2008:3, 2014:3 και 2015:3)

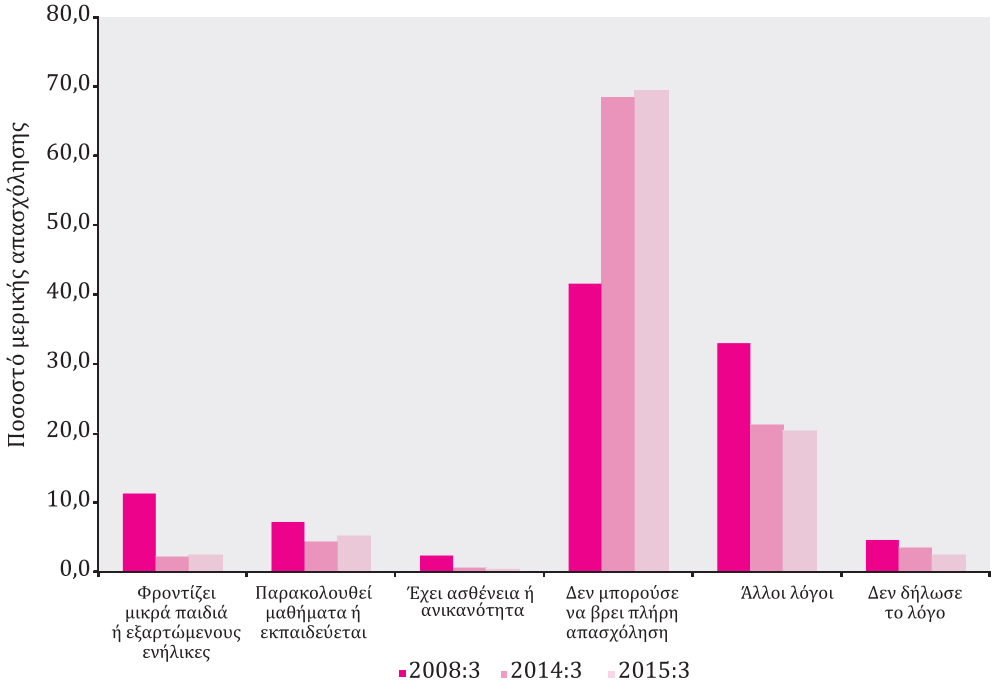

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Είναι χρήσιμο να αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι η αύξηση της μερικής απασχόλησης υποκρύπτει στην πραγματικότητα μια ακόμα μεγαλύτερη άνοδο του ποσοστού ανεργίας από αυτό το οποίο καταγράφεται επίσημα, καθώς η συντριπτική πλειονότητα των μερικώς απασχολουμένων θα επιδίωκε μια θέση πλήρους απασχόλησης. Εάν κάνουμε την υπόθεση εργασίας ότι οι μερικώς απασχολούμενοι δουλεύουν κατά μέσο όρο τις μισές ώρες από ό,τι οι πλήρως απασχολούμενοι, συνεπώς σε κάθε δύο θέσεις μερικής απασχόλησης αντιστοιχεί μία θέση πλήρους απασχόλησης, τότε ο αριθμός των ανέργων θα αυξανόταν κατά 167 χιλιάδες και το ποσοστό ανεργίας κατά το γ΄ τρίμηνο του 2015 θα ήταν 27,5% αντί για 24%.

Διάγραμμα 3.16: Ποσοστό πραγματικής ανεργίας στην Ελλάδα (2004:1-2015:3)

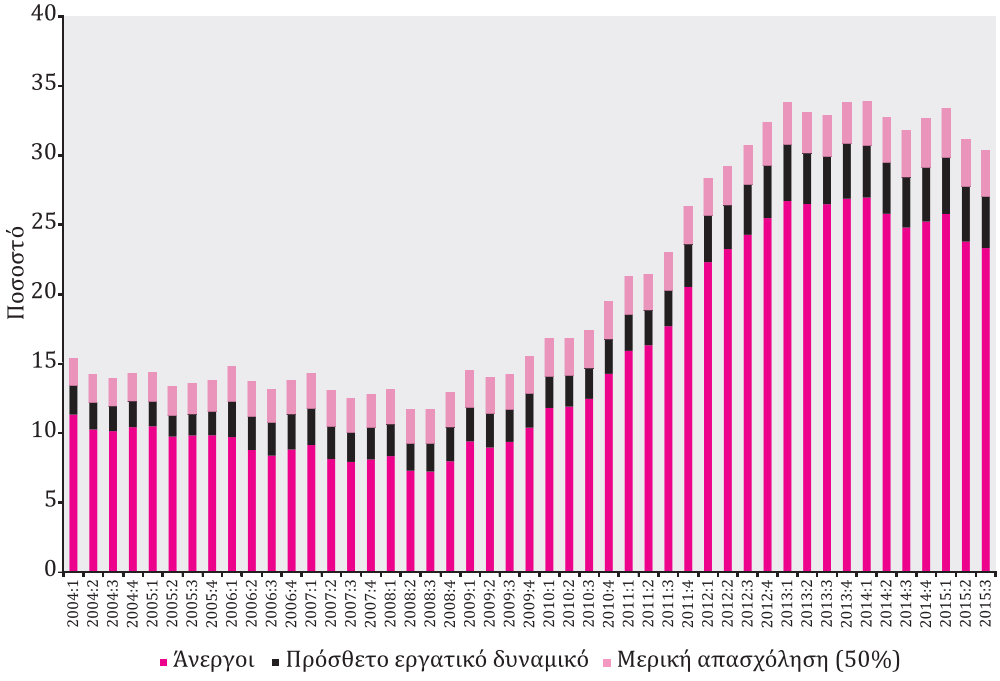

***Πηγή*:** Eurostat, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Δύο ακόμα κατηγορίες μη απασχολουμένων τις οποίες πρέπει να λάβουμε υπόψη για να διαπιστώσουμε το πραγματικό ποσοστό ανεργίας είναι από τους μη οικονομικά ενεργούς: α) όσοι αναζητούν εργασία, αλλά δεν είναι διαθέσιμοι, και β) όσοι είναι διαθέσιμοι, αλλά δεν αναζητούν εργασία. Ειδικότερα για την τελευταία κατηγορία, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο βασικός λόγος μη αναζήτησης εργασίας είναι η απογοήτευση που δημιουργούν οι περιορισμένες πιθανότητες ανεύρεσης εργασίας. Συνεπώς, και οι δύο αυτές κατηγορίες, που ως άθροισμα συγκροτούν την κατηγορία «πρόσθετο εργατικό δυναμικό», πρέπει να προστεθούν στον αριθμό των ανέργων, έτσι ώστε να εκτιμήσουμε ακριβέστερα το πραγματικό ποσοστό ανεργίας. Κατά το γ΄ τρίμηνο του 2008 το πρόσθετο εργατικό

δυναμικό ανερχόταν σε 57 χιλιάδες, ενώ κατά το αντίστοιχο τρίμηνο του 2015 είχε υπερδιπλασιαστεί και ανερχόταν σε 128 χιλιάδες. Συνυπολογίζοντας το πρόσθετο εργατικό δυναμικό στους ανέργους, το επίσημο ποσοστό ανεργίας θα ανέβαινε στο 26,7%, δηλαδή 2,7 μονάδες επιπλέον. Το Διάγραμμα 3.16 δείχνει ότι το ποσοστό πραγματικής ανεργίας, εφόσον προσθέσουμε στους ανέργους το ήμισυ των εργαζομένων με σχέση μερικής απασχόλησης και το σύνολο του πρόσθετου εργατικού δυναμικού, είναι 30,12% το γ΄ τρίμηνο του 2015.

Εκτός από τις επιπτώσεις της ανεργίας στους ίδιους τους ανέργους, στους υποαπασχολούμενους και στο πρόσθετο εργατικό δυναμικό, είναι σημαντικό να εξετάσουμε και τις συνέπειες που επιφέρει στις συνθήκες εργασίας. Αναλύοντας τα διαθέσιμα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, διαπιστώνουμε ότι κατά την περίοδο της κρίσης οι εργαζόμενοι στη συντριπτική τους πλειονότητα εργάζονται πέραν του κανονικού τους ωραρίου στο σύνολο των κλάδων της ελληνικής οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα, ενώ κατά το γ΄ τρίμηνο του 2008 το 81% των εργαζομένων εργάστηκε το κανονικό του ωράριο, το ποσοστό αυτό πέφτει στο 0% το γ΄ τρίμηνο του 2015. Αντίστοιχα, ενώ το 2008 το 2% των εργαζομένων εργαζόταν περισσότερο από το κανονικό του ωράριο, το ποσοστό αυτό εκτινάσσεται στο 85% το 2015. Με άλλα λόγια, αυτό που παρατηρούμε είναι η εκρηκτική αύξηση του εργάσιμου χρόνου, φαινόμενο που σχετίζεται άμεσα με τη χειροτέρευση των όρων εργασίας. Εκτός από την αύξηση του εργάσιμου χρόνου, παρατηρείται και βάθεμα της εντατικοποίησης της εργασίας. Από τα διαθέσιμα στοιχεία της Eurostat, το ποσοστό των εργαζομένων που εργάζεται σε βάρδιες αυξήθηκε από 19,1% το 2008 σε 25,7% το 2014. Αντίστοιχα, το ποσοστό των εργαζομένων που συνήθως εργάζεται τα Σάββατα ανήλθε από 24,6% το 2008 σε 31,2% το 2014, ενώ για τις Κυριακές παρατηρείται μεταβολή από 5,8% το 2008 σε 12,7% το 2014. Τέλος, το ποσοστό των εργαζομένων που εργάζεται τις νυχτερινές ώρες διπλασιάστηκε, από 3,7% το 2008 σε 6,3% το 2014.

Διάγραμμα 3.17: Εργασιακή ένταση σε χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ (2013 ή μεταγενέστερα)

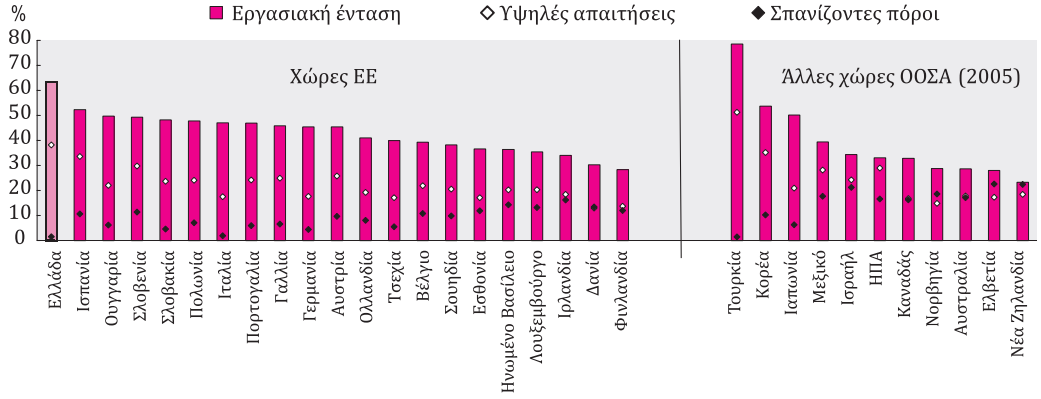

***Πηγή*:** OECD Job Quality database (2016)

Σημείωση: Τα στοιχεία για τη Χιλή αναφέρονται στο 2011.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με στοιχεία του ΟΟΣΑ για την εργασιακή ένταση, η Ελλάδα έρχεται δυστυχώς πρώτη στην κατάταξη ανάμεσα στις χώρες-μέλη της ΕΕ. Η εργασιακή ένταση είναι ο συνδυασμός των απαιτήσεων από την πλευρά των εργοδοτών προς τους εργαζομένους και των πόρων που παρέχονται για την εκπλήρωση αυτών των απαιτήσεων. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.17, η ψαλίδα ανάμεσα στις απαιτήσεις και στους πόρους που παρέχονται στην περίπτωση της Ελλάδας είναι ιδιαίτερα μεγάλη. Πιο συγκεκριμένα, στην κατηγορία «υψηλές απαιτήσεις» υπολογίζονται οι παράμετροι του χρόνου που έχει στη διάθεσή του ένας εργαζόμενος προκειμένου να εκτελέσει την αρμοδιότητα που έχει αναλάβει και του κινδύνου για την υγεία του από την εκτέλεση των καθηκόντων αυτών. Σημειώνουμε ότι και οι δύο παράγοντες που καθορίζουν την κατηγορία «υψηλές απαιτήσεις» εμφανίζουν ιδιαίτερα υψηλές τιμές στην περίπτωση της Ελλάδας. Με άλλα λόγια, οι εργαζόμενοι εργάζονται πολλές ώρες σε ιδιαίτερα δυσμενείς συνθήκες.

Η δεύτερη κατηγορία, των «σπανιζόντων πόρων», επηρεάζεται από τη δυνατότητα των εργαζομένων να επιδεικνύουν αυτονομία κατά την εκτέλεση της εργασίας τους, ιδιαίτερα όσον αφορά την ιεράρχηση των καθηκόντων και τη μέθοδο δουλειάς, όπως και την πιθανότητα να αποκτήσουν εκπαίδευση κατά την εργασία. Επηρεάζεται επίσης από την υποστήριξη την οποία λαμβάνουν οι εργαζόμενοι κατά την εργασία τους. Συνεπώς, η εργασιακή ένταση στην οποία υπόκεινται οι εργαζόμενοι στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα υψηλή, τόσο λόγω των υψηλών απαιτήσεων από αυτούς όσο και εξαιτίας των περιορισμένων πόρων που τους παρέχονται προκειμένου να εκτελέσουν την εργασία τους.

Συνοψίζοντας, οι συνέπειες της κρίσης στην αγορά εργασίας είναι ιδιαίτερα σημαντικές, καθώς πλήττονται ευρύτερα τμήματα των εργαζομένων χωρίς σαφείς προοπτικές διεξόδου. Η επιστροφή της αγοράς εργασίας στην «κανονικότητα» θα χρειαστεί πολλά χρόνια για να ολοκληρωθεί και σε μεγάλο βαθμό θα προσδιοριστεί από την προοπτική παραγωγικής αναδόμησης του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. Τέλος, είναι επιτακτική η ανάγκη διαμόρφωσης ενός εθνικού σχεδίου για την καταπολέμηση της ανεργίας, για την έξοδο της χώρας από την κρίση και για την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής.

3.5 Βασικά συμπεράσματα από τα στοιχεία του πληροφοριακού συστήματος ΕΡΓΑΝΗ και του ΟΑΕΔ

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πληροφοριακού συστήματος ΕΡΓΑΝΗ, το 2015 το ισοζύγιο προσλήψεων και αποχωρήσεων στην αγορά εργασίας ήταν θετικό κατά 100 χιλιάδες περίπου νέες θέσεις εργασίας – μέγεθος παραπλήσιο με του προηγούμενου έτους (βλ. Πίνακα 3.1). Τα τρία τελευταία έτη το θετικό ισοζύγιο ανέρχεται σε 332.310 νέες θέσεις εργασίας, υπερκαλύπτοντας κατά 38.202 θέσεις το αρνητικό ισοζύγιο των 294.108 θέσεων εργασίας που χάθηκαν την περίοδο 2010-2012. Ωστόσο, η σημαντική αυτή αύξηση του μεγέθους της μισθωτής εργασίας

στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας δεν έχει θετικό αντίκτυπο στον αριθμό των ανέργων. Από το 2013 μέχρι σήμερα, κατά μέσο όρο, ο αριθμός των εγγεγραμμένων ανέργων στα μητρώα του ΟΑΕΔ εξακολουθεί να υπερβαίνει το 1 εκατ., ενώ ο αριθμός των ανέργων που αναζητούν εργασία κυμαίνεται κατά μέσο όρο στις 845 χιλιάδες (Διάγραμμα 3.18).

Διάγραμμα 3.18: Μηνιαία εξέλιξη της μισθωτής εργασίας και των ανέργων (2010-2015)

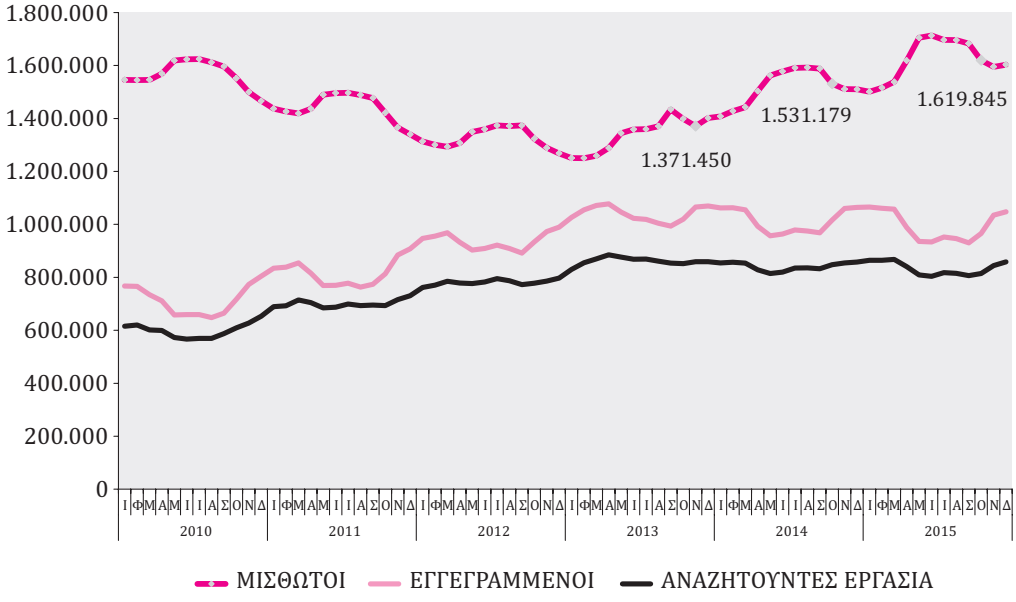

***Πηγή*:** Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΟΑΕΔ – ΕΡΓΑΝΗ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Επίσης, η εκρηκτική αύξηση των μακροχρόνια ανέργων σε συνδυασμό με την αλλαγή των προϋποθέσεων καταβολής του επιδόματος ανεργίας το 2013 είχαν ως αποτέλεσμα τη σημαντική μείωση των επιδοτούμενων ανέργων (βλ. Πίνακα 3.2). Η κατηγορία των «Κοινών» επιδοτούμενων ανέργων μειώθηκε σε σχέση με το 2010 κατά το ήμισυ, ενώ η κατηγορία των επιδοτούμενων σε τουριστικά επαγγέλματα μειώθηκε σε ποσοστό 28,5%. Οι παραπάνω εξελίξεις επιβεβαιώνουν την εκτίμηση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ ότι όσον αφορά το 2013 οι εν λόγω θέσεις εργασίας κατά κύριο λόγο βασίζονταν στη νομιμοποίηση της αδήλωτης απασχόλησης και στα προγράμματα επιδοτούμενης απασχόλησης αλλά και ότι τα έτη 2014 και 2015 οι νέες θέσεις εργασίας εξακολουθούν κατά κύριο λόγο να προέρχονται από τα προγράμματα επιδοτούμενης απασχόλησης.

Πίνακας 3.1: Ετήσιος συγκεντρωτικός πίνακας ροών απασχόλησης (2010-2015)

Έτος	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Καθαρές ροές	**-96.150**	**-125.944**	**-72.014**	**133.488**	**99.122**	**99.700**
Αναγγελίες προσλήψεων	*945.911*	*839.015*	*849.494*	*1.149.194*	*1.566.139*	*1.809.552*
Σύνολο αποχωρήσεων (εκροών)	**1.042.061**	**964.959**	**921.508**	**1.015.706**	**1.467.017**	**1.709.852**
Οικειοθελείς αποχωρήσεις	*306.598*	*263.388*	*251.768*	*336.158*	*585.593*	*705.147*
Σύνολο απολύσεων (καταγγελίες συμβάσεων)	**735.463**	**701.571**	**669.740**	**679.548**	**881.424**	**1.004.705**
Καταγγελίες συμβάσεων αορίστου χρόνου	315.070	307.959	295.429	253.438	281.711	310.418
Λήξεις συμβάσεων ορισμένου χρόνου	420.393	393.612	374.311	426.110	599.713	694.287
Οικειοθελείς αποχωρήσεις	*29,4%*	*27,3%*	*27,3%*	*33,1%*	*39,9%*	*41,2%*
Λήξεις συμβάσεων ορισμένου χρόνου	57,2%	56,1%	55,9%	62,7%	68,0%	69,1%

***Πηγή*:** Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΟΑΕΔ – ΕΡΓΑΝΗ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Ένα άλλο σημαντικό εύρημα σχετικά με τη συμπεριφορά της ελληνικής αγοράς εργασίας είναι ότι στη διάρκεια των δύο τελευταίων ετών αυξάνονται σημαντικά οι οικιοθελείς αποχωρήσεις, καθώς και οι λήξεις συμβάσεων ορισμένου χρόνου (βλ. Πίνακα 3.1). Είναι χαρακτηριστικό ότι οι οικιοθελείς αποχωρήσεις αποτελούσαν μέχρι το 2012 περίπου το 27% των συνολικών αποχωρήσεων, το 2013 το 1/3, ενώ κατά τα δύο τελευταία έτη το 40%. Ομοίως, οι λήξεις συμβάσεων ορισμένου χρόνου –οι οποίες μέχρι και το 2012 ήταν περίπου 56% επί του συνόλου των απολύσεων– το 2013 αυξήθηκαν στο 62,7%, ενώ κατά τα δύο τελευταία έτη πλησιάζουν το 70%.

Πίνακας 3.2: Διαχρονική εξέλιξη ετήσιων καταβαλλόμενων επιδομάτων στους επιδοτούμενος ανέργους και στις κύριες κατηγορίες (2010-2015)

Έτος	Σύνολο	Κοινοί και λοιπές κατηγορίες	Εποχικοί τουρισμού
2015	1.444.836	1.138.567	306.269
2014	1.420.671	1.159.683	260.988
2013	2.024.104	1.637.917	386.187
2012	2.714.652	2.255.004	459.648
2011	2.856.532	2.418.683	437.849
2010	2.690.703	2.263.264	427.439
2010-2015	**-1.245.867**	**-1.124.697**	**-121.170**
2010-2015 (%)	***-46,3%***	***-49,7%***	***-28,3%***

***Πηγή*:** Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΟΑΕΔ – ΕΡΓΑΝΗ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ΕΡΓΑΝΗ[34], ο αριθμός των μισθωτών με σχέση ιδιωτικού δικαίου ανήλθε στο 1.619.845, εκ των οποίων το 46,7% είναι γυναίκες (Βλ. Πίνακα 3.3). Οι νέοι μέχρι 24 ετών αναλογούν στο 7,2% αυτών, σχεδόν το 13% έχει ηλικία 25-29 ετών, το ήμισυ των μισθωτών έχει ηλικία 30-44 ετών, σχεδόν το 30% έχει ηλικία 45-64 ετών και μόλις το 0,41% είναι άνω των 64 ετών (Βλ. Πίνακα 3.4).

Πίνακας 3.3: Αριθμός εργαζομένων μισθωτών ανά φύλο (2015) και οι μεταβολές του

Φύλο	2015	%	2014-2015	2013-2014
Σύνολο	**1.619.845**	**100**	**88.666**	**159.729**
Άνδρες	863.837	53,33	52.140	77.578
Γυναίκες	756.008	46,67	36.526	82.151

***Πηγή*:** Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΟΑΕΔ – ΕΡΓΑΝΗ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Πίνακας 3.4: Αριθμός εργαζομένων μισθωτών ανά ηλικιακή ομάδα (2015) και οι μεταβολές του

Εύρος ηλικιών	2015	%	2014-2015	2013-2014
<19	3.837	0,24	360	180
19-24	112.836	6,97	7.054	16.708
25-29	209.047	12,91	4.989	15.391
30-44	803.014	49,57	25.941	70.459
45-64	484.502	29,91	49.208	55.767
>65	6.609	0,41	1.114	1.224
ΣΥΝΟΛΟ	**1.619.845**	**100**	**88.666**	**159.729**

***Πηγή*:** Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΟΑΕΔ – ΕΡΓΑΝΗ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Με μερική ή με εκ περιτροπής εργασία εργάζονται 363.710 άνδρες και γυναίκες, μέγεθος που αναλογεί στο 22,45% των μισθωτών. Το 40,7% αμείβεται από 500 ευρώ μέχρι και 1.000 ευρώ και το 36,8% αμείβεται με πάνω από 1.000 ευρώ (βλ. Πίνακα 3.5).

34. Ειδικό τεύχος (Ιανουάριος 2016). «Αποτελέσματα της ηλεκτρονικής καταγραφής του συνόλου των επιχειρήσεων και των εργαζομένων μισθωτών με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου από 1 έως 21 Οκτωβρίου 2015».

Πίνακας 3.5: Αριθμός εργαζομένων μισθωτών ανά εύρος μηνιαίων αποδοχών (2015) και οι μεταβολές του

Εύρος μηνιαίου μισθού (σε ευρώ)	2015	%	2014-2015	2013-2014
Μερική ή εκ περιτροπής απασχόληση	363.710	**22,45**	29.792	56.386
501-600	155.266	9,59	18.153	31.712
601-700	151.887	9,38	14.511	31.853
701-800	139.596	8,62	10.339	22.986
801-900	115.777	7,15	5.343	12.744
901-1000	96.857	5,98	2.272	5.896
1001-1200	171.139	10,57	0	10.472
1201-1500	152.648	9,42	1.366	-1.475
1501-2000	127.662	7,88	1.709	-2.222
2001-2500	63.958	3,95	1.510	-1.523
2501-3000	31.217	1,93	1.268	-2.117
>=3000	50.128	3,09	2.403	-4.983
ΣΥΝΟΛΟ	**1.619.845**	**100**	**88.666**	**159.729**

***Πηγή*:** Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΟΑΕΔ – ΕΡΓΑΝΗ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Από τους Πίνακες 3.6 και 3.7 παρατηρούμε ότι ο κύριος όγκος τόσο στις επιχειρήσεις όσο και στη μισθωτή απασχόληση συγκεντρώνεται διαχρονικά σε τρεις κλάδους (στο λιανικό εμπόριο, στο χονδρικό εμπόριο και στις δραστηριότητες εστίασης), οι οποίοι απορροφούν σήμερα το 41,9% των επιχειρήσεων και το 33,7% των μισθωτών.

Σε σχέση με το προηγούμενο έτος το λιανικό εμπόριο και οι δραστηριότητες εστίασης εμφανίζουν τις μεγαλύτερες αυξήσεις τόσο σε επιχειρήσεις όσο και σε απασχόληση, ενώ στην ενίσχυση της απασχόλησης συμμετέχουν ακόμη τρεις κλάδοι (δημόσια διοίκηση, χονδρικό εμπόριο, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος).

Σε σχέση με το 2013 όσον αφορά τις επιχειρήσεις, εκτός των παραπάνω τριών κλάδων που συγκεντρώνουν τον κύριο όγκο αυτών, σημαντικές είναι οι αυξήσεις στους κλάδους των καταλυμάτων, των χερσαίων μεταφορών και μεταφορών μέσω αγωγών, καθώς και των δραστηριοτήτων ανθρώπινης υγείας. Σε σχέση με το 2013 όσον αφορά τη μισθωτή απασχόληση, εκτός των παραπάνω πέντε κλάδων όπου οι μισθωτοί αυξήθηκαν σε σχέση με το προηγούμενο έτος, σημαντικό μερίδιο έχουν και οι αυξήσεις σε τρεις ακόμη κλάδους (καταλύματα, βιομηχανία τροφίμων και εκπαίδευση). Η μισθωτή απασχόληση μειώθηκε κυρίως στον κλάδο των ασφαλιστικών, αντασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων, εκτός της κοινωνικής ασφάλισης.

Πίνακας 3.6: Αριθμός κυριότερων επιχειρήσεων ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (2015)

Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας	2015	%	2014-2015	2013-2014
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων	39.957	18,0	1.409	3.440
56 Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	29.486	13,3	1.270	4.369
46 Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων	23.588	10,6	611	412
86 Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	10.484	4,7	646	714
49 Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	9.342	4,2	771	1.615
45 Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	8.192	3,7	414	320
10 Βιομηχανία τροφίμων	7.240	3,3	250	262
96 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	7.150	3,2	325	504
55 Καταλύματα	6.401	2,9	253	2.217
43 Εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες	4.876	2,2	191	363
Σύνολο επιχειρήσεων	**222.281**	**100**	**7.872**	**17.714**

***Πηγή*:** Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΟΑΕΔ – ΕΡΓΑΝΗ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Πίνακας 3.7: Κυριότερος αριθμός εργαζομένων ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (2015)

Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας	2015	%	2014-2015	2013-2014
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων	218.193	13,2	11.398	15.704
46 Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων	171.402	10,4	11.483	9.725
56 Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	167.204	10,1	12.377	31.336
10 Βιομηχανία τροφίμων	79.738	4,8	3.435	6.676
85 Εκπαίδευση	69.458	4,2	-986	11.142
55 Καταλύματα	66.667	4,0	2.989	36.383
86 Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	51.597	3,1	2.605	4.921
84 Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	45.251	2,7	10.935	10.082
49 Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	38.701	2,3	5.337	1.440
52 Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	35.242	2,1	1.528	4.287
35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	23.361	1,4	11.996	620
65 Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός της κοινωνικής ασφάλισης	8.099	0,5	-9.858	-2.507
Μισθωτοί	1.651.176	100	94.056	165.623

***Πηγή*:** Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΟΑΕΔ – ΕΡΓΑΝΗ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

3.6 Φτώχεια και οικονομική ανισότητα

Οι αλλαγές στην αγορά εργασίας σε συνδυασμό με τη λιτότητα προκαλούν σοβαρές κοινωνικές επιπτώσεις, καθώς συμβάλλουν στην αύξηση της φτώχειας, της οικονομικής ανισότητας και την υλικής αποστέρησης. Στο Διάγραμμα 3.19 εξετάζουμε την εξέλιξη βασικών δεικτών φτώχειας στην Ελλάδα κατά την περίοδο 2009-2014. Παρατηρούμε ότι το σχετικό ποσοστό φτώχειας αυξήθηκε από 19,7% το 2009 σε 23,1% το 2013, παρουσιάζοντας ωστόσο το 2014 ελαφρά κάμψη της τάξης του 1%.

Διάγραμμα 3.19: Εξέλιξη βασικών δεικτών ποσοστού (%) φτώχειας στην Ελλάδα (2009-2014)

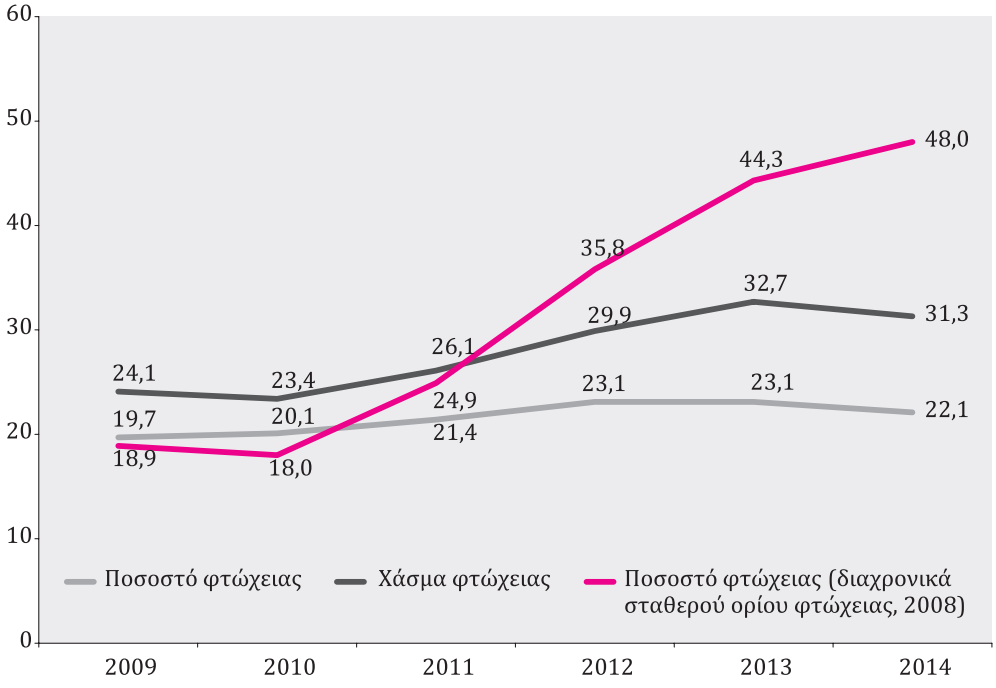

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Η επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης στην Ελλάδα εκφράζεται καλύτερα από το δείκτη της απόλυτης φτώχειας που προκύπτει αν διατηρήσουμε διαχρονικά αμετάβλητο το όριο της φτώχειας βάσει της αγοραστικής δύναμης των εισοδημάτων του 2008. Παρατηρούμε ότι ο συγκεκριμένος δείκτης διαμορφώθηκε το 2014 στο 48%, εμφανίζοντας ραγδαία άνοδο 30 ποσοστιαίων μονάδων σε σχέση με το 2010. Η εξέλιξη αυτή πρακτικά υποδηλώνει υπερδιπλασιασμό του αριθμού των φτωχών πολιτών στη χώρα μας συγκριτικά με το 2010, με κατά προσέγγιση το 48% των νοικοκυριών να διαβιούν πλέον κάτω από το όριο της φτώχειας του

2008. Ανησυχητική είναι ωστόσο και η εξέλιξη του δείκτη χάσματος φτώχειας, που μετρά το «βάθος» του φαινόμενου, καταγράφοντας αύξηση 8 περίπου ποσοστιαίων μονάδων έναντι του 2010. Το στοιχείο αυτό υποδεικνύει μια τάση συνεχούς φτωχοποίησης των φτωχών πληθυσμιακών ομάδων στην Ελλάδα, παρά την ελαφρά υποχώρηση του δείκτη το 2014.

Το Διάγραμμα 3.20 επιβεβαιώνει εμπειρικά τη συμβολή της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής στη διαμόρφωση των κοινωνικών συνθηκών, καταγράφοντας τη σχέση μεταξύ της δημοσιονομικής πολιτικής και των μεταβολών του δείκτη φτώχειας υπολογισμένου βάσει του σταθερού ορίου φτώχειας στις χώρες της Ευρωζώνης την περίοδο 2010-2014. Παρατηρούμε ότι η βίαιη δημοσιονομική προσαρμογή στην Ελλάδα είχε σοβαρές επιπτώσεις στις συνθήκες διαβίωσης των πολιτών, οδηγώντας σε δραματική αύξηση του συγκεκριμένου δείκτη φτώχειας, επιβεβαιώνοντας έτσι την επίδραση της λιτότητας στην υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου στη χώρα μας.[35]

Διάγραμμα 3.20: Δημοσιονομική πολιτική και ποσοστό απόλυτης φτώχειας (διαχρονικά σταθερού ορίου φτώχειας 2008) στην ΕΕ και στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (2010-2014)

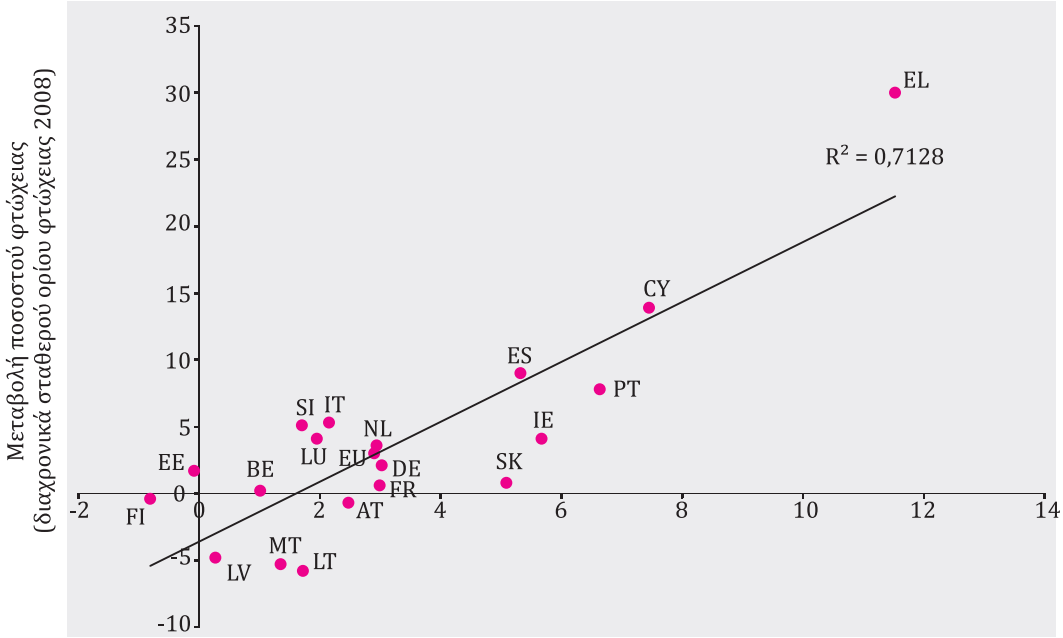

***Πηγή*:** Eurostat, AMECO (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

35. Βλ. τις μελέτες των OECD (2015) και Giannitsis and Zografakis (2015) για μια βαθύτερη ανάλυση των επιπτώσεων των πολιτικών λιτότητας στο διαθέσιμο εισόδημα, στη φτώχεια και στην ανισότητα στην Ελλάδα.

Αντίστοιχα αποτελέσματα προκύπτουν, εξετάζοντας την επίπτωση της εσωτερικής υποτίμησης στη φτώχεια. Όπως διακρίνεται στο Διάγραμμα 3.21, η ραγδαία υποχώρηση των ονομαστικών αποδοχών των εργαζομένων κατά την πενταετία 2010-2014 εμφανίζει υψηλό βαθμό συσχέτισης με την επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου και την αύξηση του δείκτη φτώχειας στην Ελλάδα.

Διάγραμμα 3.21: Ονομαστικοί μισθοί και ποσοστό απόλυτης φτώχειας (διαχρονικά σταθερού ορίου φτώχειας 2008) στην ΕΕ και στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (2010-2014)

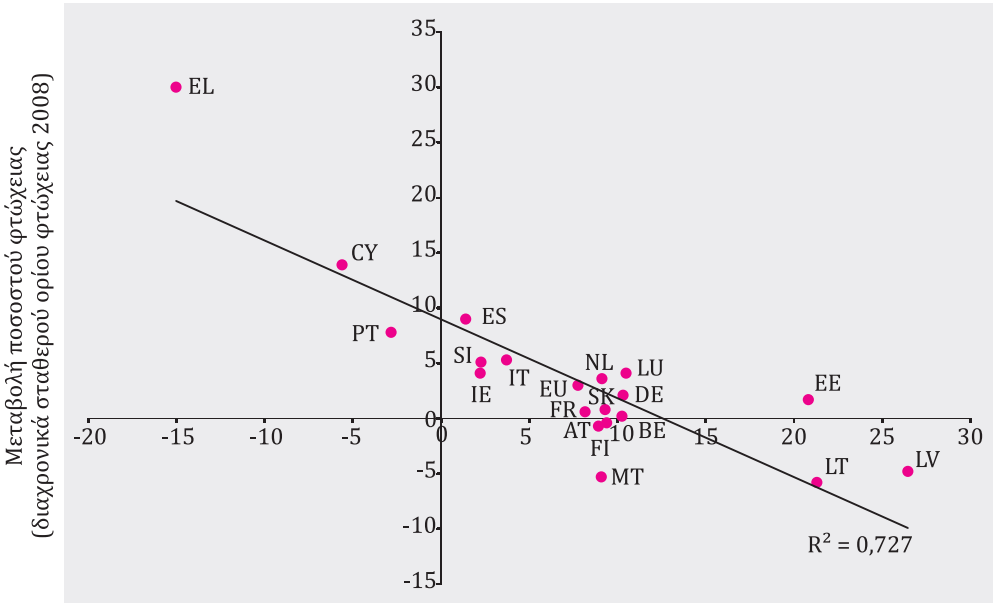

***Πηγή*:** Eurostat, AMECO (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Κομβικό ρόλο στην επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης είχε και η υποβάθμιση του συστήματος κοινωνικής προστασίας τα τελευταία έτη. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.22, μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ η Ελλάδα εμφανίζει την περίοδο 2009-2012 τη μεγαλύτερη μείωση δαπανών κοινωνικής προστασίας σε σταθερές τιμές 2005, παρά την εντυπωσιακή υποχώρηση του ΑΕΠ και την εκρηκτική άνοδο της ανεργίας.[36] Η εξέλιξη αυτή μαρτυρά τη συρρίκνωση και την αποδυνάμωση του κοινωνικού κράτους σε μια εποχή μάλιστα που η ανάγκη για παροχή υπηρεσιών πρόνοιας σε μεγάλο αριθμό πολιτών κρίνεται επιβεβλημένη εξαιτίας των οικονομικών επιπτώσεων των προγραμμάτων προσαρμογής.

36. *Σχετικά με την υποχρηματοδότηση και την ελλιπή αποτελεσματικότητα του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα βλ. ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2015).*

Διάγραμμα 3.22: Ποσοστιαία (%) μεταβολή δαπανών κοινωνικής προστασίας στην ΕΕ-15 (2009-2012, ευρώ ανά κάτοικο, σταθερές τιμές 2005)

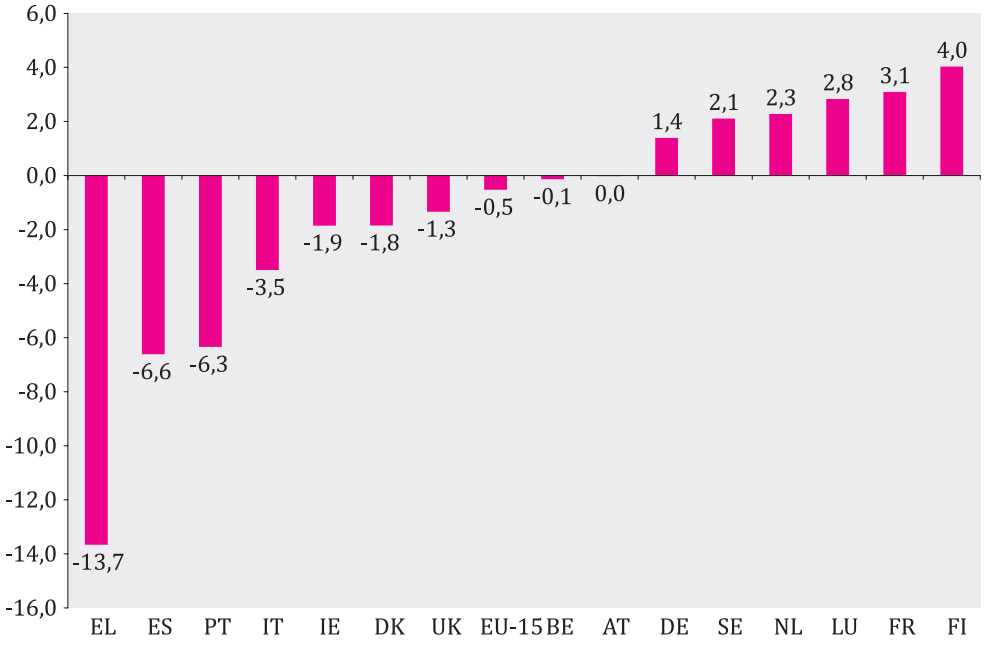

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Δεδομένης της διαχρονικής αναποτελεσματικότητας των δομών κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα, η ραγδαία περιστολή της κρατικής χρηματοδότησης του συστήματος κοινωνικής προστασίας σχετίζεται άμεσα με την αύξηση των φαινομένων φτωχοποίησης και υλικής αποστέρησης στην ελληνική κοινωνία και την απόκλιση του βιοτικού επιπέδου στη χώρα μας από το μέσο ευρωπαϊκό. Παράλληλα με τη διόγκωση της φτώχειας, σημαντική είναι και η διεύρυνση της εισοδηματικής ανισότητας στην Ελλάδα. Όπως διακρίνεται στο Διάγραμμα 3.23, η Ελλάδα κατατάσσεται το 2014 στην τρίτη θέση μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ-15 με το υψηλότερο επίπεδο εισοδηματικής ανισότητας βάσει των τιμών του δείκτη *Gini*. Συγκεκριμένα, το 2014 ο δείκτης *Gini* διαμορφώθηκε στο 34,5 εμφανίζοντας αύξηση της τάξης των 1,4 μονάδων σε σχέση με το 2009.

Η μεταβολή αυτή είναι η τρίτη υψηλότερη που καταγράφεται μεταξύ του συνόλου των υπό εξέταση χωρών της ΕΕ-15. Αντίστοιχη άνοδος παρατηρείται ωστόσο και σε άλλες οικονομίες που επλήγησαν από την κρίση χρέους και εφάρμοσαν το εν λόγω διάστημα ΠΟΠ (πλην της Πορτογαλίας). Η διατήρηση και η επιδείνωση των δεικτών ανισότητας στο σύνολο των οικονομιών της περιφέρειας αποκαλύπτουν τις δυσμενείς κοινωνικές επιπτώσεις των προγραμμάτων λιτότητας, αλλά και τις διογκούμενες αποκλίσεις σε όρους κοινωνικής συνοχής εντός της ΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό είναι ιδιαίτερα ανησυχητική η άνοδος του δείκτη υλικής αποστέρη-

σης, που καταγράφει το ποσοστό των νοικοκυριών με δυσκολία κάλυψης συγκεκριμένων αναγκών αξιοπρεπούς διαβίωσης (Διάγραμμα 3.24). Από τα στοιχεία του διαγράμματος παρατηρούμε ότι το ποσοστό των ελληνικών νοικοκυριών που αδυνατεί να καλύψει έκτακτες, αλλά αναγκαίες δαπάνες αυξήθηκε από 26,6% το 2009 σε 51,8% το 2014, ενώ εκείνο που δυσκολεύεται να πληρώσει εμπρόθεσμα λογαριασμούς αυξήθηκε από 28,7% το 2009 σε 46,4% το 2014. Χαρακτηριστικό επίσης της υποβάθμισης της ποιότητας ζωής των πολιτών τα τελευταία έτη είναι ότι σχεδόν το 33% των νοικοκυριών στη χώρα στερούνται επαρκούς θέρμανσης στο σπίτι (έναντι 15,7% το 2009), ενώ 1 στα 2 νοικοκυριά δεν είναι σε θέση να πραγματοποιήσει διακοπές διάρκειας μίας εβδομάδας το χρόνο.

Διάγραμμα 3.23: Δείκτης ανισότητας *Gini* στην ΕΕ-15 (2009 και 2014)

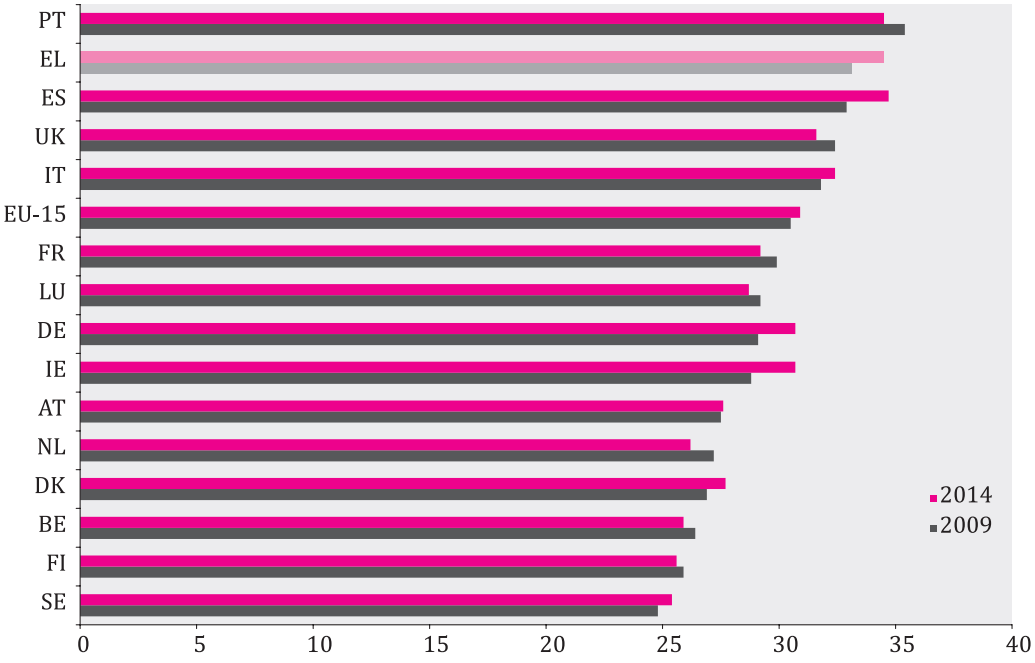

***Πηγή*:** Eurostat

Σημαντικά συμπεράσματα για το κοινωνικό κόστος των πολιτικών λιτότητας εξάγονται από το Διάγραμμα 3.25, που αποτυπώνει την εξέλιξη του δείκτη σοβαρής υλικής αποστέρησης της Eurostat, ο οποίος καταγράφει το ποσοστό των νοικοκυριών που αδυνατούν να καλύψουν τουλάχιστον τέσσερις από τις βασικές ανάγκες διαβίωσης που περιγράφονται στο Διάγραμμα 3.24. Στο σύνολο του πληθυσμού ο δείκτης ανήλθε το 2014 στο 20,9%, εμφανίζοντας αύξηση άνω των 10 ποσοστιαίων μονάδων σε σχέση με το 2009. Ιδιαίτερη ανησυχία προκαλεί και η εξέλιξη του δείκτη σε επιμέρους πληθυσμιακές ομάδες με βάση το καθεστώς απασχόλησης.

Παρατηρούμε ότι το ποσοστό του ανέργων που πλήττεται από συνθήκες σοβαρής υλικής αποστέρησης ανήλθε το 2014 στο 43,4% έναντι 20,2% το 2009, στοιχείο που αντικατοπτρίζει τις συνέπειες που είχε στο βιοτικό επίπεδο της κοινωνικής αυτής ομάδας η σοβαρή υποβάθμιση των υπηρεσιών κοινωνικής προστασίας στη χώρα μας.

Διάγραμμα 3.24: Ποσοστό (%) του πληθυσμού στην Ελλάδα που αδυνατεί να καλύψει συγκεκριμένες βασικές ανάγκες (2009 και 2014)

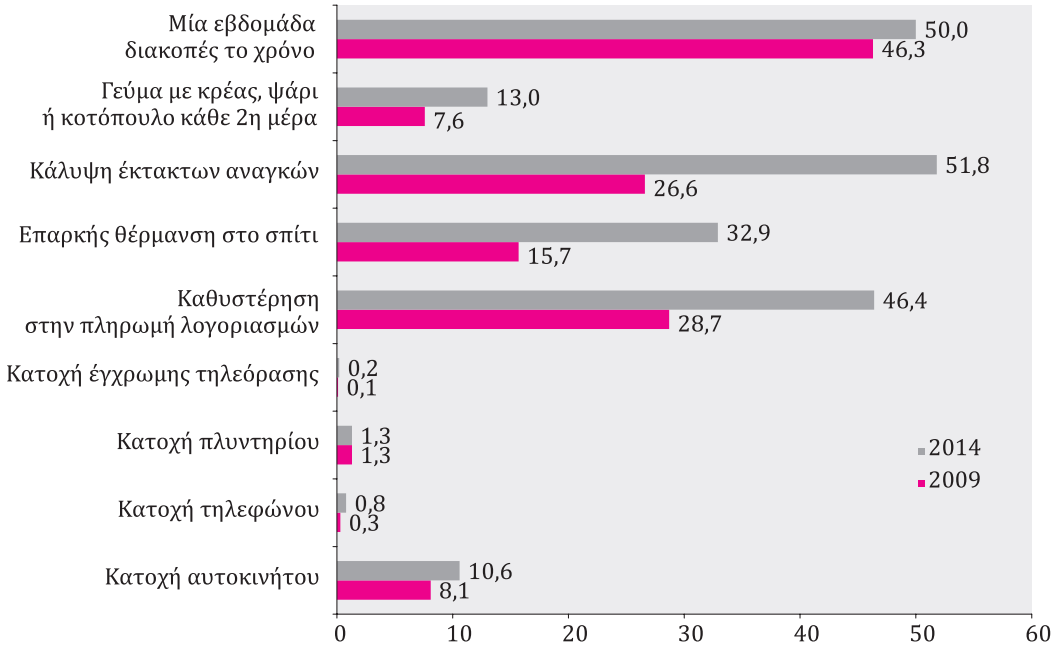

***Πηγή*:** Eurostat

Ενδεικτικό των κοινωνικών προεκτάσεων της επιδείνωσης των εργασιακών συνθηκών είναι και η μεγάλη αύξηση των επεισοδίων σοβαρής υλικής αποστέρησης σε μεγάλο τμήμα των εργαζομένων στη χώρα μας με το ποσοστό να διαμορφώνεται στο 14,6%, υψηλότερα κατά 6,3 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με το 2009. Αντίστοιχη άνοδος καταγράφεται και στις επιμέρους κατηγορίες των εργαζομένων με το ποσοστό των μισθωτών που σε ζει σε συνθήκες σοβαρής υλικής αποστέρησης να ανέρχεται το 2014 στο 13,1% (έναντι 8,1% το 2009) και των αυτοαπασχολούμενων στο 17,6% (έναντι 8,5% το 2009). Αύξηση εμφανίζει τέλος ο δείκτης σοβαρής υλικής αποστέρησης και στην κατηγορία των συνταξιούχων (από 10,2% το 2009 σε 13,1% το 2014), καθώς και σε εκείνη των μη ενεργών οικονομικά ατόμων (από 14,5% το 2009 σε 25,8% το 2014).

Έντονο προβληματισμό δημιουργούν τέλος και τα στοιχεία σχετικά με τη δυνατότητα πρόσβασης των πολιτών σε βασικές υπηρεσίες υγείας. Στο Διάγραμμα 3.26 απεικονίζεται το ποσοστό των ατόμων που αδυνατούν να πραγματοποιήσουν ιατρικές εξετάσεις λόγω υψηλού κόστους για τα έτη 2009 και 2013.

Διάγραμμα 3.25: Δείκτης σοβαρής υλικής αποστέρησης στο σύνολο του πληθυσμού και κατά καθεστώς απασχόλησης στην Ελλάδα (ηλικία άνω των 18, 2009 και 2014)

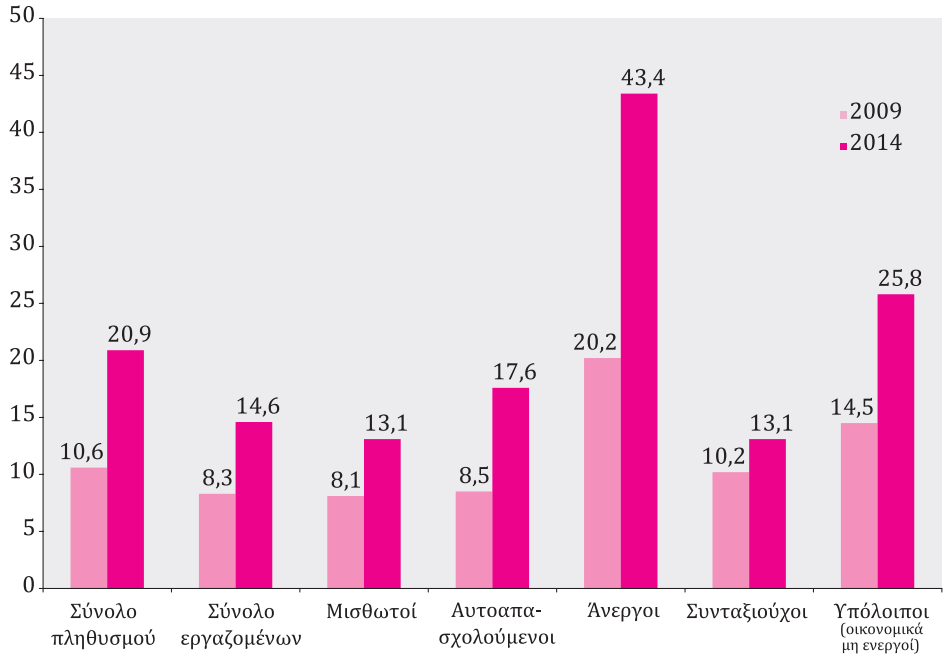

***Πηγή*:** Eurostat

Παρατηρούμε ότι στο σύνολο του πληθυσμού το συγκεκριμένο ποσοστό σχεδόν διπλασιάστηκε, καταγράφοντας αύξηση από 4% το 2009 σε 7,9% το 2013. Η εικόνα γίνεται πιο δραματική στην πληθυσμιακή ομάδα των ανέργων, στην οποία 1 στους 10 πολίτες στερείται βασικών υπηρεσιών υγείας λόγω υψηλού κόστους. Αξιοσημείωτη είναι ωστόσο και η αύξηση του ποσοστού των εργαζομένων που δεν έχουν πρόσβαση σε ιατρικές εξετάσεις λόγω οικονομικών προβλημάτων (από 2,1% το 2009 σε 5,3% το 2013). Ανησυχητικά είναι και τα στοιχεία όσον αφορά την ιδιαίτερα ευαίσθητη και ευάλωτη ομάδα των συνταξιούχων, με το ποσοστό εκείνων που αδυνατούν να πραγματοποιήσουν ιατρικές εξετάσεις να διαμορφώνεται στο 9,3% το 2013 έναντι 6,6% το 2009. Τέλος, για τους υπόλοιπους μη οικονομικά ενεργούς πολίτες το αντίστοιχο ποσοστό ανήλθε το 2013 στο 8,7% συγκριτικά με 5,1% το 2009.

Διάγραμμα 3.26: Αδυναμία πραγματοποίησης ιατρικών εξετάσεων λόγω κόστους στο σύνολο του πληθυσμού και κατά καθεστώς απασχόλησης (%, 2009 και 2013)

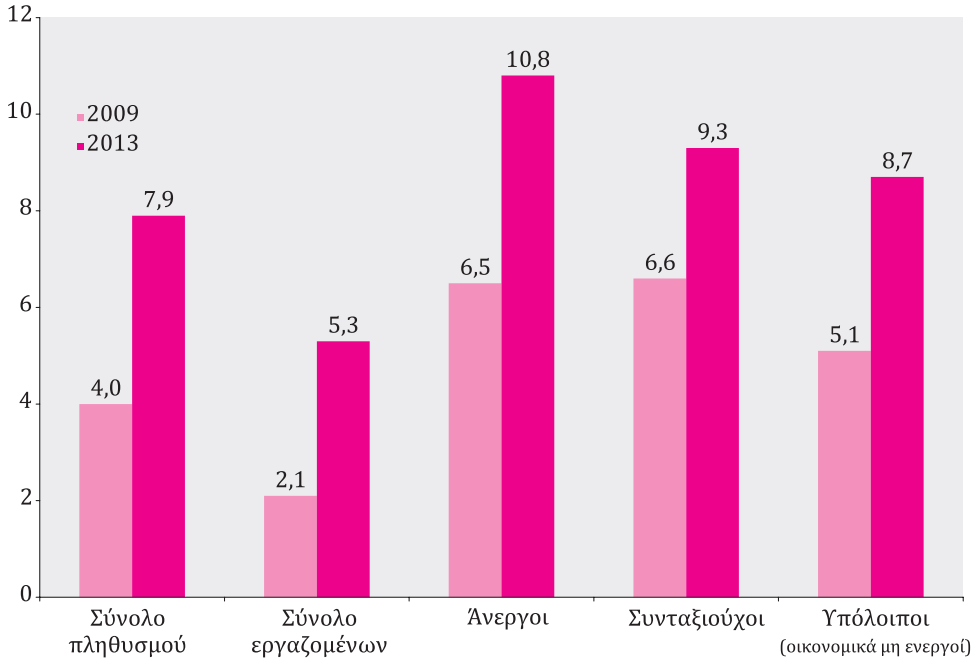

Πηγή: Eurostat

Κεφάλαιο 4

Απορρύθμιση εργασιακών σχέσεων, παραγωγικότητα και μισθοί

Απορρύθμιση εργασιακών σχέσεων, παραγωγικότητα και μισθοί

4.1 Εισαγωγή

Η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων είναι ένας από τους βασικούς πυλώνες των προγραμμάτων λιτότητας, καθώς αποτελεί το θεσμικό εργαλείο υλοποίησης της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης. Το εύρος και η ένταση των αλλαγών που έχουν πραγματοποιηθεί στις εργασιακές σχέσεις αναλύθηκαν εκτενώς στις Ετήσιες Εκθέσεις του ΙΝΕ ΓΣΕΕ των τελευταίων ετών. Θα ήταν χρήσιμο να αναφέρουμε πολύ συνοπτικά ότι οι κυριότερες νομικές αλλαγές και ανατροπές στο σύστημα της διμερούς συλλογικής διαπραγμάτευσης και των ΣΣΕ έγιναν το 2010 (Ν. 3845, Ν. 3871, Ν. 3899), το 2011 (Ν. 4024), το 2012 (Ν. 4046, Πράξη 6 Υπουργικού Συμβουλίου, Ν. 4093), το 2013 (Ν. 4172), το 2014 (Ν. 4254, Ν. 4303) και το 2015 (Ν. 4336).

Οι κυριότερες από αυτές τις αλλαγές είναι οι εξής: αναστολή της διαδικασίας επέκτασης της ισχύος των κλαδικών και των ομοιοεπαγγελματικών ΣΣΕ για όσο χρόνο διαρκεί το ΠΟΠ· αναστολή της αρχής της εύνοιας και υπερίσχυση της επιχειρησιακής ΣΣΕ σε περίπτωση συρροής με κλαδική· δυνατότητα σύναψης επιχειρησιακής ΣΣΕ από νέα συλλογικά μορφώματα εκπροσώπησης των εργαζομένων εκτός συνδικάτων («ενώσεις προσώπων»)· δυνατότητα σύναψης επιχειρησιακής ΣΣΕ και από επιχειρήσεις που απασχολούν λιγότερα από 50 άτομα. Πολύ σημαντική ως προς τις επιπτώσεις της είναι επίσης η παρέμβαση στην καθολικότητα της δέσμευσης της Εθνικής Γενικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας (ΕΓΣΣΕ), η κατάργηση μονομερούς προσφυγής στη Διαιτησία και ο περιορισμός του περιεχομένου της Διαιτητικής Απόφασης.

Όπως έχουμε δείξει εμπειρικά (βλ. ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2015 και Κεφάλαια 2 και 3 της παρούσας Έκθεσης), παρά το γεγονός ότι οι αλλαγές αυτές έχουν επιφέρει σημαντική μείωση στο ΜΚΕ, δεν έχουν προκληθεί τα αποτελέσματα που προέβλεπαν τα προγράμματα λιτότητας, τόσο ως προς την αύξηση της απασχόλησης όσο και ως προς την αύξηση των εξαγωγών. Στις ενότητες που ακολουθούν καταγράφουμε τις επιπτώσεις των προαναφερόμενων θεσμικών παρεμβάσεων στις ΣΣΕ και στις αμοιβές το 2015. Επίσης, παρουσιάζουμε εμπειρικά ευρήματα που δείχνουν ότι δεν υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ ευέλικτων μορφών απασχόλησης και παραγωγικότητας. Το εύρημα αυτό αποδομεί πλήρως το νεοφιλελεύθερο επιχείρημα που συσχετίζει την απορρύθμιση της αγοράς εργασίας με τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

4.2 Η εξέλιξη των ΣΣΕ και των ευέλικτων μορφών εργασίας το 2015

Από την ανάλυση των στοιχείων του Υπουργείου Εργασίας (Πίνακας 4.1) προκύπτει ότι το 2015 οι επιχειρησιακές ΣΣΕ επικρατούν σχεδόν καθολικά, αντιπροσωπεύοντας το 94% του συνόλου των συλλογικών συμβάσεων. Από τις 282 συνολικά ΣΣΕ, οι 263 είναι επιχειρησιακές, μόνο οι 12 είναι εθνικές, κλαδικές ή ομοιοεπαγγελματικές, ενώ 7 είναι τοπικές ομοιοεπαγγελματικές. Η εξέλιξη αυτή είναι συνέχεια της κατάστασης που έχει διαμορφωθεί τα τελευταία χρόνια, κυρίως την περίοδο 2012-2015, στην οποία οι επιχειρησιακές ΣΣΕ υπερβαίνουν το 90% (2012: 97,11%, 2013: 96,69%, 2014: 93,77%). Σε απόλυτους αριθμούς, οι επιχειρησιακές ΣΣΕ από 227 το 2010 αυξάνονται κατακόρυφα σε 976 το 2012, ενώ στη συνέχεια μειώνονται σε 409 το 2013, σε 286 το 2014 και, όπως σημειώσαμε παραπάνω, σε 263 το 2015, με τις κλαδικές/ομοιοεπαγγελματικές ΣΣΕ να μειώνονται από 65 το 2010 σε 12 το 2015.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο υψηλότερος αριθμός επιχειρησιακών ΣΣΕ καταγράφεται το 2012, όταν αυξάνονται σε 976 (από 170 το 2011). Το 2012 είναι το έτος κατά το οποίο αρχίζει η γενικευμένη εφαρμογή του Ν. 4024/11 από τις επιχειρήσεις. Την περίοδο 2013-2015 ο αριθμός των επιχειρησιακών ΣΣΕ μειώνεται σημαντικά, ωστόσο η ποσοστιαία συμμετοχή τους στο σύνολο των ΣΣΕ είναι ιδιαίτερα αυξημένη. Η μείωση που παρατηρείται στον αριθμό των επιχειρησιακών ΣΣΕ μετά το 2012 πολύ πιθανά συνδέεται με τη νέα δομή των εργασιακών σχέσεων, και κυρίως με τη νομοθετική παρέμβαση στην καθολικότητα της δέσμευσης της ΕΓΣΣΕ και την ταυτόχρονη καθιέρωση του νομοθετικά οριζόμενου ελάχιστου μισθού στα 586 ευρώ (510 ευρώ για τους νέους εργαζομένους κάτω των 25 ετών). Με τον τρόπο αυτό υποχωρεί η αναγκαιότητα σύναψης επιχειρησιακών ΣΣΕ, εφόσον η μοναδική υποχρέωση του εργοδότη πλέον είναι η αμοιβή των εργαζομένων βάσει του εθνικού κατώτατου μισθού.

Πίνακας 4.1: Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας (2010-2015)

Έτος	Κλαδικές / εθνικές / ομοιοεπαγγελματικές συμβάσεις	Επιχειρησιακές συμβάσεις	Τοπικές ομοιοεπαγγελματικές συμβάσεις	Σύνολο	Ποσοστό συμμετοχής επιχειρησιακών συμβάσεων (%)
2010	65	227	14	306	74,18
2011	38	170	7	215	79,07
2012	23	976	6	1005	97,11
2013	14	409	0	423	96,69
2014	14	286	5	305	93,77
2015	12	263	7	282	94,03
Σύνολο	**162**	**2273**	**37**	**2472**	

***Πηγή*:** Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Ο Πίνακας 4.2 καταγράφει τα είδη των ατομικών συμβάσεων εργασίας (πλήρης εργασία, μερική εργασία, εκ περιτροπής εργασία) των νέων προσλήψεων για τα έτη 2009-2015 και την ποσοστιαία αναλογία της κάθε μορφής εργασίας στο σύνολο των νέων προσλήψεων. Παρατηρούμε ότι ο αριθμός των προσλήψεων μερικής απασχόλησης και εκ περιτροπής εργασίας, δηλαδή οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης, αυξάνεται διαχρονικά με αντίστοιχη υποχώρηση των προσλήψεων πλήρους απασχόλησης. Η ποσοστιαία αναλογία τους στο σύνολο των προσλήψεων μεταξύ 2009 και 2015 υπερδιπλασιάζεται. Το 2009 οι προσλήψεις με ευέλικτες μορφές εργασίας αντιστοιχούσαν στο 21% του συνόλου των προσλήψεων, ενώ το 2015 αντιστοιχούν στο 55%. Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο 2009-2015 οι προσλήψεις με μερική απασχόληση αυξήθηκαν κατά 329% και με εκ περιτροπής εργασία κατά 707%. Την περίοδο 2014-2015 οι νέες προσλήψεις με μερική απασχόληση είναι αυξημένες κατά 19,6% και με εκ περιτροπής εργασία κατά 45,6%. Τα ευρήματα αυτά μας οδηγούν στην εκτίμηση ότι οι ευέλικτες μορφές εργασίας είναι κύριο χαρακτηριστικό της ελληνικής αγοράς εργασίας, καθώς αποτελούν την πλειονότητα των ατομικών συμβάσεων εργασίας με τις οποίες γίνονται οι νέες προσλήψεις.

Πίνακας 4.2: Νέες προσλήψεις ανά μορφή σύμβασης/απασχόλησης (2009-2015)

Έτος	Νέες προσλήψεις – Συμβάσεις					
	Πλήρης εργασία	Μερική εργασία	Εκ περιτροπής εργασία	Γενικό σύνολο νέων προσλήψεων	Σύνολο μερικής και εκ περιτροπής εργασίας	Ποσοστό ευέλικτων μορφών εργασίας επί του συνόλου (%)
2015	805.064	677.521	326.967	**1.809.552**	1.004.488	55,5
2014	775.221	566.373	224.545	**1.566.139**	790.918	50,5
2013	593.337	412.019	101.868	**1.107.224**	513.887	46,4
2012	375.843	241.985	66.615	**684.443**	308.600	45,1
2011	460.706	233.558	68.300	**762.564**	301.858	39,6
2010	586.281	228.994	60.677	**875.952**	289.671	33,1
2009	746.911	157.738	40.489	**945.138**	198.227	21,0
Απόκλιση 2009-2015	58.153	519.783	286.478	864.414	806.261	
Απόκλιση 2009-2015 (%)	7,79	329,52	707,55	91,46	406,74	
Απόκλιση 2014-2015	29.843	111.148	102.422	243.413	213.570	
Απόκλιση 2014-2015 (%)	3,85	19,62	45,61	15,54	27,00	

***Πηγή*:** Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΕΡΓΑΝΗ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Η ευελιξία της αγοράς εργασίας ενισχύεται και επιταχύνεται και από τη μετατροπή των ατομικών συμβάσεων εργασίας από συμβάσεις εργασίας πλήρους απασχόλησης σε συμβάσεις μερικής απασχόλησης και εκ περιτροπής εργασίας (βλ. Πίνακα 4.3). Παρατηρούμε ότι ο αριθμός των μετατροπών των ατομικών συμβάσεων από πλήρη απασχόληση σε μερική απασχόληση και εκ περιτροπής εργασία μετά το 2011 κυμαίνεται σε αρκετά υψηλότερο επίπεδο συγκριτικά με την περίοδο 2009-2010, παρά τη σημαντική μείωση του κατώτατου μισθού. Ο υψηλότερος αριθμός μετατροπών των ατομικών συμβάσεων εργασίας εμφανίζεται κατά το έτος 2012, οπότε ο συνολικός αριθμός μετατροπών ατομικών συμβάσεων ανέρχεται σε 84.490.

Κατά τα έτη 2013-2014, ο αριθμός των μετατροπών αυτών μειώνεται (2013: 58.054, 2014: 45.789), για να αυξηθεί κατά το 2015 στο επίπεδο των 57.251. Το ποσοστό μεταβολής των μετατροπών των ατομικών συμβάσεων από πλήρη εργασία σε μερική και εκ περιτροπής την περίοδο 2009-2015 παρουσιάζει συνολική άνοδο της τάξης του 237%. Την ίδια περίοδο εντυπωσιακή είναι η ποσοστιαία αύξηση κατά 1.645% των αναγκαστικών μετατροπών των ατομικών συμβάσεων εργασίας σε εκ περιτροπής εργασία μονομερώς από τον εργοδότη. Τέλος, οι μετατροπές των ατομικών συμβάσεων από πλήρη απασχόληση σε μερική και σε «εθελοντική» εκ περιτροπής εργασία έχουν αυξηθεί κατά τη διάρκεια της παραπάνω περιόδου κατά 153% και κατά 277% αντίστοιχα.

Πίνακας 4.3: Μετατροπές συμβάσεων πλήρους εργασίας σε ευέλικτες μορφές απασχόλησης (2009-2015)

Έτος	Μετατροπή σύμβασης πλήρους εργασίας σε:					
	Μερική απασχόληση	Εκ περιτροπής με σύμφωνη γνώμη του εργαζόμενου	Εκ περιτροπής με μονομερή γνώμη του εργοδότη	Σύνολο εκ περιτροπής	Γενικό σύνολο μεταβολών	Συμμετοχή εκ περιτροπής στο σύνολο μεταβολών (%)
2015	30.928	15.641	10.682	26.323	57.251	46
2014	25.488	12.405	7.896	20.301	45.789	44
2013	28.410	14.258	15.386	29.644	58.054	51
2012	49.640	21.478	13.372	34.850	84.490	41
2011	32.420	19.128	7.414	26.542	58.962	45
2010	18.713	6.527	1.013	7.540	26.253	29
2009	12.219	4.146	612	4.758	16.977	28
Απόκλιση 2009-2015	18.709	11.495	10.070	21.565	40.274	54
Απόκλιση 2009-2015 (%)	153,11	277,26	1645,42	453,24	237,23	
Απόκλιση 2014-2015	5.440	3.236	2.786	6.022	11.462	53
Απόκλιση 2014-2015 (%)	21,34	26,09	35,28	29,66	25,03	

***Πηγή*:** Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΕΡΓΑΝΗ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

4.3 Ευέλικτες μορφές απασχόλησης και παραγωγικότητα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας (2008-2014)

Η αύξηση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης δεν έχει αρνητικές επιπτώσεις μόνο σε βασικά μεγέθη της αγοράς εργασίας (μείωση μισθών, επιδείνωση των συνθηκών απασχόλησης, επισφάλεια της εργασίας, απουσία προοπτικών δημιουργίας καριέρας κ.ά.), αλλά και σε βασικά μακροοικονομικά μεγέθη που προσδιορίζουν τις επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας. Πέραν της μείωσης του όγκου του συντελεστή εργασία στην παραγωγική διαδικασία, οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης συνδέονται αρνητικά και με την παραγωγικότητα, η οποία με τη σειρά της προσδιορίζει τη μεταβολή του ΑΕΠ, και κυρίως τη διατηρησιμότητα της ανταγωνιστικότητας. Επιπλέον, πολύ σημαντικό είναι το γεγονός ότι, καθώς η μερική και η προσωρινή απασχόληση αποτελούν θεσμικά εργαλεία μείωσης του κόστους εργασίας, είναι πολύ πιθανό να λειτουργούν ως υποκατάστατα και αντικίνητρα επενδύσεων για τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό και την οργανωτική αναδιάρθρωση της παραγωγής. Συνεπώς, η αύξηση των ευέλικτων μορφών εργασίας είναι πιθανό να εγκλωβίζει επιχειρήσεις και κλάδους της οικονομίας σε έναν φαύλο κύκλο απουσίας επενδύσεων, χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης και χαμηλής παραγωγικότητας.[37]

Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο 2008-2014 η μερική απασχόληση αυξήθηκε κατά 28,4% και ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης το 2014 ήταν στο 9,5%. Η προσωρινή απασχόληση, αν και περισσότερο διαδεδομένη, καθώς καλύπτει μεγαλύτερο φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας, μειώθηκε την ίδια περίοδο κατά 24%, διατηρώντας ωστόσο το μερίδιό της στο 7,5% της συνολικής απασχόλησης. Η ευελιξία της αγοράς εργασίας ενισχύθηκε ωστόσο και από τη δυνατότητα απόλυσης χωρίς αποζημίωση των εργαζομένων που δεν έχουν συμπληρώσει ένα χρόνο στην επιχείρηση. Η παρουσία αυτών των μορφών απασχόλησης στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας ποικίλλει. Οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης είναι ιδιαίτερα διαδεδομένες στις υπηρεσίες. Για μια σειρά λόγους, που πιθανά συνδέονται με την οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά και με τα γενικότερα χαρακτηριστικά της, η μερική και η προσωρινή απασχόληση έχουν σχετικά περιορισμένη παρουσία στους κλάδους της μεταποίησης. Σε μερικούς μάλιστα κλάδους δεν χρησιμοποιείται καθόλου μερική απασχόληση τόσο το 2008 όσο και το 2014. Τέτοιοι είναι οι κλάδοι της παραγωγής προϊόντων πετρελαίου, της παραγωγής φαρμακευτικών προϊόντων, της κατασκευής ηλεκτρολογικού εξοπλισμού και της κατασκευής μηχανοκίνητων οχημάτων, ενώ στους κλάδους της παραγωγής προϊόντων πετρελαίου και της παραγωγής φαρμακευτικών προϊόντων δεν χρησιμοποιείται ούτε προσωρινή απασχόληση. Πρέπει να σημειωθεί ότι στους κλάδους στους οποίους γίνεται χρήση μερικής και προσωρινής απασχόλησης το φάσμα

37. *Βλ. Huselid (1995), Kleinknecht (2009), Lucidi (2012).*

των μεριδίων τους είναι περιορισμένο συγκριτικά με τις υπηρεσίες.[38] Οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης τείνουν να παρουσιάζουν ιδιαίτερα υψηλές συγκεντρώσεις σε κλάδους των υπηρεσιών που απευθύνονται προς τους καταναλωτές και δεν απαιτούν υψηλό κεφαλαιουχικό εξοπλισμό, όπως οι κλάδοι των νοικοκυριών ως εργοδοτών, της διασκέδασης και των αθλητικών δραστηριοτήτων, των τεχνών και των λοιπών διοικητικών δραστηριοτήτων.

Το ποσοστό μεταβολής της μερικής απασχόλησης κυμάνθηκε μεταξύ του -100% στον κλάδο των ορυχείων–λατομείων, που απώλεσε όλη τη μερική απασχόληση και δεν κάνει πλέον χρήση της, και του 987,5% στον κλάδο της επισκευής Η/Υ. Η προσωρινή απασχόληση κυμάνθηκε μεταξύ του -100% στους κλάδους της επισκευής Η/Υ, της κατασκευής μηχανοκίνητων οχημάτων και της κατασκευής Η/Υ, όπου δεν γίνεται καθόλου χρήση προσωρινής εργασίας, και του 71,3% στον κλάδο των χερσαίων μεταφορών. Στη χρήση της μερικής απασχόλησης μείωση εμφάνισαν κυρίως κλάδοι του δευτερογενούς τομέα, όπως οι τράπεζες και η δημόσια διοίκηση, ενώ ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς αύξησης σημείωσαν κλάδοι κυρίως των υπηρεσιών.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ανάμεσα στους κλάδους με υψηλούς ρυθμούς αύξησης της μερικής απασχόλησης εντοπίζονται και κλάδοι της μεταποίησης, όπως οι κλάδοι της επισκευής και της εγκατάστασης μηχανημάτων και εξοπλισμού, της κατασκευής προϊόντων από ελαστικό και των τροφίμων. Οι κλάδοι που μείωσαν την προσωρινή απασχόληση κάλυπταν όλο το φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας, ενώ ο περιορισμένος αριθμός κλάδων που την αύξησαν αφορούσε κλάδους των υπηρεσιών, τη γεωργία-κτηνοτροφία και δύο μόνο κλάδους της μεταποίησης, τον κλάδο των τροφίμων-ποτών και της παραγωγής χημικών ουσιών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα εμπειρικά ευρήματα αναφορικά με την επενδυτική συμπεριφορά των κλάδων και τη χρήση ευέλικτων μορφών εργασίας. Οι κλάδοι με τις υψηλότερες επενδύσεις[39] κατά την περίοδο της κρίσης εμφάνισαν είτε πλήρη απουσία μερικής απασχόλησης (ορυχεία και λατομεία, παραγωγή προϊόντων πετρελαίου) είτε περιορισμένη χρήση της μερικής απασχόλησης (φαρμακευτικά προϊόντα, κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού, κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ηλεκτρισμός, ύδρευση, διαχείριση λυμάτων) με παράλληλη, στις περισσότερες περιπτώσεις, περιορισμένη χρήση και της προσωρινής απασχόλησης.

Στις υπηρεσίες η εικόνα ήταν διαφορετική, καθώς συνυπήρχαν κλάδοι με υψηλές επενδύσεις που έκαναν περιορισμένη χρήση ευέλικτων μορφών απασχόλησης (μεταφορές και αποθήκευση, δημόσια διοίκηση) με κλάδους που έκαναν αυξημένη

38. *Βλ. Ευστράτογλου (2015).*

39. *Μέσες ετήσιες επενδύσεις σχηματισμού παγίου κεφαλαίου σε τρέχουσες τιμές της περιόδου 2008-2014 (ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί).*

χρήση (διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες, εκπαίδευση). Ωστόσο, και στις υπηρεσίες οι κλάδοι με τα πολύ υψηλά μερίδια μερικής και προσωρινής απασχόλησης ήταν κλάδοι που απευθύνονται προς τους καταναλωτές και χαρακτηρίζονται από χαμηλή ροπή προς επενδύσεις (δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, δραστηριότητες κοινωνικής μέριμνας).

Επίσης, στην πλειονότητά τους οι κλάδοι που αύξησαν την παραγωγικότητά τους εμφάνισαν είτε μείωση της μερικής και της προσωρινής απασχόλησης είτε περιορισμένη αύξηση, υπό την επίδραση κυρίως της γενικότερης τάσης αύξησης της μερικής απασχόλησης.[40] Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί ότι η αύξηση της παραγωγικότητας ήταν αποτέλεσμα κυρίως της μείωσης της απασχόλησης με ρυθμούς υψηλότερους από τη μείωση της παραγωγής. Συνεπώς, η αύξηση της μερικής απασχόλησης υποδηλώνει ταυτόχρονα και υποκατάσταση πλήρους από μερική απασχόληση (Ευστράτογλου, 2015).

Στους κλάδους στους οποίους μειώθηκε η παραγωγικότητα εντοπίστηκε και η πλειονότητα των κλάδων όπου σημείωσε άνοδο η μερική απασχόληση, καθώς και το σύνολο των κλάδων στους οποίους αυξήθηκε η προσωρινή απασχόληση. Και εδώ οι ιδιαίτερα υψηλοί ρυθμοί αύξησης της μερικής απασχόλησης εμφανίστηκαν στις υπηρεσίες (αρχιτεκτονικές υπηρεσίες και δραστηριότητες μηχανικών, λοιπές υποστηρικτικές δραστηριότητες, άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες) αναδεικνύοντας την αρνητική σχέση μεταξύ παραγωγικότητας και ευέλικτων μορφών απασχόλησης. Σε κάποιες περιπτώσεις, οι υψηλοί ρυθμοί αύξησης της μερικής απασχόλησης συνδυάστηκαν με πιο περιορισμένες μειώσεις της παραγωγικότητας (αεροπορικές μεταφορές, υγεία και ταχυδρομικές δραστηριότητες). Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι κανένας κλάδος στον οποίο σημειώθηκε αύξηση της προσωρινής απασχόλησης δεν εμφάνισε άνοδο της παραγωγικότητας.

Το Διάγραμμα 4.1 δείχνει τη σχέση μεταξύ παραγωγικότητας και μερικής και προσωρινής απασχόλησης στους κλάδους υψηλής παραγωγικότητας το 2008 και το 2014. Παρατηρούμε ότι οι κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας (παρά τη σημαντική τους διαφοροποίηση στα δύο έτη) φαίνεται να συνδέονται είτε με πλήρη απουσία είτε με περιορισμένα μερίδια μερικής και προσωρινής απασχόλησης, που στην πλειονότητά τους είναι χαμηλότερα από τον μέσο όρο της χώρας και στα δύο έτη ανάλυσης. Και εδώ υπάρχουν εξαιρέσεις, με κλάδους που εμφάνισαν σχετικά υψηλά μερίδια μερικής απασχόλησης (λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες, δραστηριότητες οργανώσεων, παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο κ.ά) και προσωρινής απασχόλησης (επεξεργασία λυμάτων, αποβλήτων κ.ά, δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης, αεροπορικές μεταφορές).

---

40. Εξαιρέσεις υπήρχαν, ωστόσο περιορίζονταν σε κλάδους με μικρή απασχόληση, όπως η δασοκομία, οι δραστηριότητες εκμίσθωσης και ενοικίασης, καθώς και οι δραστηριότητες οργανώσεων, που εμφάνισαν υψηλούς ρυθμούς αύξησης της μερικής απασχόλησης.

Διάγραμμα 4.1: Παραγωγικότητα, μερική και προσωρινή απασχόληση στους κλάδους υψηλής παραγωγικότητας (2008 και 2014)

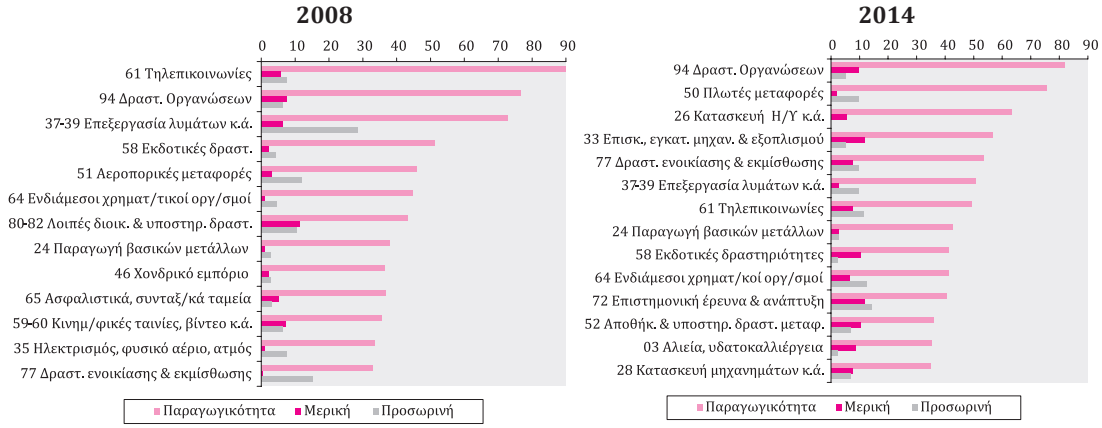

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Ωστόσο, με εξαίρεση τον κλάδο των λοιπών διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών, πρόκειται για κλάδους με περιορισμένη απασχόληση.

Το Διάγραμμα 4.2 δείχνει τη σχέση μεταξύ παραγωγικότητας και μερικής και προσωρινής απασχόλησης στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας το 2008 και το 2014.

Διάγραμμα 4.2: Παραγωγικότητα, μερική και προσωρινή απασχόληση στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας (2008 και 2014)

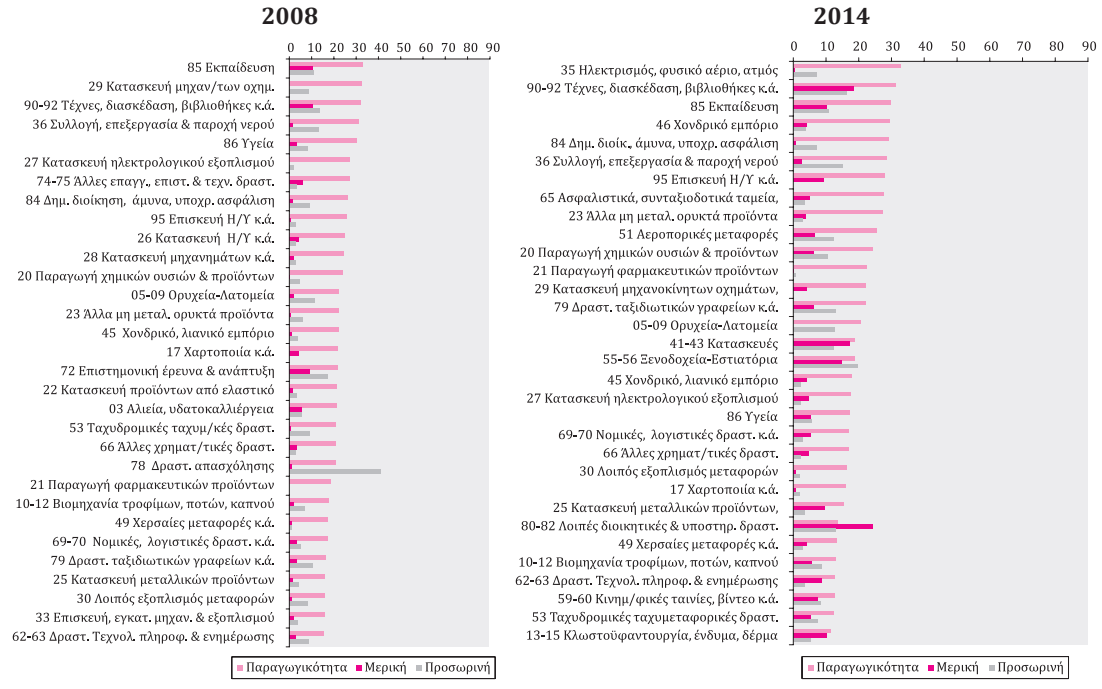

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Παρατηρούμε ότι σε έναν μεγάλο αριθμό κλάδων οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης,, και ειδικότερα η μερική απασχόληση, είχαν περιορισμένη παρουσία και στα δύο έτη ανάλυσης. Ειδικότερα δε στους κλάδους με μέση προς υψηλή παραγωγικότητα τα μερίδια μερικής και προσωρινής απασχόλησης είναι μικρά, δίνοντας και σε αυτή την κλαδική ταξινόμηση εμπειρικές ενδείξεις υπέρ μιας αρνητικής σχέσης ανάμεσα στην παραγωγικότητα και στις ευέλικτες μορφές απασχόλησης.

Το Διάγραμμα 4.3 δείχνει τη σχέση μεταξύ παραγωγικότητας και μερικής και προσωρινής απασχόλησης στους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας το 2008 και το 2014. Παρατηρούμε ότι στην πλειονότητά τους εμφάνισαν υψηλά –και σε κάποιες περιπτώσεις ιδιαίτερα υψηλά– μερίδια μερικής και προσωρινής απασχόλησης. Έντεκα στους δέκα πέντε κλάδους εμφάνισαν χαμηλή παραγωγικότητα και στα δύο έτη ανάλυσης, παρέχοντας ενδείξεις της αδυναμίας τους να τη βελτιώσουν. Ανάμεσά τους βρίσκονται εγκλωβισμένοι μεγάλοι ως προς την απασχόληση (αλλά και την παραγωγή) κλάδοι της οικονομίας, όπως η γεωργία-κτηνοτροφία, το λιανικό εμπόριο, οι κατασκευές και τα ξενοδοχεία–εστιατόρια, με τους δύο τελευταίους κλάδους να βελτιώνουν σχετικά την παραγωγικότητά τους και να εντάσσονται στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας το 2014. Ιδιαίτερα μάλιστα στις κατασκευές, η βελτίωση αυτή οφείλεται κυρίως στη μεγάλη μείωση της απασχόλησης. Οι κλάδοι χαμηλής παραγωγικότητας προέρχονται και από τους τρεις παραγωγικούς τομείς (στην πλειονότητά τους από τις υπηρεσίες) και στο σύνολό τους είναι κλάδοι με χαμηλή και με μέση προς χαμηλή τεχνολογική εξειδίκευση και χαμηλής έντασης δεξιοτήτων, γεγονός που ερμηνεύει σε μεγάλο βαθμό και τη χαμηλή τους παραγωγικότητα. Η απουσία επενδύσεων, σε συνδυασμό με την υιοθέτηση στρατηγικών περιορισμού του κόστους εργασίας, φαίνεται να εγκλωβίζει τους κλάδους αυτούς σε μια κατάσταση μόνιμα χαμηλής παραγωγικότητας.

Διάγραμμα 4.3: Παραγωγικότητα, μερική και προσωρινή απασχόληση στους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας (2008 και 2014)

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Τα παραπάνω εμπειρικά ευρήματα αποτελούν σημαντική ένδειξη ότι υπάρχει αρνητική συσχέτιση μεταξύ του ρυθμού μεταβολής της παραγωγικότητας και των ευέλικτων μορφών απασχόλησης. Η αρνητική αυτή συσχέτιση φαίνεται να συνδέεται πολύ λιγότερο με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των απασχολουμένων σε αυτές και πολύ περισσότερο με τις συνθήκες που διαμορφώνουν οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης αναφορικά με τις επενδύσεις, την τεχνολογική εξειδίκευση, τις οργανωτικές αναδιαρθρώσεις της παραγωγής και την ανάπτυξη των δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού. Κατά συνέπεια, η προσπάθεια αύξησης της παραγωγικότητας στους κλάδους και στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα της απορρύθμισης της αγοράς εργασίας και της επέκτασης των ευέλικτων μορφών απασχόλησης. Η επέκταση της ευελιξίας και η μείωση του κόστους εργασίας φαίνεται να λειτουργούν ως παγίδα που εγκλωβίζει πολλούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας σε έναν φαύλο κύκλο χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, χαμηλής έντασης δεξιοτήτων και χαμηλής παραγωγικότητας, με αποτέλεσμα την αδυναμία τους να βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητα και τη θέση τους στο εγχώριο και στο διεθνές παραγωγικό σύστημα. Σε αντίθεση λοιπόν με τη λογική των προγραμμάτων προσαρμογής, η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας δεν αυξάνει την ανταγωνιστικότητα, παρά μόνο το αναπτυξιακό έλλειμμα της ελληνικής οικονομίας και τη φτωχοποίηση των εργαζομένων, καθώς η υποκατάσταση πλήρους από μερική απασχόληση, η υποκατάσταση προσωρινής απασχόλησης από απασχόληση χωρίς αποζημίωση απόλυσης και η υποκατάσταση αμειβόμενων από μη αμειβόμενες υπερωρίες αυξάνουν δραματικά την άνιση διανομή του εισοδήματος.

4.4 Μισθολογικές εξελίξεις στην Ελλάδα και στην ΕΕ

Οι μισθολογικές επιπτώσεις για τους εργαζομένους από τη δραστική μείωση του κατώτατου μισθού και την αποδόμηση και διάβρωση της συλλογικής διαπραγμάτευσης και των ΣΣΕ, καθώς και άλλες μισθολογικές εξελίξεις σε επιμέρους κλάδους της οικονομίας έχουν αναλυθεί διεξοδικά σε προηγούμενες εκθέσεις και μελέτες (βλ., για παράδειγμα, Ετήσια Έκθεση ΙΝΕ ΓΣΕΕ του έτους 2014 και του έτους 2015· Καψάλης και Τριανταφύλλου, 2014). Συνοπτικά και σε ό,τι αφορά τους μισθούς στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, κατά τη διάρκεια των ΠΟΠ οι ονομαστικές αποδοχές στον μη τραπεζικό ιδιωτικό τομέα μειώθηκαν κατά 2,9% το 2010, 1,7% το 2011, 9,3% το 2012, 8% το 2013 και 1,4% (εκτίμηση) το 2014 (ΤτΕ, 2015β). Οι μέσες ακαθάριστες ονομαστικές αποδοχές στον επιχειρηματικό τομέα (ο οποίος περιλαμβάνει τις ιδιωτικές και τις δημόσιες επιχειρήσεις, καθώς και τις τράπεζες) μειώθηκαν κατά 2,2% το 2014, ενώ εκτιμάται οριακή αύξηση της τάξης του 0,5% για το 2015 (ΤτΕ, 2015α).

Από την επεξεργασία των στοιχείων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (β΄ τρίμηνο 2015) και ειδικότερα από τα ερωτηματολόγια σχετικά με το ύψος των

μηνιαίων αμοιβών που απολαμβάνουν οι μισθωτοί του ιδιωτικού τομέα (βλ. Διάγραμμα 4.4) προκύπτει ότι οι ερωτώμενοι δηλώνουν καθαρές μηνιαίες αποδοχές κάτω των 800 ευρώ σε ποσοστό 50% (14,5% μέχρι 499 ευρώ, 22% μεταξύ 500-699 ευρώ και 13,5% μεταξύ 700-800 ευρώ), μεταξύ 800-1.000 ευρώ σε ποσοστό 18,6% και άνω των 1.000 ευρώ σε ποσοστό 15,7% (9,8% μεταξύ 1.000-1.299 ευρώ και 5,9% άνω των 1.300 ευρώ).

Διάγραμμα 4.4: Ποσοστιαία κατανομή εργαζομένων του ιδιωτικού τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (2015:2)

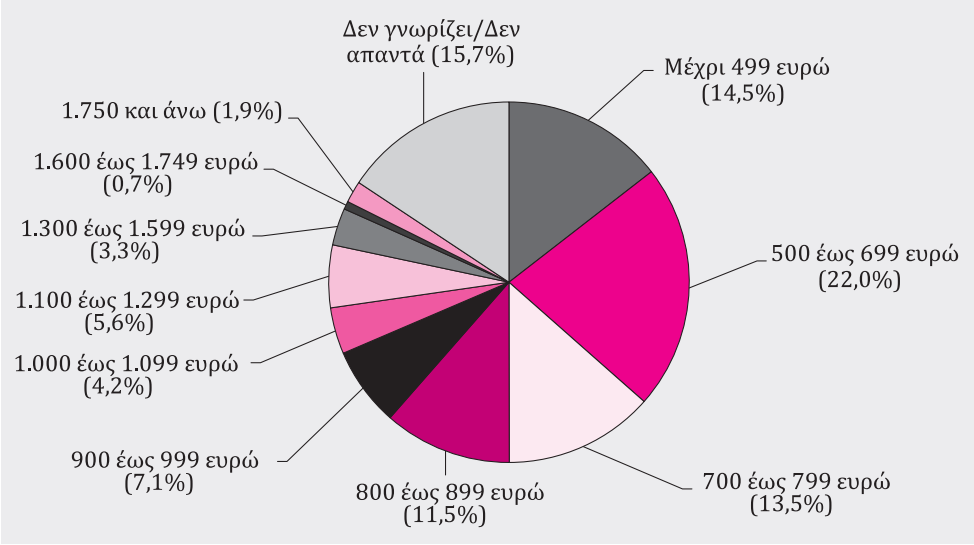

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (β΄ τρίμηνο 2015) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Από τη σύγκριση των ευρημάτων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού το β΄ τρίμηνο των ετών 2009 και 2015 στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας (Βλ. Διάγραμμα 4.5), παρατηρούμε ότι έχει αυξηθεί σημαντικά το ποσοστό των χαμηλόμισθων εργαζομένων με καθαρές μηνιαίες αποδοχές κάτω των 700 ευρώ, το οποίο ανέρχεται πλέον σε 36,5% το 2015 (από 13,1% το 2009), ενώ μειώνεται κατά 2 περίπου ποσοστιαίες μονάδες το ποσοστό για αποδοχές μεταξύ 700-899 ευρώ (25% το 2015 από 27,3% το 2009). Παράλληλα, έχει μειωθεί δραστικά το ποσοστό των εργαζομένων με καθαρές μηνιαίες αποδοχές μεταξύ 900-1.300 ευρώ, το οποίο ανέρχεται σε 16,9% το 2015 (από 35,7% το 2009).

Σε ό,τι αφορά την εξέλιξη των αποδοχών στον δημόσιο τομέα κατά τη διάρκεια των προγραμμάτων προσαρμογής, η μείωση των μέσων ακαθάριστων ονομαστικών αποδοχών, με βάση τη μέση μισθολογική δαπάνη, υπολογίζεται σε 7,7% το 2010, 0,5% το 2011, 3,8% το 2012, 1,2% το 2013 και 0,8% το 2014 (ΤτΕ, 2015β) και εκτιμάται οριακή αύξηση της τάξης του 0,5% για το 2015 (ΤτΕ, 2015α).

Διάγραμμα 4.5: Ποσοστιαία κατανομή εργαζομένων του ιδιωτικού τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (σύγκριση 2009:2 και 2015:2)

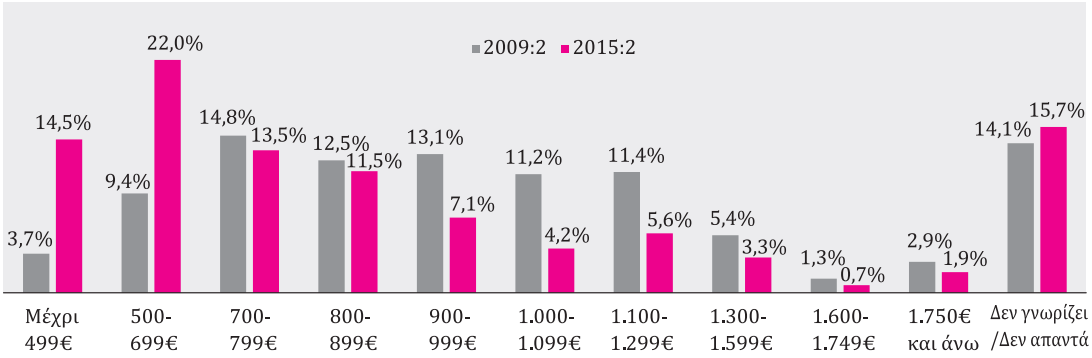

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (β΄ τρίμηνο 2009 και β΄ τρίμηνο 2015) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Τα Διάγραμμα 4.6 δείχνει το ύψος των καθαρών μηνιαίων αποδοχών που απολαμβάνουν οι μισθωτοί του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Προκύπτει ότι οι ερωτώμενοι δηλώνουν καθαρές μηνιαίες αποδοχές κάτω των 800 ευρώ σε ποσοστό 10,3% (2,1% έως 500 ευρώ, 3,5% μεταξύ 500-699 ευρώ και 4,7% μεταξύ 700-800 ευρώ), μεταξύ 800-1.000 ευρώ σε ποσοστό 25,5% και άνω των 1.000 ευρώ σε ποσοστό 51,6% (36,7% μεταξύ 1.000-1.299 ευρώ και 14,9 % άνω των 1.300 ευρώ).

Διάγραμμα 4.6: Ποσοστιαία κατανομή εργαζομένων του ευρύτερου δημόσιου τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (2015:2)

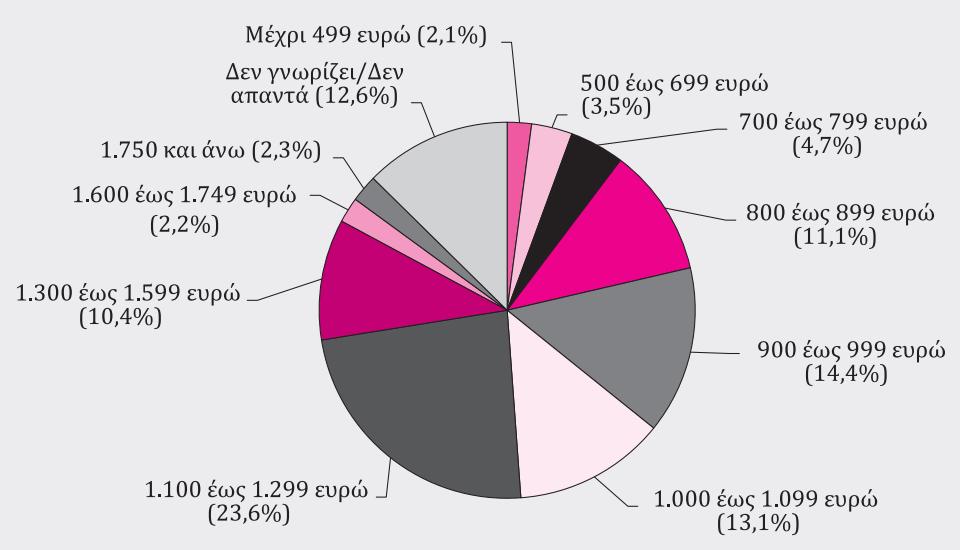

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (β΄ τρίμηνο 2015) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Από τη σύγκριση των ευρημάτων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού ανάμεσα στο β΄ τρίμηνο του 2009 και στο β΄ τρίμηνο του 2015 (Διάγραμμα 4.7) προκύπτει ότι στον ευρύτερο δημόσιο τομέα έχει αυξηθεί σημαντικά το ποσοστό των εργαζομένων με καθαρές μηνιαίες αποδοχές κάτω των 1.000 ευρώ, το οποίο ανέρχεται πλέον σε 35,8% το 2015 (από 18,9% το 2009), ενώ παραμένει σταθερό ανάμεσα στα δύο έτη το ποσοστό για αποδοχές μεταξύ 1.000-1.100 ευρώ (13%). Αντίθετα, έχει μειωθεί σημαντικά το ποσοστό των εργαζομένων που δηλώνει καθαρές μηνιαίες αποδοχές μεταξύ 1.100-1.600 ευρώ, το οποίο ανέρχεται σε 34% το 2105 (από 46,5% το 2009).

Διάγραμμα 4.7: Ποσοστιαία κατανομή εργαζομένων του ευρύτερου δημόσιου τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (σύγκριση 2009:2 και 2015:2)

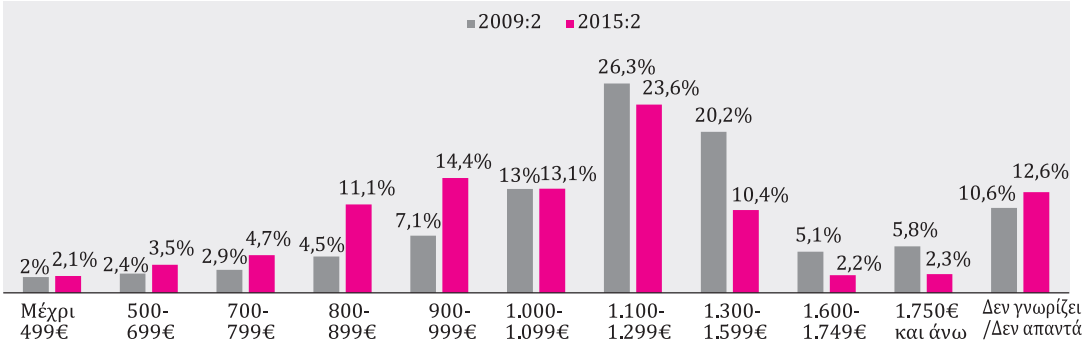

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (β΄ τρίμηνο 2009 και β΄ τρίμηνο 2015) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σε ό,τι αφορά γενικότερα στις μισθολογικές εξελίξεις στην Ελλάδα μετά το 2010, από την επεξεργασία των στοιχείων της Τράπεζας της Ελλάδος προκύπτει ότι κατά την πενταετία 2010-2014 οι μέσες ονομαστικές αποδοχές στο σύνολο της οικονομίας μειώθηκαν σωρευτικά κατά 19,3% (-29,1% στις ΔΕΚΟ, -23,5% στις τράπεζες, -21,5% στον μη τραπεζικό ιδιωτικό τομέα και -12,7% με βάση τη μέση μισθολογική δαπάνη στο Δημόσιο), ενώ κατά την ίδια περίοδο οι μέσες πραγματικές αποδοχές στο σύνολο της οικονομίας μειώθηκαν σωρευτικά κατά 24,4% (-8,9% το 2010, -4,7% το 2011, -7,6% το 2012, -5,7% το 2013 και -0,1% το 2014).

Το Διάγραμμα 4.8 παρουσιάζει τις εξελίξεις των μισθών στις χώρες της ΕΕ την περίοδο 2010-2015. Παρατηρούμε ότι οι μέσες πραγματικές αποδοχές έχουν αυξηθεί σωρευτικά κατά 2% στην ΕΕ και κατά 2,8% στις χώρες της Ευρωζώνης. Ειδικότερα, σημαντικές σωρευτικές αυξήσεις, που κυμαίνονται από 7,4% έως 40,5% των μέσων πραγματικών μισθών, σημειώνονται σε χώρες της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης (Σλοβακία, Πολωνία, Βαλτικές Χώρες και Βουλγαρία). Αυξήσεις παρατηρούνται επίσης σε χώρες όπως η Σουηδία (9,1%), η Γερμανία (6,9%), η Γαλλία (6,7%), το Λουξεμβούργο (5,8%), η Τσεχία (5,7%) και η Μάλτα (4,8%). Αντίθετα, κατά την ίδια περίοδο, μικρές σχετικά σωρευτικές μειώσεις των μέσων

πραγματικών αποδοχών σημειώνονται σε χώρες όπως η Αυστρία (0,5%), η Ιταλία (1,8%), η Ρουμανία (1,9%) και το Ηνωμένο Βασίλειο (3,7%), ενώ πολύ μεγαλύτερες σωρευτικές μειώσεις σημειώνονται στην Ιρλανδία (4,1%), στην Ισπανία (4,2%), στην Ουγγαρία (5,9%), στην Κροατία (6,4%) στην Πορτογαλία (7,5%), και ιδιαίτερα στην Κύπρο (10,4%) και στην Ελλάδα (20,1%).

Διάγραμμα 4.8: Σωρευτική μεταβολή μέσων πραγματικών αποδοχών στις χώρες της ΕΕ την εξαετία 2010-2015 (πραγματικές αποδοχές ανά εργαζόμενο, αποπληθωριστής ιδιωτικής κατανάλωσης, σύνολο οικονομίας)

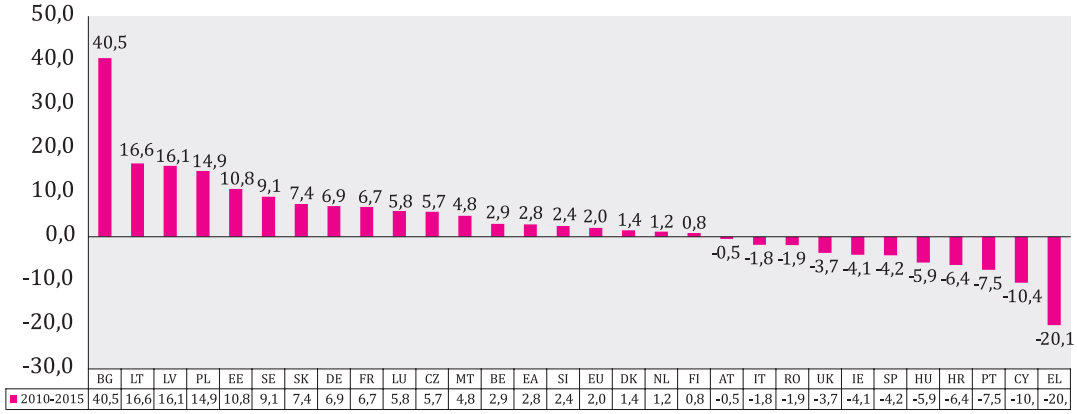

	BG	LT	LV	PL	EE	SE	SK	DE	FR	LU	CZ	MT	BE	EA	SI	EU	DK	NL	FI	AT	IT	RO	UK	IE	SP	HU	HR	PT	CY	EL
2010-2015	40,5	16,6	16,1	14,9	10,8	9,1	7,4	6,9	6,7	5,8	5,7	4,8	2,9	2,8	2,4	2,0	1,4	1,2	0,8	-0,5	-1,8	-1,9	-3,7	-4,1	-4,2	-5,9	-6,4	-7,5	-10,	-20,

***Πηγή*:** Ameco (επεξεργασία στοιχείων ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στην Ελλάδα οι μειώσεις των μέσων πραγματικών αποδοχών που πραγματοποιήθηκαν από το 2010 στο πλαίσιο της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης είναι πρωτοφανείς, ενώ η απόκλιση από τον μέσο ευρωπαϊκό όρο είναι εντυπωσιακή. Όπως έχουμε δείξει στην Ετήσια Έκθεση του έτους 2015 και αναλύσαμε στο Κεφάλαιο 2 της παρούσας Έκθεσης, η σημαντική αυτή μείωση των μισθών στην Ελλάδα δεν δημιούργησε απασχόληση και δεν οδήγησε σε διατηρήσιμη βελτίωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.

4.4.1 Η εξέλιξη των κατώτατων[41] πραγματικών μισθών στην Ελλάδα και στις χώρες της ΕΕ την περίοδο 2010-2015

Η επιβράδυνση των ονομαστικών αυξήσεων των μισθών και η υστέρησή τους συγκριτικά με την άνοδο των τιμών ή/και το πάγωμα των κατώτατων μισθών είχε ως αποτέλεσμα σε ορισμένες χώρες της ΕΕ οι εργαζόμενοι που αμείβονται με τα κατώτατα όρια να υποστούν στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης απώλειες

41. *Θεσμοθετημένος εθνικός κατώτατος μισθός υπάρχει σήμερα σε 22 από τις 28 χώρες-μέλη της ΕΕ ύστερα και από την εισαγωγή του στη Γερμανία σταδιακά από το 2015. Στις υπόλοιπες 6 χώρες της ΕΕ (Αυστρία, Δανία, Σουηδία, Φινλανδία, Ιταλία και Κύπρο) δεν υπάρχει μεν εθνικός κατώτατος μισθός, αλλά κατώτατοι μισθοί τους οποίους διαπραγματεύονται οι κοινωνικοί εταίροι σε κλαδικό επίπεδο.*

σε όρους πραγματικών αποδοχών. Η Ελλάδα είναι η μοναδική χώρα της ΕΕ όπου επιβλήθηκε το 2012, στο πλαίσιο του δεύτερου ΠΟΠ, ονομαστική μείωση πρωτοφανούς εύρους στον κατώτατο μισθό και στο κατώτατο ημερομίσθιο κατά 22% (και κατά 32% για τους νέους ηλικίας κάτω των 25 ετών). Η μείωση αυτή, σε συνδυασμό με την πλήρη αποδόμηση του συστήματος συλλογικής διαπραγμάτευσης και των ΣΣΕ, επιτάχυνε τη διαδικασία της γενικευμένης μείωσης των μισθών στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας (Καψάλης και Τριανταφύλλου, 2014).

Το Διάγραμμα 4.9 δείχνει τη βίαιη συρρίκνωση της αγοραστικής δύναμης των κατώτατων μισθών στην Ελλάδα. Η υλοποίηση της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης ενεργοποίησε μια διαδικασία ταχύρρυθμης απόκλισης του κατώτατου μισθού της Ελλάδας από τους αντίστοιχους στις προηγμένες ευρωπαϊκές χώρες και σύγκλισής του με εκείνους των χωρών της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης. Πιο συγκεκριμένα, υπολογίσαμε τη σωρευτική ποσοστιαία μεταβολή των κατώτατων πραγματικών μισθών στις χώρες της ΕΕ την περίοδο 2010-2015.[42] Παρατηρούμε ότι σημαντικές σωρευτικές αυξήσεις στους κατώτατους πραγματικούς μισθούς σημειώθηκαν κυρίως στις χώρες της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης, όπως στη Βουλγαρία (43,7%), στη Ρουμανία (37,3%), στη Λετονία (31,4%), στην Ουγγαρία (24,6%), στην Πολωνία (23,1%), στη Σλοβενία (22,8%), στη Λιθουανία (22%), στην Εσθονία (19,8%), στη Σλοβακία (16%), και λιγότερο σημαντικές αυξήσεις σε χώρες όπως η Τσεχία (4,8%), η Πορτογαλία (3,6%), το Λουξεμβούργο (2,3%), η Μάλτα (2,3%) και η Γαλλία (1,5%).

Διάγραμμα 4.9: Σωρευτική μεταβολή κατώτατων πραγματικών μισθών στις χώρες της ΕΕ (2010-2015)

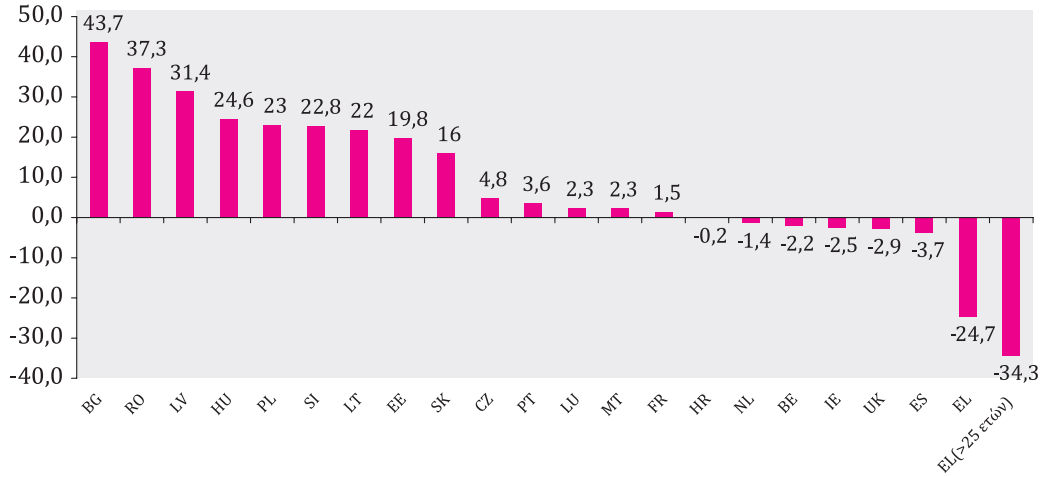

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

42. Αξιοποιώντας τα εξαμηνιαία στατιστικά στοιχεία της Eurostat αποπληθωρίσαμε τον κατώτατο μισθό της κάθε χώρας σε εθνικό νόμισμα με τον εκάστοτε εναρμονισμένο εθνικό Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ) σε ετήσια βάση.

Αντίθετα, στις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ με εθνικό κατώτατο μισθό παρατηρούνται σωρευτικές μειώσεις στο πραγματικό επίπεδό τους: στην Ισπανία (-3,7%), στο Ηνωμένο Βασίλειο (-2,9%), στην Ιρλανδία (-2,5%), στο Βέλγιο (-2,2%), στην Ολλανδία (-1,4%) και στην Κροατία (-0,2%). Η μείωση της αγοραστικής δύναμης του πραγματικού κατώτατου μισθού στην Ελλάδα δεν επιδέχεται σύγκριση με καμία άλλη περίπτωση ευρωπαϊκής χώρας, δεδομένου ότι την περίοδο 2010-2015 σημειώθηκε μείωση κατά 24,7% και κατά 34,3% για τους νέους κάτω των 25 ετών.

Διάγραμμα 4.10: Κατώτατοι μηνιαίοι μισθοί σε ευρώ στις χώρες της ΕΕ (α΄ εξάμηνο 2016)

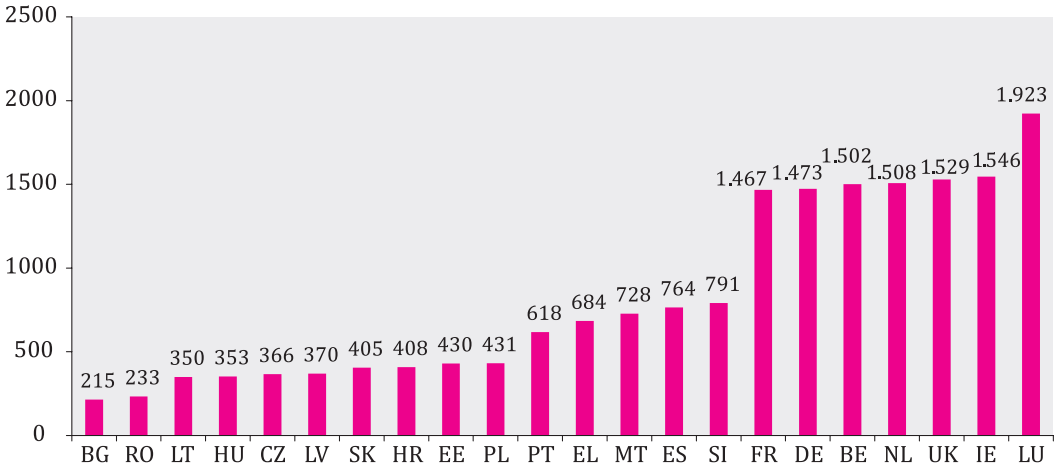

***Πηγή*:** Eurostat

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η ανάλυση των διαθέσιμων στοιχείων της Eurostat για την εξέλιξη των κατώτατων μηνιαίων μισθών των εργαζομένων με πλήρη απασχόληση το α΄ εξάμηνο του 2016. Πρόκειται για τους μεικτούς κατώτατους μηνιαίους μισθούς (δηλαδή πριν την αφαίρεση του φόρου εισοδήματος και των κοινωνικών εισφορών που καταβάλλουν οι εργαζόμενοι). Από τη σύγκριση των κατώτατων μηνιαίων μισθών σε ευρώ προκύπτει ότι οι αποκλίσεις είναι πολύ μεγάλες ανάμεσα, για παράδειγμα, στις χώρες-μέλη του λεγόμενου ευρωπαϊκού νότου (Ισπανία, Πορτογαλία και Ελλάδα)[43] και σε χώρες-μέλη του σκληρού πυρήνα της ΕΕ, αλλά και ανάμεσα στις νέες χώρες-μέλη της ΕΕ (με εξαίρεση τη Μάλτα και τη Σλοβενία) και στο σύνολο των υπόλοιπων χωρών-μελών. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Διαγράμματος 4.10, ο κατώτατος μηνιαίος μισθός σε απόλυτα μεγέθη κυμαίνεται:

- μεταξύ 1.467 και 1.923 ευρώ σε μια πρώτη ομάδα χωρών, που αποτελείται από τη Γαλλία, τη Γερμανία, το Βέλγιο, την Ολλανδία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ιρλανδία και το Λουξεμβούργο·

43. Η στατιστική ανάλυση που ακολουθεί έχει διορθώσει τα στοιχεία με τρόπο ώστε να λάβει υπόψη τις περιπτώσεις όπου ο μηνιαίος μισθός καταβάλλεται πάνω από 12 φορές ετησίως, όπως συμβαίνει στην Ισπανία, στην Πορτογαλία και στην Ελλάδα, όπου ο μισθός καταβάλλεται 14 φορές ετησίως.

- μεταξύ 618 και 791 ευρώ σε μια δεύτερη ομάδα χωρών, που αποτελείται από την Πορτογαλία, την Ελλάδα,[44] τη Μάλτα, την Ισπανία και τη Σλοβενία (στοιχεία β΄ εξαμήνου 2015)·
- μεταξύ 215 και 431 ευρώ στην τρίτη ομάδα χωρών (υπόλοιπα νέα κράτη-μέλη της ΕΕ, χώρες της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης).

Διάγραμμα 4.11: Κατώτατοι μισθοί σε ευρώ στις χώρες της ΕΕ (σύγκριση α΄ εξάμηνο 2010 και α΄ εξάμηνο 2016)

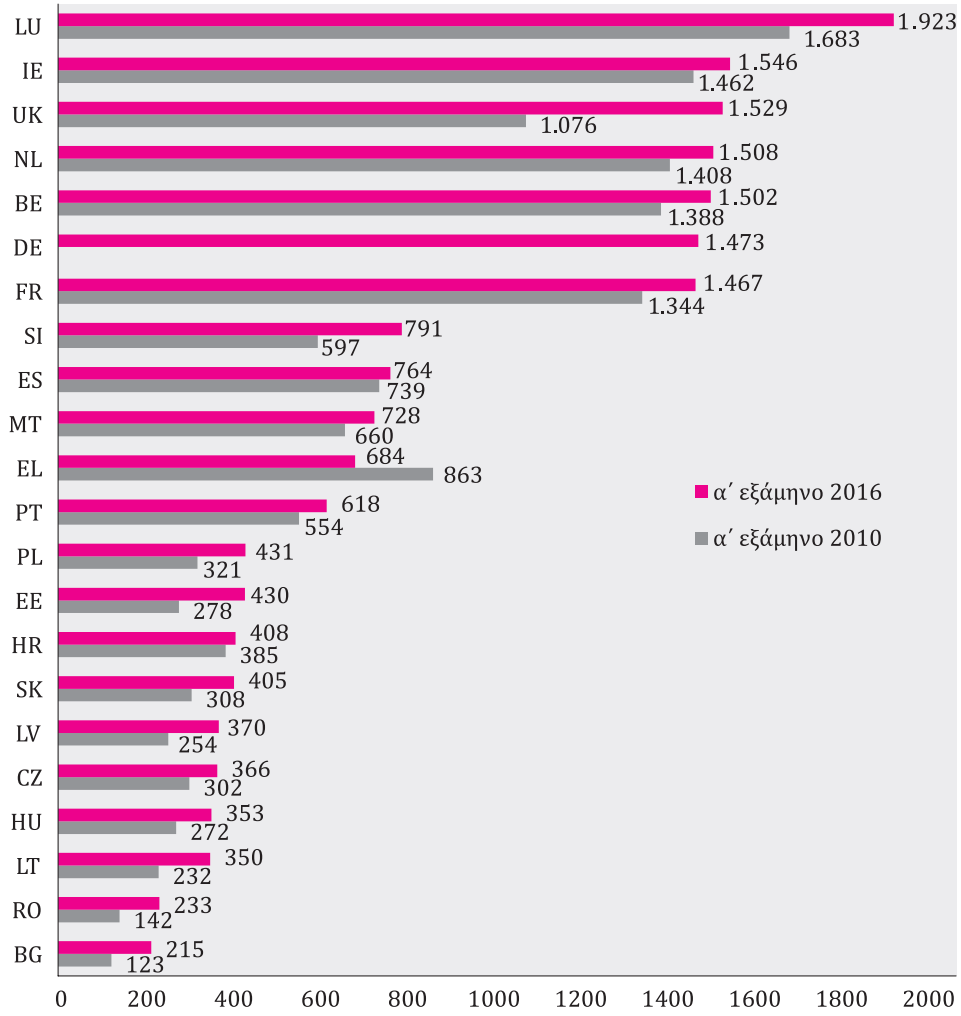

***Πηγή*:** Eurostat

44. Η κατάταξη της Ελλάδας γίνεται από τη Eurostat με βάση την ονομαστική μείωση του κατώτατου μισθού που επιβλήθηκε με την Πράξη 6 του Υπουργικού Συμβουλίου τον Φεβρουάριο του 2012, δηλαδή 684 ευρώ σε 12μηνη βάση (586 ευρώ × 14/12).

Ειδικότερα για την Ελλάδα, παρατηρούμε (βλ. επίσης Διάγραμμα 4.11) ότι ο κατώτατος μεικτός μηνιαίος μισθός σε ευρώ το 2016, που ανέρχεται πλέον σε 684 ευρώ σε 12μηνη βάση (από 863 ευρώ το 2010 και 877 ευρώ με την ΕΓΣΣΕ πριν από το δεύτερο Μνημόνιο), είναι μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο μισθό πολλών νέων χωρών-μελών της ΕΕ, αλλά χαμηλότερος του αντίστοιχου μισθού στη Σλοβενία (791 ευρώ), στην Ισπανία (764 ευρώ) και στη Μάλτα (728 ευρώ), ενώ έχει μειωθεί σημαντικά η διαφορά από τον κατώτατο μισθό της Πορτογαλίας (618 ευρώ). Ωστόσο, αποκλίνει πλέον σημαντικά έναντι των κατώτατων μισθών στις πιο ανεπτυγμένες χώρες-μέλη της ΕΕ, στις οποίες υπάρχει θεσμοθετημένος εθνικός κατώτατος μισθός που υπερβαίνει τα 1.467 ευρώ.

Στα Διαγράμματα 4.12 και 4.13 παρουσιάζεται η σύγκριση των κατώτατων μισθών σε μονάδες αγοραστικής δύναμης, λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορές των τιμών ανάμεσα στις χώρες βάσει ενός συγκρίσιμου και αντιπροσωπευτικού καλαθιού αγαθών και υπηρεσιών. Με τον τρόπο αυτό εξαλείφονται οι επιπτώσεις από τις διαφορές του επιπέδου των τιμών στις δαπάνες της τελικής κατανάλωσης των νοικοκυριών. Επομένως, οι κατώτατοι μισθοί που εκφράζονται σε εθνικό νόμισμα μετατρέπονται σε μια κοινή νομισματική μονάδα, έτσι ώστε η αγοραστική τους δύναμη να είναι συγκρίσιμη. Παρατηρούμε ότι η κατάταξη των χωρών παραμένει σε γενικές γραμμές αμετάβλητη. Ωστόσο, οι αποκλίσεις των κατώτατων μηνιαίων μισθών είναι μικρότερες. Ο κατώτατος μισθός αυξάνεται κυρίως στα νέα κράτη-μέλη, όπως επίσης –σε μικρότερο βαθμό– και στην Πορτογαλία, στην Ισπανία και στην Ελλάδα. Αντίθετα, στις πιο αναπτυγμένες χώρες σημειώνεται σχετική μείωση του επιπέδου του κατώτατου μισθού.

Διάγραμμα 4.12: Κατώτατοι μισθοί σε μονάδες αγοραστικής δύναμης (PPS) στις χώρες της ΕΕ (α΄ εξάμηνο 2016)

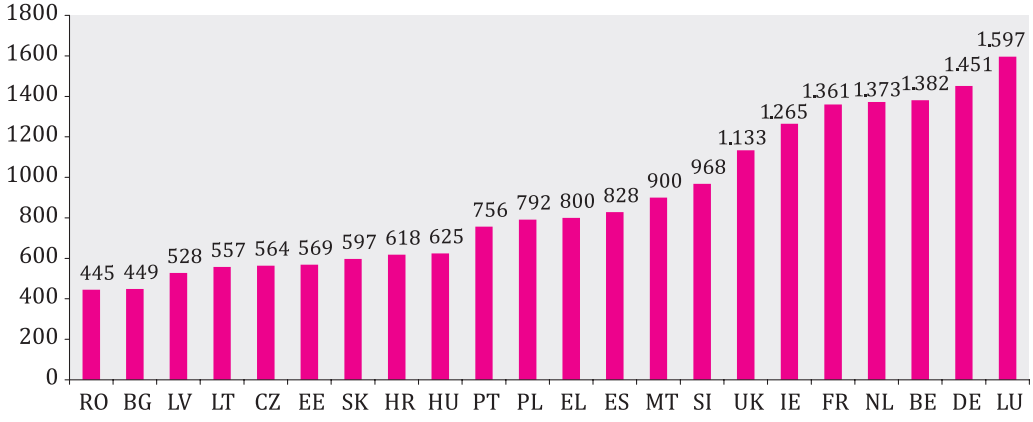

Πηγή: Eurostat

Ο κατώτατος μισθός σε μονάδες αγοραστικής δύναμης στην Ελλάδα κατρακυλά στην κατάταξη των χωρών που έχουν θεσμοθετημένο εθνικό κατώτατο μισθό

από την έβδομη στη δέκατη θέση (ή στην ενδέκατη αν συνυπολογίσουμε τη Γερμανία). Είναι χαμηλότερος από τον αντίστοιχο μισθό της Ισπανίας, της Μάλτας και της Σλοβενίας, στο ίδιο περίπου επίπεδο με τον κατώτατο μισθό της Πολωνίας, ενώ συρρικνώνεται αρκετά η διαφορά που υπήρχε διαχρονικά με την Πορτογαλία (λόγω της μεγάλης διαφοράς παραγωγικότητας ανάμεσα στις δύο χώρες). Αξιοσημείωτη είναι η σημαντική μείωση της διαφοράς του κατώτατου μισθού στην Ελλάδα από τον αντίστοιχο στην Ουγγαρία, στην Κροατία και στη Σλοβακία.

Διάγραμμα 4.13: Κατώτατοι μισθοί σε μονάδες αγοραστικής δύναμης (PPS) στις χώρες της ΕΕ (σύγκριση α΄ εξάμηνο 2010 και α΄ εξάμηνο 2016)

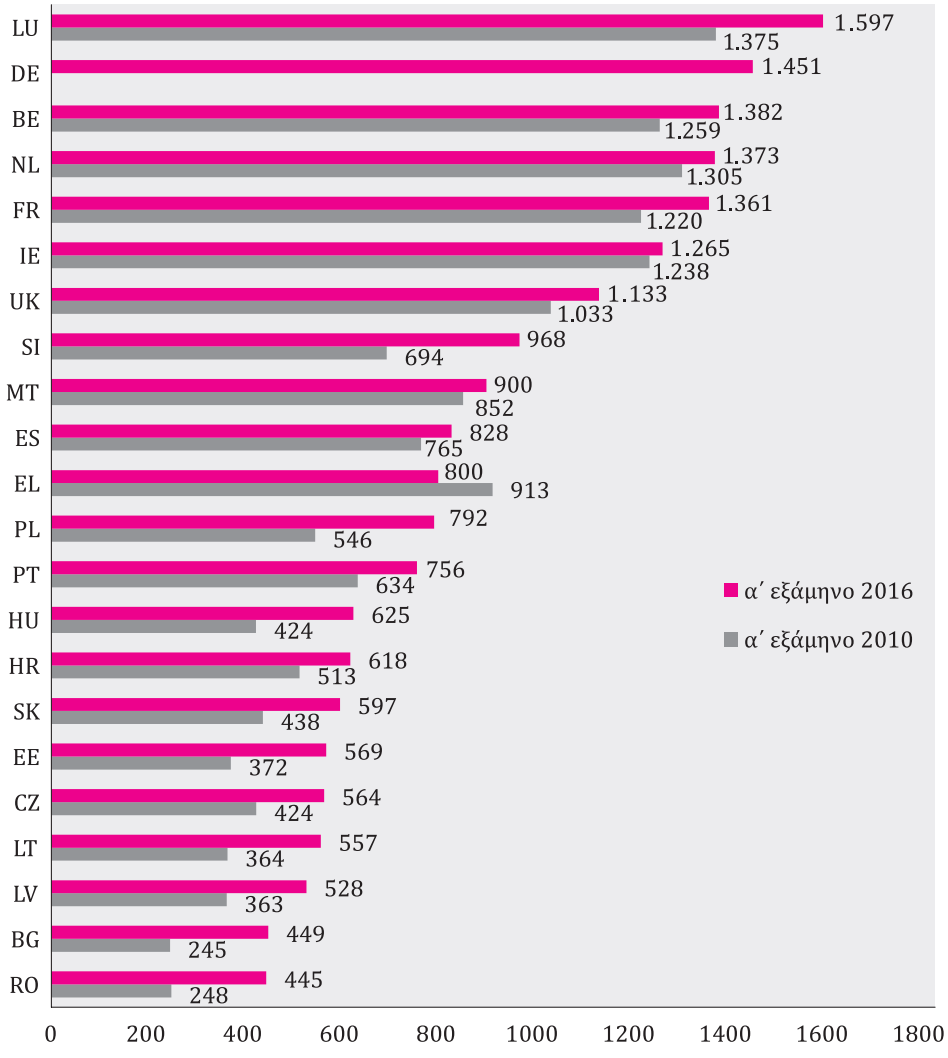

***Πηγή*:** Eurostat

Κεφάλαιο 5

Διαρθρωτικές μεταβολές στην ελληνική οικονομία

Διαρθρωτικές μεταβολές στην ελληνική οικονομία

5.1 Εισαγωγή

Το παραγωγικό σύστημα και οι μετασχηματισμοί που συντελούνται σε αυτό προσδιορίζουν την ενδογενή δυναμική ή ανεπάρκεια της οικονομίας να δημιουργήσει διατηρήσιμες μακροοικονομικές και αναπτυξιακές επιδόσεις. Έχουμε ήδη σημειώσει στην Εισαγωγή της παρούσας Έκθεσης ότι η κρίση χρέους της Ελλάδας ήταν σε μεγάλο βαθμό το αποτέλεσμα της αναπτυξιακής δυσλειτουργίας της οικονομίας εξαιτίας της παραγωγικής ανεπάρκειας και του τεχνολογικού ελλείμματός της. Ένα σημαντικό ερώτημα που προκύπτει σήμερα στις συνθήκες της κρίσης αφορά την κατάσταση του παραγωγικού συστήματος και το πώς αυτό έχει προσαρμοστεί στην κρίση. Κατά συνέπεια, θεωρούμε σημαντικό να διερευνήσουμε ορισμένα κλαδικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας τα οποία θα μπορούσαν να μας οδηγήσουν σε χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με τις δομικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί αυτή την περίοδο.

Η γνώση των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών του παραγωγικού συστήματος αποτελεί τη βάση του αναπτυξιακού πραγματισμού ο οποίος πρέπει να προσδιορίζει την άσκηση οικονομικής πολιτικής προκειμένου να απεγκλωβιστεί η οικονομία από την κρίση και να σχεδιαστούν οι βασικοί πυλώνες της παραγωγικής αναδόμησης της οικονομίας. Είναι ζωτικής σημασίας για τη χώρα η δημιουργία ενός βιώσιμου μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης που θα στηρίζει διατηρήσιμες ροές εισοδήματος και ρευστότητας, οι οποίες με τη σειρά τους θα ενισχύουν τη δημοσιονομική, τη μακροοικονομική και τη χρηματοπιστωτική συνοχή της οικονομίας, καθώς και το βιοτικό επίπεδο της ελληνικής κοινωνίας.

Στην ανάλυση που ακολουθεί ερευνούμε όψεις του διαρθρωτικού μετασχηματισμού εξετάζοντας κλαδικά στοιχεία της ελληνικής οικονομίας. Το ενδιαφέρον μας εστιάζεται στην παραγωγικότητα, στο κόστος εργασίας, στις επενδύσεις, στην κερδοφορία, στην απασχόληση και στις εξαγωγές. Επιπλέον, εξετάζουμε ποιοι είναι οι δυναμικοί κλάδοι που αναδεικνύονται κατά τη διάρκεια της κρίσης και ποιοι είναι οι κλάδοι που βρίσκονται σε τροχιά απαξίωσης. Τέλος, αναφέρουμε κατευθυντήριους άξονες που θα μπορούσαν να στηρίξουν την αναδόμηση του παραγωγικού μοντέλου της ελληνικής οικονομίας.

5.2 Παραγωγική διάρθρωση, επενδύσεις και παραγωγικότητα στον ιδιωτικό τομέα

Πώς επέδρασε η οικονομική κρίση στην παραγωγική διάρθρωση της χώρας; Έγινε η παραγωγική δομή της ελληνικής οικονομίας πιο αποτελεσματική με τρόπο που να

δημιουργεί προοπτικές εξόδου της χώρας από την κρίση; Για τη διερεύνηση αυτών των ερωτημάτων μετρήσαμε την παραγωγικότητα[45] της εργασίας σε 61 κλάδους της ελληνικής οικονομίας (οι οποίοι παρατίθενται στον Πίνακα 5.1), διακρίνοντας ανάμεσα σε δύο περιόδους, προ της κρίσης (2005-2009) και της κρίσης (2010-2014).

Πίνακας 5.1: Ταξινόμηση κλάδων της ελληνικής οικονομίας

α.α.	Κλάδοι	α.α.	Κλάδοι
1	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	**18**	Παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού
2	Δασοκομία και υλοτομία	**19**	Παραγωγή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.
3	Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	**20**	Παραγωγή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων
4	Ορυχεία και Λατομεία	**21**	Παραγωγή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών
5	Παραγωγή τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού	**22**	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες
6	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	**23**	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού
7	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	**24**	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού
8	Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	**25**	Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού
9	Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	**26**	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης
10	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	**27**	Κατασκευές
11	Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	**28**	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών
12	Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων	**29**	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών
13	Παραγωγή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	**30**	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών
14	Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	**31**	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών
15	Παραγωγή βασικών μετάλλων	**32**	Πλωτές μεταφορές
16	Παραγωγή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	**33**	Αεροπορικές μεταφορές
17	Παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	**34**	Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

45. *Για την εκτίμηση της κλαδικής παραγωγικότητας χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία προστιθέμενης αξίας και εργατοωρών από τη Eurostat για 61 κλάδους σύμφωνα με το ESA-2010.*

α.α.	Κλάδοι	α.α.	Κλάδοι
35	Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες	49	Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης
36	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	50	Δραστηριότητες απασχόλησης
37	Εκδοτικές δραστηριότητες	51	Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και υπηρεσιών κρατήσεων και συναφείς δραστηριότητες
38	Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεις και μουσικές εκδόσεις	52	Δραστηριότητες παροχής προστασίας και έρευνας, παροχής υπηρεσιών σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους, διοικητικές δραστηριότητες γραφείου
39	Τηλεπικοινωνίες	53	Εκπαίδευση
40	Δραστηριότητες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών, παροχής συμβουλών και συναφείς δραστηριότητες	54	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας
41	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	55	Δραστηριότητες βοήθειας με παροχή καταλύματος
42	Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	56	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος
43	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες	57	Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας
44	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες-δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	58	Δραστηριότητες οργανώσεων
45	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	59	Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης
46	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	60	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών
47	Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	61	Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού
48	Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, κτηνιατρικές δραστηριότητες		

Στον Πίνακα 5.2 εμφανίζονται οι δέκα πιο παραγωγικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας, οι οποίοι στην πλειονότητά τους συνιστούν κλάδους εντάσεως κεφαλαίου, και κατ' επέκταση εντάσεως επενδύσεων.

Συγκρίνοντας τις δύο περιόδους, δεν προκύπτουν αξιοσημείωτες μεταβολές στη δεκάδα πριν και μετά την κρίση με εξαίρεση τον κλάδο «Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος», ο οποίος αντικαθίσταται από τον κλάδο «Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού». Η σταθερότητα αυτή αναδεικνύει πως οι συγκεκριμένοι κλάδοι σε σχέση με τους υπόλοιπους δεν απώλεσαν την παραγωγική τους υπεροχή λόγω της κρίσης, η οποία ωστόσο συνέβαλε στην περαιτέρω μείωση της παραγωγικότητας, κυρίως εξαιτίας της αποεπένδυσης, που συνεχίστηκε αμείωτα μέχρι το 2013.

Πίνακας 5.2: Οι δέκα πιο παραγωγικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας (2005-2009 και 2010-2014)

α.α.	Κλάδοι	2005-2009	α.α.	Κλάδοι	2010-2014
1	Πλωτές μεταφορές	136,58	**1**	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	145,79
2	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	101,60	**2**	Πλωτές μεταφορές	80,33
3	Τηλεπικοινωνίες	84,25	**3**	Τηλεπικοινωνίες	69,42
4	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	73,73	**4**	Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	68,66
5	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης	72,95	**5**	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	65,63
6	Παραγωγή βασικών μετάλλων	54,28	**6**	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	52,06
7	Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	52,01	**7**	Αεροπορικές μεταφορές	46,40
8	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	49,43	**8**	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	46,26
9	Αεροπορικές μεταφορές	45,60	**9**	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης	45,58
10	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	43,11	**10**	Παραγωγή βασικών μετάλλων	39,19
	Μέσος όρος	**71,35**		**Μέσος όρος**	**65,93**

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Ο Πίνακας 5.3 παρουσιάζει τους δέκα λιγότερο παραγωγικούς κλάδους, οι οποίοι κατά βάση χαρακτηρίζονται ως κλάδοι εντάσεως εργασίας και, ως ένα βαθμό, χαμηλής ειδίκευσης. Ιδιαίτερα προβληματική είναι η διαχρονικά χαμηλή παραγωγικότητα που εμφανίζει ο κλάδος «Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες», δεδομένης της σημασίας που έχει για την κάλυψη των διατροφικών αναγκών της χώρας, την παροχή πρώτων υλών στους υπόλοιπους κλάδους της οικονομίας και φυσικά του ειδικού βάρους που έχει στις ελληνικές εξαγωγές.[46]

46. Σύμφωνα με τους Νικολαΐδη και Στασινόπουλο (2015), ο δείκτης παραγωγικότητας της εργασίας του συγκεκριμένου κλάδου για την περίοδο 2011-2013 αντιστοιχούσε στο 86,9% του μέσου όρου των 28 χωρών-μελών της ΕΕ, εξαιτίας της χαμηλής εκπαίδευσης και κατάρτισης των Ελλήνων αγροτών πάνω στο εργασιακό τους

Πίνακας 5.3: Οι δέκα λιγότερο παραγωγικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας (2005-2009 και 2010-2014)

α.α.	Κλάδοι	2005-2009	α.α.	Κλάδοι	2010-2014
1	Δασοκομία και υλοτομία	5,03	**1**	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	3,39
2	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	5,65	**2**	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	5,17
3	Δραστηριότητες απασχόλησης	7,19	**3**	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	6,14
4	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	7,64	**4**	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	6,23
5	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	7,81	**5**	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	6,28
6	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	8,37	**6**	Δασοκομία και υλοτομία	7,31
7	Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	9,79	**7**	Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	8,04
8	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	9,95	**8**	Δραστηριότητες βοήθειας με παροχή καταλύματος	8,05
9	Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας	10,51	**9**	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	8,05
10	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	10,69	**10**	Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, κτηνιατρικές δραστηριότητες	9,33
	Μέσος όρος	**8,26**		**Μέσος όρος**	**6,80**

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στον Πίνακα 5.4 εμφανίζονται οι δέκα κλάδοι όπου πραγματοποιούνται οι υψηλότερες επενδύσεις ανά ώρα εργασίας. Και σε αυτή την περίπτωση εμφανίζονται ορισμένες μεταβολές στη δεκάδα. Πιο συγκεκριμένα, οι κλάδοι «Αεροπορικές μεταφορές», «Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού» και «Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων» αντικαθίστανται από τους κλάδους «Δραστηριότητες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών», «Παραγωγή βασικών μετάλλων» και «Παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων».

αντικείμενο, καθώς και της μείωσης της αποδοτικότητας στη χρήση των αγροτικών εισροών. Ο Παϊταρίδης (2015) δείχνει πως για την περίοδο 2004-2012 η παραγωγικότητα του κλάδου αυτού αντιστοιχεί κατά μέσο όρο μόλις στο 41,2% της μέσης παραγωγικότητας εννέα χωρών που συγκρότησαν την Ευρωζώνη το 2002. Επίσης, η παραγωγικότητα του έτερου συναφούς κλάδου του πρωτογενούς τομέα «Δασοκομία και υλοτομία» αντιστοιχεί μόλις στο 18,8%.

Πίνακας 5.4: Οι δέκα κλάδοι με τις υψηλότερες επενδύσεις ανά ώρα εργασίας (2005-2009 και 2010-2014)

α.α.	Κλάδοι	2005-2009	α.α.	Κλάδοι	2010-2014
1	Πλωτές μεταφορές	64,18	**1**	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	105,42
2	Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	49,83	**2**	Πλωτές μεταφορές	42,15
3	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	24,41	**3**	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	30,24
4	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	22,14	**4**	Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	16,20
5	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	17,53	**5**	Τηλεπικοινωνίες	13,10
6	Τηλεπικοινωνίες	15,48	**6**	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	11,88
7	Αεροπορικές μεταφορές	12,43	**7**	Ορυχεία και Λατομεία	8,43
8	Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	7,78	**8**	Δραστηριότητες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών, παροχής συμβουλών και συναφείς δραστηριότητες	7,89
9	Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων	5,95	**9**	Παραγωγή βασικών μετάλλων	6,99
10	Ορυχεία και Λατομεία	5,89	**10**	Παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	6,08
	Μέσος όρος	**22,56**		**Μέσος όρος**	**24,84**

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Συγκρίνοντας τις δύο περιόδους, προκύπτουν ορισμένα ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Το πρώτο είναι πως η ένταση των επενδύσεων αυξήθηκε και αυτό είναι θετικό για την αναπτυξιακή προοπτική της χώρας. Ωστόσο, πρέπει να επισημάνουμε πως η αύξηση αυτή αποδίδεται περισσότερο στη μείωση της απασχόλησης παρά στην αύξηση του όγκου των επενδύσεων, με εξαίρεση το 2014. Εάν ο όγκος των επενδύσεων συνεχίσει να αυξάνεται, τότε θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως υπάρχουν απτές ενδείξεις εξόδου από την κρίση. Το δεύτερο συμπέρασμα σχετίζεται με την αύξηση της έντασης επενδύσεων στον κλάδο «Έρευνα και Ανάπτυξη» κατά τη διάρκεια της κρίσης. Αυτό δείχνει πως οι διάφοροι οικονομικοί και κοινωνικοί φορείς αρχίζουν να κατανοούν τη σημασία του κλάδου για την οικονομική μεγέθυνση και για τον περιορισμό της διαρροής επιστημονικού δυναμικού προς το εξωτερικό.

Επιπλέον, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο κλάδος αυτός παρουσιάζει και αξιοσημείωτη εξαγωγική δυναμική. Τέλος, η εμφάνιση στην πρώτη δεκάδα την περίοδο της κρίσης δύο κλάδων που αφορούν τον τομέα της πληροφορικής (κλάδοι 8 και 10) δηλώνει έναν αναπροσανατολισμό του επενδυτικού ενδιαφέροντος προς δραστηριότητες των λεγόμενων «νέων τεχνολογιών», οι οποίες: α) είναι εμπορεύσιμες, και μάλιστα με ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα, και β) έχουν σημαντικές διασυνδέσεις

με άλλους κλάδους. Επιπροσθέτως, στη χώρα μας υπάρχει διαθέσιμο ανθρώπινο κεφάλαιο που θα μπορούσε να απασχοληθεί στον τομέα της πληροφορικής.

Στον Πίνακα 5.5 εμφανίζονται οι δέκα κλάδοι με τη χαμηλότερη επένδυση ανά ώρα εργασίας. Βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα των κλάδων αυτών είναι πως στην πλειονότητά τους συνιστούν υπηρεσίες και μεταποιητικές δραστηριότητες χαμηλής τεχνολογίας. Αξίζει να σημειωθεί η ιδιαίτερα χαμηλή επένδυση του κλάδου «Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας» κατά την περίοδο 2005-2009, η οποία είναι ενδεικτική της χρονίζουσας παρακμής[47] στην οποία έχει υποπέσει ένας κλάδος που κάποτε αποτελούσε αιχμή της ελληνικής μεταποίησης.

Πίνακας 5.5: Οι δέκα κλάδοι με τις χαμηλότερες επενδύσεις ανά ώρα εργασίας (2005-2009 και 2010-2014)

α.α.	Κλάδοι	2005-2009	α.α.	Κλάδοι	2010-2014
1	Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	0,00	1	Δραστηριότητες απασχόλησης	-0,16
2	Δραστηριότητες απασχόλησης	0,20	2	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	-0,15
3	Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης	0,34	3	Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	0,00
4	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες	0,38	4	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές	0,26
5	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	0,57	5	Δραστηριότητες βοήθειας με παροχή καταλύματος	0,37
6	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	0,63	6	Δασοκομία και υλοτομία	0,38
7	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	0,74	7	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	0,47
8	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	0,86	8	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες- δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	0,50
9	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	0,87	9	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	0,54
10	Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, κτηνιατρικές δραστηριότητες	0,94	10	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	0,55
	Μέσος όρος	**0,55**		**Μέσος όρος**	**0,27**

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

47. Σύμφωνα με τους Αγναντόπουλο και Ευστράτογλου (2015), η κατάργηση των ποσοστώσεων στο πλαίσιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου έχει οδηγήσει σε σημαντική συρρίκνωση, η οποία φαίνεται να μην είναι αναστρέψιμη, καθώς οι ελληνικές επιχειρήσεις του κλάδου αδυνατούν να ανταγωνιστούν τις χώρες χαμηλού κόστους. Εξαίρεση αποτελούν δραστηριότητες που σχετίζονται με προϊόντα υψηλής ποιότητας, όπως τα γουναρικά, τα πλεκτά υφάσματα και τα μικρά είδη (τούλια, δαντέλες, κεντήματα).

Ιδιαίτερης σημασίας για τη δυναμική της οικονομίας είναι οι επενδύσεις να κατευθύνονται κατά βάση σε κλάδους υψηλής παραγωγικότητας. Στο Διάγραμμα 5.1 παρατηρούμε μια μέτρια συσχέτιση μεταξύ παραγωγικότητας και επενδύσεων ανά ώρα εργασίας την περίοδο 2005-2009. Εντούτοις, η εικόνα βελτιώνεται την περίοδο 2010-2014, καθώς εμφανίζεται αρκετά υψηλότερη συσχέτιση μεταξύ των δύο μεταβλητών. Αυτό υποδεικνύει έναν εξορθολογισμό των επενδύσεων, καθώς αυτές κατευθύνονται σε δραστηριότητες υψηλότερης παραγωγικότητας σε σχέση με την περίοδο πριν την κρίση. Ταυτόχρονα, από μόνη της η αύξηση των επενδύσεων σε κλάδους υψηλής παραγωγικότητας μπορεί να συμβάλει στην περαιτέρω διεύρυνση των παραγωγικών τους δυνατοτήτων.

Διάγραμμα 5.1: Παραγωγικότητα και επενδύσεις (2005-2009 και 2010-2014)

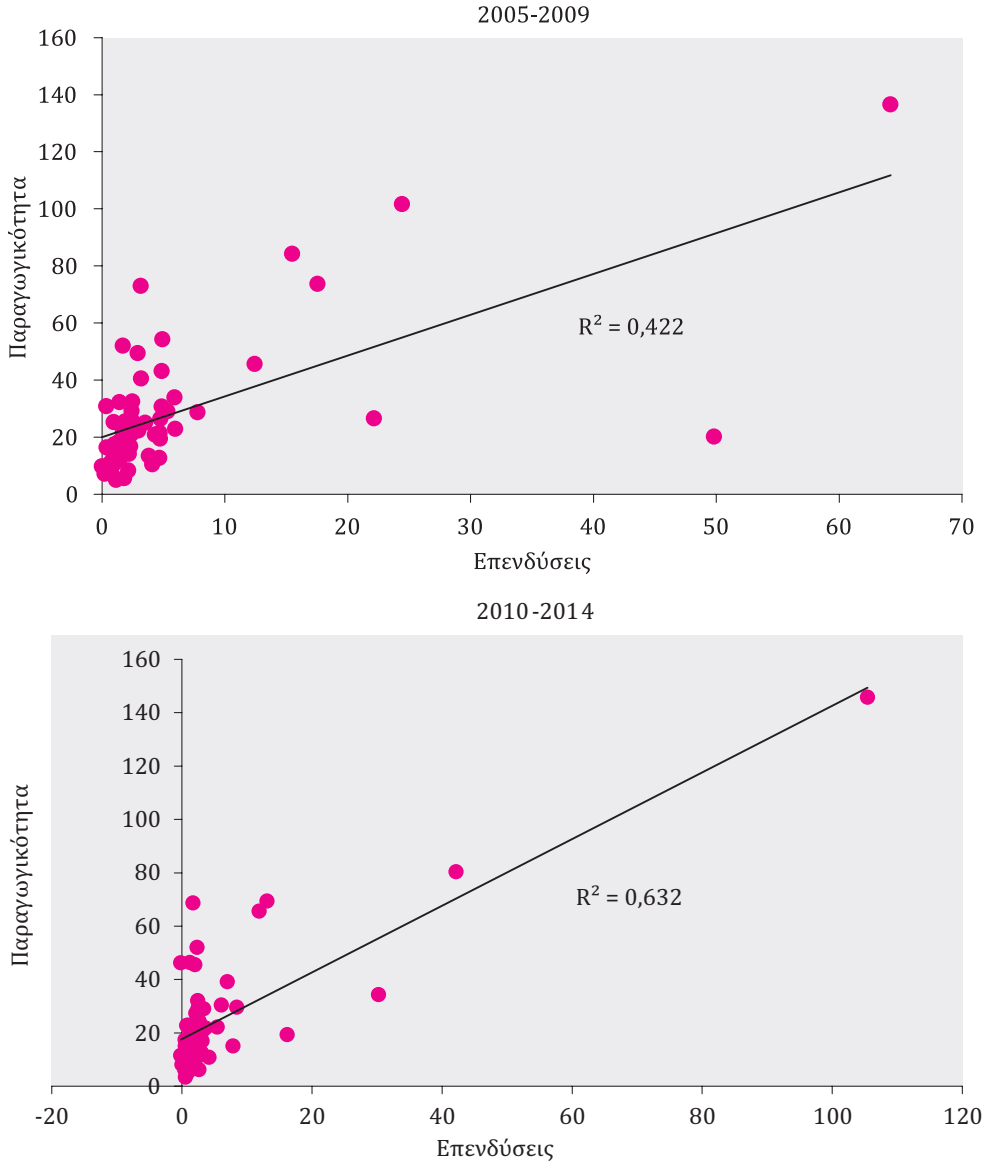

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Το Διάγραμμα 5.2 αποτυπώνει το δείκτη του μεριδίου της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας και των ακαθάριστων επενδύσεων της μεταποίησης στο σύνολο της οικονομίας. Ξεκινώντας από την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, είναι εμφανές πως η συρρίκνωση της ελληνικής μεταποίησης συνεχίζεται και στη διάρκεια της κρίσης, παρόλο που την περίοδο 2010-2013 επέδειξε μια αναιμική ανάκαμψη. Το 2014 μειώνεται απότομα για να καταλήξει στο χαμηλότερο επίπεδο της περιόδου 2005-2014. Διαφορετική ωστόσο είναι η εικόνα όσον αφορά τις ακαθάριστες επενδύσεις, όπου το μερίδιο της μεταποίησης στη συνολική οικονομία εμφανίζει σημαντική ανάκαμψη, κυρίως στα πρώτα χρόνια της κρίσης. Κατά την περίοδο 2013-2014, το μερίδιο μειώνεται σημαντικά, αλλά εξακολουθεί να βρίσκεται υψηλότερα από τα προ κρίσης επίπεδα.

Διάγραμμα 5.2: Το μερίδιο ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας και ακαθάριστων επενδύσεων της μεταποίησης στο σύνολο της οικονομίας (2005-2014)

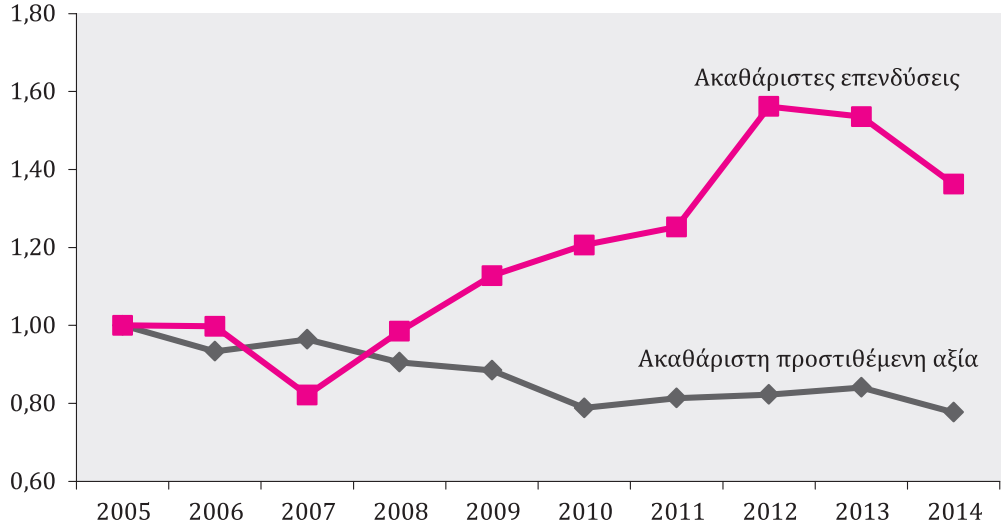

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Ένα από τα πιο σημαντικά διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας είναι η αποβιομηχάνιση και ο σταθερός προσανατολισμός της μεταποίησης κυρίως σε δραστηριότητες με χαμηλή και μέση προς χαμηλή τεχνολογία.[48] Οι Abdon et al. (2010) κατασκεύασαν ένα δείκτη συνθετότητας εξαγωγών για 124 χώρες, ο οποίος ενσωματώνει δύο χαρακτηριστικά: α) το βαθμό διαφοροποίησης του

48. *Βλ., π.χ., Γιαννίτσης (2005), Αργείτης (2008), Παπαγιαννάκης (2008), Γιαννίτσης κ.ά. (2009), Ευστράτογλου κ.ά. (2011) και Αργείτης και Νικολαΐδη (2014).*

καλαθιού εξαγωγών και β) την ικανότητα των χωρών να εξάγουν αγαθά υψηλών τεχνολογικών απαιτήσεων και κατ' επέκταση υψηλής προστιθέμενης αξίας. Από την εκτίμηση του δείκτη προκύπτει ότι η Ελλάδα είναι στην έκτη δεκάδα και ειδικότερα στη θέση 51, πολύ χαμηλότερα από τις χώρες της Ευρωζώνης, αλλά και χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Η κατάταξη αυτή αναδεικνύει ότι το πρόβλημα ανταγωνιστικότητας της Ελλάδας συνδέεται με το γεγονός ότι τα εγχώρια εμπορεύσιμα αγαθά του πρωτογενούς και περισσότερο του δευτερογενούς τομέα χαρακτηρίζονται από χαμηλό και μεσαίο επίπεδο τεχνολογίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η ελληνική μεταποίηση να εμφανίζει χαμηλή παραγωγικότητα,[49] ενώ ταυτόχρονα να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις εισαγωγές προϊόντων υψηλής ειδίκευσης που παράγονται σε χώρες με πιο προηγμένη τεχνολογία.

Είναι συνεπώς σημαντικό να εξετάσουμε εάν κατά τη διάρκεια της κρίσης υπήρξαν δομικές μεταβολές στον τομέα της μεταποίησης οι οποίες να ευνοούν τους κλάδους με υψηλή και μέση προς υψηλή τεχνολογία. Για την κατάταξη των κλάδων της μεταποίησης ανάλογα με το τεχνολογικό επίπεδο, χρησιμοποιείται η κλίμακα του OECD (2011), όπου οι κλάδοι ομαδοποιούνται σε εκείνους που ενσωματώνουν χαμηλή τεχνολογία, μέση προς χαμηλή τεχνολογία, μέση προς υψηλή τεχνολογία και υψηλή τεχνολογία. Εμείς ομαδοποιούμε τους κλάδους σε δύο πιο γενικές κατηγορίες:[50] στη χαμηλή τεχνολογία, όπου περιλαμβάνονται οι κλάδοι με χαμηλή και μέση προς χαμηλή τεχνολογία, και στην υψηλή τεχνολογία, όπου περιλαμβάνονται οι κλάδοι με μέση προς υψηλή και υψηλή τεχνολογία.

Από το Διάγραμμα 5.3 προκύπτει πως κατά τη διάρκεια της κρίσης η διάρθρωση του τομέα της μεταποίησης παραμένει ουσιαστικά αμετάβλητη. Ειδικότερα, ενώ το μέσο μερίδιο των κλάδων χαμηλής τεχνολογίας κατά την περίοδο 2005-2009 εκτιμήθηκε στο 82,68%, κατά την περίοδο της κρίσης μειώθηκε μόλις στο 81,95%.

Σαφώς χειρότερη είναι η εικόνα όσον αφορά την επενδυτική δραστηριότητα, καθώς, όπως μπορούμε να δούμε από το Διάγραμμα 5.4, σημειώνεται σαφής μείωση του μεριδίου των επενδύσεων σε κλάδους υψηλής τεχνολογίας, από 21,57% την περίοδο 2005-2009 σε 13,38% την περίοδο 2010-2014. Αυτό, κατά τη γνώμη μας, οφείλεται σε δύο κυρίως λόγους: Πρώτον, οι κλάδοι υψηλής τεχνολογίας απαιτούν μεγάλο όγκο επενδύσεων, που με τη σειρά τους προϋποθέτουν σταθερό και υγιές μακροοικονομικό περιβάλλον για να πραγματοποιηθούν. Μια κατάσταση που σε καμία περίπτωση δεν χαρακτήριζε την περίοδο 2010-2014 στην Ελλάδα εξαιτίας των βίαιων αναπροσαρμογών στην οικονομία που επέφερε η εφαρμογή των προγραμμάτων λιτότητας.

---

49. Επιπλέον, όπως έχουν δείξει οι Krishna and Levchenko (2013), οι χώρες που εξειδικεύονται σε χαμηλότερης τεχνολογίας προϊόντα εμφανίζουν και μεγαλύτερη μεταβλητότητα στη συνολική παραγωγή.

50. Σύμφωνα με τον Πίνακα 5.1, οι κλάδοι της μεταποίησης που κατατάσσονται στη χαμηλή τεχνολογία είναι οι 5-10, 13-16 και 22. Οι αντίστοιχοι κλάδοι υψηλής τεχνολογίας είναι οι 11-12 και 17-21.

Διάγραμμα 5.3: Εκατοστιαία (%) συνεισφορά των κλάδων χαμηλής και υψηλής τεχνολογίας στη συνολική ακαθάριστη προστιθέμενη αξία της μεταποίησης (2005-2014)

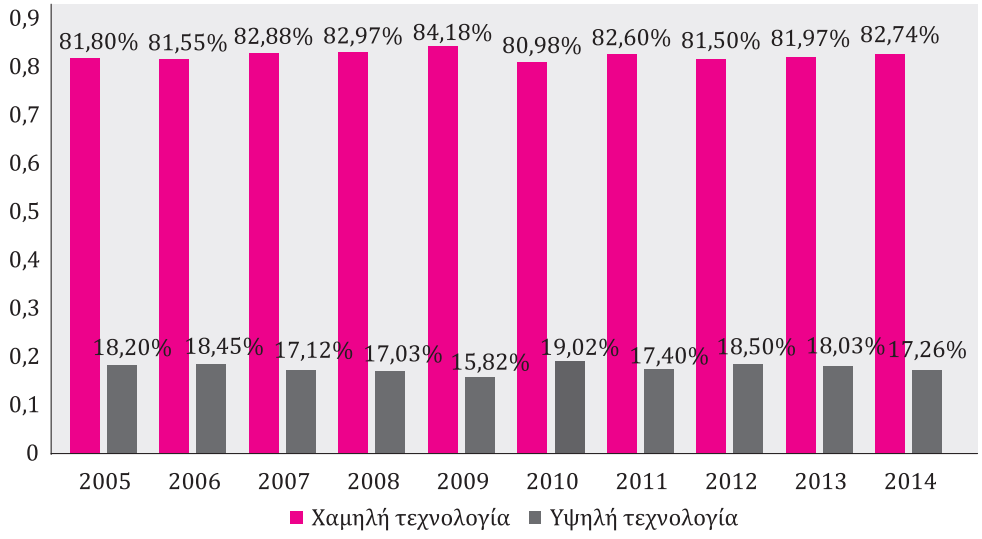

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Διάγραμμα 5.4: Εκατοστιαία (%) συνεισφορά των κλάδων χαμηλής και υψηλής τεχνολογίας στις συνολικές ακαθάριστες επενδύσεις της μεταποίησης (2005-2014)

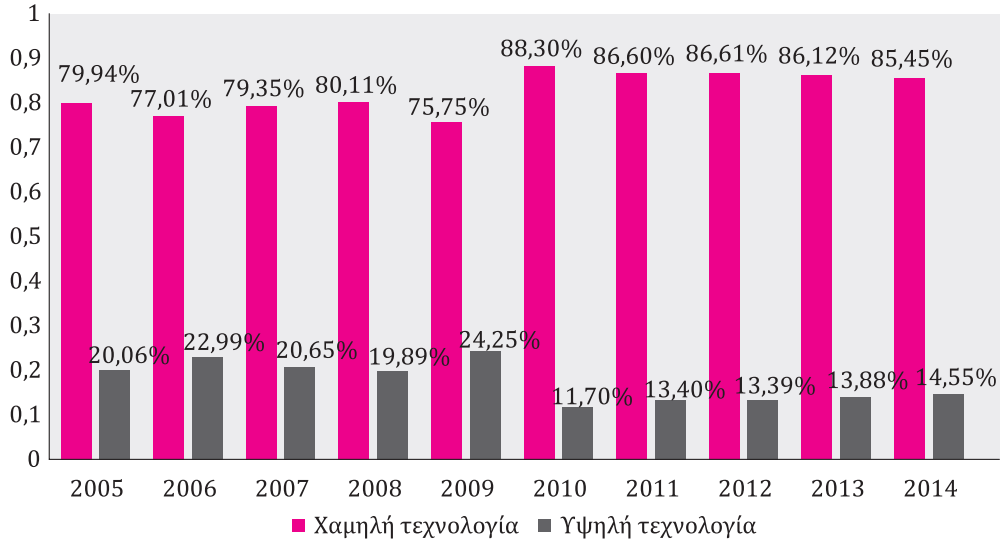

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Ο δεύτερος λόγος είναι πως η μείωση του κόστους εργασίας στον ιδιωτικό τομέα σε συνδυασμό με την αποδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων καθιστούν ελκυστικές τις επενδύσεις σε δραστηριότητες κυρίως εντάσεως εργασίας, που κατά βάση χαρακτηρίζονται από χαμηλή διάχυση τεχνολογίας και σχετικά περιορισμένες απαιτήσεις παγίου κεφαλαίου. Όπως έχουμε σημειώσει στο Κεφάλαιο 4, αυτή είναι μια κατάσταση που δημιουργεί μεγάλο κίνδυνο η οικονομία να βρεθεί σε μια παγίδα «χαμηλής παραγωγικότητας», με αποτέλεσμα τη διεύρυνση των αποκλίσεων με τις πιο προηγμένες τεχνολογικά οικονομίες. Η τάση αυτή φαίνεται δυστυχώς να παγιώνεται στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, καθώς κατά την περίοδο της κρίσης η ανακατανομή των επενδύσεων υπέρ της μεταποίησης κατευθύνθηκε τελικά σε κλάδους χαμηλής τεχνολογίας.

5.3 Οι δυναμικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας

Χρήσιμα συμπεράσματα για τον διαρθρωτικό μετασχηματισμό της οικονομίας προκύπτουν από τη διερεύνηση των κλάδων που είχαν αφενός τη μεγαλύτερη θετική και αφετέρου τη μεγαλύτερη αρνητική συμβολή στην εξέλιξη της παραγωγικότητας τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Ειδικότερα, στον Πίνακα 5.6 εμφανίζονται οι κλάδοι με τη μεγαλύτερη θετική συμβολή στην παραγωγικότητα[51] ή διαφορετικά οι πιο δυναμικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας. Μια πρώτη παρατήρηση είναι πως κανένας από τους δέκα πιο δυναμικούς κλάδους της περιόδου 2005-2009 δεν εντοπίζεται και στην περίοδο 2010-2014. Η μεταβολή αυτή υποδεικνύει μια αλλαγή στην παραγωγική δομή της ελληνικής οικονομίας, καθώς κατά τη διάρκεια της κρίσης υποβαθμίζονται οι κλάδοι εκείνοι που πρότινος είχαν τη μεγαλύτερη θετική συμβολή στην αύξηση της παραγωγικότητας. Έτσι, οι νέοι δυναμικοί κλάδοι που αναδεικνύονται κατά τη διάρκεια της κρίσης σχετίζονται με τον τουρισμό, καθώς και με δραστηριότητες του πρωτογενούς τομέα, όπως η γεωργία και η αλιεία. Επιπλέον, παρ' όλη την κάμψη της δραστηριότητάς του, ο κλάδος των κατασκευών εξακολουθεί να έχει θετική συμβολή στην εξέλιξη της παραγωγικότητας, ενώ ιδιαίτερα σημαντική κρίνεται και η εμφάνιση του κλάδου έρευνας και ανάπτυξης στη δέκατη θέση. Στα αρνητικά εντοπίζεται η απουσία κλάδων της μεταποίησης, με εξαίρεση τον κλάδο παραγωγής βασικών μετάλλων, και πιο ειδικά η απουσία κλάδων που παράγουν εμπορεύσιμα αγαθά υψηλής ζήτησης.

51. Σε σύνολο 61 κλάδων, εμφανίζονται 27 με θετική συμβολή στην εξέλιξη της παραγωγικότητας την περίοδο 2005-2010, ενώ την περίοδο 2010-2014 εμφανίζονται 25.

Πίνακας 5.6: Οι δέκα κλάδοι με τη μεγαλύτερη συμβολή στην εξέλιξη της παραγωγικότητας (2005-2009 και 2010-2014)

α.α.	Κλάδοι	2005-2009	α.α.	Κλάδοι	2010-2014
1	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	21,53%	1	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	33,25%
2	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	12,64%	2	Κατασκευές	20,35%
3	Τηλεπικοινωνίες	10,05%	3	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	13,28%
4	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες- δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	6,71%	4	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	5,05%
5	Δραστηριότητες παροχής προστασίας και έρευνας, παροχής υπηρεσιών σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους, διοικητικές δραστηριότητες γραφείου	5,79%	5	Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	4,51%
6	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	5,44%	6	Παραγωγή βασικών μετάλλων	3,68%
7	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	4,37%	7	Εκπαίδευση	3,20%
8	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	3,82%	8	Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	3,00%
9	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	3,58%	9	Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και υπηρεσιών κρατήσεων και συναφείς δραστηριότητες	2,43%
10	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	3,40%	10	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	1,94%

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στον Πίνακα 5.7 εμφανίζονται οι κλάδοι με τη μεγαλύτερη αρνητική συμβολή στην εξέλιξη της παραγωγικότητας ή διαφορετικά οι λιγότερο δυναμικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας. Μια πρώτη παρατήρηση είναι πως κατά την περίοδο πριν την κρίση παραδοσιακοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας με υψηλή εξωτερική ζήτηση («Παραγωγή τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού», «Πλωτές μεταφορές», «Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης» και «Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες») έχουν ιδιαίτερα αρνητική συμβολή στην παραγωγικότητα. Οι φτωχές επιδόσεις των παραπάνω κλάδων συνέβαλαν ως ένα βαθμό στη σημαντική επιδείνωση του ισοζυγίου πληρωμών την περίοδο εκείνη.

Από τη σύγκριση των δύο περιόδων προκύπτει επίσης πως οι κλάδοι «Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών»,

«Πλωτές μεταφορές» και «Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού» διατηρούν τη χαμηλή δυναμικότητά τους και στις δύο περιόδους. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί η χαμηλή δυναμικότητα που εμφανίζει ο κλάδος των τηλεπικοινωνιών την περίοδο 2010-2014. Η επιβράδυνση του ρυθμού διάχυσης του προϊόντος στην οικονομία σε συνδυασμό με τη σταθεροποίηση των ολιγοπωλιακών χαρακτηριστικών του κλάδου φαίνεται ότι συνέβαλαν στην απώλεια της προ κρίσης υψηλής δυναμικότητας των τηλεπικοινωνιών.

Πίνακας 5.7: Οι δέκα κλάδοι με τη μικρότερη συμβολή στην εξέλιξη της παραγωγικότητας (2005-2009 και 2010-2014)

α.α.	Κλάδοι	2005-2009	α.α.	Κλάδοι	2010-2014
1	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	14,08%	1	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	14,63%
2	Παραγωγή τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού	12,03%	2	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	8,72%
3	Πλωτές μεταφορές	11,08%	3	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	8,57%
4	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	6,16%	4	Δραστηριότητες παροχής προστασίας και έρευνας, παροχής υπηρεσιών σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους, διοικητικές δραστηριότητες γραφείου	7,82%
5	Παραγωγή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	6,05%	5	Τηλεπικοινωνίες	6,74%
6	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	5,33%	6	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	5,22%
7	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	4,12%	7	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	5,16%
8	Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	4,11%	8	Πλωτές μεταφορές	5,09%
9	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	3,91%	9	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	4,51%
10	Παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	3,26%	10	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	4,10%

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Το Διάγραμμα 5.5 δείχνει τη σχέση παραγωγικότητας και δυναμικότητας της ελληνικής οικονομίας πριν και μετά την κρίση. Παρατηρούμε ότι στην περίοδο 2005-2009 υπάρχει ουσιαστικά μηδενική συσχέτιση μεταξύ παραγωγικότητας και δυναμικότητας. Η σχέση αυτή ωστόσο επιδεινώνεται κατά τη διάρκεια της κρίσης, καθώς μετατρέπεται σε αρνητική. Αυτό σημαίνει πως οι κλάδοι της ελλη-

νικής οικονομίας που εμφανίζουν θετική μεγέθυνση είναι κατά βάση χαμηλής παραγωγικότητας, με αποτέλεσμα να είναι ορατός ο κίνδυνος περαιτέρω απόκλισης από τις υπόλοιπες οικονομίες της ΕΕ και της Ευρωζώνης ειδικότερα.

Διάγραμμα 5.5: Η σχέση παραγωγικότητας-δυναμικότητας 61 κλάδων της ελληνικής οικονομίας (2005-2009 και 2010-2014)

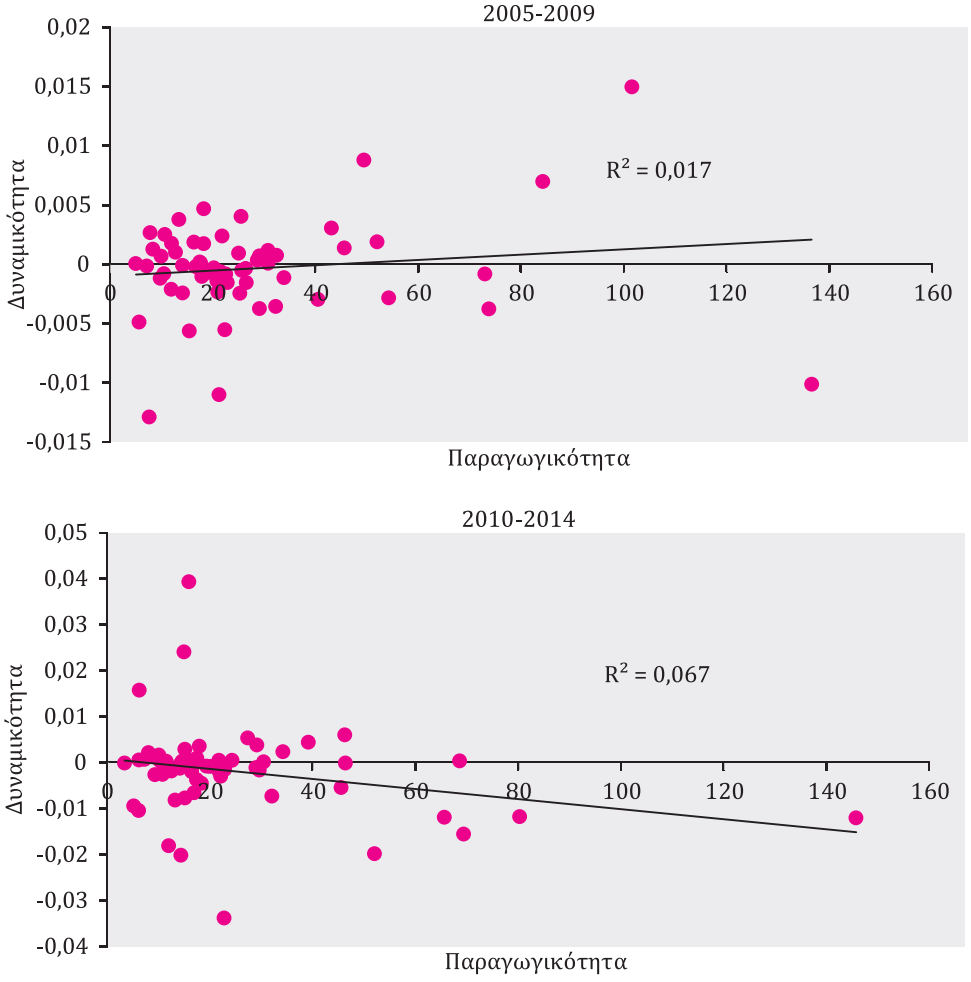

5.4 Το ΜΚΕ ανά κλάδο στην ελληνική οικονομία

Μια από τις ερμηνείες της ελληνικής κρίσης υποστηρίζει πως η δυσμενής οικονομική κατάσταση της χώρας μας οφείλεται, ανάμεσα σε άλλους παράγοντες, στη φθίνουσα ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας εξαιτίας του υψηλού ΜΚΕ.[52]

52. *Για μια κριτική αποτίμηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας ως του κύριου δείκτη ανταγωνιστικότητας βλ., μεταξύ άλλων, Fagerberg (1996), Lall (2000) και Felipe and Kumar (2011).*

Πίνακας 5.8: Οι δέκα κλάδοι με το υψηλότερο ΜΚΕ (2005-2009 και 2010-2014)

α.α.	Κλάδοι	2005-2009	α.α.	Κλάδοι	2010-2014
1	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	1,254	**1**	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	1,910
2	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	1,101	**2**	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	1,737
3	Δραστηριότητες απασχόλησης	1,090	**3**	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	1,341
4	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	1,003	**4**	Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, κτηνιατρικές δραστηριότητες	1,245
5	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	0,974	**5**	Παραγωγή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	1,150
6	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	0,969	**6**	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	0,979
7	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	0,965	**7**	Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	0,979
8	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	0,891	**8**	Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	0,977
9	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	0,870	**9**	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	0,976
10	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	0,843	**10**	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	0,963
	Μέσος όρος	**0,996**		**Μέσος όρος**	**1,226**

***Πηγή*:** Eurostat (Επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στον Πίνακα 5.8 παρουσιάζονται οι δέκα κλάδοι με τον υψηλότερο κατά μέσο όρο ΜΚΕ για την περίοδο πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Συγκρίνοντας τις δύο περιόδους, παρατηρούμε μια σχετική σταθερότητα στην κατάταξη, καθώς οι έξι από τους δέκα κλάδους εξακολουθούν να παραμένουν στην πρώτη δεκάδα με το υψηλότερο ΜΚΕ. Τα ευρήματα αυτά καταδεικνύουν πως η χαμηλή ανταγωνιστικότητα κόστους[53] αποκτά μόνιμα χαρακτηριστικά στους συγκεκριμένους κλάδους, και ειδικά σε εκείνους των εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών. Ειδικότερα, οι κλάδοι που εμφανίζουν σταθερά υψηλό ΜΚΕ είναι οι εξής:

- Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών.

53. Ωστόσο, θα πρέπει να επισημάνουμε πως το πόσο χαμηλή ή υψηλή είναι τελικά η ανταγωνιστικότητα κόστους ενός κλάδου εξαρτάται σε τελική ανάλυση από το ΜΚΕ των αντίστοιχων κλάδων στις ανταγωνίστριες οικονομίες.

- Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών.
- Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις.
- Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής.
- Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες.
- Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας.

Πίνακας 5.9: Οι δέκα κλάδοι με το χαμηλότερο ΜΚΕ (2005-2009 και 2010-2014)

α.α.	Κλάδοι	2005-2009	α.α.	Κλάδοι	2010-2014
1	Πλωτές μεταφορές	0,089	**1**	Πλωτές μεταφορές	0,165
2	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	0,198	**2**	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	0,235
3	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης	0,253	**3**	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	0,258
4	Παραγωγή βασικών μετάλλων	0,298	**4**	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	0,259
5	Τηλεπικοινωνίες	0,306	**5**	Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης	0,273
6	Παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	0,314	**6**	Τηλεπικοινωνίες	0,299
7	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	0,358	**7**	Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	0,340
8	Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης	0,371	**8**	Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	0,367
9	Αεροπορικές μεταφορές	0,372	**9**	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	0,376
10	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	0,377	**10**	Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	0,384
	Μέσος όρος	**0,294**		**Μέσος όρος**	**0,295**

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στον Πίνακα 5.9 παρουσιάζονται οι δέκα κλάδοι με τον χαμηλότερο κατά μέσο όρο ΜΚΕ για τις δύο υπό εξέταση περιόδους. Παρατηρούμε πως πέντε από τους δέκα κλάδους εξακολουθούν να παραμένουν στην πρώτη δεκάδα με το χαμηλότερο ΜΚΕ, γεγονός που δείχνει πως οι συγκεκριμένοι κλάδοι τείνουν να αποκτήσουν πάγια κοστολογικά πλεονεκτήματα. Αυτό είναι σημαντικό ειδικά για τους κλάδους που παράγουν εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες. Οι κλάδοι αυτοί είναι οι εξής:

- Πλωτές μεταφορές.
- Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος.
- Τηλεπικοινωνίες.
- Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού.
- Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης.

Πίνακας 5.10: Οι δέκα κλάδοι με τη μεγαλύτερη συμβολή στην αύξηση του εργασιακού κόστους (2005-2009 και 2010-2014)

α.α.	Κλάδοι	2005-2009	α.α.	Κλάδοι	2010-2014
1	Εκπαίδευση	7,89%	**1**	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	12,75%
2	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	7,74%	**2**	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	11,30%
3	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	7,55%	**3**	Δραστηριότητες παροχής προστασίας και έρευνας, παροχής υπηρεσιών σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους, διοικητικές δραστηριότητες γραφείου	10,86%
4	Παραγωγή τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού	6,87%	**4**	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες- δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	7,91%
5	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	6,08%	**5**	Πλωτές μεταφορές	7,58%
6	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	5,65%	**6**	Τηλεπικοινωνίες	7,44%
7	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	5,50%	**7**	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	7,23%
8	Πλωτές μεταφορές	5,35%	**8**	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	5,93%
9	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	4,91%	**9**	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	5,44%
10	Παραγωγή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	3,45%	**10**	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	4,60%

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στον Πίνακα 5.10 παρουσιάζονται οι δέκα κλάδοι που σωρευτικά έχουν τη μεγαλύτερη θετική συμβολή[54] στην εξέλιξη του ΜΚΕ ή διαφορετικά οι κλάδοι εκείνοι

54. Σε σύνολο 61 κλάδων, εμφανίζονται 46 με θετική συμβολή στην αύξηση του κόστους εργασίας κατά την περίοδο 2005-2009, ενώ την περίοδο 2010-2014 μειώνονται στους 26.

που συμβάλλουν περισσότερο στην αύξηση του κόστους εργασίας. Και σε αυτή την περίπτωση προκύπτουν μεταβολές μεταξύ των δύο περιόδων, όμως οι κλάδοι που εμφανίζουν σταθερά υψηλή συμβολή στην αύξηση του ΜΚΕ για όλη την περίοδο 2005-2014 είναι οι κλάδοι «Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών», «Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσικλετών», «Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας» και «Πλωτές Μεταφορές».

Πίνακας 5.11: Οι δέκα κλάδοι με την υψηλότερη αρνητική συμβολή στην εξέλιξη του εργασιακού κόστους (2005-2009 και 2010-2014)

α.α.	Κλάδοι	2005-2009	α.α.	Κλάδοι	2010- 2014
1	Τηλεπικοινωνίες	35,85%	1	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	30,80%
2	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	30,28%	2	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	13,69%
3	Δραστηριότητες παροχής προστασίας και έρευνας, παροχής υπηρεσιών σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους, διοικητικές δραστηριότητες γραφείου	11,85%	3	Εκπαίδευση	10,42%
4	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	3,90%	4	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	8,48%
5	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	3,59%	5	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	5,68%
6	Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεις και μουσικές εκδόσεις	3,10%	6	Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	3,74%
7	Αεροπορικές μεταφορές	2,42%	7	Κατασκευές	3,46%
8	Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	2,34%	8	Παραγωγή βασικών μετάλλων	3,19%
9	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες	2,06%	9	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	3,18%
10	Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	1,72%	10	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	2,33%

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Τέλος, στον Πίνακα 5.11 παρουσιάζονται οι δέκα κλάδοι που έχουν τη μικρότερη συμβολή στο ΜΚΕ ή διαφορετικά οι κλάδοι εκείνοι που συμβάλλουν περισσότερο στη μείωση του κόστους εργασίας. Συγκρίνοντας τις δύο περιόδους, δεν προκύ-

πτει κάποιος κλάδος ο οποίος να έχει υψηλή συμβολή στη μείωση του κόστους καθ' όλη την περίοδο 2005-2014. Προχωρώντας σε μια συνολική αποτίμηση των Πινάκων 5.10 και 5.11, σημειώνουμε τη σημαντική αποκλιμάκωση του ΜΚΕ στον κλάδο «Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης» μεταξύ των δύο περιόδων. Επίσης θετική κρίνεται η αποκλιμάκωση του εργασιακού κόστους στον κλάδο «Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες», γιατί συνιστά παραδοσιακό εξαγωγικό κλάδο της ελληνικής οικονομίας, έχει πολλαπλές διασυνδέσεις με άλλους κλάδους, ενώ το κόστος παραγωγής του καθορίζει σε μεγάλο βαθμό και το κόστος διαβίωσης των εργαζομένων. Ωστόσο, όπως θα αναλύσουμε στην επόμενη ενότητα, η μείωση του ΜΚΕ θα μπορούσε να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητα κόστους εφόσον μετακυλίεται στην τιμή και δεν μετασχηματίζεται σε κέρδος από τις επιχειρήσεις του κλάδου.

Στις αρνητικές εξελίξεις εντοπίζουμε τη σημαντική συμβολή του κλάδου «Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας» στην αύξηση του ΜΚΕ, καθώς σε συνδυασμό με την αύξηση του περιθωρίου κέρδους καθιστά τις υπηρεσίες υγείας όλο και πιο ακριβές για τους πολίτες. Επίσης αρνητική εξέλιξη συνιστά η αύξηση του ΜΚΕ κατά τη διάρκεια της κρίσης των ακόλουθων κλάδων: «Τηλεπικοινωνίες», «Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου», «Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού» και «Πλωτές μεταφορές».

5.5 Η εξέλιξη της κερδοφορίας

Στον Πίνακα 5.12 εμφανίζονται οι δέκα κλάδοι με το υψηλότερο περιθώριο κέρδους κατά την περίοδο 2005-2014. Συγκρίνοντας την περίοδο 2005-2009 και 2010-2014, παρατηρούμε πως έξι από τους δέκα κλάδους διατηρούν υψηλή την κερδοφορία τους τόσο πριν την κρίση όσο και κατά τη διάρκειά της. Αυτοί είναι οι εξής:

- Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης.
- Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης.
- Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος.
- Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας.
- Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια.
- Τηλεπικοινωνίες.

Πίνακας 5.12: Οι δέκα κλάδοι με το υψηλότερο περιθώριο κέρδους (2005-2009 και 2010-2014)

α.α.	Κλάδοι	2005-2009	α.α.	Κλάδοι	2010- 2014
1	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης	2,25	**1**	Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης	2,49
2	Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης	1,91	**2**	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	2,12
3	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	1,85	**3**	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης	1,56
4	Δραστηριότητες παροχής προστασίας και έρευνας, παροχής υπηρεσιών σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους, διοικητικές δραστηριότητες γραφείου	1,62	**4**	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	1,46
5	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	1,61	**5**	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	1,42
6	Πλωτές μεταφορές	1,54	**6**	Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	1,40
7	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	1,48	**7**	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	1,37
8	Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	1,39	**8**	Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	1,35
9	Τηλεπικοινωνίες	1,39	**9**	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	1,32
10	Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	1,36	**10**	Τηλεπικοινωνίες	1,31
	Μέσος όρος	**1,64**		**Μέσος όρος**	**1,58**

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στον Πίνακα 5.13 εμφανίζονται οι δέκα κλάδοι με το χαμηλότερο περιθώριο κέρδους για την ίδια περίοδο. Όλοι παρουσιάζουν περιθώριο κέρδους χαμηλότερο από τη μονάδα, καθώς το ακαθάριστο προϊόν είναι μικρότερο από το κόστος παραγωγής – κατάσταση που ισοδυναμεί με αρνητικά κέρδη[55]. Και στην περίπτωση αυτή δεν υπάρχουν αξιοσημείωτες μεταβολές στην κατάταξη, καθώς επτά από τους δέκα κλάδους παραμένουν και στις δύο περιόδους στην πρώτη δεκάδα χαμηλής κερδοφορίας. Αυτοί είναι οι εξής:

55. *Ισχύει GO < D+W+IBT+II ⇔ P+D+W+IBT+II < D+W+IBT+II ⇔ P<0, όπου GO το ακαθάριστο προϊόν, D οι αποσβέσεις, W οι συνολικοί προσαρμοσμένοι μισθοί, IBT οι καθαροί έμμεσοι φόροι, II οι ενδιάμεσες εισροές και τέλος P τα κέρδη.*

- Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών.
- Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών.
- Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη.
- Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης.
- Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας.
- Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών.
- Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής.

Πίνακας 5.13: Οι δέκα κλάδοι με το χαμηλότερο περιθώριο κέρδους (2005-2009 και 2010-2014)

α.α.	Κλάδοι	2005-2009	α.α.	Κλάδοι	2010- 2014
1	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	0,70	**1**	Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	0,58
2	Δραστηριότητες απασχόλησης	0,75	**2**	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	0,69
3	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	0,75	**3**	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	0,75
4	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	0,78	**4**	Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεις και μουσικές εκδόσεις	0,83
5	Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	0,82	**5**	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	0,84
6	Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας	0,91	**6**	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	0,84
7	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	0,92	**7**	Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας	0,86
8	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	0,95	**8**	Παραγωγή ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	0,86
9	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	0,96	**9**	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	0,88
10	Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	0,97	**10**	Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, κτηνιατρικές δραστηριότητες	0,94
	Μέσος όρος	**0,85**		**Μέσος όρος**	**0,81**

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στον Πίνακα 5.14 παρουσιάζονται οι δέκα κλάδοι με την υψηλότερη δυναμική[56]

56. Σε σύνολο 61 κλάδων, εμφανίζονται 25 με αύξηση της κερδοφορίας τους κατά την περίοδο 2005-2009, ενώ την περίοδο 2010-2014 αυξάνονται στους 29.

στην κερδοφορία τους. Συγκρίνοντας τις δύο περιόδους παρατηρούμε πως κανένας κλάδος δεν διατηρεί τη δυναμική του πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Αξίζει όμως να σημειωθεί η εμφάνιση του κλάδου των κατασκευών στην πρώτη δεκάδα της περιόδου 2010-2014 γεγονός που υποδεικνύει πως κατά την περίοδο της κρίσης η κερδοφορία του κλάδου επανακάμπτει μάλλον εξαιτίας της δυναμικής των εξαγωγών του, όπως θα δούμε και στην Ενότητα 5.7.

Πίνακας 5.14: Οι δέκα κλάδοι με την υψηλότερη θετική συμβολή στην εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους (2005-2009 και 2010-2014)

α.α.	Κλάδοι	2005-2009	α.α.	Κλάδοι	2010-2014
1	Τηλεπικοινωνίες	23,47%	**1**	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	30,02%
2	Δραστηριότητες παροχής προστασίας και έρευνας, παροχής υπηρεσιών σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους, διοικητικές δραστηριότητες γραφείου	15,18%	**2**	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	9,64%
3	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	14,89%	**3**	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	7,36%
4	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	9,88%	**4**	Παραγωγή τροφίμων, ποτών και ειδών καπνού	6,61%
5	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	8,07%	**5**	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	6,19%
6	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες- δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	7,32%	**6**	Παραγωγή βασικών μετάλλων	4,98%
7	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	3,46%	**7**	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	4,40%
8	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	3,13%	**8**	Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	3,93%
9	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες	2,38%	**9**	Κατασκευές	2,46%
10	Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης	2,36%	**10**	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	2,32%

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στον Πίνακα 5.15 παρουσιάζονται οι κλάδοι με τη μεγαλύτερη μείωση στην κερδοφορία τους. Από τον πίνακα αυτό προκύπτει πως οι κλάδοι «Πλωτές μεταφορές» και «Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών» εμφανίζουν απώλεια της κερδοφορίας τους καθ' όλη την περίοδο 2005-2014.

Πίνακας 5.15: Οι δέκα κλάδοι με την υψηλότερη αρνητική συμβολή στην εξέλιξη του περιθωρίου κέρδους (2005-2009 και 2010-2014)

α.α.	Κλάδοι	2005-2009	α.α.	Κλάδοι	2010-2014
1	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	14,18%	**1**	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	20,66%
2	Πλωτές μεταφορές	13,30%	**2**	Δραστηριότητες παροχής προστασίας και έρευνας, παροχής υπηρεσιών σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους, διοικητικές δραστηριότητες γραφείου	13,07%
3	Κατασκευές	8,75%	**3**	Πλωτές μεταφορές	7,72%
4	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	8,70%	**4**	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	7,37%
5	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	8,05%	**5**	Τηλεπικοινωνίες	7,35%
6	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	8,02%	**6**	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες- δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	6,31%
7	Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	4,95%	**7**	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	5,35%
8	Παραγωγή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	4,23%	**8**	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	4,41%
9	Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	3,43%	**9**	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων- ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης	4,28%
10	Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	3,17%	**10**	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	4,04%

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Αποτιμώντας συνολικά τα δεδομένα των Πινάκων 5.14 και 5.15, επιβεβαιώνεται η δυναμική του κλάδου «Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης», καθώς από την ιδιαίτερα χαμηλή κερδοφορία που είχε την περίοδο πριν την κρίση, στη συνέχεια εντοπίζεται στην πρώτη θέση. Σε αυτό συνέβαλε ο συνδυασμός μειούμενου κόστους εργασίας και αυξανόμενης ζήτησης. Επιπλέον, σημαντική κρίνεται και η ανάκαμψη της κερδοφορίας του κλάδου «Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη», γιατί βελτιώνονται οι όροι βιωσιμότητας ενός ιδιαίτερα στρατηγικού κλάδου για την οικονομία. Παρ' όλα αυτά εξακολουθεί να διατηρεί ένα χαμηλό περιθώριο κέρδους. Τέλος, αξίζει να επισημανθεί πως κατά την περίοδο της κρίσης όλοι οι κλάδοι του εμπορίου εμφανίζουν μεγάλη μείωση της κερδοφορίας τους εξαιτίας της δραστικής πτώσης της ζήτησης.

Όπως έχουμε ήδη σημειώσει, η μείωση του ΜΚΕ θα μπορούσε να έχει κάποια θετική επίδραση στην ανάκαμψη της ανταγωνιστικότητας κόστους όταν η συμπίεσή του μετακυλίεται στις τιμές και δεν μετασχηματίζεται σε κερδοφορία. Το Διά-

γραμμα 5.6 δείχνει τη σχέση[57] μεταξύ των σωρευτικών μεταβολών του ΜΚΕ και του περιθωρίου κέρδους για τις περιόδους πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Από το διάγραμμα προκύπτει και για τις δύο περιόδους μια αρνητική σχέση στις μεταβολές των δύο μεταβλητών, που καταδεικνύει πως τελικά η μείωση του κόστους εργασίας συνδέεται με αύξηση του περιθωρίου κέρδους.

Διάγραμμα 5.6: Μεταβολή στο ΜΚΕ και στο περιθώριο κέρδους (2005-2009 και 2010-2014)

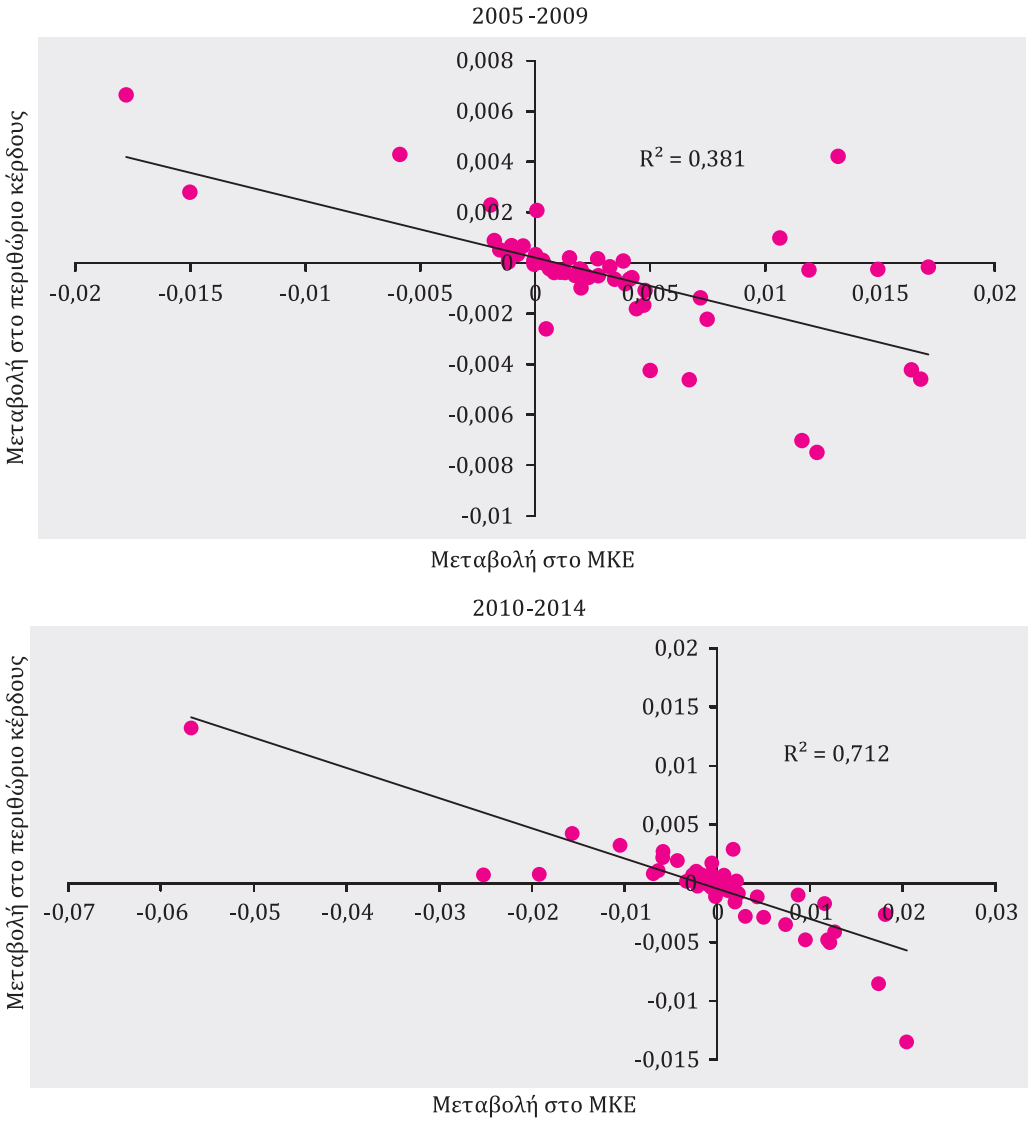

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

57. *Οι μεταβολές των κλάδων σταθμίζονται ως προς τη συμβολή τους στη μεταβολή του συνολικού ΜΚΕ και του περιθωρίου κέρδους. Η στάθμιση έχει γίνει μέσω της κατασκευής δεικτών Törnquist.*

Ωστόσο, στη διάρκεια της κρίσης η αρνητική αυτή σχέση γίνεται πολύ πιο ισχυρή, γεγονός που δείχνει ότι ένα μεγάλο μέρος της μείωσης του κόστους εργασίας τελικά δεν πέρασε στην τιμή, αλλά μετασχηματίστηκε από τις επιχειρήσεις σε κέρδος. Τα διαρθρωτικά αυτά ευρήματα υποστηρίζουν πλήρως τα μακροοικονομικά ευρήματα του Κεφαλαίου 2 της Έκθεσης.

Διάγραμμα 5.7: Καθαρές επενδύσεις και καθαρά κέρδη στην ελληνική οικονομία (2005-2009 και 2010-2014)

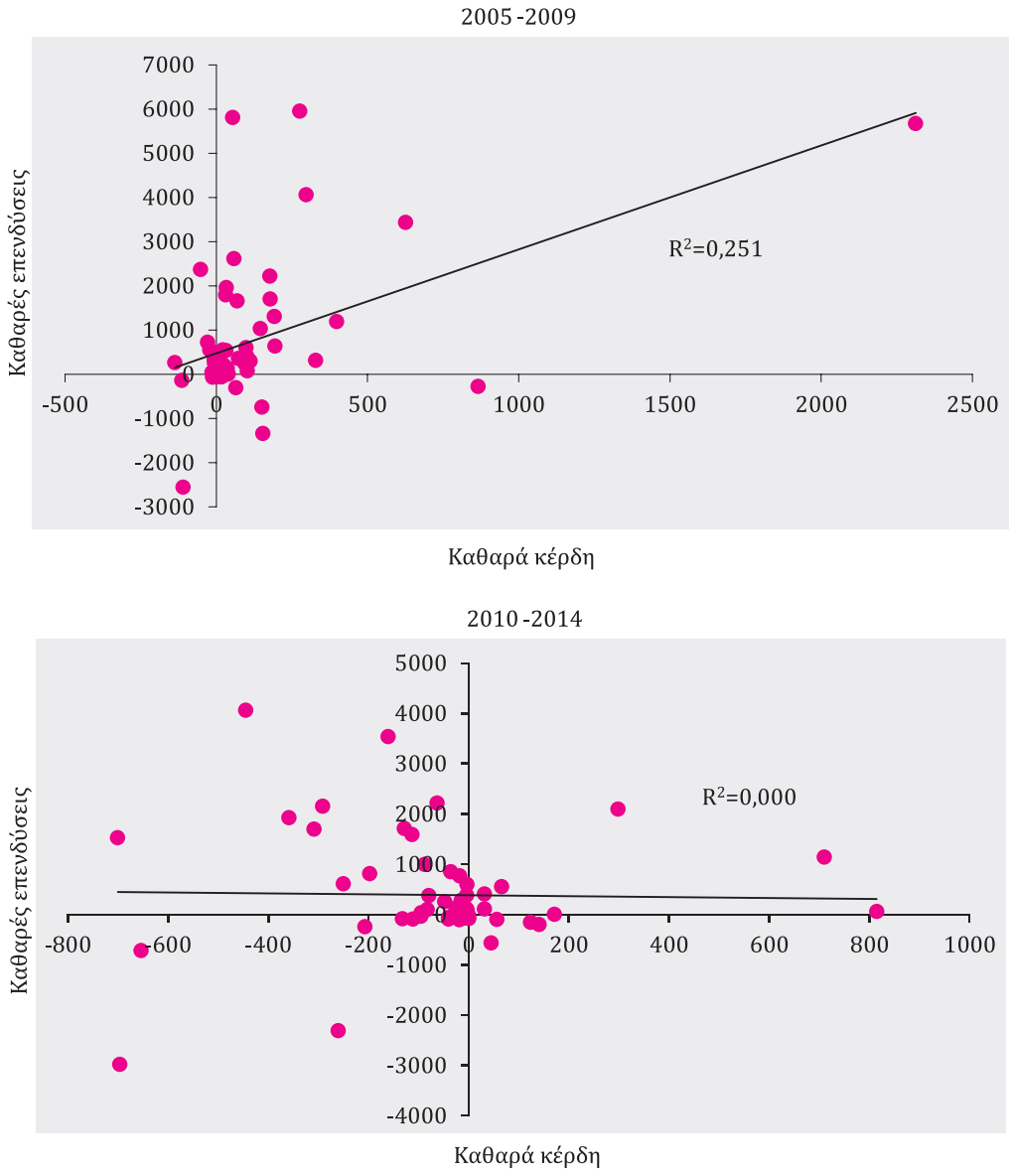

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στο σημείο αυτό θα μπορούσε κάποιος να θέσει το αντεπιχείρημα ότι η αύξηση της κερδοφορίας είναι πιθανό να οδηγήσει στην αύξηση των επενδύσεων, οι οποίες με τη σειρά τους θα αυξήσουν την απασχόληση και την οικονομική μεγέθυνση. Δηλαδή ότι η ελληνική οικονομία θα μεταβεί σε ένα μοντέλο μεγέθυνσης μέσω της αύξησης των κερδών (profit led growth model). Η άποψη αυτή δεν φαίνεται να επιβεβαιώνεται από τα διαθέσιμα στοιχεία. Το Διάγραμμα 5.7 αποτυπώνει τη σχέση μεταξύ μέσων καθαρών κερδών και μέσων καθαρών επενδύσεων. Παρατηρούμε μια ασθενή μεν αλλά θετική συσχέτιση μεταξύ των δύο μεταβλητών πριν την κρίση. Αυτό υποδεικνύει πως οι επιχειρήσεις διέθεταν ένα μέρος των κερδών τους σε νέες επενδύσεις. Δεν ισχύει όμως το ίδιο για την περίοδο της κρίσης, καθώς η συσχέτιση μεταξύ των δύο μεταβλητών γίνεται μηδενική.

Αυτό υποδεικνύει πως οι επιχειρήσεις προτιμούν να διακρατούν τα κέρδη τους από το να τα διαθέτουν σε νέες επενδύσεις στηρίζοντας την απασχόληση. Το εύρημα αυτό, το οποίο επίσης συμφωνεί με τη μακροοικονομική ανάλυση της παρούσας Έκθεσης, υποστηρίζει εμπειρικά την εκτίμηση ότι οι πολιτικές της λιτότητας «πέτυχαν» ως προς τη διανεμητική επίδρασή τους σε βάρος της εργασίας και της μεγέθυνσης. Συνεπώς, η όποια ανάκαμψη της παραγωγικότητας εμφανίστηκε τα έτη 2013-2014 δεν προέκυψε τόσο από την ποιοτική αναβάθμιση των τεχνικών παραγωγής μέσω νέων επενδύσεων, αλλά κυρίως από την εντατικοποίηση της εργασίας. Εάν όλα τα παραπάνω συνδυαστούν με τη διατήρηση των κεφαλαιακών ελέγχων που επιβλήθηκαν το καλοκαίρι του 2015 και την εμμονή των δανειστών στις πολιτικές λιτότητας, εκτιμούμε ότι δεν υπάρχουν βάσιμες προοπτικές ανάκαμψης των επενδύσεων τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα.

5.6 Κλαδικές μεταβολές στην απασχόληση της ελληνικής οικονομίας

Στο Διάγραμμα 5.8 παρουσιάζεται η εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας κατά την περίοδο 2008-2014 στους τρεις βασικούς τομείς της ελληνικής οικονομίας. Παρατηρούμε ότι διαχρονικά το χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας εντοπίζεται στον πρωτογενή τομέα, κυρίως λόγω του ιδιαίτερα χαμηλού ποσοστού ανεργίας στον αγροτικό κλάδο. Το ποσοστό ανεργίας στον πρωτογενή τομέα φτάνει το 2013 στο 4,11%, ενώ η ποσοστιαία μεταβολή από το 2008 στο 2014 ισούται με 178,2%. Θα πρέπει να επισημάνουμε πως το διαχρονικά χαμηλό ποσοστό ανεργίας στον αγροτικό κλάδο οφείλεται στον ιδιαίτερα υψηλό αριθμό αυτοαπασχολούμενων. Από την άλλη πλευρά, το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας διαχρονικά εντοπίζεται στον δευτερογενή τομέα. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της κρίσης η απόκλιση σε σχέση με τους άλλους δύο τομείς διευρύνεται ακόμα περισσότερο εξαιτίας της τεράστιας αύξησης του ποσοστού ανεργίας στον κλάδο των κατασκευών από 4,12% το 2008 σε 45,07% το 2014.

Ο τομέας της μεταποίησης, ακολουθώντας τη γενικότερη τάση, εμφανίζει επίσης αξιοσημείωτη αύξηση της ανεργίας από το 6,39% το 2008 στο 25,61% το 2014.

Καταλήγοντας, το ποσοστό ανεργίας του δευτερογενούς τομέα φτάνει στο μέγιστο επίπεδο (35,68%) το 2012, ενώ η ποσοστιαία μεταβολή από το 2008 στο 2014 αγγίζει το ιλιγγιώδες 515,02%. Τέλος, σε ενδιάμεσο επίπεδο ποσοστού ανεργίας σε σχέση με τους υπόλοιπους δύο τομείς βρίσκεται ο τριτογενής τομέας, όπου το ποσοστό ανεργίας φτάνει στο μέγιστο επίπεδο το 2013 αγγίζοντας το 21,61%, ενώ η συνολική αύξηση καθ' όλη την περίοδο 2008-2014 εκτιμάται στο 290,03%.

Διάγραμμα 5.8: Το ποσοστό ανεργίας στους τρεις βασικούς τομείς της ελληνικής οικονομίας (2008-2014)

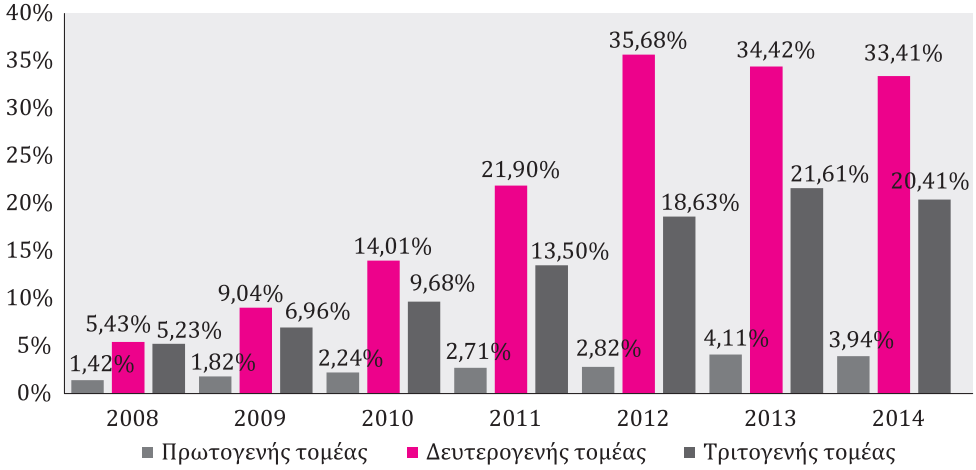

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στον Πίνακα 5.16 παρουσιάζονται οι κλάδοι με την υψηλότερη ανεργία το 2009 και το 2014. Παρατηρούμε ότι υπάρχουν ορισμένοι κλάδοι που εμφανίζουν σταθερά υψηλά ποσοστά ανεργίας. Αυτοί είναι οι εξής:

- Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας.
- Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης.
- Παραγωγή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών.
- Αεροπορικές μεταφορές.

Ως προς τις μεταβολές στη δομή της ανεργίας, σημειώνουμε τα ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά ανεργίας που εμφανίζουν οι κλάδοι που σχετίζονται με την ακίνητη περιουσία («Κατασκευές» και «Διαχείριση ακίνητης περιουσίας») ως αποτέλεσμα της δραστικής συμπίεσης του διαθέσιμου εισοδήματος, των πιστωτικών περιορισμών και της αβεβαιότητας. Επιπλέον, η μεγάλη μείωση στη ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών σε συνδυασμό με το κλείσιμο χιλιάδων μικρών ή μεγάλων επιχειρήσεων οδή-

γησαν σε δραστικές περικοπές των διαφημιστικών δαπανών, με αποτέλεσμα την εκτόξευση της ανεργίας στον κλάδο «Διαφήμιση και έρευνα αγοράς». Επίσης, το ποσοστό ανεργίας σε κλάδους όπως οι «Εκδοτικές δραστηριότητες», «Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεις και μουσικές εκδόσεις» και «Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων» εμφανίζει δυσθεώρητες τιμές κατά τη διάρκεια της κρίσης.

Πίνακας 5.16: Οι δέκα κλάδοι με το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας (2009 και 2014)

α.α.	Κλάδοι	2009	α.α.	Κλάδοι	2014
1	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	18,07%	**1**	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλικών και ειδών ένδυσης και γούνας	45,94%
2	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης	17,90%	**2**	Κατασκευές	45,07%
3	Δασοκομία και υλοτομία	15,54%	**3**	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	44,12%
4	Παραγωγή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	15,50%	**4**	Παραγωγή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	39,22%
5	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες και μουσεία, τζόγος	15,41%	**5**	Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων-ανάκτηση υλικών. Δραστηριότητες εξυγίανσης	39,16%
6	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	14,60%	**6**	Εκδοτικές δραστηριότητες	38,77%
7	Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και υπηρεσιών κρατήσεων και συναφείς δραστηριότητες	13,93%	**7**	Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	37,41%
8	Δραστηριότητες παροχής προστασίας και έρευνας, παροχής υπηρεσιών σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους, διοικητικές δραστηριότητες γραφείου	11,95%	**8**	Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεις και μουσικές εκδόσεις	35,98%
9	Αεροπορικές μεταφορές	11,41%	**9**	Αεροπορικές μεταφορές	33,20%
10	Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας	11,41%	**10**	Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	32,03%
	Μέσος όρος	**14,57%**		**Μέσος όρος**	8,82%

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στον Πίνακα 5.17 εμφανίζονται οι κλάδοι με το χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Κατ' αντιστοιχία με τον προηγούμενο πίνακα υπάρχουν ορισμένοι κλάδοι που εμφανίζουν χαμηλά ποσοστά ανεργίας σε όλη την περίοδο 2005-2014 και είναι οι εξής:

- Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες.
- Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία.
- Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες.
- Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας.

Πίνακας 5.17: Οι κλάδοι με το χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας (2009 και 2014)

α.α.	Κλάδοι	2009	α.α.	Κλάδοι	2014
1	Δραστηριότητες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών, παροχής συμβουλών και συναφείς δραστηριότητες	0,51%	**1**	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	2,96%
2	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	1,37%	**2**	Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	6,38%
3	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	1,80%	**3**	Δραστηριότητες οργανώσεων	6,96%
4	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	1,84%	**4**	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	8,75%
5	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	2,33%	**5**	Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	9,14%
6	Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, κτηνιατρικές δραστηριότητες	2,79%	**6**	Δραστηριότητες απασχόλησης	9,27%
7	Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	2,99%	**7**	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες-δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	10,54%
8	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες	3,09%	**8**	Παραγωγή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	10,71%
9	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	3,15%	**9**	Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες	11,22%
10	Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	3,48%	**10**	Εκπαίδευση	12,24%
	Μέσος όρος	**2,33%**		**Μέσος όρος**	**8,82%**

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Αξίζει να σημειωθεί το σχετικά χαμηλό ποσοστό ανεργίας του κλάδου «Δραστηριότητες απασχόλησης», λόγω της μεγάλης ζήτησης που υπάρχει από ανέργους για τις υπηρεσίες των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην αγορά εργασίας.

5.7 Κλαδικές μεταβολές στον τομέα των εξαγωγών

Το Διάγραμμα 5.9 δείχνει τις μεταβολές που προκύπτουν στη διάρθρωση των εξαγωγών, όπου παρατηρείται σαφής μείωση του μεριδίου του τριτογενούς τομέα προς όφελος περισσότερο του δευτερογενούς και λιγότερο του πρωτογενούς. Η τάση αυτή είναι θετική, καθώς στον δευτερογενή τομέα εντοπίζεται υψηλό επίπεδο διασυνδέσεων με άλλους κλάδους, αύξουσες αποδόσεις κλίμακας και υψηλοί πολλαπλασιαστές.[58]

Διάγραμμα 5.9: Η διαρθρωτική εξέλιξη των ελληνικών εξαγωγών (2005-2014, σταθερές τιμές προηγούμενου έτους, δισ. ευρώ)

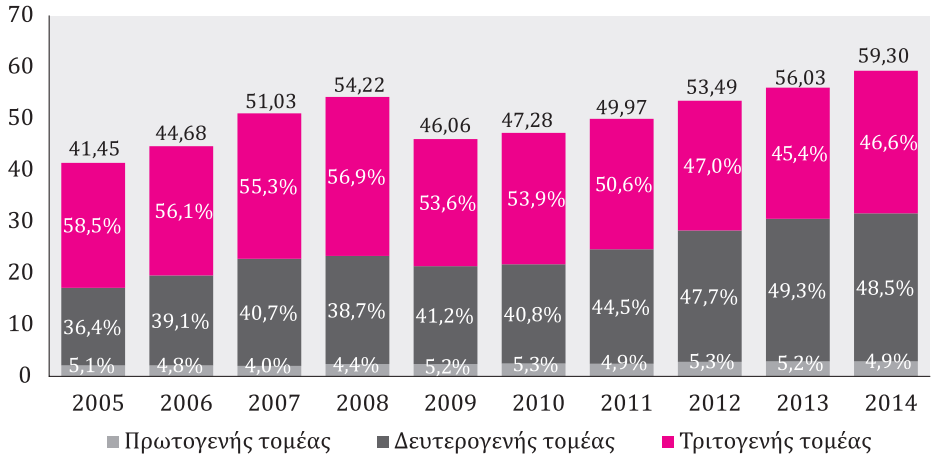

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στο Διάγραμμα 5.10 παρουσιάζεται η διάρθρωση των εξαγωγών του πρωτογενούς και του δευτερογενούς τομέα σε σχέση με το επίπεδο τεχνολογίας. Σε αντιστοιχία με τα ευρήματα των Διαγραμμάτων 5.3 και 5.4, και στο Διάγραμμα 5.10 προκύπτει σαφής αύξηση του μεριδίου των εξαγωγών που προέρχονται από κλάδους χαμηλής τεχνολογίας. Ειδικότερα, ενώ κατά την περίοδο 2005-2009, το μέσο

58. *Σε αδημοσίευτες εκτιμήσεις του ΙΝΕ ΓΣΕΕ και χρησιμοποιώντας τον πιο πρόσφατο διαθέσιμο πίνακα εισροών-εκροών για το έτος 2010, εκτιμάμε πως ο δευτερογενής τομέας είναι ο μοναδικός που έχει ομαλοποιημένους δείκτες κάθετης και οριζόντιας διασύνδεσης οι οποίοι υπερβαίνουν τη μέση επίδραση όλων των τομέων. Αντίστοιχα είναι και τα ευρήματα για τους πολλαπλασιαστές απασχόλησης και προστιθέμενης αξίας.*

μερίδιο των εξαγωγών από κλάδους χαμηλής (υψηλής) τεχνολογίας ανερχόταν στο 72,48% (27,52%), στη συνέχεια και κατά την περίοδο της κρίσης το αντίστοιχο μερίδιο εκτιμήθηκε στο 79,97% (20,03%). Σημειώνεται δηλαδή και εδώ επιδείνωση της θέσης της χώρας στον διεθνή καταμερισμό εργασίας.

Διάγραμμα 5.10: Εκατοστιαία (%) συνεισφορά των κλάδων χαμηλής και υψηλής τεχνολογίας στις συνολικές εξαγωγές αγαθών (2005-2014)

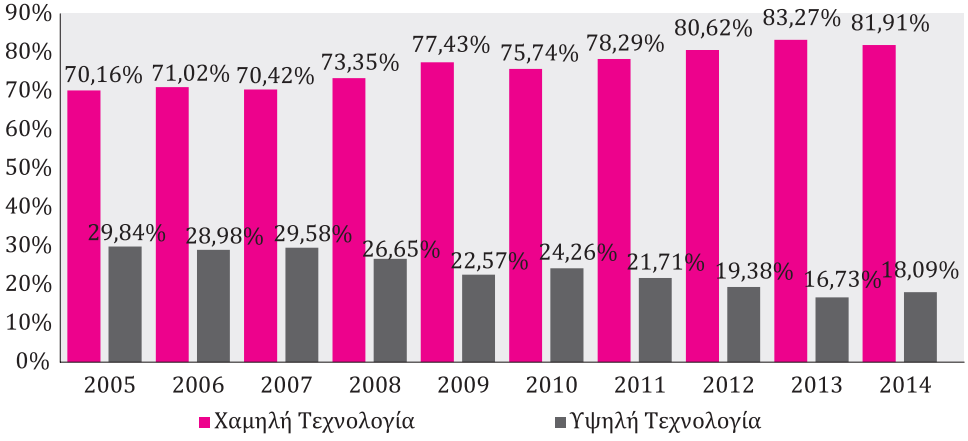

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Το Διάγραμμα 5.11 δείχνει τη σχέση μεταξύ των μεταβολών[59] του ΜΚΕ και των εξαγωγών ανά εργατοώρα. Ξεκινώντας από την περίοδο 2005-2010, παρατηρούμε πως πράγματι υπάρχει μια ασθενής μεν αλλά αρνητική σχέση μεταξύ των μεταβλητών. Αυτό σημαίνει πως μια μείωση του ΜΚΕ σχετίζεται μερικώς με την αύξηση των εξαγωγών. Ωστόσο, κατά την περίοδο της κρίσης η αρνητική αυτή σχέση γίνεται ακόμα πιο ασθενής προσεγγίζοντας ένα μηδενικό επίπεδο συσχέτισης. Αυτό δείχνει πως η μεγάλη μείωση του κόστους εργασίας ανά κλάδο δεν συνδέθηκε με αντίστοιχη αύξηση των εξαγωγών, όπως ισχυρίζεται η θεωρία της εσωτερικής υποτίμησης.

59. *Οι μεταβολές των κλάδων σταθμίζονται ως προς τη συμβολή τους στη μεταβολή του συνολικού ΜΚΕ και των μοναδιαίων εξαγωγών. Η στάθμιση έχει γίνει μέσω της κατασκευής δεικτών Törnquist.*

Διάγραμμα 5.11: Σωρευτική μεταβολή στο ΜΚΕ
και στις μοναδιαίες εξαγωγές αγαθών (2005-2009 και 2010-2014)

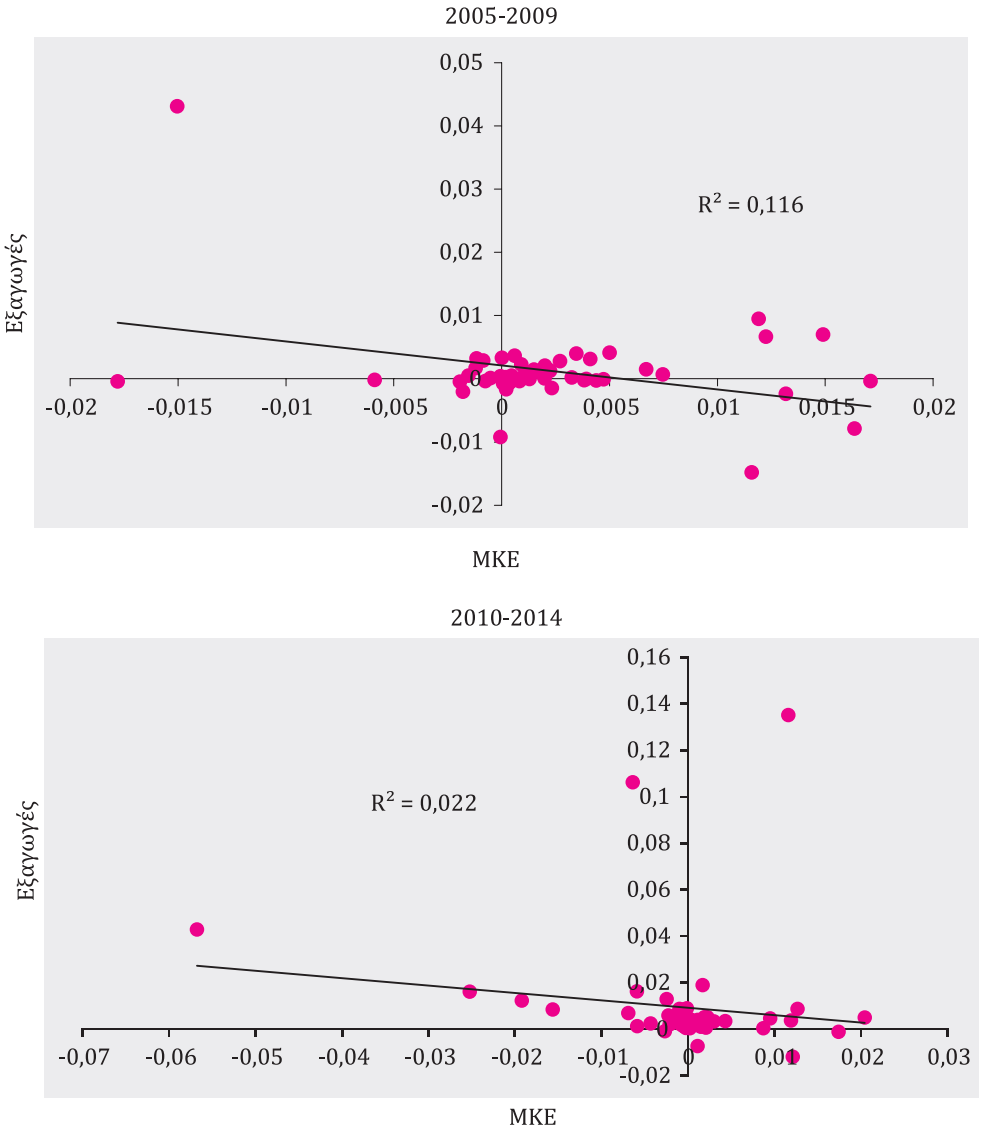

***Πηγή*:** Eurostat και ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Ανάλογα είναι και τα ευρήματα στο Διάγραμμα 5.12. Κατά την περίοδο πριν από την κρίση η ένταση της συσχέτισης μεταξύ του μέσου ΜΚΕ και των εξαγωγών ανά ώρα εργασίας ήταν πιο έντονη απ' ό,τι την περίοδο της κρίσης. Συνοψίζοντας, από την ανάλυσή μας προκύπτει πως η μείωση του κόστους εργασίας δεν φαίνεται να συνέβαλε ιδιαίτερα στην αύξηση των εξαγωγών.

Διάγραμμα 5.12: Μέσο ΜΚΕ και μέσες μοναδιαίες εξαγωγές (2005-2009 και 2010-2014)

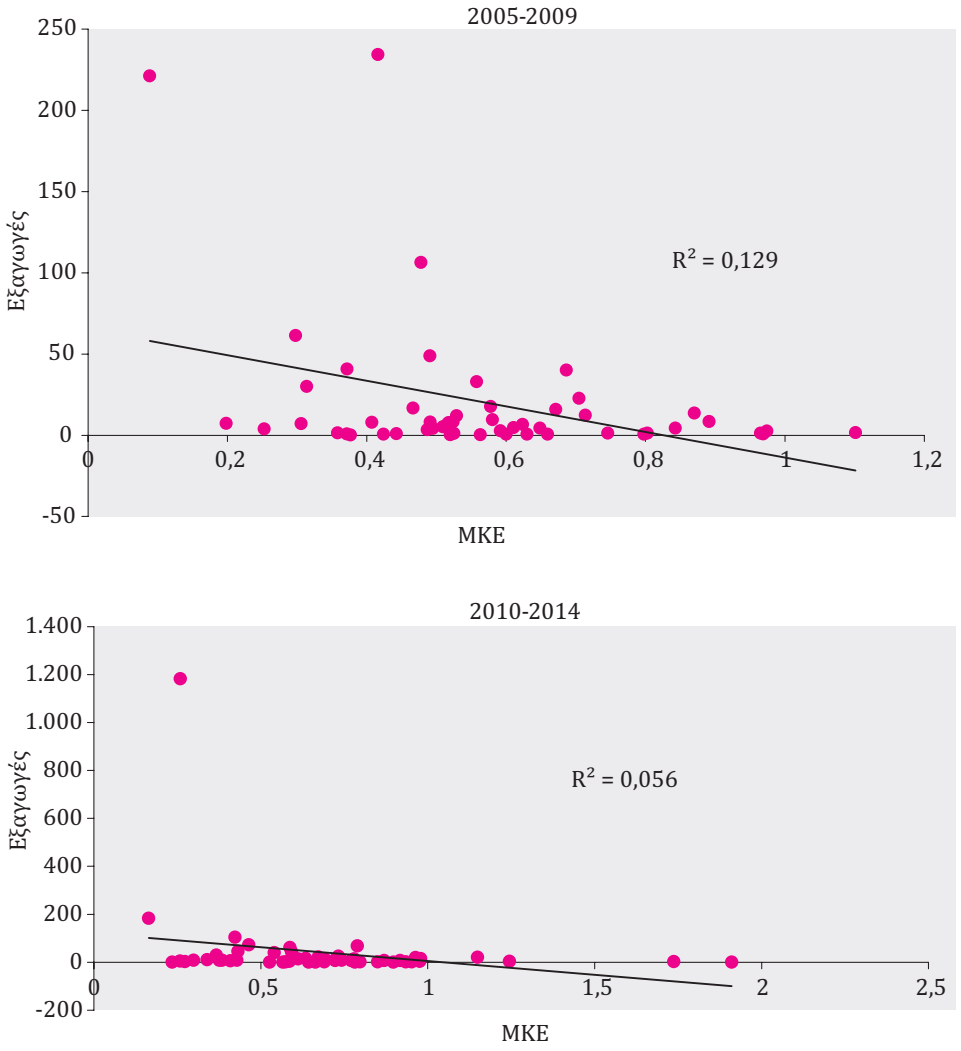

***Πηγή*:** Eurostat και ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Τα ευρήματα αυτά ενισχύουν εμπειρικά το επιχείρημά μας ότι η διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα προσδιορίζει τις εξαγωγικές επιδόσεις της οικονομίας. Η ανάλυσή μας ολοκληρώνεται με την αξιολόγηση των εξαγωγικών κλάδων βάσει των προοπτικών τους. Γι' αυτόν το σκοπό, βασιστήκαμε στην πολυκριτηριακή μέθοδο που αναπτύσσουν οι Αγναντόπουλος και Ευστράτογλου σε αδημοσίευτη μελέτη τους το 2015, οι οποίοι κατατάσσουν τους εξαγωγικούς κλάδους στις εξής κατηγορίες: α) Δυναμικούς, β) Με θετικές προοπτικές, γ) Με σταθερές προοπτικές, δ) Με αρνητικές προοπτικές και ε) Φθίνοντες. Για την κατάταξη των κλάδων στις προαναφερθείσες κατηγορίες χρησιμοποιούνται τα εξής κριτήρια:

- Η σωρευτική ποσοστιαία μεταβολή στο ύψος των εξαγωγών μεταξύ των ετών 2010 και 2014.
- Η μεταβολή στο ύψος των μέσων εξαγωγών την περίοδο 2010-2014 σε σχέση με τις μέσες εξαγωγές την προ κρίσης περίοδο 2005-2009.
- Η μακροχρόνια τάση, δηλαδή το κατά πόσο η αυξητική ή η μειούμενη πορεία των εξαγωγών κατά την περίοδο 2010-2014 αποτελεί συνέχεια ή ανατρέπει την πορεία της προ κρίσης περιόδου.
- Η βραχυχρόνια διακύμανση, δηλαδή το πλήθος των ετών την περίοδο 2010-2014 κατά τα οποία ο κλάδος παρουσίασε αύξηση σε σχέση με το προηγούμενο έτος.

Στον Πίνακα 5.18 εμφανίζεται η κατάταξη των εξαγωγικών κλάδων ανά προοπτική και ανά τάξη μεγέθους, η οποία ορίζεται ως η αξία των εξαγωγών ανά ώρα εργασίας. Για λόγους συντομίας, οι κλάδοι στον Πίνακα 5.18 αναφέρονται σε αντιστοιχία με την αρίθμηση του Πίνακα 5.1. Επίσης, η ανάλυσή μας επικεντρώνεται μόνο στους δυναμικούς εξαγωγικούς κλάδους, ενώ στην παρένθεση καταγράφεται η ταξινόμησή τους ανά τάξη μεγέθους. Ειδικότερα, οι κλάδοι με τις καλύτερες εξαγωγικές προοπτικές κατά φθίνουσα σειρά είναι οι εξής:

- Κατασκευές (χαμηλές εξαγωγές).
- Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου (υψηλές εξαγωγές).
- Παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων (υψηλές εξαγωγές).
- Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη (μέσες προς υψηλές εξαγωγές).
- Παραγωγή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες (μέσες προς υψηλές εξαγωγές).
- Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων (χαμηλές εξαγωγές).
- Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων (μέσες προς υψηλές εξαγωγές).
- Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης (μέσες προς χαμηλές εξαγωγές).
- Παραγωγή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού (μέσες προς χαμηλές εξαγωγές).
- Παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού (υψηλές εξαγωγές).
- Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής (μέσες προς χαμηλές εξαγωγές).

- Ορυχεία και Λατομεία (μέσες προς υψηλές εξαγωγές).

Στην παραπάνω κατάταξη εμφανίζονται τρεις κλάδοι οι οποίοι είναι δυναμικοί και ταυτόχρονα εξάγουν υψηλή ποσότητα προϊόντος. Παράλληλα, εμφανίζονται και άλλοι τέσσερις δυναμικοί κλάδοι που διατηρούν ένα μέσο προς υψηλό επίπεδο εξαγωγών. Αυτοί οι επτά κλάδοι μαζί με τους εννέα αντίστοιχους που εμφανίζουν θετικές προοπτικές μπορούν να δώσουν σημαντική ώθηση στις εγχώριες εξαγωγές. Επιπλέον, είναι σημαντικό να επισημανθεί πως στους δυναμικούς κλάδους υπάρχουν και ορισμένοι υψηλής τεχνολογίας και εξειδίκευσης ανθρώπινου κεφαλαίου, όπως οι κλάδοι της παραγωγής ηλεκτρονικών υπολογιστών, της έρευνας και ανάπτυξης και της παραγωγής ηλεκτρολογικού εξοπλισμού. Οι κλάδοι αυτοί με τις κατάλληλες πολιτικές μπορούν να συμβάλουν αποφασιστικά στη βελτίωση του καταμερισμού εργασίας, ο οποίος, όπως αναφέραμε, παρουσιάζει τάση επιδείνωσης.

Τέλος στον Πίνακα 5.18 εμφανίζονται συνολικά έξι φθίνοντες κλάδοι, καθώς και κλάδοι με αρνητικές προοπτικές που την ίδια στιγμή διατηρούν ένα υψηλό και μέσο προς υψηλό επίπεδο εξαγωγών. Ιδιαίτερα αρνητική κρίνεται η χαμηλή εξαγωγική δυναμική που παρατηρείται στους κλάδους «Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών παρασκευασμάτων» (12) και «Πλωτές μεταφορές» (32), οι οποίοι διαχρονικά έχουν ειδικό βάρος στην οικονομική μεγέθυνση, στην απασχόληση και στις εξαγωγές της χώρας.

Πίνακας 5.18: Οι εξαγωγικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας ανά προοπτική και τάξη μεγέθους (2005-2014)

Κατηγορία	Υψηλές εξαγωγές	Μέσες προς υψηλές εξαγωγές	Μέσες προς χαμηλές εξαγωγές	Χαμηλές εξαγωγές	Σύνολο
Δυναμικοί	10, 17-18	4, 14, 22, 46	7, 16, 59	9, 27	12
Θετικές προοπτικές	11, 15, 33, 19, 42	6, 8, 34, 39	26, 31, 38, 40, 48	2, 35, 44	17
Σταθερές προοπτικές	13, 20	36, 56	47	23, 25, 45, 51, 57	10
Αρνητικές προοπτικές	12, 21	3, 5, 49	1, 24, 37, 41	54	10
Φθίνοντες	32	-	-	52, 53	3
Σύνολο	**13**	**13**	**13**	**13**	**52**

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

5.8 Ένα πλαίσιο κατευθύνσεων παραγωγικής αναδόμησης της ελληνικής οικονομίας

Οι βαθιές αλλαγές που υπέστη η ελληνική οικονομία εξαιτίας της κρίσης αλλά και των πολιτικών που υλοποιήθηκαν δεν θα μπορούσαν να μην επιδράσουν και στην παραγωγική διάρθρωση της χώρας. Πράγματι, από την εκτίμηση μιας σειράς διαρθρωτικών μεταβλητών επιβεβαιώνεται η μεταβολή στην παραγωγική δομή της ελληνικής οικονομίας. Ξεκινώντας από την παραγωγικότητα, δεν παρατηρείται κατά την περίοδο της κρίσης κάποια ουσιαστική ανάκαμψη, παρ' όλη την εντατικοποίηση της εργασιακής προσπάθειας που προέκυψε εξαιτίας της απορρύθμισης στην αγορά εργασίας και της αύξησης της ανεργίας. Βασική αιτία της χαμηλής παραγωγικότητας είναι η αποεπένδυση. Εξειδικεύοντας για 61 κλάδους της οικονομίας, εντοπίζονται ορισμένοι εξ αυτών που κατά τη διάρκεια της κρίσης διατηρούν σταθερά ένα συγκριτικά υψηλό επίπεδο παραγωγικότητας. Οι κλάδοι αυτοί σχετίζονται με μεταποιητικές δραστηριότητες, όπως η παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου και η παραγωγή βασικών μετάλλων. Επίσης, συνδέονται με τις δημόσιες ωφέλειες, όπως οι τηλεπικοινωνίες, η ενέργεια και η διαχείριση λυμάτων, καθώς και με τις αεροπορικές και πλωτές μεταφορές. Από την ανάλυσή μας όσον αφορά την κατανομή των επενδύσεων, προκύπτει κάποιος εξορθολογισμός, καθώς κατά τη διάρκεια της κρίσης φαίνεται να κατευθύνονται σε δραστηριότητες υψηλότερης παραγωγικότητας. Όμως, όσο παραμένει το πρόβλημα της γενικευμένης αποεπένδυσης θα διατηρούνται οι ισχυροί φραγμοί στην παραγωγική επέκταση της οικονομίας, καθώς επίσης και στην αύξηση του πραγματικού και του δυνητικού ΑΕΠ.

Κομβικός τομέας για την αναδόμηση του μοντέλου ανάπτυξης είναι η μεταποίηση. Η μακροχρόνια αποβιομηχάνιση σε συνδυασμό με τον σταθερό προσανατολισμό της ελληνικής μεταποίησης κυρίως σε δραστηριότητες με χαμηλή και με μέση προς χαμηλή τεχνολογία έχουν οπωσδήποτε συμβάλει στις πενιχρές μακροοικονομικές επιδόσεις της χώρας και στην ανισορροπία βασικών ισοζυγίων. Δυστυχώς όμως η συρρίκνωση του μεριδίου της μεταποίησης στο συνολικό ΑΕΠ συνεχίζεται και στη διάρκεια της κρίσης, καθώς το 2014 φτάνει στο χαμηλότερο επίπεδο της περιόδου 2005-2014. Από την άλλη πλευρά, εμφανίζεται μια τάση διεύρυνσης του αντίστοιχου μεριδίου επενδύσεων στο πάγιο κεφάλαιο που επιβεβαιώνει την πιο ορθολογική κατανομή των επενδύσεων. Ωστόσο, οι επενδύσεις αυτές κατευθύνονται κυρίως σε δραστηριότητες χαμηλής τεχνολογίας, συμβάλλοντας έτσι στην περαιτέρω συρρίκνωση της παραγωγής που προέρχεται από μεταποιητικούς κλάδους υψηλής τεχνολογίας. Το δυσμενές μακροοικονομικό περιβάλλον το οποίο δημιούργησαν οι πολιτικές λιτότητας σε συνδυασμό με τη μείωση του εργασιακού κόστους φαίνεται ότι κατεύθυναν τις επενδύσεις περισσότερο σε δραστηριότητες εντάσεως εργασίας, που χαρακτηρίζονται από χαμηλή διάχυση τεχνολογίας και σχετικά περιορισμένες απαιτήσεις παγίου κεφαλαίου.

Η ανάλυση των κλαδικών χαρακτηριστικών της οικονομίας μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η οικονομική κρίση προκάλεσε μια διαφορετική κλαδική δυναμική που μετέβαλε την παραγωγική δομή της ελληνικής οικονομίας. Έτσι, ορισμένοι κλάδοι που στην προ κρίσης εποχή εμφάνιζαν αξιοσημείωτη δυναμική κατά την περίοδο της κρίσης υποβαθμίζονται, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύονται νέοι δυναμικοί κλάδοι οι οποίοι σχετίζονται με τον τουρισμό και με δραστηριότητες του πρωτογενούς τομέα, όπως η γεωργία και η αλιεία. Επίσης, παρ' όλη την κάμψη της οικοδομικής δραστηριότητας, ο κλάδος των κατασκευών εξακολουθεί να έχει σημαντική θετική συμβολή στην εξέλιξη της παραγωγικότητας, ενώ αξιοσημείωτη είναι και η δυναμική του κλάδου της έρευνας και ανάπτυξης. Από την άλλη πλευρά, στους πιο δυναμικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας δεν εμφανίζονται εκείνοι της μεταποίησης, με εξαίρεση την παραγωγή βασικών μετάλλων. Αρνητική εξέλιξη είναι η απότομη απώλεια δυναμικής των κλάδων της παραγωγής οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου, των τηλεπικοινωνιών και των πλωτών μεταφορών, καθώς είχαν ειδικό βάρος στην οικονομική μεγέθυνση που συντελέστηκε στην προ κρίσης περίοδο.

Ένα άλλο ζήτημα που προκύπτει είναι σε ποιο βαθμό οι δυναμικοί κλάδοι συμβάλλουν στη σύγκλιση με τις πιο προηγμένες οικονομίες της Ευρωζώνης και γενικότερα της ΕΕ. Στην περίπτωση στην οποία οι νέοι δυναμικοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας χαρακτηρίζονται ταυτόχρονα και από υψηλή παραγωγικότητα, τότε πράγματι η σύγκλιση καθίσταται πιο εφικτή. Συγκρίνοντας τη σχέση παραγωγικότητας-δυναμικότητας μεταξύ των περιόδων 2005-2009 και 2010-2014, προκύπτει δυστυχώς χαμηλότερη συσχέτιση στην περίοδο της κρίσης, εξέλιξη που, σε συνδυασμό με την υποβάθμιση του εγχώριου καταμερισμού εργασίας, καθιστά τη σύγκλιση απίθανη.

Επίσης, η μείωση του ΜΚΕ αποτελεί έναν από τους βασικούς άξονες οικονομικής πολιτικής των ΠΟΠ. Βασικά επιχειρήματα υπέρ αυτής της πολιτικής είναι η προσέλκυση επενδύσεων και η αύξηση των εξαγωγών λόγω του χαμηλότερου κόστους εργασίας. Όσον αφορά το σκέλος των επενδύσεων, η πρόβλεψη των ΠΟΠ υπήρξε εντελώς άστοχη. Επιπροσθέτως, η όποια μείωση του κόστους εργασίας μετασχηματίστηκε σε αύξηση του περιθωρίου κέρδους των επιχειρήσεων. Ακόμα όμως πιο προβληματικό είναι το γεγονός ότι η αυξανόμενη αυτή κερδοφορία δεν μετασχηματίστηκε σε νέες επενδύσεις, οι οποίες θα προωθούσαν την απασχόληση και την οικονομική μεγέθυνση.

Τα έως τώρα αποτελέσματα αναδεικνύουν πως οι πολιτικές λιτότητας και εσωτερικής υποτίμησης που ασκήθηκαν στην ελληνική οικονομία μέσω των ΠΟΠ δεν επέφεραν κάποια θετική επίδραση στην παραγωγική δομή της ελληνικής οικονομίας. Αντιθέτως, ο δραστικός περιορισμός της ιδιωτικής και της δημόσιας κατανάλωσης συνέβαλε εκτός από την αποεπένδυση και στη ραγδαία αύξηση της ανεργίας. Η μεγαλύτερη μείωση εμφανίστηκε στον δευτερογενή τομέα, κυρίως εξαιτίας του τεράστιου ποσοστού ανεργίας στον κατασκευαστικό κλάδο, ενώ ακολουθούν ο τριτογενής και ο πρωτογενής τομέας. Ειδικότερα, ο κλάδος που

πλήττεται περισσότερο κατά τη διάρκεια της κρίσης, εκτός από τις κατασκευές και τη διαχείριση ακινήτων, είναι η κλωστοϋφαντουργία, της οποίας συνεχίζεται η χρονίζουσα παρακμή, παρά τη μείωση του κόστους εργασίας. Ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά ανεργίας εμφανίζουν και οι κλάδοι που σχετίζονται με τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, καθώς και οι κλάδοι της επεξεργασίας λυμάτων και των αεροπορικών μεταφορών. Στον αντίποδα, σχετικά χαμηλά επίπεδα ανεργίας διατηρούν κλάδοι οι οποίοι κατά βάση έχουν υψηλό ποσοστό αυτοαπασχολούμενων, όπως οι κλάδοι της γεωργίας και της αλιείας, των νομικών υπηρεσιών και των υπηρεσιών υγείας. Επίσης χαμηλό ποσοστό ανεργίας διατηρεί ο χρηματοπιστωτικός τομέας, καθώς οι ανακατατάξεις που συνέβησαν σ' αυτόν τα προηγούμενα χρόνια δεν έθιξαν τις θέσεις εργασίας. Τέλος, σχετικά χαμηλό ποσοστό ανεργίας έχουν οι δραστηριότητες απασχόλησης, λόγω της μεγάλης ζήτησης που υπάρχει από ανέργους για τις υπηρεσίες του κλάδου.

Όσον αφορά το πεδίο των εξαγωγών, παρατηρείται μια ανάκαμψη, που συμβάλλει στον περιορισμό του εμπορικού ελλείμματος, αλλά σε σαφώς μικρότερο βαθμό απ' ό,τι η μείωση των εισαγωγών. Μεταβολές υπήρξαν και στη διάρθρωση των εξαγωγών, καθώς περιορίζεται η συμβολή του τριτογενούς τομέα, ενώ αναβαθμίζονται ο δευτερογενής και λιγότερο ο πρωτογενής. Εν ολίγοις, αυξάνει το μερίδιο εξαγωγών των αγαθών σε σχέση με το αντίστοιχο των υπηρεσιών. Η εξέλιξη αυτή είναι θετική, καθώς ο δευτερογενής τομέας χαρακτηρίζεται από υψηλό επίπεδο διασυνδέσεων με άλλους κλάδους, αύξουσες αποδόσεις κλίμακας και υψηλούς πολλαπλασιαστές. Ωστόσο, πρέπει να επισημάνουμε πως η αύξηση των εξαγόμενων αγαθών εκκινεί από δραστηριότητες χαμηλής τεχνολογίας, καθώς το μερίδιο των εξαγωγών που αναλογεί στους κλάδους υψηλής τεχνολογίας εμφανίζει αξιοσημείωτη μείωση.

Στο σημείο αυτό θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί πως η αύξηση των εξαγωγών αποδίδεται στη μείωση του κόστους εργασίας. Ωστόσο, από τις εμπειρικές εκτιμήσεις φαίνεται πως το επίπεδο του κόστους εργασίας κατά την περίοδο 2010-2014 σχετίζεται λιγότερο με τις εξαγωγικές επιδόσεις σε σχέση με την περίοδο 2005-2009. Τα ευρήματα αυτά έρχονται σε αντίθεση με το βασικό επιχείρημα των προγραμμάτων λιτότητας. Βέβαια, η λιτότητα είναι πιθανό να είχε έμμεσα αποτελέσματα στην αύξηση των εξαγωγών, καθώς η δραστική συρρίκνωση της εγχώριας ζήτησης εξανάγκασε τις ελληνικές επιχειρήσεις να γίνουν πιο εξωστρεφείς. Όμως σε κάθε περίπτωση, η βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου δεν μπόρεσε παρά ελάχιστα να αντισταθμίσει τις επιπτώσεις που είχε στο ΑΕΠ η μεγάλη πτώση της ιδιωτικής και της δημόσιας κατανάλωσης.

Συνοψίζοντας την έως τώρα ανάλυση, κοινός τόπος είναι η υποβάθμιση της ελληνικής οικονομίας στον διεθνή καταμερισμό εργασίας και ο κίνδυνος διεύρυνσης της απόκλισης με τις πιο προηγμένες οικονομίες. Εντούτοις, από την ανάλυσή μας αναδείχτηκαν και κάποια ποιοτικά δεδομένα για μια σειρά κλάδους οι οποίοι με τον κατάλληλο αναπτυξιακό σχεδιασμό θα μπορούσαν να συμβάλουν στην παραγωγική αναδόμηση και στη δημιουργία ενός βιώσιμου μοντέλου οικονομικής ανά-

πτυξης. Ειδικότερα, αναδεικνύονται ορισμένοι νέοι κλάδοι που χαρακτηρίζονται από δυναμικότητα, ισχυρές εξαγωγικές επιδόσεις, προηγμένη τεχνολογία, εξειδίκευση ανθρώπινου κεφαλαίου και υψηλή ζήτηση στη διεθνή αγορά. Οι κλάδοι αυτοί είναι της παραγωγής ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων, καθώς και της έρευνας και ανάπτυξης. Εκτός όμως από τους νέους αυτούς κλάδους, υπάρχουν και οι πιο παραδοσιακοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας που διατηρούν επίσης υψηλές εξαγωγικές επιδόσεις και ταυτόχρονα δυναμική εξαγωγική προοπτική. Ξεκινώντας από τον πρωτογενή τομέα, ξεχωρίζει ο κλάδος των ορυχείων-λατομείων. Από τον τομέα της μεταποίησης ξεχωρίζουν οι κλάδοι: α) της παραγωγής οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου, β) της παραγωγής επίπλων, γ) της παραγωγής άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων και δ) της παραγωγής ηλεκτρολογικού εξοπλισμού. Επίσης αξιοσημείωτες εξαγωγικές προοπτικές και επιδόσεις εμφανίζουν οι ακόλουθοι κλάδοι της μεταποίησης: α) της παραγωγής βασικών μετάλλων, β) της παραγωγής χημικών ουσιών και προϊόντων και γ) της παραγωγής μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.

Από τον τομέα των υπηρεσιών διακρίνονται κυρίως οι κλάδοι των αεροπορικών μεταφορών και των τηλεπικοινωνιών. Ασφαλώς, ειδικό βάρος στην αναπτυξιακή προοπτική της χώρας εξακολουθεί να κατέχει ο κλάδος των καταλυμάτων και των δραστηριοτήτων υπηρεσιών εστίασης, όχι τόσο λόγω των εξαγωγικών επιδόσεων που από τη φύση του κλάδου είναι περιορισμένες, αλλά λόγω της ισχυρής δυναμικότητας, της μακροχρόνιας παράδοσης και της υψηλής παραγόμενης προστιθέμενης αξίας. Από την άλλη πλευρά, εφιστούμε την προσοχή στον αγροτικό κλάδο, καθώς, ενώ κατά την περίοδο της κρίσης ανέκτησε τη δυναμική του μειώνοντας ταυτόχρονα σημαντικά το κόστος εργασίας, δεν εμφανίζει προς το παρόν αντίστοιχες εξαγωγικές επιδόσεις. Επίσης ιδιαίτερη μέριμνα απαιτούν οι κλάδοι της παραγωγής φαρμάκων και των πλωτών μεταφορών. Ο πρώτος γιατί, ενώ συνιστά κλάδο υψηλής τεχνολογίας με μεγάλη παράδοση στη χώρα μας και ισχυρές εξαγωγικές επιδόσεις, εμφανίζει στασιμότητα με αρνητικές εξαγωγικές προοπτικές. Ο δεύτερος γιατί, ενώ επίσης χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερα υψηλή παραγωγικότητα και υψηλό επίπεδο εξαγωγών, με ειδικό βάρος στην οικονομική ιστορία της χώρας, εμφανίζει ωστόσο φθίνουσες εξαγωγικές προοπτικές. Τέλος, προσοχή πρέπει να δοθεί και στον κλάδο της παραγωγής τροφίμων, ποτών και καπνού, ο οποίος, αν και διαθέτει το υψηλότερο μερίδιο στην προστιθέμενη αξία της μεταποίησης με αξιοσημείωτες εξαγωγικές επιδόσεις, πλέον εμφανίζεται ως στάσιμος με αρνητικές εξαγωγικές προοπτικές.

Παράρτημα

Μεταρρύθμιση και βιωσιμότητα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης

Μεταρρύθμιση και βιωσιμότητα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης

Το Ασφαλιστικό βρίσκεται για πολλοστή φορά στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης. Για ακόμη μια φορά ο χειρισμός της ασφαλιστικής μεταρρύθμισης αναπαράγει χρόνιες πολιτικές παθογένειες, όπως η έλλειψη σχεδιασμού της μεταρρυθμιστικής παρέμβασης, το επικοινωνιακό ενδιαφέρον για τη βιωσιμότητα του συστήματος, η έλλειψη ουσιαστικής διαβούλευσης και η υποτίμηση των συνεπειών της μεταρρύθμισης στην οικονομία και στην κοινωνία. Τα γνωρίσματα αυτά δυστυχώς γίνονται καταστροφικά για το δημόσιο συμφέρον όταν προσδιορίζουν τη διαχείριση της μεταρρύθμισης του Ασφαλιστικού μιας χώρας που είναι σε κρίση χρέους και σε βαθιά οικονομική και κοινωνική κρίση. Μιας χώρας με σοβαρούς δημοσιονομικούς και χρηματοδοτικούς περιορισμούς και με ένα μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης σε παραγωγική κατάρρευση.

Η αξιοπιστία του Ασφαλιστικού στην κοινωνία έχει πληγεί ανεπανόρθωτα από τις αλλεπάλληλες μεταρρυθμίσεις που στο τέλος πάντα διατηρούν τις διαπιστωμένες παθογένειες, και ειδικά την αδυναμία του συστήματος να ικανοποιήσει τις βασικές αρχές για τις οποίες δημιουργήθηκε και πρέπει να υπάρχει ως δημόσιο σύστημα ασφάλισης –δηλαδή την προστασία των ηλικιωμένων και των αναπήρων και την παροχή αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης σε όσους πλήρωσαν και θα πληρώσουν γι' αυτό μέσω των εισφορών τους τώρα και στο μέλλον–, την έλλειψη διαφάνειας, το έλλειμμα προβλεψιμότητας ως προς την εξέλιξη βασικών δημογραφικών, οικονομικών και κοινωνικών μεγεθών, τις διαταξικές, διαγενεακές και ενδογενεακές αδικίες, την ανισοκατανομή των βαρών.

Από την αρχή της κρίσης χρέους η μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού ήταν ένα από τα βασικά προαπαιτούμενα των ΠΟΠ. Οι παρεμβάσεις συντελέστηκαν σταδιακά με πολλαπλές νομοθετικές παρεμβάσεις (Ν. 3863/2010, Ν. 3996/2011, Ν. 4093/2012, Ν. 4336/2015) με προσχηματικό στόχο την ενίσχυση της βιωσιμότητας του συστήματος, αλλά με ουσιαστικό στόχο τη μείωση του δημοσιονομικού κόστους του. Οι αλλαγές που έγιναν ήταν εξαιρετικά επώδυνες, καθώς στόχευαν στη μείωση των συντάξεων, οι οποίες μειώθηκαν τουλάχιστον κατά 35% τα τελευταία χρόνια, και στην αύξηση των ορίων ηλικίας, δίχως να εξασφαλίζουν τη μακροχρόνια βιωσιμότητα του συστήματος.

Η οικονομική κρίση όξυνε περαιτέρω το πρόβλημα της βιωσιμότητας και της κοινωνικής αναποτελεσματικότητας του Ασφαλιστικού. Η δραματική αύξηση της ανεργίας και της εισφοροδιαφυγής, η μείωση των μισθών, η αύξηση των ευέλικτων σχέσεων εργασίας και το κλείσιμο χιλιάδων μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων στέρησαν και στερούν το σύστημα κοινωνικής προστασίας από σημαντικούς

πόρους. Οι ασκούμενες πολιτικές κοινωνικής ασφάλισης, στο πλαίσιο των πολιτικών δημοσιονομικής προσαρμογής και εσωτερικής υποτίμησης, επιδιώκουν να καλύψουν χρηματοδοτικά τις επιπτώσεις των ελλειμμάτων του Ασφαλιστικού με τη συνεχή μείωση των παροχών, την αύξηση των εισφορών, την αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης, τη διεύρυνση των ενδογενεακών και διαγενεακών ανισοτήτων και την αλλαγή του χρηματοδοτικού χαρακτήρα του συστήματος κοινωνικών ασφαλίσεων. Επιδιώκεται να επιτευχθεί μετατόπιση του κέντρου βάρους του Ασφαλιστικού από διανεμητικό σε κεφαλαιοποιητικό.

Η μεταρρύθμιση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης είναι αναγκαία για να γίνει μακροχρόνια βιώσιμο και πιο δίκαιο για όλες τις κοινωνικές ομάδες της σημερινής γενιάς και των μελλοντικών γενεών. Είναι αναγκαία για να έχει το Ασφαλιστικό θετική συμβολή στη διασφάλιση του βιοτικού επιπέδου των σημερινών και των μελλοντικών συνταξιούχων, αλλά και των σημερινών και των μελλοντικών εργαζομένων, στη δημοσιονομική σταθερότητα και κυρίως στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, η οποία κρίνει σε πολύ μεγάλο βαθμό τη βιωσιμότητά του. Το πρόβλημα της βιωσιμότητας και τα ελλείμματα του Ασφαλιστικού είναι αποτέλεσμα πολλαπλών αιτιών και απολύτως λανθασμένων επιλογών και πολιτικών που ακολουθήθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Πολύ περιγραφικά θα λέγαμε ότι αυτό που συνέβη στο ασφαλιστικό σύστημα της χώρα μας τις τελευταίες δεκαετίες είναι μια ανεξέλεγκτη ανισορροπία μεταξύ των υποχρεώσεων και των απαιτήσεων του συστήματος και οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο μοντέλο πολιτικής οικονομίας της Ελλάδας. Στην περίπτωση του Ασφαλιστικού αυτή η μη βιώσιμη χρηματοοικονομική στρατηγική χαρακτηρίστηκε ως κοινωνική πολιτική και εγκλώβισε το σύστημα διαχρονικά σε ένα δομικό αδιέξοδο.

Η εκδήλωση της κρίσης χρέους αύξησε δραματικά την πολυπλοκότητα στη διαχείριση του Ασφαλιστικού λόγω της εύθραυστης σχέσης μεταξύ της ανάγκης της χώρας να βγει από την κρίση, της απαίτησης των δανειστών για δημοσιονομική προσαρμογή και της χρηματοδότησης των ελλειμμάτων του Ασφαλιστικού για να εξυπηρετηθεί το σημερινό ύψος των παροχών του. Θα πρέπει με έμφαση να σημειώσουμε ότι η αξιολόγηση της βιωσιμότητας του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης με όρους αποκλειστικά και μόνο δημοσιονομικούς διαιωνίζει το έλλειμμα βιωσιμότητάς του. Η συσχέτιση των σημερινών ελλειμμάτων του Ασφαλιστικού με τα δημοσιονομικά ελλείμματα και την επίτευξη πρωτογενών πλεονασμάτων είναι στην ουσία της λανθασμένη και ιδεοληπτική. Είναι μια προσέγγιση που φωτογραφίζει τη σημερινή χρηματοοικονομική κατάσταση του συστήματος και δεν λαμβάνει υπόψη: α) τη διαχρονική διαχείριση του Ασφαλιστικού και β) το γεγονός ότι οι δαπάνες του ασφαλιστικού συστήματος δημιουργούν ΑΕΠ. Η μείωσή τους είναι υφεσιακή και θα δυσκολέψει περαιτέρω τη δημοσιονομική προσαρμογή, αν δεν αντισταθμιστεί από αύξηση σε κάποιο άλλο μέγεθος της οικονομίας. Η ιδεοληψία ότι η λιτότητα είναι επεκτατική γίνεται υφεσιακός πραγματισμός. Η μεταρρύθμιση του συστήματος σε καθεστώς δημοσιονομικής χρεοκο-

πίας και πολλαπλών δημοσιονομικών και χρηματοδοτικών περιορισμών αυξάνει δραματικά τον κίνδυνο η μεταρρύθμιση να περιοριστεί για ακόμη μια φορά σε παραμετρικού τύπου αλλαγές, μειώνοντας μόνο το δημοσιονομικό μέγεθος της προσαρμογής της συνταξιοδοτικής δαπάνης.

Ένα πλαίσιο βιώσιμης μεταρρύθμισης

Η αρχιτεκτονική της μεταρρύθμισης του Ασφαλιστικού πρέπει να στηρίζεται σε συγκεκριμένες παραδοχές, ώστε να προωθούνται σύνθετες πολιτικές που θα διασφαλίζουν τη βιωσιμότητα του συστήματος και τις βασικές αρχές οργάνωσής του, δηλαδή ένα δίκαιο, ανταποδοτικό και αναπτυξιακό δημόσιο σύστημα συντάξεων. Οι παραδοχές αυτές είναι οι εξής:

- Η κατανομή του κόστους και των παροχών του συστήματος θα πρέπει να εξυπηρετεί τη διαταξική, την ενδογενεακή και τη διαγενεακή δικαιοσύνη και αλληλεγγύη.
- Τα περιθώρια παρέμβασης μόνο σε εσωτερικές παραμέτρους του συστήματος, όπως αύξηση εισφορών και χρόνου συνταξιοδότησης, μείωση συντάξεων και ποσοστού αναπλήρωσης, είναι πλέον πολύ περιορισμένα και δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν το έλλειμμα βιωσιμότητας σε μακροχρόνιο ορίζοντα. Επιπλέον, αναπαράγουν κοινωνικά και πολιτικά αδιέξοδα και μειώνουν την αξιοπιστία της μεταρρυθμιστικής παρέμβασης, καθώς σύντομα θα οδηγήσουν στη λήψη νέων μέτρων.
- Η διαρκής κοστολόγηση των απαιτήσεων και των υποχρεώσεων του συστήματος, καθώς και των επιπτώσεών του στο δημοσιονομικό και στο μακροοικονομικό σύστημα της οικονομίας είναι αναγκαία, ώστε να σχεδιάζονται εκ των προτέρων μακρόπνοα εναλλακτικά σενάρια.
- Η χρησιμοποίηση ποιοτικών και ποσοτικών δεικτών είναι απαραίτητη για την ενίσχυση της συνοχής μεταξύ του ασφαλιστικού, του δημοσιονομικού και του μακροοικονομικού συστήματος βάσει της κυκλικής συμπεριφοράς βασικών οικονομικών μεταβλητών και της δυναμικής της μεγέθυνσης. Η χρησιμοποίηση δεικτών, όπως του δείκτη οικονομικής εξάρτησης ηλικιωμένων, του δείκτη αναλογιστικής δικαιοσύνης και του δείκτη διαγενεακής αλληλεγγύης, είναι καθοριστική για τη διασφάλιση της μακροχρόνιας βιωσιμότητας του συστήματος.
- Το Ασφαλιστικό πρέπει να αξιολογείται ως αναπόσπαστο τμήμα μιας γενικότερης αναπτυξιακής στρατηγικής που θα αξιολογεί την εξέλιξη της σχέσης ανάμεσα στο ασφαλιστικό σύστημα, στο δημοσιονομικό σύστημα και στη δυναμική της οικονομικής μεγέθυνσης με κριτήριο το βιοτικό επίπεδο της παρούσας και της μελλοντικής γενιάς. Όσο δεν συμβαίνει αυτό η βιωσιμότητα του συστήματος θα αμφισβητείται κάθε φορά για τις διανεμητικές επιδρά-

σεις του στην ανάπτυξη, συμπιέζοντας κάθε φορά το σύστημα σε χαμηλότερο επίπεδο παροχών, επιταχύνοντας τη φτωχοποίηση των συνταξιούχων, των εργαζομένων και ευρύτερων κοινωνικών ομάδων. Η θετική μεταβολή του ΑΕΠ είναι η κρίσιμη μεταβλητή που επιτρέπει την ενίσχυση της απασχόλησης, την αύξηση των εισφορών στα ασφαλιστικά ταμεία, την πληρωμή συντάξεων με λιγότερα ή μηδενικά ελλείμματα, την αξιοποίηση φορολογικών εσόδων για επενδύσεις, την παροχή φορολογικών κινήτρων για την αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος.

- Η αύξηση των πόρων θα μπορούσε να γίνει άμεσα και αποτελεσματικά μέσω μιας σειράς παρεμβάσεων στο σκέλος των εργασιακών σχέσεων και της απασχόλησης. Στην κατεύθυνση αυτή προτείνουμε:
  - τη θεσμοθέτηση Προγραμμάτων Εγγυημένης Απασχόλησης (ΠΕΑ),
  - τη θεσμοθέτηση της ελάχιστης σύνθεσης προσωπικού, πρόταση που θα περιορίσει την αδήλωτη εργασία και ταυτόχρονα θα αυξήσει την απασχόληση,
  - την αύξηση του κατώτατου μισθού και την ενίσχυση των ΣΣΕ, εξέλιξη που θα πιέσει προς τα πάνω τους μισθούς και τις εισφορές,
  - την ενίσχυση των συμβάσεων εργασίας πλήρους απασχόλησης και τον περιορισμό της μερικής και της εκ περιτροπής εργασίας,
  - τον σημαντικό περιορισμό των απολύσεων και την κατοχύρωση πλήρους αποζημίωσης απόλυσης.
- Άμεση εφαρμογή πολιτικών για την αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος το οποίο έχει σοβαρές διαστάσεις στη χώρα μας και επηρεάζει αρνητικά τις προβλέψεις για τη βιωσιμότητα του Ασφαλιστικού. Ο συνδυασμός της μείωσης του πληθυσμού και του εργατικού δυναμικού και της αύξησης των ηλικιωμένων θα μειώσει περαιτέρω το λόγο εργαζομένων/συνταξιούχων, ο οποίος βρίσκεται σήμερα περίπου στο 1,3, και θα ανατρέψει περισσότερο τη σχέση εισροών/δαπανών του συστήματος, που αποτυπώνει την επίπτωση του Ασφαλιστικού στη διανομή του ΑΕΠ, στην ανάπτυξη, στο μακροοικονομικό και στο δημοσιονομικό σύστημα. Στις συνθήκες της κρίσης το δημογραφικό πρόβλημα επιδεινώνεται με τη μετανάστευση των παραγωγικών ηλικιών στο εξωτερικό.
- Ουσιαστική αντιμετώπιση της εισφοροδιαφυγής, της άρνησης πληρωμής βεβαιωμένων οφειλών, καθώς και της αδήλωτης εργασίας, που στερούν από τα ταμεία σημαντικούς πόρους. Αυτές οι συμπεριφορές και πρακτικές μεταθέτουν το κόστος των συνταξιοδοτικών παροχών στους συνεπείς ασφαλισμένους και φορολογουμένους, καθιστώντας το σύστημα πιο άδικο για τις κοινωνικές ομάδες της παρούσας γενιάς και των μελλοντικών γενεών, οι οποίες θα υποστούν μειώσεις συντάξεων και αυξήσεις φόρων. Επίσης, οι συμπεριφο-

ρές αυτές αλλάζουν τους όρους του ανταγωνισμού και της κερδοφορίας στην αγορά προς όφελος παρασιτικών δραστηριοτήτων και της παραοικονομίας. Η κρίση έχει επιδεινώσει αυτό το πρόβλημα, γιατί έχει προσθέσει σε αυτούς που εισφοροδιαφεύγουν και φοροδιαφεύγουν και όσους αντικειμενικά δεν μπορούν να πληρώσουν τις υποχρεώσεις τους. Πρέπει να σημειωθεί ότι μια από τις αιτίες της εισφοροδιαφυγής είναι οι ασφαλιστικές ρυθμίσεις που καθιστούν την ελαχιστοποίηση της καταβολής εισφορών ή την απόκρυψη εισοδημάτων μια φυσιολογική επιλογή για τους ασφαλισμένους, όπως, για παράδειγμα, ο προσδιορισμός των ποσοστών αναπλήρωσης με τρόπο που λειτουργούν ως αντικίνητρο για τους ασφαλισμένους λόγω του ότι παραβιάζουν την αρχή της ανταποδοτικότητας. Όσο πιο ανταποδοτικό θα είναι το σύστημα συντάξεων τόσο θα αυξάνεται η πιθανότητα μείωσης της εισφοροδιαφυγής.

- Διαχωρισμός της κοινωνικής και της ασφαλιστικής πολιτικής. Η άσκηση κοινωνικής πολιτικής σημαίνει πολιτικές αναδιανομής και στήριξης αδύναμων τμημάτων του πληθυσμού και πρέπει να γίνεται μέσω του προϋπολογισμού. Αν αυτό γίνεται με εισφορές των ασφαλισμένων, δεν είναι κοινωνική πολιτική αλλά μια μορφή αναδιανομής. Η κοινωνική πολιτική θα πρέπει να χρηματοδοτείται από το φορολογικό σύστημα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωση

- Αγναντόπουλος, Α. και Ευστράτογλου, Α. (2015). *Προς μια μακρόπνοη εξαγωγική πολιτική: Από την εσωτερική υποτίμηση στη βελτίωση της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας*, Κείμενο Πολιτικής 12, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Αγναντόπουλος, Α. και Ευστράτογλου, Α. *Ο ρόλος των εξαγωγών στην ελληνική οικονομία: Μια κλαδική προσέγγιση*, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ (αδημοσίευτη μελέτη).
- Αργείτης, Γ. (2008). «Μισθοί, ανεργία και ανταγωνιστικότητα στην Ελλάδα: Οικονομική πολιτική και μοντέλο ανάπτυξης», στο Γιαννίτσης, Τ. (επιμ.), *Σε αναζήτηση ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης*, Αθήνα: Παπαζήση.
- Αργείτης, Γ. (2012). *Χρεοκοπία και οικονομική κρίση: Αποτυχία και κατάρρευση του ελληνικού μοντέλου καπιταλισμού*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Αργείτης, Γ. και Νικολαΐδη, Μ. (2014). *Οικονομική κρίση και παραγωγική αναδιάρθρωση στην Ελλάδα: Ο ρόλος της μεταποιητικής βιομηχανίας*, Μελέτη 28, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Γιαννίτσης, Τ. (2005). *Η Ελλάδα και το μέλλον: Πραγματισμός και ψευδαισθήσεις*, Αθήνα: Πόλις.
- Γιαννίτσης, Τ., Ζωγραφάκης, Σ., Καστέλλη, Ι. και Μαυρή, Δ. (2009). *Ανταγωνιστικότητα και τεχνολογία στην Ελλάδα*, Αθήνα: Παπαζήση.
- ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (διάφορα έτη).
- Ευστράτογλου, Α. (2015). *Οικονομική κρίση, ευέλικτες μορφές απασχόλησης και παραγωγικότητα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας*, Μελέτη 35, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Ευστράτογλου, Α., Κύρου, Α., Μαρσέλλου, Μ., Συριόπουλος, Π. και Φατούρου, Π. (2011). *Αναδιαρθρώσεις και κλαδική εξειδίκευση της ελληνικής οικονομίας και των περιφερειών στις απαρχές του 21ου αιώνα*, Μελέτη 10, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Ευστράτογλου, Α., Νικολοπούλου, Β., Παυλή-Κορρέ, Μ. (2006). *Βασικές διαστάσεις του αναλφαβητισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα: Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2013). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια Έκθεση 2013, Αθήνα.

- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2014). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια Έκθεση 2014, Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2015). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια Έκθεση 2015, Αθήνα.
- Ιωαννίδης, Γ. και Πιέρρος, Χ. (2015). *Αντιμετωπίζοντας την κρίση στην απασχόληση: Μια πρόταση για τη μείωση του ποσοστού ανεργίας κατά δέκα ποσοστιαίες μονάδες εντός τριών ετών*, Μελέτη 32, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- ΚΑΝΕΠ ΓΣΕΕ (2014). *Τα βασικά μεγέθη της εκπαίδευσης: Η ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση 2012-2013. Μέρος Α: Το ευρωπαϊκό πλαίσιο αναφοράς (2001-2012)*.
- Καψάλης, Α. και Τριανταφύλλου, Χ. (2014). *Εξελίξεις στις συλλογικές διαπραγματεύσεις και στις αμοιβές κατά το 2013*, Ειδική Έκδοση – Τετράδια του ΙΝΕ, Μελέτη 42, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Μαρσέλλου, Α. (2013). *Η επίδραση της λειτουργικής διανομής εισοδήματος στις συνιστώσες της συναθροιστικής ζήτησης της ελληνικής οικονομίας*, Μελέτη 32, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Μιχοπούλου, Σ. (2014). *Κρίση χρέους, δημοσιονομική λιτότητα και οικονομική κρίση στην Ευρωζώνη*, Μελέτη 30, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Νικολαΐδης, Ε. και Στασινόπουλος, Γ. (2015). *Οι αναπτυξιακές δυνατότητες του αγροτροφικού συστήματος στην Ελλάδα*, Μελέτη 34, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Παϊταρίδης, Δ. (2015). *Η εξέλιξη της παραγωγικότητας και οι επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας*, Μελέτη 42, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Παπαγιαννάκης, Λ. (2008). «Διεθνής ανταγωνιστικότητα και επιχειρηματική δυναμική στην Ελλάδα», στο Γιαννίτσης, Τ. (επιμ.), *Σε αναζήτηση ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης*, Αθήνα: Παπαζήση.
- ΤτΕ (2015α). *Νομισματική πολιτική: Ενδιάμεση* Έκθεση *2015*, Τράπεζα της Ελλάδος.
- ΤτΕ (2015β). *Έκθεση του Διοικητή για το 2014*, Τράπεζα της Ελλάδος.

Ξενόγλωσση

- Abdon, A., Bacate, M., Felipe, J. and Kumar, U. (2010). "Product complexity and economic development", Working Paper 616, The Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, New York.
- Antonopoulos, R., Adam, S., Kim, K., Masterson, T. and Papadimitriou, D. (2014). *Responding to the Unemployment Challenge: A Job Guarantee Proposal for Greece*, Research Project Reports, New York: The Levy Economics Institute – Observatory of Economic and Social Developments, Labour Institute, Greek General Confederation of Labour.
- Blanchard, O. and Leigh, D. (2013). "Growth forecast errors and fiscal multipliers", Working Paper 13/1, International Monetary Fund, Washington DC.
- ETUI (2014). *Benchmarking Working Europe 2014*, Brussels.
- ETUI (2015). *Benchmarking Working Europe 2015*, Brussels.
- Euromemorandum (2016). *Addressing Europe's Multiple Crises: An Agenda for Economic Transformation, Solidarity and Democracy*, EuroMemo Group, Brussels.
- European Commission (2010). *Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*, Brussels.
- European Commission (2015). "Labour market and wage developments in Europe 2015", *Social Europe*, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion.
- Fagerberg, J. (1996). "Technology and competitiveness", *Oxford Review of Economic Policy*, 12 (3), pp. 39-51.
- Felipe, J. and Kumar, U. (2011). "Unit labor costs in the Eurozone: The competitiveness debate again", Working Paper 651, The Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, New York.
- Gechert, S. and Rannenberg, A. (2015). "The costs of Greece's fiscal consolidation", Policy Brief, Macroeconomic Policy Institute, Hans-Böckler-Stiftung, Düsseldorf.
- Giannitsis, T. and Zografakis, S. (2015). "Greece: Solidarity and adjustment in times of crisis", Study No. 38, Macroeconomic Policy Institute, Hans-Böckler-Stiftung, Düsseldorf.
- Godley, W. and Lavoie, M. (2007). *Monetary Economics: An Integrated Approach to Credit, Money, Income, Production and Wealth*, New York: Palgrave MacMillan.
- Heise, A. (2011). "Austerity Policies and Fiscal Consolidation in Europe", *Social Europe*, 17 February.

- Huselid, M. (1995). "The impact of human resource management practices on turnover, productivity and corporate financial performance", *Academy of Management Journal*, 38 (3), pp. 635-672.
- iAGS (2016). *Independent Annual Growth Survey: Fourth Report*, November 2015, http://www.iags-project.org/documents/iags_report2016.pdf.
- IMF (2010). "Greece: Staff report on request for stand-By arrangement", IMF Country Report No. 10/110.
- IMF (2012a). "Greece: Request for extended arrangement under the Extended Fund Facility: Staff report; Staff supplement; Press release on the executive board discussion; and statement by the Executive Director for Greece", IMF Country Report No. 12/57.
- IMF (2012b). *World Economic Outlook: Coping with High Debt and Sluggish Growth*, October.
- Kalecki, M. (1971). *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy*, Cambridge University Press, Cambridge (UK).
- Kleinknecht, A. (2009). "Flexible labour markets: Good for jobs, bad for innovation?", Contribution to the International Forum APDC – think thank Lisbon Civic Forum, March 27th.
- Koo, R.C. (2011). "The world in balance sheet recession: Causes, cure, and politics", *Real-World Economics Review*, 58, pp. 19-37.
- Krishna, P. and Levchenko, A.A. (2013). "Comparative advantage, complexity, and volatility", *Journal of Economic Behavior & Organization,* 94, pp. 314-329.
- Lall, S. (2000). "Skills, competitiveness and policy in developing countries", Working Paper 46, Queen Elizabeth House (QEH).
- Levy, J. (1943). *Economics is an Exact Science*, New Economic Library, New York.
- Lucidi, F. (2012). "Is there a trade-off between labour flexibility and productivity growth? Some evidencefrom italian firms", AIEL Series in Labour Economics, in Addabbo, T. and Solinas, G. (eds), *Non-Standard Employment and Quality of Work: The Case of Italy*, 1st edition, ch. 13.
- Malliaropulos, D. and Anastasatos, T. (2013). "The improvement in the competitive position of the Greek economy and prospects for an export-led growth model", *Economy and Markets* VIII (1), Eurobank.
- Martínez, F.L., Cano, L.D. and Bernardo, J.L. (2013). "Profits and extraordinary profits in the spanish economy during the 2000's", *The EIB International Journal of Finance*, 7, pp. 28-47.
- OECD (2015). *In It Together: Why Less Inequality Benefits All*, OECD Publishing, Paris.

- OECD (2016). *How Good is Your Job? Measuring and Assessing Job Quality*, OECD Publishing, Paris.
- Onaran, O. and Obst, T. (2015). "Wage-led growth in the EU15 member states: The effects of income distribution on growth, investment, trade balance, and inflation", Foundation for European Progressive Studies.
- Ortiz, I., Cummins, M., Capaldo and J. Karunanethy, K. (2015). "The decade of adjustment: A review of austerity trends 2010-2020 in 187 countries", ESS Paper Series 53, International Labour Organization, Geneva.
- Van Gyes, G. and Schulten, T. (eds) (2015). *Wage Bargaining Under the New European Economic Governance*, Brussels, ETUI.

Ηλεκτρονικές πηγές

- Ameco database, http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm
- Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat/
- ΟΑΕΔ, http://www.oaed.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=726:2012-06-22-09-30-54&catid=95:2012-06-22-09-1003&Itemid=747&lang=el
- Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, http://www.ypakp.gr/

ISSN: 1108-7765

ISBN: 978-960-9571-80-7

© ΙΝΕ ΓΣΕΕ
Ιουλιανού 24, Αθήνα 104 34
Τηλ.: 210 8202247, Fax: 210 8202203
www.inegsee.gr

Σελιδοποίηση-Εκτύπωση
ΚΑΜΠΥΛΗ Advertising
Αντιγόνης 60, 104 42 Αθήνα
Τηλ.: 210 5156810-20-30, Fax: 210 5156811,
e-mail: info@kambili.gr, www.kambili.gr

ISSN: 1108-7765
ISBN: 978-960-9571-80-7